

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

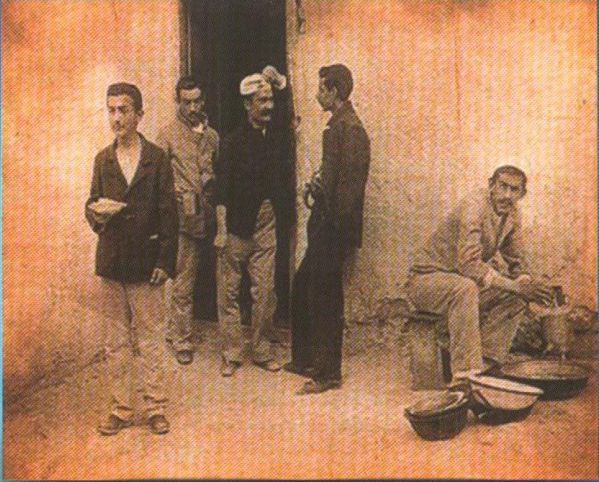
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Ali FAHRİ

Emel Yolunda

Kandil ve Muhtar Paşa

JÖN TÜRKLERİN

SÜRGÜN HATIRALARI

Hazırlayanlar:

Yücel YİĞİT - Mehmet NARLI

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

HİTABEVİ YAYINLARI-23

© Hitabevi Yayınları |

Basım Tarihi | Şubat 2015

ISBN: 978-605-4868-13-1

Yazar: Ali FAHRİ |

EMEL YOLUNDA

Kandil ve Muhtar Paşa

Jön Türklerin Sürgün Hatıraları

Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mehmet NARLI - Yrd. Doç. Dr. Yücel YİĞİT

Genel Yayın Yönetmeni | Erdal Eş - erdales@hotmail.com

Sayfa Tasarımı | H. Hüseyin ILGIN

Kapak Tasarımı | Karizma Reklam

Hitabevi Basım Yayın Dağıtım |

Bayındır Sokak No: 27/28

Kızılay-Çankaya / ANKARA

Tel: (0312) 435 55 66

hitabevi@gmail.com

Baskı ve Cilt | Tarcan Matbaası

Zübeyde Hanım Mahallesi Samyeli Sokak No: 15 İskitler / ANKARA

Tel: (0312) 384 34 35

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	VII
Kaynakça	XXVI
Emel Yolunda	1
Fotoğraflar ve Belgeler.....	265
Kandil ve Muhtar Paşa	281
Kişi ve Yer Adları Dizini.....	297

ÖN SÖZ

Hatıralar ve günlükler, bireylerin, sosyal, siyasal ve edebi hayata, daha genel anlamıyla kültürel varlığa sundukları oldukça işlevsel armağanlardır; açıklayıcı bilgiler taşırlar; kaydedilmiş yığınla bilgilere dipnot düşerler; geçmiş anlamanın, onu bugün içinde konumlandırmanın veya bugünün hayatına dair bir kök bulmanın kanıtı olurlar. Bir edebi kişiliğin veya hareketin arka planını verdikleri gibi bir siyasal dönemin özelliklerini ve niteliklerini, sosyal bir değişim ve dönüşümün karakterini ve özelliklerini de ortaya koyabilirler. Fakat bu bilgilerin ve yorumların, onları yazanların bakış açılarını, sorumluluk duygularını, beklenti ve hayal kırıklıklarını, siyasal tercihlerini içerdikleri de bir gerçektir. Bu yüzden belki de günlükleri ve hatıraları, objektif birer belge olarak değil, yaşanmış olanların özel bir yorumu olarak algılamak gerekir. Fakat her iki durumda da hatıraların, yazıldıkları dönemden daha fazla iş gördüklerini söylemek mümkündür.

Yeni Türkiye'nin kültürel ve siyasal tarihinin çeşitli boyutlarıyla bilinmesinde ve yorumlanmasında Jön Türkler'in hatıraları, önemli bir yer tutarlar. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan süreçte belirleyici rolleri olan, ama hayatları ve faaliyetleri, üyesi bulundukları örgütlerin suç sayılması yüzünden örtülü olan Jön Türkler'in hatıraları, yakın tarih bağlamında daima merak uyandırmış, ilgi görmüştür. Bu yüzden hem akademisyenler, hem de siyaset tarihine ilgi duyan daha geniş çevreler tarafından bugüne kadar birçok hatıra, yeni harflere aktarılmış; yakın tarihi ve bugünü yorumlamada önemli bir kaynak olarak kullanılmıştır.

Hayatları gibi hatıraları da bu kadar önemli olan Jön Türkler'in cemiyeti İttihat ve Terakki'nin 21 Mayıs 1305'te Mekteb-i Tıbbiye'nin beş öğrencisi tarafından kurulması oldukça ilginçtir. "Konyalı Hikmet Emin, Diyarbakırlı İshak Sükûtî, Ohrili İbrahim

Edhem, Arapkirli Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmet Reşit adlı bu gençler” (Kandemir, 1975: 65) İttihat-ı Osmanî adıyla kurdukları cemiyetlerinin üç beş sene sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti olacağını ve bu Cemiyetin Osmanlı tarihinde birçok önemli değişikliği meydana getireceğini herhalde bilmiyorlardı. Tabii eğer cemiyet gerçekten sadece bu beş gencin saf ve bağlantısız hareketiyle kurulduysa! Fakat Yeni Osmanlılar’ın muhalefeti ve gizli faaliyetleri, azınlıkların ve Avrupalıların bu muhalefetle ve mekteplilerle olan ilişkileri çevresinde yapılan çalışmalar, cemiyetin öyle vatan aşkıyla tutuşan beş gencin saf duygularıyla kurulmadığını ortaya koymuştur. Öyle anlaşıyor ki, beş kişilik cemiyet, mekteplileri örgütlemenin başlangıç noktası olarak planlanmıştı. Cemiyetin özellikle Harbiye ve Tıbbiye mekteplerinde hızla yayılmasını ve birkaç senede yüzlerce üyeye ulaşmasını, öğrencilerin kendiliğinden ulaştıkları bir seviye olarak kabul etmek de esasen mümkün değildi.

Jön Türkler, Yeni Osmanlılar’ın devamı olarak Birinci Meşrutiyet’in askıya alınmasının ardından gönüllü veya sürgün olarak çalışmalarını büyük ölçüde İstanbul dışında sürdürürler. Meşrutiyet’in yeniden ilanı, padişah yetkilerinin sınırlandırılması gibi bir temele dayanan bu muhalif hareketin başkaca ekonomik, kültürel ve siyasal argümanları da vardır kuşkusuz. Farklı emelleri ve beklentileri olan Ermeni ve Yahudi gibi başka azınlıkları da içine alan ve şiddeti esas alan muhalefetle birleştiren en güçlü etken, Abdülhamit’i devirmek olarak görünür.

Bir hatıratını ve bir mektubunu aktardığımız Ali Fahri’nin de Jön Türkler’in sürgünlük ve hapisane hayatları içinde oldukça önemli bir yeri var. Jöntürkler hakkında yayımlanan bir çok çalışmada Ali Fahri, İttihat ve Terakki’nin birinci derecedeki yönetici kişilerinden biri olarak görünmez. Fakat onun, çıkardığı gazetelerle, Jön Türk Kongresi’nin toplanmasında üstlendiği görevlerle, Cemiyet içinde ve dışında oldukça etkili olduğu da ortadadır. Bu yüzden onun Emel Yolunda’da topladıkları günlükleri, Kandil ve Muhtar Paşa kitapçıklarına aldığı hatıraları ve Yedinci Şube’nin iki mektubu, genelde

Ali Fahri'nin Trablusgarp sürgünlüğünün günlüklerinden oluşan Emel Yolunda'yı aktarırken, kelimelerin bugünkü okunuş biçimlerini tercih ettik; bugün de o zamanki haliyle kalıplaşmış olarak kullanılmıyorsa örneğin vav bağlacını (u,ü) şeklinde değil (ve) olarak kullandık. Transkripsiyon yolunu tercih etmedik, ama bugünkü okunuşuyla anlam karışıklığına yol açabileceğini düşündüğümüz bazı kelimelerde ayın, gayın ve elif harflerini, kesme işareti ile göstermek zorunda kaldık. Metnin noktalama işaretlerinde bazı düzenlemeler/düzeltilmeler yaptık. Bugünkü cümle mantığı içinde bir anlamı olmayan veya yanlış anlamlara yol açabilecek noktalamaları kaldırdık. Metinde parantez içerisindeki rakamlar, orijinal eserdeki sayfayı ve diğer sayfaya geçişi göstermektedir. Metni mümkün olduğunca doğru ve eksiksiz aktarmaya çalıştık. Buna rağmen okunuşundan emin olamadığımız ve birkaç sözlüğe baktığımız halde anlamını çıkaramadığımız bir-iki kelime oldu. Fotoğraflarla o sayfadaki bilgilerin uyuşmaması nedeniyle fotoğrafları metnin sonuna eklemeyi tercih ettik.

Emel Yolunda'ya Ali Fahri'nin bir mektubunu da ekledik. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Trablusgarp Şubesi'nin iki dilekçesinin, Kahire'de komiser olarak bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya götürülüşünü anlatan bu mektup, Kahire ve Cenevre'de Kandil ve Muhtar Paşa adıyla kitapçık olarak basılmıştır. Aynı aktarma yöntemini bu mektuba da uyguladık. Metnin bilgisayara aktarılmasında ve eserin hazırlanması sırasında yardımlarını gördüğümüz Prof. Dr. Ali Birinci'ye, Refik Günendi'ye, Haluk Aydın'a ve Kudret Büyükçoşkun'a çok teşekkür ederiz. Yanlış ve eksikliklerimizin tespiti, bize düzeltme imkânı vereceğinden bu yolda gelecek eleştirileri hüsn-i niyetle kabul edeceğimizi belirtmek isteriz.

Mehmet Narlı / Yücel Yiğit

Ocak 2015, Balıkesir

ALİ FAHRİ/EMEL YOLUNDA/KANDİL VE MUHTAR PAŞA HAKKINDA

Ali Fahri (Ağaba)

Kaynaklarda 1861 (Buğra ve Kuzu, 2007: 7) veya 1864 (Toros, 1990: 9) doğumlu olduğu ve 1928’de İstanbul’da öldüğü belirtilen Ali Fahri, Bahriye mülazımlarındandır. Emel Yolunda’ki hatıralarından anlaşıldığına göre üç oğlu var: Ferit (Feridun Kandemir), Nemci ve tutuklandığında henüz bir günlük olan adı belirtilmeyen bir oğul. Ali Fahri’nin lâkabı Ağababa’dır ve bu lâkap daha sonra ailenin soyadı olmuştur. Ali Fahri’nin hayat hikâyesi ile ilgili en derli toplu bilgi, Ali Buğra ve Mehmet Kuzu’nun Şeref Kurbanları adıyla hazırladıkları ve 2007’de Çatı Yayıncılıktan çıkan kitapta yer almaktadır. Esasen, Ali Fahri’nin hatıralarını topladığı ve bu isimle yayımladığı bir kitabı yok. Bilindiği gibi 1897’de sürgüne gönderilenler Şeref adlı gemiyle gönderildikleri için daha sonraları özellikle Jön Türkler arasında Şeref Kurbanları olarak anılmışlardır. Yakın Tarihimiz adlı dergi 1962 de bir kısmı Elvah-ı Siyah’ta, bir kısmı Emel Yolunda’da yer alan hatıraları, yeni harflere aktarmış; Şeref Kurbanları başlığı ile tefrika etmiştir. İki araştırmacı, bu hatıraları ve “Şeref Kurbanları”, Jön Türkler, Trablusgarp sürgünleri ile ilgili bazı yazıları bir araya getirerek ve bir Ali Fahri biyografisi oluşturarak Şeref Kurbanları adıyla yayımlamıştır. Eski metinlerin yeni harflere aktarılması, hatıraların gün ışığına çıkması önemlidir. Fakat eserin kendisi varken tefrikasından, hem de yeni harfli tefrikasından yola çıkarak kitabı hazırlamanın, hele de Ali Fahri’nin günlüklerinden, farklı kişilerin Trablusgarp sürgünleri ve Jön Türkler hakkında yazdıkları bazı yazılardan oluşan kitabı Ali Fahri Ağaba’nın kitabı olarak yayımlamanın birçok sakıncaları var. Hazırlayanların “tefrika metnin Arap harfli Emel Yolunda’nın önemli gerekli yerlerini kapsadığını düşünmekteyiz. Bu kanaatten hareketle tefrika metin tercih edilmiştir” şeklindeki gerekçeleri bu sakıncaları ortadan kaldırmıyor. Gerçekten de hazırlanan kitabın hatıra kısmı çok büyük oranda Emel Yolunda ile aynı. Ama Emel Yolunda’da bulunan bazı bölümler, Şeref Kurbanları’nda yok. Bazı kelimeler hatta cümleler atlanmış, bazı ifadeler yanlış aktarılmış. Fakat bu kitap Ali Fahri

biyografisi bağlamında önemli bilgiler içeriyor. Örneğin araştırmacılar Taha Toros'tan naklen Ali Fahri'nin hukuk doktorası yaptığını belirtiyorlar (Buğra ve Kuzu, 2007:7). Bu tahsili, Bahriye Mektebini bitirdikten sonra Avrupa'da yapmış olmalıdır. Araştırmacıların Ali Fahri'nin oğlu Feridun Kandemir'e atıf yaparak belirttikleri Hariciye memurluğu ise İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra olmalıdır.

İçeriğinin ne olduğu bilinmeyen iki bildiriye bağlı olarak devlet aleyhine faaliyet yaptıkları gerekçesi ile çoğunluğu Harbiyeli, Bahriyeli ve Tıbbiyeli gençlerden ve bazı zabıt ve mülazımlardan oluşan yüzden fazla insan tutuklanır ve Divan-ı Harb Mahkemesi'nce yargılanırlar. Yargılama sonucunda mahkum olanlardan 78'inin (içlerinde iki kaynıyla birlikte Ali Fahri de vardır) Trablusgarp'a (esasen Fizan'a, fakat maddi imkânsızlıklar yüzünden Trablusgarp'ta kalmışlardır) sürgün edildikleri tarih 27 Ağustos 1315 (1897)tir. Feridun Kandemir'den alınan bilgiye göre Ali Fahri, tutuklandıktan sonra padişaha yazdığı fakat ulaştıramadığı mektubunda tutuklanma tarihini 25 Şubat 1311(1895) olarak belirtmektedir (Buğra ve Kuzu, 2007: 8). Bu tarih doğru kabul edilirse Ali Fahri'nin de içinde olduğu Jön Türkler, Bâb-ı Zaptiye, Tersâne, Taşkısla, Beşiktaş Karakolu Mahbesleri'nde yaklaşık iki yıl kalmışlardır. Fakat Emel Yolunda'ki hatıraların seyrine bakılırsa İstanbul'daki hapisliğin bu kadar uzun olmaması gerekir. Örneğin Emel Yolunda'ki hatıralarda yeni doğan oğlu bir günlükken tutuklandığını ve iki yıldır onu görmediğini belirtir. Hatıralarına bu notu düştüğünde ise yıl 1898'dir ve yaklaşık bir yıldır Trablusgarp'tadır. Tutuklama 1895'te olduysa oğlunun üç yaşında olması gerekir.

Ali Fahri, Şeref Vapuru ile 1897'de Trablusgarp'a sürgün edilen 78 kişilik grubun en yaşlı üyelerinden biridir. Bu yüzden herkes ona “baba” veya “ağababa” demektedir. Trablusgarp Kale Mahbesleri'nde sözü dinlenen, hürmet gören biridir. Trablus sürgünleri, Mayıs 1898'de affedilirler. Fakat hemen İstanbul'a dönemezler; 1899 yılı ortalarına kadar serbest olarak Trablusgarp'ta (bir kısmı Cidde ve Basra'ya gönderilirler) yaşarlar. Memuriyetleri olanlar çeşitli memuriyetlere verilirler. Örneğin Ali Fahri, Muzaffer Korveti'nde kâtiptir.

Fakat bu tarihler arasında birçok firarlar olmuştur. Firarların bir kısmı kişilerin kendi çabalarıyla, bir kısmı İttihat Terakki'nin Trablusgarp Şubesi'nin çalışmalarıyla, bir kısmı da Trablusgarp'a kumandan olarak gelen Müşir Recep Paşa'nın tavizleri ve göz yummaları sayesinde gerçekleşmiştir. Ali Fahri, Trablusgarp'ta Muzaffer Korveti'nde kâtip iken Mayıs 1899'da memur olarak Cidde'ye atanır. Esasında affedilseler de, İstanbul'a dönmeleri istenmemekte ve kontrol altında tutulmaktadırlar. 11 Mayıs 1899'da kimi Cidde'ye, kimi Basra'ya gönderilmek üzere Şark Vapuru'na bindirilirler. Vapur, limandan ayrılmak üzere iken Hüseyin Tosun adlı sürgün, İttihat ve Terakki Cemiyeti Trablusgarp Şubesi'nin bir notunu Ali Fahri'ye ulaştırır. Nottaki talimata göre gemi Girit'e vardığında Ali Fahri, bir şekilde gemiden kaçacak ve birilerinin yardımı ile Avrupa'ya gönderilecektir. Emel Yolunda'ki hatıralar burada sona erdiği için Ali Fahri'nin nasıl ve nereye kaçtığı hakkında tam bir bilgi yoktur. Fakat Hatıralarda adı sık geçen Recep Paşa'nın yaveri Şevket Bey, (ilerde hakkında bilgi verilecek) Trablusgarp Şubesi adına yazdığı mektubu Kahire'de komiserlikle mukim Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve oğluna vermek için Kahire'de bulunan Ali Fahri'yi görevlendirdiğine göre, Ali Fahri ya Girit'e varmadan Mısır'da vapurdan kaçmış ya da Girit'te kaçıp Avrupa'ya ulaştıktan çok kısa bir süre sonra Mısır'a geçmiştir. İrtem, Ali Fahri'nin Cidde'ye gitmeden veya gittikten kısa bir süre sonra kaçarak Mısır'a geçtiğini (İrtem, 1999:250) söyler, fakat onun Trablusgarp'tan Cidde'ye gittiğini gösteren bir kanıt yoktur. 1899 sonları ile 1901 başları arasında Ali Fahri'nin Mısır'da olduğu (Çünkü 1902 Jön Türk Kongresi'nde Cenevre'dedir) kuvvetle muhtemeldir ve Mısır'dan İstanbul'a, Avrupa'ya, Ali Kemal'e, Abdullah Cevdet'e, Mizancı Murat'a mektuplar gönderdiği; daha sonra Avrupa'da İttihatçılar arasındaki ihtilafın giderilmesinde önemli bir rol oynadığı, hatta birliğin sağlanması için Cenevre'de bir risale hazırlayıp bastırdığı (Yeni Osmanlılar Kongresi, Cenevre, 1316) bilinmektedir: "Tunalı Hilmi ve Ali Fahri, Sultan Abdülhamit karşısında Jön Türkler'in dağınık olmaması ve bir çatı altında toplanması için 1901'den sonra faaliyete geçmişlerdir. Jön Türkler arasındaki parçalanmışlığı gi-

dermek için yapılan bu çalışma 1902 yılında semeresini vermiştir. 4 Şubat 1902'de Paris'te I. Jön Türk Kurultayı toplanır. Bu kurultay Jön Türkler'e yakın bir isim olan Mösyö La Feuivre Contalis'in köşkünde yapılmıştır. Kurultayı Prens Sabahattin ve Lütfullah Bey toplamıştır. Ancak asıl organizatör Tunalı Hilmi ve Ali Fahri'dir" (Yıldırım, 2008). Bu faaliyetlerin yanısıra Beberuhi, İntikam, Tokmak gibi birden çok gazete çıkardığı da görülmektedir. "İntikam Gazetesi'ndeki yazılarından dolayı Osmanlı Devleti'nin baskısı ile bu gazetenin 41. sayısından sonra Cenevre'den sınır dışı edilmiştir. İsviçre Hükümeti tarafından sınır dışı edilme gerekçesi anarşist olarak değerlendirilmiştir. Ali Fahri bu suçlamayı reddedip liberal dünya görüşüne sahip olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu savunmasına rağmen alınan karar uygulanmıştır. Bu kararı geri aldirmek için bir buçuk yıl İsviçre sınırındaki Annemes şehrinde yaşamıştır. İsviçre'den sonra kısa bir süre Mısır'a dönmüştür. 1908'deki Meşrutiyet'in ilanından sonra yurtdışındaki diğer Jön Türkler gibi o da İstanbul'a dönmüştür. Ali Fahri 1928 yılında nerede ve hangi vapurda olduğunu bilmediğimiz bir kaza geçirir. Bu kazada ayağı kangren olur. Kangren olan ayağını kendisi gibi bir Jön Türk olan Âkil Muhtar (Özden) tedavi etmeye çalışmıştır. Ancak bu tedavi çare olmayınca Operatör Doktor Orhan Bey tarafından ayağı kesilerek yaşatılmaya çalışılmıştır. Ancak bu çabada onu kurtarmaya yetmez. Ali Fahri 15 Haziran 1928 Cuma günü hayata gözlerini kapır" (Yıldırım, 2008).

Ali Fahri, kendisinin ve arkadaşlarının yaşadıkları mücadelelerin, ıstırapların ve ihanetlerin hatıralarını, Elvah-ı Siyah, Emel Yolunda, Kandil ve Muhtar Paşa adlı kitaplarında toplar. Hatıraları yanında, siyasi çalışmalarını anlatan, İtalyan Edebiyatı ile ilgisini ortaya koyan kitapları ve risaleleri de vardır. Onun çıkardığı veya çıkarılmasında pay sahibi olduğu gazeteler de önemlidir. Ali Fahri'nin kayıtlara geçen kitaplarını ve risalelerini, konu bakımından birbirinden bütünüyle bağımsız çalışmalar olarak düşünmemek gerekir. Nitekim Emel Yolunda'da anlatılanların bir kısmı Elvah-ı Siyah'ta da vardır. Yeni Kongre, daha önce basılan Yeni Osmanlılar Kongre'sinin biraz değişiklikle yeniden basımıdır. Umum Osmanlılar'a Açık Mektup, ondan

iki sene önce basılan Açık Mektup'un yeniden basımıdır. Ölümünden sonra yayımlanan hatıralarında da benzer bir yol izlenmiştir. Örneğin Şeref Kurbanları başlığıyla 1962'de Yakın Tarihimiz dergisinde tefrika edilen hatıraların büyük kısmı Emel Yolunda'dan ,bir kısmı da Elvah-ı Siyah'tan alınmadır. Farklı tarihlerde aynı adla basılan kitaplar da bütünüyle birbirinin aynı değildir. Örneğin 1319'da Cenevre'de basılan Emel Yolunda ile 1328'de İstanbul'da basılan Emel Yolunda arasında farklılıklar vardır. Aşağıda adı verilen ve basılan kitaplar/risaleler bu çerçevede değerlendirilmelidir:

Kitapları ve Makaleleri:

Sultan Abdülhamid-i Sâni'ye Son Arizam, Kahire 1315

Yeni Osmanlılar Kongresi, Cenevre 1316

Yeni Kongre, Paris 1318

Açık Mektup, Ali [Kemal] Pinhan Bey'e, Kahire, 1322/1904

Kandil ve Muhtar Paşa, Kahire 1906

Umum Osmanlılara Açık Mektup, İstanbul, 1324/1906

Elvah-ı Siyah, Mahbes ve Gurbet Hatıraları, Matbaa-i Bahriye, İstanbul, 1324/1908

İtalyan Edebiyatı, I. Kısım, İstanbul, 1330/1913

İtalyan Edebiyatı, II. Kısım, İstanbul, 1336/1919

Çıkarılmasında veya Yazı Kadrosunda Görev Aldığı Gazete ve Dergiler:

Zindan: Emel Yolunda'da bu adla bir gazete çıkarıldığından söz edilmektedir. Trablusgarp sürgünleri, hapisane ve şehir idaresinden gizli olarak çok kıt imkânlarla bu gazeteyi çıkarmışlardır. Ancak gazetenin periyodu, sayısı ve nerelere dağıtıldığı hakkında bir bilgi yoktur. Ali Fahri, Ahmet Cevat (Dilemre), Yusuf Akçura, Ali Tevfik, Saffet Tevfik, Hasan Safi gibi isimlerin gazetede yazdıkları anlaşılmaktadır. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Hatıra: Bu da Trablusgarp sürgünlerinin çıkardığı bir gazetedir. Hemen hemen aynı kadro tarafından çıkarılan bu gazetenin de ne kadar çıktığı, nerelere gönderildiği hakkında bir bilgi yoktur. Emel Yolunda'da aynı sürelerde üç gazetenin çıkarıldığı bilgisi vardır. Tahsin Yıldırım'ın Ahmet Cevat'ın hatıralarından aktardığına göre gazetenin ilk sayısı 1 Mart 1898'de çıkmış, 20-30 sayı kadar devam etmiştir. Her sayı 10-12 sayfadan oluşmaktadır. (Yıldırım, 2008). Yazar kadrosu da Zindan'ın kadrosuyla aynıdır. Hatıra'nın başlığı altında, "Dönmez evlâdı vatan azmi civan merdaneden nefyle, tağrip ile tazib-i gûnagûn ile" yazmaktadır (Yıldırım, 2008).

Merhale: Trablusgarp sürgünlerinin çıkardığı üçüncü gazetedir. Emel Yolunda'da Ali Fahri, Merhaleye'ye, Zindan'a ve Hatıra'ya yazı yetiştirmekten söz etmektedir.

Menfa: Yıldırım'ın Süleyman Kâni İrtem'den aktardığına göre Trablusgarp sürgünleri yazdıkları yazıları önceleri bu tek nüshada toplamışlardır (Yıldırım, 2008).

Hak: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Mısır Şubesi tarafından çıkarılan bir gazetedir. 1899 ile 1900 arasında 39 sayı yayınlanmıştır. Ali Fahri de burada yazmıştır (Yıldırım, 2008).

İntikam: Ali Fahri ve arkadaşları tarafından 1900 ile 1902 yılları arasında Cenevre'de 50 sayı çıkarılmış bir gazetedir. Yeni Osmanlılar Cemiyeti yayınıdır. Farklı yayın periyotlarında çıkmıştır. Haftada iki defa, haftalık ve iki haftada bir olmak üzere yayınlanmıştır. Propagandaya yönelik bir gazetedir. Ali Fahri'nin İntikam Gazetesi'nde, "Kan içdik durduk sabah akşam/ Yirmi beş yıl oldu tamam/ İntikam isteriz intikam/ Dünya görmedi bir eşini/ Köpekler sürsün leşini" mısralarını içeren bir şiiri de vardır. (Yıldırım, 2008).

Tahsin Yıldırım'ın verdiği bilgiye göre Ali Fahri, aşağıdaki gazetelerin çıkmasında da bazen birinci dereceden bazen ikinci dereceden sorumludur:

Beberuhi: Ali Fahri'nin yazılarının yayınlandığı Beberuhi'nin ilk sayısı 1 Şubat 1898'de 5. ve son sayısı ise 1 Teşrinievvel 1898'de Cenevre'de yayınlanmıştır.

Tokmak: Ali Fahri, Tunalı Hilmi ve arkadaşları tarafından ilk sayısı 1 Mart 1901'de çıkmış olan mizah gazetesidir. Beşinci ve son sayısı 15 Haziran 1901'de çıkmıştır. 15 günde bir yayınlanası amaçlanmışsa da bu periyotta yayınlanamamıştır. Bu gazetede Ali Fahri'nin yazılarının yanında karikatürleri de yayımlanmıştır.

Yarın: 1921 ile 1922 arasında Suphi Nuri İleri tarafından 45 sayı çıkarılan dergidir. Bu dergide Ali Fahri'nin çevirdiği İtalyan yazar Gabriele D'Annunzio'nun Ölümün Zaferi adlı romanı tefrika edilmiştir. Ali Fahri'nin İtalya edebiyatına ilgisi bu çeviri ile sınırlı değildir. O İtalyan Edebiyatı'ndan örnekler içeren iki ciltlik bir eser de hazırlamıştır.

Hayat: Ali Fahri'nin bazı biyografik yazılarının bulunduğu, 1926 ile 1935 arasında Ankara'da Faruk Nafiz Çamlıbel tarafından farklı yayın periyotlarında 135 sayı çıkan bir dergidir.

İctihat: Önemli Türk Pozitivistlerinden olan Abdullah Cevdet tarafından çıkarılmış materyalist felsefeyi yayın amacı edinmiş bir dergidir. Bu dergi 1904 yılında çıkmış; Abdullah Cevdet'in 1932 yılındaki ölümüne kadar devam etmiştir. Ali Fahri, İctihat'ta farklı yazılar yayınlamıştır. Bunlardan bazıları 1913 yılındaki sayılarda çıkmıştır.

Tedrisat Mecmuası: İbrahim Alaaddin Gövsa ve Satı-ül Hüsri tarafından çıkarılmıştır. 1912 ile 1926 yılları arasında değişik periyotlarla yayınlanmış bir dergidir. Ali Fahri bu dergide 1925 yılında yazmıştır (Yıldırım, 2008).

Ali Fahri'nin Hayatı ve Çalışmaları İçin Şu Kitap ve Makalelere Bakılabilir:

Süleyman Kâni İrtem, Yıldız ve Jön Türkler İttihat ve Terakki Cemiyeti Gizli Tarihi (Haz: O.S. Kocahanoğlu) Temel Yayınları, İstanbul, 1999.

M.Şükrü Hanioglu, Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, İletişim Yayınları, İstanbul 1986.

Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

Ali Fahri, Şeref Kurbanları (Haz. A.Buğra, M. Kuzu), Çatı Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Feridun Kandemir, Jön Türklerin Zindan Hatıraları, Muhit Yayınları, İstanbul, 1975.

Taha Toros, “Fahri Bey ve Ömer Lütfi Paşa”, Tarih ve Toplum, S. 82, Ekim 1990.

Emin Nedret İçli, “Sürgünde Yazılan Bir Kitap: Emel Yolunda”, Kitaplık, S.34, Güz 1998.

Emel Yolunda

Emel Yolunda, esas olarak Ali Fahri'nin 1897 ile 1899 arasında Trablusgarp'ta sürgündeyken tuttuğu günlüklerden oluşur. Ama tarihsiz de olsa kitabın ilk sayfalarındaki hatıralar tutuklanma tarihi olan 25 Şubat 1311(1895)'e kadar uzanır. Kitabın son bölümlerinde ise günlüklere ve yine o günlere ait bazı hatıralara ekler yapılır; açıklamalar getirilir. Bu durumda Emel Yolunda, sadece tutuklanma ve sürgünlük yıllarını kapsayan bir hatıraat değil, yazarının yaklaşık on yıl sonraki düşüncelerini ve duygularını da yansıtan bir kitap olur. Emel Yolunda'nın aktardığımız nüshası 1328'de İstanbul'da basılmıştır. Kitabın dış kapağında “Emel Yolunda- Mahbes ve Menfa Hayat-ı Güzeştesi” ismi vardır ve kitabın basım yeri olarak İstanbul Hürriyet Matbaası gösterilmektedir. İç kapakta ise isim “Emel Yolu'nda Mahbes ve Menfa Sinîn-i Güzeştesi” olarak görünmekte ve kitabın basım yeri olarak da Bab-ı Ali Caddesi Sepetçiler Sokağı numara 27'deki Müşterek-ül Menfa Osmanlı Şirketi Matbaası verilmektedir. Anlaşılan kitabın dizgi tarihi ile kapağın basılması arasındaki zaman diliminde matbaanın adı Hürriyet olmuş (veya kapak ile iç kısım farklı matbaalarda basılmıştır); kitabın ismindeki “sinîn” kelimesi de “hayat” kelimesi ile yer değiştirmiştir. Fakat ilginç olan burada

bir de “ikinci tab’ı” diye bir notun bulunmasıdır. Kitabın 1328’den önce İstanbul’da basıldığına dair hiçbir kayıt yoktur. Ali Fahri’nin kendisi Emel Yolunda’nın ilk satırlarında kitabın 9 yıl önce ilk olarak Cenevre’de basıldığını söylemektedir (Ali Fahri 1328:3). Bu bilgiye göre Emel Yolunda ilk olarak 1319 veya 1320’de Cenevre’de yayınlanmıştır.

2007’de Çatı Yayıncılık tarafından yazarı Ali Fahri olarak gösterilen Şeref Kurbanları adlı bir kitap yayımlanır. Gerçekte Ali Fahri’nin bu isimle bir kitabı yoktur. Yakın Tarihimiz adlı dergi 1962 de Emel Yolunda’daki hatıraları Şeref Kurbanları başlığı ile tefrika etmiş; Ali Buğra ve Mehmet Kuzu da bu hatıraları toplamış; onlara Ali Fahri ve Jön Türklerle ilgili birkaç yazı ve bir Ali Fahri biyografisi ekleyerek yayımlamışlardır.¹ 1897’de sürgüne gönderilenler Şeref adlı gemiyle gönderildikleri için daha sonraları özellikle Jön Türkler arasında Şeref Kurbanları olarak anılmışlardır. Dergi bu hatıraları yayınlarken bu popüler ismi tercih etmiştir. Hatıraları toplayıp yayımlayan araştırmacılar da bu ismi tercih etmişlerdir. Eserin kendisi varken tefrikasından hem de yeni harfli tefrikasından yola çıkarak kitap hazırlamanın birden fazla sakıncaları vardır. Hazırlayanların, “tefrika metnin arap harfli Emel Yolunda’nın önemli ve gerekli yerlerini kapsadığını düşünmekteyiz. Bu kanaatten hareketle tefrika metin tercih edilmiştir” şeklindeki gerekçeleri yerinde değil. Evet, Şeref Kurbanları adıyla yayımlanan kitaptaki hatıralar, yüzde doksan Emel Yolunda ile aynı. Ama kitabın aslında olan bazı paragraflar hatta bölümler, Şeref Kurbanları’nda yok. Bazı başlıklar farklı ve yanlış aktarılmalar da vardır.

Emel Yolunda’da sürgünün başladığı; Ferik Mustafa Paşa nezaretinde Şeref Vapuru’nun İstanbul’dan ayrıldığı tarih 27 Ağustos 1315’tir. Bazı kaynaklarda Şeref Vapuru’nun sürgünleri Fizan’a götürdüğü yazılsa da (ki başlangıçta niyet öyledir) sürgünler Trablusgarp’ta kalmışlardır. Trablusgarp’taki yöneticiler Fizan yol-

¹ Ali Fahri Ağabası, Şeref Kurbanları (Ed. Ali Buğra ve Mehmet Kuzu), Çatı Yayıncılık, İstanbul, 2007.

culuğunun maddi imkânlarını sağlayamamışlar; bunun üzerine mevkufinin bir af dilekçesi yazmasını sağlamışlar bu dilekçe ile ancak Trablusgarp'ta kalmaları kabul edilmiştir. Şeref Vapuru'ndan sürgün olarak Trablusgarp'a çıkan 78 kişinin isimleri şöyle: 1. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Birinci Şubesinde Memur Topçu *Erkan-ı Harb Yüzbaşları'ndan Silistrelî Hamdi* bin Süleyman Efendi. 2. Haydar Paşa Hastanesi *Doktor Yüzbaşları'ndan Cevdet* bin Osman Efendi. 3. Gureba-yı Müslimin Hastanesi etıbbâsından *Çarşambalı Yüzbaşı Süleyman Emin Efendi*. 4. Seyyar Topçu Mülazımları'ndan *Brekofçalı Ali Rıza* bin Hacı Osman Efendi. 5. Mektep-i İdadi-i Harbi Makine Müsellesât Muallim Muavini *Mülazım-ı Evvel Kamil Efendi*. 6. Selimiye'de Seyyar Topçu Beşinci Alay'ın Miralay Yaveri *Mülazım-ı Evvel Hilmi* bin Ali Efendi. 7. Altıncı Ordu etıbbasından *Yüzbaşı Halil Kadri* bin Mustafa Efendi. 8. Mühendishane-yi Harbiyesi ikinci senesinden *Yeniköylü Hulusi* bin Süleyman Efendi. 9. Mühendishane-yi Harbiyesi ikinci senesinden *Gelibolulu Nazmi* bin Nuri Efendi. 10. Topçu Mülazım sınıfından *Koskalı Emin* bin Hayri Efendi. 11. Mektep-i Harbiye ikinci senesinden *İshak Paşalı İsmail* bin Murat Efendi. 12. Mektep-i Harbiye ikinci senesinden *Kuruçeşmeli Fazlı* bin Ahmet Efendi. 13. Mektep-i Harbiye ikinci senesinden *Sakallızade Retmolu Ahmet Cevat* Efendi. 14. Mektep-i Harbiye ikinci senesinden *Giritli Abdülhayy Fikri* bin Kadri Efendi. 15. Erkan-ı Harbiye Mülazımları'ndan *Kazanlı M. Yusuf Akçura* Efendi. 16. Mektep-i Harbiye birinci senesinden *Ankaralı Mahir* bin Sait Efendi. 17. Mektep-i Harbiye ikinci senesinden *Şehzadebaşılı Arif* bin Haydar Efendi. 18. Bahriye Makine Resimhanesinden *Mülazım Haydar* bin Mehmet Şükrü Efendi. 19. Bahriye Mülazım-ı Sanileri'nden *Edirneli Mehmet Sami* bin Hacı Hulusi Efendi. 20. Bahriye Fen Komisyonu Azası'ndan *Mülazım-ı Evvel Rıza* bin Şakir Efendi. 21. Bahriye Mülazım-ı Sanileri'nden Mesudiye Fırkateyn-i Hümayunu'nda *Mahmut Ağa Çeşmeli Safvet* bin Tevfik Efendi. 22. Bahriye Silah-ı Endâz Taburu'nda *Korvet Katibi Mahmut Ağa Çeşmeli Ali* bin Tevfik Efendi. 23. Bahriye Korvet Katipleri'nden *Kasımpaşalı Fahri* bin Ali Efendi. 24. Bahriye Torpido Resimhanesi'nden *Mülazım-ı*

Evvel Çarkçı Ahmet Hayri Efendi. 25. Mekteb-i Tıbbiye Onuncu Sınıfı'ndan Ali bin Osman Efendi. 26. Mekteb-i Tıbbiye Dokuzuncu Sınıfı'ndan Naslıçlı Abdurrahman Cafer Efendi. 27. Mekteb-i Tıbbiye Yedinci Sınıfı'ndan Nazım bin Ahmet Efendi. 28. Mekteb-i Tıbbiye Yedinci Sınıfı'ndan Fatihli İbrahim Ethem bin Hacı Ahmet Efendi. 29. Mekteb-i Tıbbiye Üçüncü Onuncu Sınıfı'ndan Kale-i Sultaniyeli Hasan Tahsin bin Hasan Efendi. 30. Mekteb-i Tıbbiye Altıncı Sınıfı'ndan Halıcioğlulu Ali Rıza bin Osman Nuri Efendi. 31. Mekteb-i Tıbbiye Dokuzuncu Sınıfı'ndan Neşet bin Hasip Efendi. 32. Mekteb-i Tıbbiye Onuncu Sınıfı'ndan Tophaneli Muhtar bin Fuat Efendi 33. Mekteb-i Tıbbiye Onuncu Sınıfı'ndan Şamlı Salih bin Sait Efendi 34. Mekteb-i Tıbbiye Onuncu Sınıfı'ndan Selanikli Avram Selam Efendi. 35. Mekteb-i Tıbbiye Sekizinci Sınıfı'ndan Aşır Avram Efendi. 36. Hariciye Mektubu Kalemî'nden Ömer Adil bin Mehmet Şevki Efendi. 37. Umur-ı Şehbenderi Kalemî'nden Hasan Fehmi bin Mithat Efendi. 38. Mülkiye Baytar Tıbbiyesi'nden mezun Kazanlı Abdullah Efendi. 39. Hukuk mezunlarından Mirahor Şeyhizâde Vahyi Efendi. 40. Mirahor Tekkesi Şeyhi Hasan Necmettin Efendi. 41. Der-saadet İdadiyesi'nden Kazanlı Abdurrahman bin Mehmet Efendi. 42. Mekteb-i Harbiye İkinci Sınıfı'ndan Kadırgalı Hasan bin İsmail Efendi. 43. Mekteb-i Harbiye İkinci Sınıfı'ndan Küçük Ayasofyalı Hayri bin Ahmet Efendi. 44. Mekteb-i Harbiye Üçüncü Sınıfı'ndan Hırka-i Şerifli Halil bin Sırrı Efendi. 45. Tıbbiye dokuzuncu senesinden Harputlu Vehbi bin Reşit Efendi. 46. Tıbbiye sekizinci senesinden Trablusgarplı Münib Ziyaettin Efendi. 47. Mühendishane Harbiyesi ikinci senesinden Tokatlı Ziya bin Salih Efendi. 48. Mühendishane Harbiyesi ikinci senesinden Fındıklılı Halit bin Mehmet Efendi. 49. Tıbbiye Mülkiyesi'nden Asitaneli Ali Mail Efendi. 50. Mekteb-i Bahriye'ye mülhak tüccar Kaptan Mektebi'nden mahreç Trabzonlu Osman bin Mehmet Efendi. 51. Erkan-ı Harp Mülazımları'ndan Ferit bin Reşit Efendi. 52. Harbiye üçüncü senesinden Mirahorlu Hafız İsmail bin Reşit Efendi. 53. Tıbbiye onuncu senesinden Mahmutpaşalı Faik bin Abdüllatif Efendi. 54. Tıbbiye dokuzuncu senesinden Davutpaşalı Mustafa bin

Kadri Efendi. 55. Tıbbiye Yedinci Sınıfı'ndan *Üsküdarlı Ahmet Sabri* Efendi. 56. Tıbbiye Onuncu Sınıfı'ndan *Tosyalı Ahmet Vasfi* Efendi. 57. Tıbbiye Dokuzuncu Sınıfı'ndan *Kütahyalı Osman* bin Süleyman Efendi. 58. Tıbbiye Dokuzuncu Sınıfı'ndan *Sakızlı İzzet* bin Hacı Ahmet Efendi. 59. Tıbbiye Dokuzuncu Sınıfı'ndan *Samatyalı Hüsamettin* bin Mehmet Tevfik Efendi. 60. Süvari Mülazım-ı Sanisi *Hasan Fehmi* Efendi. 61. Süvari Mülazım-ı Sanisi *Mehmet Bahaettin* Efendi. 62. Bahriye Torpido Mülazım-ı Evveleri'nden *Mehmet Behçet* bin Şükrü Efendi. 63. Mekteb-i Bahriye Harbiye ikinci senesinden *Kapandakikli Ali Kemal* bin Nazmi Efendi. 64. Tıbbiye beşinci senesinden *Selanikli Mehmet Aziz* bin Süleyman Efendi. 65. Tıbbiye altıncı senesinden *İzmirli İbrahim Ethem* bin Hacı Hasan Efendi. 66. Tıbbiye altıncı senesinden *Sultanhamamlı Kazım* bin Hüseyin Efendi. 67. Tıbbiye yedinci senesinden *Galib* bin Hasib Efendi. 68. Tıbbiye yedinci senesinden *Hırka-i Şerifli Nazmi* bin Asaf Efendi. 69. Selimiye Kışlası'nda Hassa Topçu Beşinci Alayı Altıncı Bölüğü *Mülazım-ı Evveli Ali Kemal* bin Ata Efendi. 70. Hafız er-rahman Zırhlısı'nda *Mülazım-ı Sani Sadık* bin Mehmet Efendi. 71. Tersane Resimhanesi'nde Mülazım-ı Evvel *Trabzonlu Osman* bin Hasan Efendi. 72. Bahriye *Tabib Yüzbaşı Hamit* bin Hüsnü Efendi. 73. Haydarpaşa Hastanesi'nde *Tabib Yüzbaşı Mehmet Reşit* bin Osman Efendi. 74. *Bahriye Binbaşlıları'ndan Mehmet* Bey. 75. Harbiye İdadisi birinci senesinden *Hidayet* bin Ahmet Muhtar Efendi. 76. Bahriye Mülazımları'ndan *Kıbrıslı Muhittin* Efendi. 77. Bu numaranın sahibi İstanbul'da kalmıştı. 78. Piyade Dokuzuncu Alay'ın Birinci Taburu Katip Muavini *Rodoslu Ahmet Refik* bin İbrahim Efendi.

Bu yetmiş sekiz kişi Trablusgarp kale mahbesinin farklı koşullarında kalırlar. Padişah sürgündekilere beslenme ve giyinme için sınırlı miktarda bütçe ayırmakta; mahbes idarecileri bu bütçe ile onları doyurmaya ve giyindirmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte İstanbul'dan belirli bir miktar maaş gönderildiği de anlaşılmaktadır. Fakat mahkûmlar, yerel idarecilerle hapishane idarecilerinin temin ettikleri yiyecekleri ve giyecekleri beğenmemekte ve yetersiz bulmaktadırlar. Ali Fahri'nin notlarından diğer mahkûmlardan bazıları-

nın da günlük tuttukları anlaşılmaktadır. Arama ve yoklamalarda en çok korkulan şeylerden biri de bu notların ele geçmesidir. Ali Fahri, Ahmet Cevat, Yusuf Akçura gibi arkadaşların gizliden gizliye gazete çıkardıkları da anlaşılmaktadır. Ali Fahri, bu gazetelerden bir kaçına birden yazı yetiştirmeye çalışmakta; mahkûmların okuma faaliyetlerini geliştirmek için çalışmaktadır. Öyle ki mahkûmlar bu teşviklerle kendi aralarında para toplayarak bir kütüphane dahi kurarlar. Hapishane idarecilerinin ve Trablusgarp kumandanının, valisinin en büyük korkuları, mahkumlardan birinin veya bir kaçının kaçmasıdır. Fakat alınan onca tedbire rağmen daha bir sene dolmadan Eylül 1314'ten itibaren firarlar başlar. Özellikle Recep Paşa ve yaveri Şevket Paşa Trablus'a geldikten sonra firarilerin sayısında önemli artışlar olur. Recep Paşa geldikten bir müddet sonra İttihat ve Terakki ile sürgünlerin irtibatında da ciddi bir artış olur. Nitekim Rıza Şakir, Fazlı ve Musa adlı sürgünlerin kaçıışı Cemiyet'in planlamasıyla gerçekleşir. Cemiyetin asıl planı firarları artırarak Vali Namık beyi Padişahın gözünden düşürmek ve onu Trablusgarp'tan uzaklaştırmaktır. Böylece hem mahkumlar serbest kalacak hem de Cemiyet, daha rahat hareket edecektir. İstanbul tarafından Trablusgarp'ın ve sürgünlerin selameti için Trablus'a kumandan olarak gönderilen Recep Paşa'nın İttihat ve Terakki ile irtibat halinde olduğunu, sürgünlerin kaçışına yardım ettiğini İttihatçıların bir numaralı adamı İbrahim Temo da hatıratında nakleder: "Taşkıyla Divan-ı Harbinden sonra sürülen 88 sürgünden (başka bir sayfada 78 diyor ki doğrusu budur) pek çoğu Trablus'ta bulunan Müşir Matlı Recep Paşa, o büyük hamiyetli ve temiz askerin yardım ve göz yumması neticesi etrafa serbest olarak dağılmışlar ve bir kısmı da Avrupa'nın muhtelif yerlerine iltica etmişlerdi (Temo, 1987: 102).

Mahkumlardan sık sık af dilekçeleri alınmakta fakat bu dilekçeler çoğu zaman amaca hizmet edecek kadar samimi bulunmamakta böylece her af beklentisi boşa çıkmaktadır. Bunun üzerine mahkumlar yeni dilekçeler yazıp yazmamak konusunda ayrılığa düşerler. Özellikle Ali Fahri, esasen mahkumiyetlerinin de haksız olduğunu düşünerek bu tür dilekçeler yazmak istemez ama arkadaşlarının umut-

larını da görmezden gelemeyiz. Nihayet belki de son arizalarına bağlı olarak 1314 (1898) ortalarında affedilirler. Bu af hemen İstanbul'a dönmek anlamına gelmez. Bir kısmı Trablusgarp'ta bir kısmı Cidde ve Basra gibi yerlerde memuriyetlerine uygun işlere yerleştirilirler. Çoğunluğu oluşturan talebeler de gözetim altında Trablusgarp'ta bekletilirler. Ali Fahri, aftan sonra Trablusgarp'taki Muzaffer Korveti'ne katip olur. Arkadaşları ile bir ev kiralarlar ve sürgün memur olarak yaşamaya alışmaya çalışırlar. Yerel idare, sürgünlerin İttihat ve Terakki Cemiyeti ve ecneblerle buluşmasından memnun değildir. Bu yüzden sürgün içinde yeni bir sürgün başlar. Ali Fahri'nin de tayini Cidde'ye çıkarılır. 11 Mayıs 1315'te Cidde ve Basra gibi yerlerde görevlendirilenler Şark Vapuru'na bindirilirler. Fakat gemi limandan ayrılmadan önce Hüseyin Tosun, Ali Fahri'ye Cemiyetin 7. Şubesi'nin gizli bir emrini getirir: Ali Fahri bir şekilde Girit'e kaçacak oradan Avrupa'ya veya Kahire'ye intikal ettirilecektir.

Trablusgarp günlükleri bu notla sona ererler. Fakat Ali Fahri, günlükleri kitap olarak hazırlarken o günlere dair bazı önemli olaylara ve kişilere değinmeden geçemeyeceğini söyleyerek aklında kalanları ve başkasından da sorup öğrendiklerini de Emel Yolunda'ya ekler. Ölen sürgün arkadaşlarına, Jön Türklerin daha sonra aldıkları görevlere dair bilgiler verir. Örneğin Trablusgarp'ta kendilerine yardım eden Recep Paşa'nın yaveri Şevket Bey, Mahmut Paşa ve oğulları Selahattin ve Lütfullah ve Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Bey, İsmail Kemal Bey ile Avrupa'ya geçmişlerdir. Şevket Bey, 2 Kanun-ı Sani 1315'te İttihat Terakki 7. Şubesi adına Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı ve oğlu Mahmut Muhtar Paşa'yı davet eden iki mektup yazmış; bu mektupları, Paşalara iletmekle o sırada Kahire'de bulunan Ali Fahri'yi görevlendirmiştir.

Kandil ve Muhtar Paşa

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Trablusgarp Şubesi (Yedinci Şube), 2 Kanun-ı Sani 1315'te (29 Ocak 1900), Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı ve onun yerine Mısır Yüksek Komiserliği'nde bu-

lunan Mahmut Muhtar Paşa'yı kendi saflarına davet eden iki arıza (mektup) hazırlar. Bu mektupları o sırada Kahire'de bulunan Ali Fahri'nin Paşa'ya iletilmesi istenir. Ali Fahri'nin Emel Yolunda'da verdiği bilgiye göre bu görevlendirme mektubunu ve ekindeki arızaları Ali Fahri Bey'e gönderen 1314-1315'te Trablusgarp kumandanı olan Recep Paşa'nın yaveri olan ve orada Ali Fahri'ye ve diğer sürgünlere el altından yardım eden, Gayur Şevket Bey'dir (Ali Fahri, 1328:282) Ali Fahri Bey, Kahire Şubesi'nin de onayı ile bu mektupları, Kahire/İsmailiye'deki Mahmut Muhtar Paşa'ya verir.² Mahmut Muhtar Paşa, arizayı okur ve Cemiyet'e katılmasının imkânsız olduğunu söyler. Ali Fahri, hiç olmazsa babasına yazılan mektubun Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya iletilmesini ister ama Paşa, bunu da reddeder. Başarısız bir görüşme olur; durum İstanbul'a ve Avrupa'ya rapor edilir.

Ali Fahri bu görüşmeden altı yedi yıl sonra, kendisine daima "yaz yaz" diyen, hatta Mahmut Muhtar Paşa ile Cemiyet'in görüşmesini isteyen kız kardeşi Gülçin'e³, Mahmut Muhtar Paşa ile yaptığı görüşmeyi, görüşme öncesi ve sonrasındaki duygularını anlatan bir mektup yazmış ve bu mektubu Kandil ve Muhtar Paşa adıyla bastırmıştır.

Şubenin kendisini görevlendirmesinden sonra büyük bir heyecanla Paşa'nın İsmailiye'deki sarayına yönelen Ali Fahri, Mahmut Muhtar Paşa'yı, büyük bir komutan, hatta babası Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan daha ferasetli, daha atak, daha merhametli biri olarak tasvir eder. Paşa'yı gördüğünde, hemen boynuna sarılmak, öpmek; takdisler ve tazimlerle ona tapmak ister. Sadece Paşa'yı değil, onun bulun-

² Mahmut Muhtar Paşa, 93 Harbi komutanı ve Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın oğludur. 1885'te Harbiye'ye girmiş daha sonra Almanya'ya gönderilerek 1888'de Metz Harbiyesi'ni bitirmiştir. Teğmen olarak Prusya Ordusu'nda görev almış, İstanbul'a döndüğünde Harbiye'de hocalık yapmış; 1897 Yunan Harbinde Albay rütbesiyle Veletsin, Çatalca ve Dömeke Savaşlarında bulunmuş; Mısır'da hidiv görev yapmıştır. 31 Mart Ayaklanması'daki başarılarından sonra İzmir Valiliği, Bahriye Nazırlığı ve Berlin Büyükelçiliği de yapan Mahmut Muhtar Paşa 1935 yılında ölmüştür.

³ Gülçin, Ali Fahri'nin Emel Yolunda adlı eserinde ki bilgiye göre, 1315'te Trablusgarp'ta bir Türk Fakih olan Ali ve Recep Paşa'nın yaveri Gayur Şevket beydir (Ali Fahri, Emel Yolunda, İstanbul Hürriyet Matbaası, 13328, s.384.)

duğu mekânı da, güzel ve muhteşem gören göz, görüşmeden sonra birden bulanır ve her şeyi simsiyah, Paşa'yı da dünyanın en zalim insanlarından biri olarak görmeye başlar. Milletin, mağlubiyetlerle, yoksullukla, zulümlerle kararan bahtını aydınlatacak “kandil”i tutuşturmak isteyen İttihat ve Terakki'ye katılmayan bir insan, Padişah'tan da zalim biridir. Yarım saat içinde bu birbirine tamamen zıt ruh hali, yapacağı ihtilale inanmış, millet için canını fedaya hazır ve fakat kemale ermemiş bir ergenin ruh hali gibidir. Paşa'nın Padişaha bağlılığını bildirmesi karşısında, Ali Fahri'nin düştüğü durum, bir safderunluğun da işaretidir.

Cemiyet'in özellikle Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya iletilmek üzere yazdığı mektupta, dikkat çeken husus, mektubun daveti aşan üslubudur. Paşa'nın millet nezdindeki kıymetine yapılan atıfları hemen, ikaz ve tahkir cümleleri takip eder. Paşa'nın aldığı 2000 liranın, bu aç ve sefil milletin fertlerinin boyunlarındaki, kulaklarındaki ziynetin gasp edilmesiyle elde edildiği söylenir. Paşa'nın Türk olduğu vurgulanır ve ne yazık ki bu paranın zavallı Türklerden alındığı söylenilerek, Paşa'nın vicdan muhasebesi yapması istenir. Bu üslubu, muhatabının da haklı olabileceğini düşünenlerin üslubu olarak değil, kendisine katılmayanların hain ve zalim olduğunu düşünenlerin üslubu olarak değerlendirmek de mümkündür.

Kaynakça

Ali Fahri (1328). Emel Yolunda. İstanbul: Müştere-ül Menfa'a Osmanlı Şirketi Matbaası.

Buğra, Ali ve Kuzu, Mehmet (2007). "Ali Fahri Ağababa", Ali Fahri Ağababa, Şeref Kurbanları- İkinci Abdülhamit Döneminde Bir Sürgün Hikayesi-. İstanbul: Çatı Yayıncılık.

Ertürk, Hüsamettin (1957). İki Devrin Perde Arkası (Haz. S.N.Tansu), İstanbul.

İrtem, Süleyman Kâni (1999). Yıldız ve Jön Türkler- İttihat ve Terakki Cemiyeti Gizli Tarihi (Haz. O.S. Kocahanoğlu). İstanbul: Temel Yayınları.

Kandemir, Feridun (1975) Jön Türklerin Zindan Hatıraları, İstanbul: Muhit Yayınları.

Temo, İbrahim (1987). İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları. İstanbul: Arba Yayınları.

Toros, Taha, (1990). "Fahri Bey ve Ömer Lütfi Paşa", Tarih ve Toplum Dergisi, S.52.

Yıldırım, Tahsin, (2008). "Ali Fahri Ağababa", Temrin, S.5.

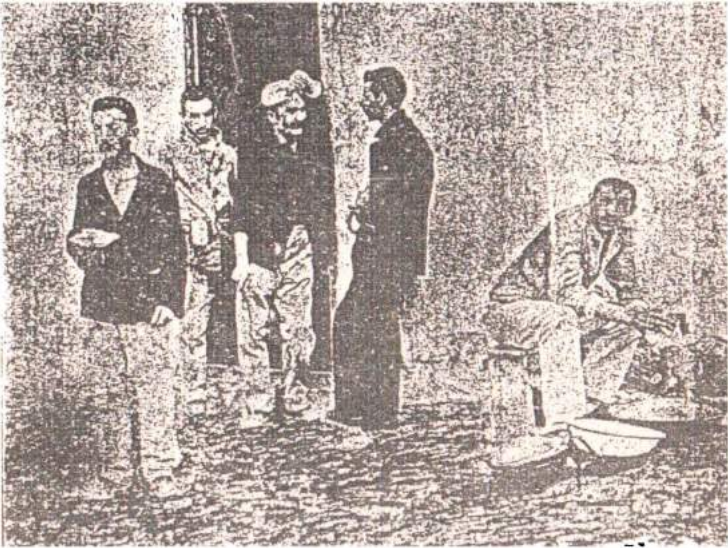
EMEL YOLUNDA

Mahbes ve Menfa Hayat-ı Güzeştesi

İstanbul'da Tevkifât- Bâb-ı Zaptiye- Tersâne- Taşkışla- Yıldız- Tıbbiye- Beşiktaş Karakolu Mahbesleri- Trablusgarb Kale Mahbesi- Trablusgarb Menfa Hayat-ı Fırarlar- Şüheda-yı Mücahidîn

“Hânumanlar söndüren canlar yakanlar bir zaman
Zulmet-i kabri görür elbette olur düzâh-ı mekân
Bir adaletgâh-ı vâsiadır bu dar-ul imtihan
Milleti kurban edenler millete kurban olur.

ALİ FAHRİ

EMEL YOLUNDA

“Hanumanlar söndüren canlar yakanlar bir zaman
Zulmet-i kabri görür elbette olur düzâh-ı mekan
Bir adaletgâh-ı vâsiadır bu dar-ul imtihan
Milleti kurban edenler millete kurban olur.”

Mahbes ve Menfâ - Sinîn-i Güzeştesi

Ali Fahri

İkinci Tab'

İstanbul

**Müşterek-ül Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası
Bâb-ı Âli Caddesinde Sepetçiler Sokağı'nda Numara 27
1328**

Emel Yolunda

“Emel Yolunda” dokuz sene evvel Cenevre’de neşrolundu.¹ Ne büyük bahtiyarlık ki bugün ikinci tab’ı, Bâb-ı Âli Caddesi’nde oluyor.

En nikbîn hayallerin en tatlı ümitlerin vâsıl olamadığı bu bahtiyarlık, o gün pek kırpmağa mecbur kaldığımız Emel Yolu vakıat-ı güzêştesini bugün -defterlerimizin o günlerdeki kuyudât ve mazbûtâtıyla tevsiğ ve tekmil için, lüzum ve imkân bahş ediyor.

O gün, “Emel Yolunda, bir türbedar-ı ömr güzêştesidir. Arkadaşlara yadigar olsun! Hâl-i aşınalar nezdinde de bir mevki tutabilirse ne mutlu! demiştik. Bu gün diyoruz ki: “Emel Yolunda, bir türbedar-ı ömr güzêştesidir; bir zâde-i istibdattır. Arkadaşlara ve bütün vatandaşlara yadigâr; bütün müstakbeleğe de mearız-ı ibtisâr olsun. (3)

Fî 20 Ağustos 1326

Ali Fahri

¹ Türkiye’deki ilk baskısı 1328’de Mülşterek-ül Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası’nda (dış kapakta İstanbul Hürriyet Matbaası yazıyor) yapıldığına göre Şubat 1902’de Cenevre’de yapılan Jön Türk Kongresi arefesinde veya sonrasında kitabın basıldığı anlaşılıyor. İkinci Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra yapılan baskıda mecburen uyguladığı sansürden kurtulduğunu söyleyen yazar, daha önceki baskıya göre II. Abdülhamit ve iktidarı hakkında daha rahat bir üslûp kullandığı gibi aradan geçen dokuz yılda sürgündeki arkadaşlarının hayatlarındaki değişiklikleri de not etmiştir (a.n).

Mesela evinizde ailenizin içinde halinizce mesut ve rahatsınız; hiç beklemediğiniz felaket bir anda kapınızı çalar. Onu kapıdan kovmak kabil değildir; içeri girecek; sizi alacak; ailenizi mâtemlerle, gözyaşlarıyla boğacaktır ve o anda kolları sırmalı; göğüsleri kordonlu ve nişanlı asayiş memurları (!) mahalle imamı ve muhtarları, daha birçok polis ve ağaların mecmûu ile öyle bir cismaniyet-i kavîye-i zâlîme, öyle bir kütle-i menfûre-i şedîde, öyle bir kelbiyet-i akûra-i menhûsa almıştır ki karşısında iddia-yı hak, isyan; izhar-ı mazlumiyet, hıyanet; istirham, denâet olur. Şikayetlerle göz yaşları, müstehzi ve denî tebessümlerle karşılanarak bugün âlâtıynî nişinin âtîfet-i bî-nihayelerinden, eşfâk-ı avalim-i şümûlünden, daha elsine-i mevcudenin ifade ve ihata edemeyeceği kadar keramet ve rikkat-i fitriye-i teb'a-yı perverîlerinden bahisler ederek; şikayetlerle gözyaşları iskat ve imha edilmek istenir.(4)

Bu heyet-i menhûsa-i akûra, evinize girdiği vakit, eviniz dışarıdan da kordon altına alınmıştır: Ya içeri giren asayişçiler vazifeleri ile meşgul iken bir fırsat düşürür de sokağa çıkar, oradan bir semti meçhule revan oluverirseniz? Şikarını kaçırmak canavara yakışır mı? Eviniz, kömürlüğünden, odunluğundan tavan arasına kadar aranır ve bütün bu aranan şeylerin en bedbahtı en hakaret dîdesi yazı masanızla kütüphanenizdir. Bin ihtimam ve muhabbetle tanzim ettiğiniz, yabancı ellerin dokunmasına asla kıyamadığınız sevgili kitaplarınız, o murdar ve cellat ellerde ne hakaretler, müstehzi, mülevves ve denî ne hakaretler görür ve sonra bir çoğu cinayetler ve hıyanetlerle itham edilerek gasp olunur. “Sızıltıya meydan vermemek” kaidesinin tatbikini burada görmelidir. Bütün bu müteharrilerin suratlarından bir yılan sırtması akarak size:

- “Beyefendi, hakikaten sizi rahatsız ettik; affınızı rica ederiz; mamafih hiçbir şey değil, merak etmeyiniz” derler ve hep o sırtma yılışma ile yine aramalarında yağmalarında devam ederler. O kadar ki bu taharri ve yağmadan üstünüz başınız, cebinizdeki para çantanız masun kalamaz. Para çantanızda buldukları bir Fransız posta pulundan hükümler, sırtlar çıkarmak isteyerek ve arsız arsız olarak:

- "Efendim, bu Fransız pulu? Fransız postahanesiyle iyice (5) münasebetiniz olmalı ki... değil mi efendim" derler. Cevap beklerler; cevap verirsiniz:

- Evet efendim, biraderim Fransız donanmasındadır, mektuplaşmamız, öteberi yollamak gibi işlerimiz, Fransız postasıyla oluyor. Bazen verilen paranın üstünü böyle pul ile te'diye ediyorlar.

Ve yine sırtarak, bu izahata inanır görünürler fakat pulunuzu iade etmezler.

Evinizde bir hastanız belki bir losanız (lohusanız) vardır; bu hücumlardan, saatlerle taharriyattan rahatsız olacak; korkacaktır ve bu suretle belki aile bir felaket-i müthişe-i âniye ile yanacaktır! Kimin umurunda? Cihanda onların vazifelerini tehir ve temniğ edebilecek hiçbir kuvvet, hiçbir hal-i müstesna tasavvur edilemez.

Taharri ve yağma bitince: "Lütfen biraz gelir misiniz"? derler; sizi sokağa çağırırlar. Yine o nazikî-i mütemellik ile: "Zahmet olacak ama Bâb-ı Zaptiye'ye kadar gideceğiz; Nazır sizden ufak bir şey soracak; yarım saate kalmaz avdet edersiniz" derler. Hiç çareniz yoktur. Beraberlerinde gidersiniz. Ekseriya bu gidiş, avdetsiz bir gidiş olur ve aileniz o dakikada bir mateme girmiştir ki artık o kuvve-i leime-i akûranın hayatı müddetince sürer.

Bâb-ı Zaptiye'de üzerine oturmağa değil basmağa iğreneceğiniz bir ot minderle mefruş (!) ne kadar mümkünse o kadar murdar ve soğuk bir odaya (misafir) edilirsiniz. Ve hemen iki polis efendi refa-katinize gelir. Zira yalnızlıktan sıkılmamanız bir derdiniz (6) varsa bu efendilerle hasbihal etmeniz pek mültezemdir...

Sonra pek nazik ve samimi bir eda ile isticvab başlar. Bu tarz istintak semeredâr olmazsa, dayak, kömür ile tesmîm baygınlıkları, aç bırakmalar gibi işkenceler birbirini takip eder. Uzaktan derinlerden mahbesinizin altında taht-el-arz bodrumlardan mağaralardan boğuk sopa darbeleri, inilti, feryad ve istimdâdlar işitirsiniz.

"Ah ölüyorum, bittim, parçalandım... ölüyorum ölüyorum! Cankurtaran yok mu? Ölüyorum! Allah aşkına peygamber aşkına Beni öldürmeyiniz... Beni öldürmeyiniz. Ah Yarabbi! Sen imdat et"

feryatları işitilir. Bu canhıraş istimdad, sizin ruhunuzda o ana kadar meçhul müthiş felaketlerin ilk darbe-i âlâmasını çarpar. Ejder-i hıyanet ve istibdadın hunîn ve hevl-nâk gözleriyle mülemma-ı hûn tırnaklarını ihya eder.

* * *

Ve mesela bir mekteplisiniz, on yedi yirmi yaşlarında... olanca gayretiniz, inhimakiniz, kitaba, mütalaayadır. Fakir yaşayan ebeveyninizin dışından tırnağından arttırarak haftada verebildiği birkaç kuruşu hemen kamilen kitaba veriyorsunuz. O kitaplar sizin hayat-ı manevîyeniz, hayvaniyetten tecerrüt etmiş insanlığınızdır. Siz onlarsız yaşayamazsınız. O hayatın her an his olunan inbisatı içinde nezih ve celil bir varlıkla emniyetli ve müsterih adımlar atmaktasınız. (7)

Dîv-i istibdat bir anda yolunuzu keser. Kanlı elleri ve kanlı tırnaklarıyla yakanıza sarılır. Mektepteki dolabınız, evinizdeki kütüphaneniz tarâc edilirken kendiniz de üstünüz başınız hatta çoraplarınızın içi bin kahr ve hakaretle arandıktan sonra mahbese atılırsınız. Mader ve peder, akârib ve ihvanı havf ve helecan, teessür ve hüsrân kaplar. O mader ve peder, yokluğunuzun, felaketinizin acılığına ağlar, kainatın her şeyinden medet umarken kapı bitişik komşunuzun oğlu da beraber derse çalıştığınız arkadaşlarınız da o badireye uğramış; bir öldürücü kovuğa da o atılmıştır.

Her mahleden, her mektepten, her daireden, bu suretle giden gençlerin gayûr, çalışkan vatan evlatlarının adedi her gün nisbetsiz bir ziyadeliğe artar. Artık hiçbir aile gamm-güsarsız değildir. Çünkü hepsi varlığından bir cüz-i azizini pençe-i hunîn-i istibdata kaptırmış; bu aziz vatanın aziz ve zavallı evleri, bir felaket-i müsterekenin sıklet-i elimesi altında inlemektedir.

Her gün bin yara alan Osmanlılık hayat-ı ictimâîyesindeki bu derin iniltinin muhteriz ve helecan-perver şikayetin mevceleri, hiçbir nazar-ı basiretten kalb-i pak-i hamiyetten uzak ve mektûm kalamaz. Hatta çeşm-i hun-alud-ı zalimden bile. Çünkü o mektepte dersini, tahsilini evinde aile ve âkâribini huzun ve matemler içinde bıraka-

rak mahbes ve menfaya atılanların bütün derkat-ı âlam ve ızdırabı pür zevk ve ümit kat' etmeleri o âlam ve ızdırâb içinde de vatan için hürriyet için zalimlere karşı harp ve cidal için düşünmekten ve çalışmaktan o kadar (8) takyîdat ve tecessüsat-ı mehîne-i zalime altında iken dahi Avrupa ile te'min-i muhaberattan fâriğ olmamaları; ihvan-ı gayret ve hamiyeti ne kadar memnun ve müteselli ederse zalimleri de o kadar telaş ve hirasa düşürmesi pek ziyade tabiidir.

* * *

İstanbul

Ne kadar muallâ saadetlere layık bu muhterem vatan! O artık uzak kalmış mazide leim bir zulmgede-i istibdat olup kaldığı için “İstanbul” dendiği vakit bir ra’şe-yi nefret ve hiras ile titrememek mümkün değildi.

İstanbul’un sine-i saf ve nezîhi artık bin yara ile ceriha-dârdır. Kalb-i mesudu artık darbân etmiyor; eski neşat ve saadeti bitmiş; yerinde yeis ve hirmân hükümrân kalmıştır. Şimdi onun her tarafı sürülerle engizisyonların cvelan-gâh-ı tarâc ve mezalimidir. Bütün icra-yı adl ve selamette muvazzaf mebâni, melun işkence-haneler olmuştur. Yıldız gibi, Beşiktaş Karakolu gibi Taşkılla gibi Mekteb-i Harbiye, Tıbbiye ve tersane zindanları gibi Bab-ı Zabtiye, mehterhane gibi yerlerden muhteriz ve muhavvifenînler, boğuk feryatlar duyulur.

Şüphesiz en başta Yıldız... O Yıldız ki başta taşınacak millet babası padişahlara makarr-ı adl ve ref’et, müştâk-ı adl ve hürriyet halka melce-i rıfk ve âtîfet bir kasr-ı güzîn olarak tanımak isterdik! (9)

Bu Yıldız, bütün o akâbe-hanelerin fevkinde her lutuf ve perestişe bedel ümmete düzahî bir makber olmuştur. Yıldız’a, o yerlerin hangi birine bir kere düşüldü mü hayattan az çok bir şey bırakmadan içinden kurtulmak mümkün değildir.

Ah, oralarda ne canlar gitmiş, ne münevver dimağlar hurdahaş olmuş; ne dūdmanlar yıkılmıştır! Ve hepsinin menba’-ı menhûsı olduğu için Yıldız dan başlayalım

Burada istintak iki suretle cereyan eder. Daha vâzıh bir ifade ile iki yerde heyet-i hakime (!) vardır. Yıldız dahilindeki daire-i mahsusada - bu ekseriya çit köşkü olur idi- ve civardaki İkinci Fırka Merkezi'nde.

İçerideki istintak binnisbe nazikâne ibtida eder. Fakat asıl büyük hanümanlar da burada söndürülür. Mabeyncilerin temellükat-ı zeliyesi ricaları, niyazları... rica ve niyaz, eşkal-i iblisânesinde iğfalle-ri ve pederâne nasihatleri arasında şaşırıp kalan maznun vakit vakit tehditlere silahşörlerin manalı hain ve hunî bakışlarına maruz kalır; bunlardan bir şey anlayamazken mearız-ı tehdit vakiada artık sayılıp dökülmeğe başlayan o vakte kadar icra edilmiş işkenceler isbat eder ki bir halife bir padişaha sarayına değil dehşâş bir engizisyon dar-ül azabına, şikarını sağ bırakmayan bir canavar inine düşülmüştür. Bu vukûf, her teselliye tarâc eder.

Şevket-mcab, malum olan fitrat-ı mütecessisesi ile istintakların çoğunu görür yahut mutlaka işitir. Muannit bir inkardan, (10) sebatkâr bir ketumiyetten pek müteezzi ve muzdarip olur. Ortadaki maznun henüz tecrübesiz, sebatsız bir zavallı olup da önüne dökülen mera-yı hakir ve denî tatyib ve tazyiklere mâlub kalarak bazı itirafta bulunur ise artık heyet-i istintakiyenin keyf ve süruruna payan bulunmaz ve artık şevketli dahi pek memnun ve müsterihtir. Bu anda söyletmeye memur olanlar için bi-hisap ihsanlar, rütbeler, nişanlar yağar... Zavallı günahkar muhterif için de istihzalar, tahkirler, hayale sığmayan ithamlar vardır.

Fırka Kumandanı Müşir Şevket Paşa'nın riyaset-i tahtında azası yine Mabeyn memurlarından ibaret, teşekkül eden Divan-ı Harbe, Saray Heyet-i İstintakiyesi'nin nazikî-i iğfalkarisine lüzüm görmemiştir. İstintak edilen kim olursa olsun -memur, mektepli, zabıt- burada lisana alınamaz kelimat-ı şetm ve tahkir ile ta'zip edilir; bazen askerlere tutturularak dövülmek, azab ve işkencesi nadir değildir.

Bu ta'diyat-ı redînin daha alçakçasına "Beşiktaş Karakolu" denilen haydut yatağında tesadüf edilir. Çünkü buranın mustantıkı, hakimi icracısı meşhur Hasan Aga'dır. (Bu Hasan Aga'nın faşe-i murdarı;

tarihin ibcal ve ta'zim ile yadettiği Barbaros ile aynı merkatte bulunması asla layık değildir. Onu oradan çıkarmak hangi bir mezarlığın mensî bir yerine tıkmak lazımdır) Ali Suavi vakasındaki yararlılığından başlayarak, cibillet-i hasîsesi mükafatlana mükafatlana hatta imzasını yazmayı öğrenmeye meyl ve kudret bulamadan, müşîriyete kadar yükselen bu leîm hafiyenin tarz-ı istintak ve muhakemesi, pek tabii ki dayak ile (11) kırbaç ile itlaf ve ihnak ile oluyordu. O karakolun bodrumu nice gençler yemiş, Beşiktaş denizi nice şehitlere mezar olmuştur!

Beşiktaş Karakolu'nda istintak odasına girilir girilmez nazar, lisan-ı hal-i haşinleri, tırmalayan ve acı acı batan, derin ve mehûf bir belagatle ne facialar okuyan, duvarda muallak kırbaçlara, usturpalara, kol ve ayak bağlamaya mahsus birçok iplere matuf kalır. Bunların her biri ayrı ayrı ekseriya kullanılmış ve ziyadece metanet, şüphesiz eshabını hurdahaş ettirmiştir.

Mekteb-i Harbiye'de ceraim-i siyasiye maznunlarına kahve ocakları tahsis olunmuştur. Süprüntülerle, kemik kırıntılarıyla dyanılmaz bir koku neşr eden bu kahve ocakları pek dardır. Tevkif olunmak felaketine uğrayan vatan kuzuları buralarda birkaç gece kalmak felaketine de uğrarlarsa ekseriya mezarı gösteren müthiş bir hastalığa giriftar olurlar. Zira o kadar dayanılmaz bir murdarlıktan ve taaffünden mada bu berbat mikrop yatağında hizmetçilerin ancak oturabildikleri tahta parçalarından başka boylu boyuna uzanabilecek bir kerevet bile yoktur. Kapıdaki nöbetçi, maznun hakkından bin cinayet-i müfteriye ile doldurularak biçarenin başına bir zebani şiddetiyle musallat edilmiştir.

Burada istintaklar gece ve gündüz devam eder. Gündüz istintakları nispeten resmicedir; bir heyete mevdu'dur. Geceleri hiç böyle olmayıp Rıza ve İsmail Paşaların kifayet-i mel'unelerine bırakılmıştır. Bu paşaların biri samimi ve müşfik öteki ciddi ve şedit görünür... Hanüman yakmada ikisi birbirinden az zalim değildir. Dahiliye Zabiti "Öküz (12) Emin" in ekseriya itiştire kakıştıra uykudan kaldırarak ta'b ve tutumunu önlenilmeye bırakmadan getirdiği maznunu

bu paşaların biri okşayarak öldürmek isterken maznunun bu tuzağa tutulmadığını hisseden öteki vahşi tırnaklarıyla kanlı dişlerini gösterir sonra ikisi de aynı noktada mahiyet-i asliyelerinde karar kılarak tekdîrler, tahkirler ve dayaklarla ikrar ettirmeye çalışırlar. Sa'yin bu derecesi ile de bir semere alamayınca işkence tehditleri başlar. Bitişik odadan yer altından bağırmaclar istimdatlar... "Aman! ölüyorum... yandım yandım!" feryatları ki bunu bağırın bir hafife hizmetçidir.

Mekteb-i Tıbbiye'nin mahbesi, "cami altı"sı pek meşhurdur. Havadan ziyadan mahrum olan bu yerde pek çok genç gayûr, münevver efendiler solmuş, ölmüştür. Bu "cami altı", sath-ı zeminden yirmi beş ayak merdiven ile inilir; içerisi birçok kemerlerle bölünmüştür. Sathıtan altı metre yüksekde ve şimendifer yoluna nâzır, iki dar menfezden başka pencere namına bir delik bulunmadığı için içerisi karanlıktır. O kadar rutubetlidir ki bir paket tütün beş dakikada çamur haline gelir. Bu rutubetin gireceği kadar müteaffindir; intizamsızlığına bir şekl-i muntazam verilse beş metre murabba vüs'atinde kemerlerle müteferrik bir belayahanedir ki ruha havf ve helecan, nefret ve istikrah bahşeder. İsnat olunan cürüm büyük ise bu büyük makberin içinden gezinmeye de müsaade etmeyen küçük küçük localar vardır, maznunu onlardan birine tıkırlar. Artık bir parça oturmaktan bile mahrum daima (13) ayakta, daima ruhen ve sıhhaten bitap ve zebun saat-ı azab-ı müdamı doldurmaya uğraşılır.

Burada günde birkaç defa çağırırlar; istintak ederler. Bütün mektebin birden hareket ve ihtilal etmesi ihtimalinin daima iğneleyen korkusu içinde, daimi bir telaş ve tayakkuzla i'mal-i tedabir cümlesinden olarak her istintakı müteakip mahbes değiştirirler. Bu suretle mektepte serbest bulunan efendiler, mesela dün şu delikte gördükleri bir arkadaşlarını bugün ve yarın ve ila-nihaye artık göremezler. Tersane Zindanı...

Bizi oraya bir akşam ezanında getirdiler. Gece, ratıp ve mağmum-ı zerrat-ı esmerinîni âlem-i sakin ve met'ub üzerine döküyordu. Deniz râkid, sema râkid, cami altı meydanlığının o azim sayedar ağaçları râkid, bütün kâinat-ı muhite de bir rûkudet-i şam-ı hükümrân...

tek tük gelip geçen tersane amelesi efrad-ı mütebakiyesinin evza-ı fakiresinde sanki bir rûkûdet-i met'ube, sadâ-yı pâyende koca bir günün bî-nihaye yorgunluğunun enîn-i mazlum râkid-i lerzan... Hapishane kazanının izâm-ı mütebakiyesi için oralara hakim beş on köpek ağaç diplerine şuraya buraya yatmış uyuyorlardı... Sanki daha hülul etmeyen leyl, nevm-i mahsusasını bütün kulûb ve ruh-ı bidare, kendisinden evvel isra ve ilka etmiş... Beşer uyuyor, cihan uyuyor, bütün kainat uyuyor, taşlar, topraklar, denizler, semalar, her şey, her yer uyuyor... Yalnız rencur, bikes, bizim kalplerimiz, işte on yedi günden beri (14) Bab-ı Zaptiye'de şimdi de bu tersane zindanının mevacihe-i bab-ı felaketinde bir kıyamet-i sakite ile uyanıktı.

Zindanın muhafızı karakol zabiti eskiden tanıştığımız ve görüştüğümüz bir yüzbaşı, kanun-ı memurînin daveti ile kapının önüne çıkıp da bizi gördüğü vakit, ne söyleyeceğini şaşırdı; şüphesiz korktu, şüphesiz o korku ile bizi asla tanır görünmedi. Herkes böyle idi: O günlerde bu halk, muhafaza-i mevki ve menfaat için aşınlarını inkar edecek, vakar-ı haysiyetlerini inkar edecek hatta yine bu mevki ve menfaat için hukuk-ı meksubelerini, evlad ü ıyalini inkar edecek, her şeyi, her şeyi bütün mevcudiyet-i insaniye ve izzet-i ademiyelelerini inkar edecek bir sefalet-i ruhiye ile malûl idi. An be an gidiyorlar, an be an düşüyorlardı. O derece ki o günün gazetelerini bugün gözden geçirmek, muharrirleri ve epeyce de naşirleri için ne büyük bir azap, ne çekilmez bir yüz karası olur.

İşte o zabit bizi kanun memurundan teslim aldı. Karakolu geçerek zindana isal eden karanlık kaldırım yoldan önümüzde yürüdü. Biz de onu takip ettik. Zindanın büyük demir kapısı inleyen bir gacırtı ile nim açıldı. İri cüsseli yıkık fesli asla rahm ve şefkat bilmeyen bir sima ile daima felaketleri tabii bir istihza, mutad bir lakaydî ile karşılayan bir gardiyan karşımızda bulundu. Bir gardiyan daha geldi. Simaları çirkin, kirli, fena ve haşin... Üzerlerimizi aradılar, dördümüzün bir çakısı vardı, aldılar. İlk gardiyanın elinde siması kadar haşin ve soğuk bir anahtar demeti (15) vardı. Cüsse-i sakil ve batîsi ile önümüzde yürüyerek o elindeki anahtarlardan birini bir kapıya tatbik etti, çevirdi. Akşamın sükûnet-i hazinesi içinde bu acı ve muharriş

anahtar sadası, nahoş bir ihtiraz bıraktı. (14 Mart sene 1312)

Bu ilk leyl-i zindan fena: Muharriş-i ruh bir leyl-i azap oldu. Bu leyl-i azabı “Elvah-ı Siyah”ta şöyle tasvir etmişim:

“Gardiyan kapıyı iterek arkasına dayadı; bize dönerek eliyle işareti etti. Artık bu yeni felakate girmeli idik; girdik. O da girdi, müteharri bir nazarla etrafına bakındı gitti.

“Mevkii ile mevkimizi, amir ile mahkumu pek sarih tayin eden işaretleri ile nazarımızda -kim bilir- ne olmak isteyen gardiyan az sonra iki kova su ile bir teneke maşrapa getirdi.

-Bir şey isterseniz bakkaldan aldıralım, diyiverdi.

-Birçok şey isteriz, fakat bakkaldan değil!

Biraz peynir ekmek -bakkalda ancak bu bulunabiliyordu- ısmarladık. Hepimizin beyninde fırtınalar yangınlar vardı. Fakat galiba birbirimizden sıkılarak izhar etmiyorduk; şen ve şatırdık.

Gülüşerek, konuşarak gezinirken mahbesimizin tahta döşemesine hiddetli vuruldu ve kalın bir ses bağırdı: “Heyyy... beyler! Burası Beyoğlu piyasası değil!”

Ruhumuza bir şeyin daha saplandığını duyduk. Bu acının feryad-ı tazallumu henüz yeni olduğu için daha anlaşılamayan felaketin (17) harabesiyle müessir bir reng-i esferiyet kaplamış simalarda mahzun acı tebessümler içinde teati edildi.

Bunlar asker hapisleri idi.

Gezinmek bu suretle men edilince oturmak ihtiyacını hissettik

- Nereye oturacağız? Nerde yatacağız?

hava iyice kararmış idi, mumların birini yaktık.

Mahbesimiz -tahminen- beş metre murabbaa cesametindedir. Kalın demir parmaklı üç penceresi, kalın duvarın içinde karanlık bir vukuf, korkunç bir şehadetle bakıyor ve bütün gelip gitmişlerin çektiklerini acı bir ifade-i sakitle söylüyor gibidir.

Gardiyanın getirdiği iki kova su ve bir teneke maşrapadan maada bütün müştemilat bir buçuk metre tulunda, yarım metre arzında pis

bir ot minderden bir de ondan daha pis yelken bezi bir asker brandasından ibarettir. Şark cihetinde bir tahta kapı, konulmak fazla addedilmiş bir abdesthane vardır.

Ve sonra girizan fareler, meşgul örümcekler müteharri ve seyyar böcekler, kara bir renk bağlamış duvarın delik deşiklerinden mütehasın tahtakuruları, akrepler...

En sonrada biz...

Yaktığımız mumun sarımtırak ölgün ziyası, acul ve münkatı çıtırdamalardan kurtularak mevcudat üzerinde gölgeli, şüphedar (18) titredi. Ve kalpler bu karanlık kâbus-alûd kasvetli gecenin acılığından muzlim bir haşyet duydu.

Ümit ediyorduk ki bize yatacak, oturacak bir şey getirirler. Artık sabredermemek başlayınca gardiyanlara seslendik. Hiç olmazsa bir asker fanılası olsun getirsinler!

Onlar kendi alemlerinde türkü söylüyorlardı. Bağırmalarımız o gürültülü kayabaşı ahenginin içinde boğuldu.

Yorgun bitap idik. İğrenir nazarlarla bakarak ayağımızla ittiğimiz ot minderin temizce taraflarına iliştik. Uzun dakikaların hükm-i kahharında ezildikçe minderin ve brandanın murdarlığındaki ehemmiyet azalıyor yavaş yavaş daha ilerilerine ortalarına oturuyorduk ve bir an oldu, oturmaktan da yorularak tahta üzerinde kalmamamak itinaları ile o şeylerin üzerinde birbirmize daha çok sıkışarak uzandık.

Mevsim Mart ortalarıydı. Arkadaşlarımdan kışlık paltoları vardı onlara sarındılar büründüler ellerini de ceplerine sokarak öyle boylu boyuna uzandılar. Zannederim biraz uyuyabildiler benim arkamdaki ince bir pardösü idi. Mevsimin ve mahbesin buzlar döken bürüdeti altında pek zayıf kalıyordu. Birkaç dakika uzanıyor, titreyerek kalkıyordum. Çaresizlik ihtiyaç! Mumun alevini avuçlarımla örterek üzerine eğilerek, güya o zayıf ateşten biraz hareret, biraz hayat dileyiyordum. Ve arada (19) fena rüyaların ani titreşim hareketleri ile açılan bî-şüphe birazdan üşüyen arkadaşlarımı örtmeyi unutmuyordum.

İşte böyle uzun bir gece yaşadım ve zannediyordum ki; müthiş gecenin sabahı olmayacak...

Yanılmışım; sabah oldu. Fakat fena bir sabah... Ağrılar, sızılar içinde kalktığımız vakit, kalın demir parmaklıklı murdar ve bârit pencerelerden dışarısını tetkike başladık. Asker hapisleri ayaklarında kalın demirler şangırdarak, aşağı yukarı iş görüyorlar, mahbeslerini ve meydanlığı temizliyorlardı. Bunların arkasında ellerinde uzun ve kalın sopalarla gardiyanlar, bu işçi prangabendlerden biraz betaet gösterenleri daha ziyade bazı bazı tütün almayanları, bahşış veremeyenleri haşlamaya müheyya gazub, müteharri-i vesile dolaşıyorlar.

Bu temizlik bittikten sonra prangabendler zincirlerini sürükleyerek tersane rıhtımında taş taşımak ve diğer hidemat-ı şâkkada çalışmak üzere gardiyanların muhafazasında hapisneden çıkarılırlar. Akşam avdet ettikleri vakit toz ve toprak içinde harap bir haldedirlere. Bu harabiyi izale etmek için mahbeslerinin ufak avlusundaki şadırvanın başına üşerler. Yıkandıktan sonra hemen simsiyah ocak paçavralarına benzeyen mendillerle silinirler. Bunların halleri (20) hiçbir cihet-i ümid-i teselli bulunmayan müthiş bir sefâlet-i mücessemedir. Şadırvan başında yıkanmak bitsin bitmesin gardiyanın keyfine... “Haydi!” dedi mi, hepsi birbirini ite kaka koşarak dışarı tabur olurlar. Geç kalanlara sopa, gaddar, bî-his acı sopa yetişir. Taburda numara sayarlar; numara saymak bitince gardiyanın, “arş bakayım!” kumandasıyla tabura koşarken olduğu gibi birbirini iterek çiğneyerek mahbeslerine koşarlar. Bu koşuşmanın devamı müddetince gardiyanın sopası asla tevakkufsuz rast geleni haşlayıp kırmakta devam eder. Yalnız mahbes kahramanı birkaç dişliden maada bütün mahbusîn hududundan telaş ve hiras ile geçerken dirseklerini siper tutmaktan başlarını öbür tarafa çevirmekten muavvec ve perişan bin şekle girmekten fâriğ olamazlar. Bütün bir behimiyet-i beşeriye ki karşısında bî-his durabilmek imkansızdır. Tezâhüm-i zulüm ve sefâletten mütevellid bütün bu harekât-ı elîme ve kâhireye, zencir sadâları, daha acı bir reng-i mahşerî verir.

Bu beşeriyete kan ağlatacak şürûr ve sefaletin zillet ve elemin şahidi kaldığım zamanlar kendi sefalet ve işkencemi unutturdum.

* * *

Ben şimdi maziye rücuğ etmiş o geceyi düşünmeye başlamıştım. Bize bin nakîd bin itina ve helecan ve telaşla hazırladığımız "yirmi beş güne kadar Kanun-ı Esasi'yi ilan edersek (21) milletin şükran ve minnetdarisine mahzar olacağına şüphe yoktur. Fakat yirmi seneyi tecavüz eden inat ve temerrüdle hâlâ istibdat ve zulümde sebat edersek, pay-i azm ü sebatını bu koca millet hurdahaş edecektir!" beyanatını nâtik yaftaları yırttırmış cemiyetin İstanbul merkezinden gelen ahali-yi hükümetin zulüm vasaitine karşı tayakkuz ve basirete davet eden taş basması yaftaları şuraya buraya yapıştırmak, asmak ve atmak için hepimizi Beyoğlu'ndan Kasımpaşa'nın münteha-yı hududına kadar sokaklara dağıtmıştı.

Biz o gece evlerimize pür telaş ve helecan geç vakit avdet edip de muvaffakiyetle bitirilmiş hidemat-ı vataniyyeden alınan bir inbisat-ı rûh ile fakat bu gizli hükümet-i müstebite nazarında cinâî işin vereceği korkudan mütehassıl, nihayet bulmayan rüyalarla uykularımızı uyuduktan sonra, ertesi gün hükümet adamlarına takarrüb etmek ihtiyacı duyduk.

Oh bu gece yalnız bu tarafta Kasımpaşa'da değil Yedikule'den Beşiktaş'a kadar her tarafta böyle aynı ifadede aynı şekil ve tab'da yüzlerce yaftalar yapışmış; hükümeti, azim bir telaş ile tutuşturarak hiç muntazır olmayan bir hareket-i umumiye-i metinenin muvacehe-i savletinde hiras-engiz bir perişanlığa düşürmüştü.

Bu korku ve perişanlık çok sürmedi: Culûsından beri kemâl-i dikkat ve teyakkuz ile adım adım ilerlemek, her hareketin karşısında kuvvetli bulunmak için esir-i dinar eclafı başına toplayan diğer cihetten bütün erbab-ı iffet ve hamiyeti kahr ve tedmîr eden, boğan, öldüren, hayat-ı (22) Osmaniyyeyi bir şebeke-i istibdat içinde zabtûrabt ettiğini zanneden Sultan Hamit, bu meseleyi kemal-i ehemmiyetle telakki etti. Evvela avamı kendi tarafına almak için bu hareket-i vataniyyeyi o günlerde bir cereyan-ı şedîd gösteren Ermeni harekâtına mal etti. Hemen her tarafa dağıttığı hafiyeler yaftaların Ermeni işi olduğunu ilan ediyorlardı. Ve aynı zamanda gece gündüz evler basılıyor, birçok tevkifât oluyordu.

İlk günlerde: “ben canımı sokakta bulmadım, yapıştırırken görsem uzaklaşırm. Onu oraya yapıştırmak için gelen adam baş koltuğunda, her şeyi göze almıştır” diyen polisler artık cesurdurlar. Bin kıyafete bin hâle girerek her tarafa her yere koşarlar; Jurnal, jurnal... Günde bin jurnal ve bunun netice-i zaruriyesi, her gün birçok tevfiyat. Sonra ağır cezalar, işkenceler, nefyiler.

Murat beyin firarî Serasker Yaveri Şefik Bey tutularak bir gece içinde askerlikten tardı, Bâb-ı Zaptiye'ye teslimi gibi o günlerin vekâyi'-i azîmesi hükümetin kat'i ve şedîd savletlerine rağmen kulûb-ı hamiiyeti, bî-payan ve hadîd gayretlerle dolduruyordu.

* * *

Fakat işte o gayretlerin zencir-bend olduğu merhaleye vasıl olmuştuk. Bizi de tutmuşlar bu mahbes-i belaya tıkmışlardı. (23)

Artık istibdat ve hürriyetin harb-i müebbedi bizde dahi müthiş fedâkari-şinas savletler, müstehak-ı imtisâl, mürd-i hezimetlerle ve karşısında denî, cebîn, fâsid ve menfur galibiyetlerle başlamıştı. Sürülenler menfada olanlar denize atılanlar, Avrupa'ya kaçanlar, tesadüm-i istibdat ve hürriyetten mütehassıl o kadar galeyan ve şûriş ki her yeni gün mutlaka yeni bir vakıa getiriyordu. Ve bundan biz taze kuvvetler, taze ümitler alarak azâb-ı mescûniyeti duymuyor gibi idik. Ve her gün taze vakalar içinde tek mesud bir vakayı bekliyor, bekliyorduk. Ah, onu ne kadar çok bekledik! Bütün bu beklemekte her gün o zincir şangırtılarına, demir kapıların muharriş-i ruh gacırtılarına ve iniltileyle açılıp kapanmalarına, gardiyanların asker mahbusları galiz sövüp saymalarla dövmelerini görmeye ve işitmeye alışır gibi olduk. Artık bu mahbesin haricindeki hayat, bize ma-fevk-al- hayal bir hayat-ı semavî gibi geliyordu.

Biz de bir gün o hayatı yaşamış, o dünyada gezmiş mi idik? O hayatta bizim de aşınalarımız sevdiklerimiz var mı idi?

Taşkışla... Bir hiss-i ulvi ile yapılan bu bina, istibdatın son senelerine kadar vazife-i asliyesinde kullanılmış. Fazla ve başka bir ehemmiyet kesb etmemişti. 1313 senesi Mayısın on dokuzunda (24) değişti. O kadar büsbütün değişti ki o cihete teveccüh eden enzar-ı ümmet, bir hiras ve nefretle titrer; ondan bahs edecek lisan, hafî gûşeler samimi ve pek ketûm dostlar arardı.

Evvelce vatani müdafaa için terk-i evlad ü ıyal, terk-i yar u diyar eden asker kardeşlerimize me'men iken o tarihten itibaren o muhterem ve mukaddes vatani seven, onun ikbal ve istikbali için düşünen feda-yı can etmek helecanlarıyla çırpınan gençlere dar-ül- azâp olmak derekesine düştü.

Taşkışla'da her asker koğuşu içinde iki depo vardır ki bunlara efrad-ı askeriye'nin yağmurlukları, çantaları, çizmeleri konur ve cesametleri nihayet iki metre tûl yarım metre arzdan ziyade değildir. Kışla, dâr-ül- azâb-ı şebâb-ı vatan olduğu zaman bu depolardan yağmurluklar çizmeler çıkarılarak yerlerine birçok mektepli gençler atılmış ve altlarına yatak olmak üzere toz toprak pislik içinde birer ot minder verilmiştir. Örtünmek için hiçbir şey verilmezdi. Eğer tesadüfen kaputlarla beraber gelinmiş ise azim bahtiyarlık!...

Bu depolar, hep mektepli efendilerle dolmuş olduğundan kışlanın cihat-ı erbaasında bulunan kulelerdeki odalarla kışla zâbitanı odalarına sonradan gelen zabıt, memur, eshab-ı ceraim-i siyasiye konuluyordu. Bu dar-ı mihnete düşenler, katiyen ihtilattan memnu' olmak, insan arasına karışmamak imtiyazlarına çoktan mazhar olmuşlardı. Çünkü onlar Yunan gâvurlarına plan satmıştı; çünkü onlar mesele Hacı Hüseyin bağında muhill-i âdab hareketlerde bulunmuşlardı (25) ve çünkü onlar Ermenilerle ortaklıklar... Hükümet-i zalime, bu gayurlar haklarında bâ-husus muhafazalarına memur olan askerlere ve zabıtlara böyle telkinatta bulunuyordu.

1313 Haziranı evâilinde bütün İstanbul mehâfil-i ta'zibiyesinden Taşkışla'ya getirilen mazlumînin adeti otuzu geçti ve artık "Taşkışla Divan-ı Harb-i Mahsusı" teşkil etmişti.

Seraskeri, Muhakemat Dairesi Müddei-i Umûmîsi Ferîk Reşit Paşa'nın riyaseti tahtında bulunuyordu. Azalar, Bahriye Muhakemat Dairesi Reisi Tayyar Paşa, Teşrikiye Vapuru ikinci kaptanı -esasen çarkçı sınıfından olup devr-i Hamidî bedeatlerinden olarak sınıf-ı harbe geçirilmişti- Behçet, Topçu Miralaylarından Faik ve Nakliye Miralay Mehmet Beyler'den mürekkepti. Zabıt katibi memuriyetiyile, Taşkışla zabitanından iki kol ağası bulunuyordu.

Divan-ı Harb, teşkili anında işe başladı ve kuvve-i muharrike ve fiâlesi bittabi' Yıldız Saray-ı Hümayun'undan şeref-vurûd eden irade-i seniye(!) idi. Bu hal, nişanların, rütbelerin ihsanların tevâlisıyla 10 Temmuz 1324 tarih-i felah ve mukaddesine kadar devam etmiştir.

1313 senesi Temmuz ibtidalarında Taşkışla hayli dolmuştu. İşin hakikatine artık -bir dereceye kadar- vakıf oldukları için o kadar nefret göstermeyen neferât, mevkufinin adedi iki yüze vardığını haber vermekte idiler.

Taşkışla mahbusiyetinin ilk haftaları çok fena geçti. Sonraları (26) evinden ocağından pek nadir ve icbâr-ı hasret ve merakla çıkabilen valideler, zevceler, hemşireler, kışla kapısının önüne kadar gelebilmek ve inziva-güzin ızdırap-ı karînelerini bir an görmek için her hakarete katlanıyorlar fakat daima meyyus, mahzun avdet ediyorlardı.

Bu hal çok devam etmedi. Kuvve-i zalime, daha az müstebid ve epeyce müşfik görünmek tarikine girdi (Ağustos 1313).

Ve biz, tersane ikabhanelerinde bir buçuk senelik bir devr-i azap ve âlâm yaşadıkdan sonra, 5 Ağustos 1313'de Taşkışlaya sevk edildik. O günü böyle kaydetmişim; saat altıya geliyordu, bir itfaiye arabasına bindirildik. Muhafazamıza bir kolağası, üç kanûn, dört palaskalı nefer tahsis edilmişti. Nereye gittiğimizi bilmiyoruz, bunlar bizi Taşkışla'ya getirdiler. Karakoldan ayrılırken Şaban Baba ile² vedalaşmayı unutmadık; o, bizim selametime dualar etti, elinde çorap örüyordu, tığını ve yününü öyle bırakarak nemdâr gözlerle arkamızdan baktı, baktı ve biz itfaiye arabasına bindik. Arabamız Divanhane

bahçesine çıkınca, orada birçok efendilere, beylere tesadüf ettik. Bunların içindeki âşınalarımız, biz bir defa görünce, ani bir darbe ile vurularak tanışılmış olmak cinayetinin duyulmaması için, başlarını öbür tarafa çeviriyorlar, süratli adımlarla uzaklaşıyorlar ve kayboluyorlardı. Hele birisi...³ (27)

İşte, kuvve-i zalime daha az müstebid ve epeyce müşfik görünmek tarikine girdiği günlerde, kurenâ-yı mazlumînin kışla kapısına devamları ve bütün hakaretleri red ve def'i ile adamlarını görmek talebinde ısrarları, artık mahbusînin akâribiyle görüşmelerine bâis olmuştu. Fakat bin kayıt ve şart ile: yanlarında iki nefer ile hapishane müdürü Mehmet Ağa, bazen, hatta Reşit Paşa'ya kadar, Divan-ı Harb Heyeti'nden biri bulunuyordu, işitilmeyecek derece hafif konuşulmazdı. Mevkûflara getirilen giyecek, yiyecek gibi şeyler ibtida memurlara gösterilir, muvaffakatları istihsal olunduktan sonra, kendilerine verilir idi. (28)

Her mevkûfun yanında bir mecidiyeden ziyade para bulundurulması tecvîz edilmediğinden fazla paralar Mehmet Ağa'nın yeddi emanetine teslim ettirilir idi ki bu sûretle eline geçirdiği paraların çoğunu merkûmdan kurtarmak mümkün olamamıştı.

İtfaiye arabasında, kemal-i tantana ile Taşkısla'ya vasıl olduğumuz vakit, Divan-ı Harb-i Mahsûsi Reisi Reşit Paşa'nın huzuruna (!) çıkarıldık. Çapkın bir tavırla kurulduğu koltukta doğrularak, öne temayül etti, yine o kadar çapkın ve hain gözlerle bizi süzdü, sonra isimlerimizi sordu. Şimdilik hepimizin bir odaya konulmasını, emre muntazır duran mülazıma emretti. Dışarı çıkınca, mülazım üstlerimizi aradı. Kışlanın üst katında "köşk" dedikleri kulelerden birindeki bir odaya yerleştirdik, kapıya nöbetçi koydular. Nöbetçi tüfeğine kasaturasını taktı, kapının önüne dikildi.

Odamızın sırasındaki beş oda, bizim oda gibi, hep mahbuslarla dolu. Bu üst kata çıkıncaya kadar, aşağıda, orta katta, yukarıda birçok mahbuslara rast geldik. Bizim de, kendilerinden olduğumuzu anlayarak kapılara geliyorlar, kayboluncaya kadar nazarlarıyla takip ediyorlardı.

İçine konduğumuz odada döşeme falan yok. Kerevetin üzerinde bir ot minder var, birinci bölükten diye bir de ot yatak getirdiler. Bereket versin, akşam üzeri tersanedeki yataklarımız geldi.

6 Ağustos sene 1313 -Çarşamba- Sabahleyin kalkınca ekmek getirdiler. Bu, bizim tayınımız idi; yemek de getireceklermiş. (29)

Tabi askeri yemek olacak ve tabi ki Taşkışla'nın bugünkü tablasına girdik.

Penceremizin önü pek keyiflidir. Tersanenin zindan ve mahbesinden sonra, buranın nezaretine doyulmuyor. Yedikule, Ramiz, Ok Meydanı Ovası, pâ-mâl temaşamızdır. Ekseriya pencerenin önünde saatlerce oturuyoruz.

Saat üçe geliyor, dışarıda kapıdan kapıya aşinalık, konuşmak işitiliyor, bakalım, bir parça da kapının önüne gideyim, neler var? Kapının önünde epeyce havadis var: komşumuz, bizi tasdik ederek diyor ki "Murat Bey'in avdet edeceği zaten malum idi. Cülusa, bir aff-ı umumi, katiyen me'muldür".

Divan-ı Harbin kemal-i germî ile ifa-yı vazife ettiği bir sırada, esrarengiz bir surette, feceaten kışlada vefat eden bir mazlumun haber ve keyfiyet-i vefatı, büyük bir ehemmiyetle gizlenmiş, muhafız askerlere bu hususta pek şedid emirler verilmişti.

Mevkufinden saç ve tırnak kesmek, traş olmak gibi icabât-ı nezâfet ve sünen-i seniyye dahi nez' edilmiş olduğundan, aylarca depolar- da mahbus kalan şebâb-ı münevver, uzayan saç, sakal ve tırnaklarla akvâm-ı vahşiye arasına düşmüş garip yolcular halini takınmışlardı. Bunun için edilen şikayetler, vehm-i ma'hûd sebebiyle dinlenilmedi. Fakat, pak kalpli, dindar askerlerin buna karşı gösterdikleri rû-yi hayret ve nahoşnûdî, zalimler üzerinde daha ziyade icra-yı tesir ettiği için, son zamanlarda cerrah muavinleri marifetleriyle (30) bizzat onlar taraflarından, mazlumînin el ve ayak tırnaklarının kesilmesine müsaade olundu. Bu, görülecek tuhaf bir manzara idi: elinde makasla birkaç cerrah efendi gelir, her biri bir mahbusa taksim olur. Evvela ellerinin tırnaklarını keser; sonra: "ayağınızı"... der, bir kıyıya oturur, çoraplarınızı çıkarır, cerrah efendinin önüne ayaklarınızı uzatırsınız;

odanın içinde her mahbusun başında böyle bir cerrah meşguldür; ayağınızı uzattığınız vakit, onu incitmemek itinalarıyla, keser, keser... Sanki bir milyonersiniz ki tırnaklarınızı kesmekten iğreniyorsunuz da hassaten bu iş için şu cerrah efendiyi istihdam ediyorsunuz. Ve o gazabınıza uğramaktan korkarak, sizi incitmeden, sıkmadan, hizmetin zilletini tebessümlerle örtmeye çalışarak, tırnaklarınızı keser. Zavallı sefil!

Murat Bey'in İstanbul'a girdiği haberi, iki senedir, matemler içinde kalan aileleri sevindirmişti: "Oh! Oğullarımız kurtulacak!" Nida-yı ümidi her dehân-ı mütellehhihten duyuluyor ve her biri dar-ı azabında çilelerini yaşayan, fırsat düştükçe muhitini uyandırmaya çalışan evlatlarına müjdeler koşturuyordu.

O çilekeşler ise bu haberi işitince, bazı ihtimâlâtın düşüncesi içinde mebhût ve mütereddid, sevinmeye mecal bulamayarak, kendi kendilerine soruyorlardı:

- Aceba ne gibi şerâitle avdet etti? Hiç olmazsa hürriyet alabildi mi? Aff-ı umumi muhakkaktır; fakat Murat Bey'in avdetine değmez! (31)

Böyle düşünüyorlardı. Fakat...

7 Ağustos sene 1313 -Perşembe- sabahleyin saat onbirde uyandık. Buranın havası, suyu hepimize iyi bir tesir gösterdi. Suyu izah etmeli: Geçen koleradan beri buraya irade-i seniyye ile Karakulak suyu veriliyormuş, onun için içtiğimiz su Karakulak suyudur. Zannolunur ki buraya tebdil-i havaya getirildik.

Nurettin [Birader-zâdem -on üç yaşında- ve elyevm Donanma-i Osmaniye'de Mülazım] bu iyi çocuk, beni burada da aradı, buldu. Saat sekiz vardı, yatağa uzanmış, birazda dalmıştım; "Nurettin geldi" diye seslendiler. Hemen kalktım, Nuri'yi minderin üzerine oturttum. On dakika kadar konuştuk. Yanındaki muhafız ve mubassır çavuş da oturdu, bizi dinliyor ve Nuri söylüyordu:

- Evvelsi gün sizi tersanede bulamayınca, buraya geldiğinizi haber aldım. Beyoğlu'na çıktım, tramvay yolundan gittim, gittim, pek çok gittim; akşama kadar aradım, bulamadım. Döndüm, eve gittim.

Bugün yine tramvay yolundan giderken şuradan saptım, burayı buldum. Artık her vakit gelirim.

- Peki kuzucuğum her vakit gel, işte gördüğün gibi eve de söyle: pek iyiyiz, hiç merak etmesinler. Ama kapıdaki tüfekli nöbetçiyi sakın söyleme emi...

Nuri gitti; biz yine yalnız, yine hal-i sefaletimizin içinde kaldık.

8 Ağustos sene 1313 -Cuma- Bugün de Nuri geldi (32) bize ça-
maşır getirdi. Hemen soyunduk, temizleri giydik, kirlileri Nuri'ye
verdik, yolladık.

13 Ağustos sene 1313 -Çarşamba- Artık kuyûdâta muntazaman
devam edemiyorum, günler yeknesak olduğu için fasılalara uğru-
yor... Bir de buhran-ı ümit, defter açmaya meydan bırakmıyor...
Bugün komşularımızdan Doktor Necmettin Arif Bey tahliye edildi.
Bunda "cülusa aff-ı umumi" rivayetine bir işaret bulduk: "Galiba tah-
liye başladı" hülyası, zannederim bütün dimağları bir kere dolaştı.

14 Ağustos sene 1313 -Perşembe- Bugüne kadar her kapıdan bir
tüfekli nöbetçi vardı. Bir hafta evvel Ermenilerin, Bâb-ı Âlî'de dina-
mit atmaları, ikâ'-ı hasârat etmeleri ve şurada burada bazı harekât-ı
müteyakkızane her tarafta kolların tezyîdini icap etmiş, nöbetlere
asker yetişmez olmuş, bu sebeple bizim tarafta da altı nöbetçiye be-
del, iki nöbetçi ve bir onbaşı bıraktılar.

16 Ağustos sene 1313 -Cumartesi- Sabahleyin erken uyandım,
yüzümü yıkadıktan ve kuruladıktan sonra pencerenin önüne gittim;
saat onbir idi; her tarafta bir terâvet-i seherî, bakayat-ı leylin sürat-
le sıyrılmaya meyyal sükun ve esmeriti vardı. Bu terâvet, sükun ve
esmerit, ruha bir zindegî-i tesliyetkâr, bir hayat-ı nev-pür-ümit, bah-
şetmek kuvvetinde idi. Bu zindegî-i tesliyetkârı, bu hayat-ı nev-pür
ümidi bütün kuvvet ve kabiliyetimle bel' ü mass etmek ister gibi, bir
hasret ve hararetle pencerenin içine oturdum; arkadaşlar da uyanarak
(33) oraya geldiler. Şimdi karşımızdaki Ermeni mezarlığının kalaba-
lık olmayan zâirleri üçer beşer geçmeye, mezarlıkta bir müddet kay-
bolarak, bazı sandukalara çiçekler, demetler koyarak avdet etmeye
başladılar. Bunlar genç ihtiyar bazı erkeklerle, yine genç ve ihtiyar
hayli hanımlardan ibaretti.

Bu ihtiyarların ziyaret ettikleri ancak evlatları ve biraderleri olmalıydı ve gençlerin, belki valideleri, pederleri idi. Ah bu ölüm di-yordum. Ölüm... bütün sevişenleri, bütün birbirine merbut kalpleri katiyen ve müebbeden ayıran yegane ve müthiş kuvvet... Bu, bu ka-dar kati ve muhakkak iken, hayatın mücadelâtına katlanmak için, onu bütün bir hırs-ı şedîd, bir inhimâk-ı marîz ile yüklenmek için, neye aldanmalı Yarabbi! Neye aldanmalı...

Şimdi, o mezarlarını ziyaret ederek, demetlerini, çiçeklerini bı-rakarak avdet eden, genç, ihtiyar hanımların, efendilerin, hatta şık, zarif, hayatta birçok tatlı ve hayal-nevaz ümitlerle terennümdâr mat-mazellerin arkasından, o anda onlarsız kalan mezarların, mahzun ve makedder titrediklerini zannettim. Öyle zannettim ki bu ziyaretleri ifa ederek gidenlerin böyle süratle koştuklarına; o koşulan hayatın ve mücadelâtının bu koşmalara liyakatsizliğindeki gaflete, en son emel-lerin, en son hüsrânından çıktıktan sonra, en son merhale-i serab, işte ancak burası, bu mahzun, mütevazi, fakat acı bir lisan-ı sâkitle her hakiki söyleyen bu mezarlık olduğunu bilmemekte ki cehl ve serh münfildir... (34)

Bir kere bu cereyan-ı hissiyata kapıldıktan sonra, bir sükunet-i dindârâne ile gelen, ziyaretlerini ifâ ederek göçüp giden, bu efrâd-ı hayata acımaya başladım.

Onlara acıdım ve bir hiss-i tahkîr ile kızdım. Sonra, daha biraz ev-vel, o gelip geçenleri mesut görmeye kadar kasîr-ir-ruh olan hissiyat-ı cvveliyeme, şu hayat-ı mescûneme ircâ'-ı fıkır ettim. Sefil, bin kere sefil!

Bu mezarlığın yevm-i ziyareti, yalnız cumartesi günü olduğu için, gelen, ziyaret eden, nihayet müebbeden buraya geleceğini düşünme-yerek tekrar hayata koşan gâfilâni temaşa akşama kadar devam etti.

19 Ağustos sene 1313 -Salı- Bu satırları evimdeki masamın başın-da yazmak isterdim ve öyle ümit ediyordum. Yalnız ben değil, hepimiz, burada ne kadar politika müttehimî varsa hepsi o ümidi taşıyor-du. Hatta o ümidin heyecan ve helecânı içinde, işte kaç gündür def-terimi açmadım, açamadım. Nihayet, o ümitler hep heba oldu, ezil-di, bitti ve işte ben de, hep arkadaşlarım gibi ıktisab-ı sükûn ederek

defterimi açtım. Hayatta pek nadir ve mühim olan bu sukut-i ümid hadise-i azimesini kaydetmeliyim. Cülus'ta aff-ı umumi! Ne tatlı bir ümit idi; ne zehr-nâk bir yalan, müthiş bir yalan çıktı. Keşke şu 19 Ağustos, taa mezara kadar, vasıl olmasaydı ve biz bu mehd-i hülya-yı nûşinde ta-ebed, ihzâz-ı hayat istedik...

Bugün Divan-ı Harp Heyeti gelmedi. Dün gece, saat ikide Behçet Bey gelmiş, evrak-ı istintakiyeyi toplamış, bir torba (35) dolusu, Yıldız'a götürmüş. Bir şeyler, bazı hareketler var. Fakat ne olduğu ne olacağı meçhul...

Hapishane memuru, Mülazım Mehmet Ağa, bugün ba-irade-i se-niyye Yüzbaşı olmuş, altın ve gümüş imtiyaz-ı nişan madalyaları ile bir de dördüncü Osmanî ve elli lira ihsan almış. Elbette bu mükafat ve iltifata müstehak görünmek için bir hizmette, bazı hizmetlerde bulunmuş olmalı ki, onlar bi-n-netice, bize temas ettiğine şüphe yok. Bu mükafat-ı azime, vazifenin hitamını, sadakatin kemaliyle sübutını da işaret edebilir. Bu halde ne oluyoruz?

Saat dokuzda valide, refika, ve çocuklar geldiler. Görüştürüldük. Ferit ve Nemci artık suhuletle yürüyor, bir buçuk yaşında; kaynım Ali'nin Turhan, o Feridun'un ağabeyisi... Bu tatlı çocukların bihaberlikleri, masum ve şen cıvıltıları, her şeyden ziyade selb-i ârâm ediyor.

Ali Kabûli Bey, eve yevmi bir "Malumat" Gazetesi getirmiş, bunda politika müttehimlerinin af olunduğu yazılı imiş. Aile, bu gazeteyi alınca, koşmuşlar, bize tebşire gelmişler. Fakat, dün yüzbaşı olan hapishane memuru Mehmet Ağa, gazeteyi bize verdirmedi: "Ben okuyayım da sonra yollarım" dedi, yanında alıkoydu. Zavallı sersem... Efendisinin ihsan ve itası, okuyup yazmak nefh edebilmiş olsaydı, anca o vakit bu sözünde sadık olabilirdi ve belki ancak o vakit bir parça idrake de sahip olabilerik nasıl olsa, bizim bir "Malumat" gazetesi tedarik edebileceğimizi düşünebilirdi. (36)

Yukarı çıkınca, hemen arkadaşlara passaparola ederek, bir Malumat Gazetesi getirttik, okuduk: bir takım nesayîh-i dur-a-dur sadakatinden sonra, politika müttehimlerinin affına irade-i sadır olduğunu istihbar ettiğini yazıyor. Yalancı gazete, yalancı irade, yalancı

Padişah! “Malumat”ın bu havadisi saraydan aldığına şüphe yok; böyle olduğu halde “istihbar” sözüyle haberin saht ü adem-i sıhhatini şüpheye düşürüyo, ve biz hala mahbesteyiz... Hep dolap, daima dolap...

25 Ağustos sene 1313 -Pazartesi- Hala Taşkışla'dayız, rivayet, birbirini kovalıyor; hangisine inanacağını şaşırmmamak kabil değil. Yalnız muhakkak olan bir şey varsa, sabahleyin saat dörtte Taşkışla kapısından bir fotoğraf makinesinin girdiğidir. Makine, eski Divan-ı Harp odasında kurulmuştur. Şimdi birer birer çağırılıyor, makine başında bir kolağası var. Arkada masanın önünde de Çerkes Mehmet Paşa (O vakit Miralay idi, cani-i ma'hûd kaba sakal, Çerkes Mehmet Paşa ki, bilâhare Divan-ı Harbi Örfi'nin hükm-ü adilanesiyle idam olunmuştur.) Her fotoğraf alındıkça sahibine sorarak elindeki defterde ismi hizasına işaret ediyor.

Bu hadise, benim tasvirimi takviye ediyor: “bırakacaklar ama; dehşetli takip edecekler, hiç kıpırdanamayacağız” diyorum. (Elvâh-ı Siyah - Sahife 43)

27 Ağustos -Çarşamba- Bugün saat yedi buçukta, yine birer birer çağırıldık. Elbiselerimizi soyundurdular, sivil birer takım şayak elbise giyindirdiler. Ayaklarımıza birer sarı iskarpin. (37)

Feslerimizi de aldılar, başka birer fes verdiler. İkişer don, ikişer fanila... Birer fotoğrafımızı da bu kıyafetle aldılar. Artık bu ikinci fotoğraf için birinci fotoğrafın manası uzak kalıyordu. Fakat, yakın olan mana, nasıl bir mana idi? Bunu tayin edemiyordum. [Elvâh-Siyah- Sahife 44]

Gece Erkan-ı Harp Mülazımı Ferit Bey'e [El-yevm Kütahya Mebusu] aşağıda mevkuf bir arkadaşımın bir kağıt geliyor: “Azizim, ne çare, kader böyle imiş. Hale nazaran ben burada kalıyorum. Hane-i âlilerine bir emriniz varsa söyleyiniz, gider ifa ederim.” Bu, artık şüpheleri, tereddütleri giderdi. Saat ikide yataklarımızı topladık, bağladık, harekete hazırдық.

Ve artık koşuşmalar, kalın asker kunduralarının gürültüleri, kılıç şakırtıları, kapılardaki nöbetçilerin mutaddan ziyade sık sık değişimleri dimağı doldurup uyuşturacak bir seyl-i hareket, devam edip gidiyordu.

İşte Hapishane Müdürü Mehmet Ağa, o müebbet Mehmet Ağa, bizim Mehmet Ağamız... Kolunun ber-artan formalarına, hizmet-i medide-i sadıkanesine mükâfeten aldığı göğsündeki imtiyaz madalyalarına sırtarak geliyor!

Her mahbesi dolaştı, emanetleri sahiplerine teslim etti. Gece saat üçü geçiyordu, son nöbetçiler, hiç daha evvelki nöbetçiler gibi değillerdi. Şüphesiz yeni alınmış bir emir ile katı ve haşın idiler. [Elvâh-Siyah - Sahife 45]

Gece saat dört buçuk raddelerinde, bir şey oldu (38)

Nöbetçiler değişiyor zannettik; kapılara birer nöbetçi daha geldi. Telaşlı ve soluyarak evvelki nöbetçilerle fısıldaştılar. Kılıçlarını takmış birkaç da zabıt zuhur etti.

- “Haydi” dediler.

- Fakat yataklarımız?

Amirane bir ses:

- Getirirler!

Nöbetçiler süngülerini taktılar, arkamızdan geliyorlar. O kadar müteyakkız, o kadar tetikler ki gayr-i tabiî ufak bir hareketimiz, hemen bir süngü hücumunu kazanmak için kâfi gelecek.

Kışlanın bir katına indik.

İnip çıktıkça geçerken gördüğümüz depolardaki üsera-yı hürriyet, yerlerinde yoklar. Depo boşalmış, nöbetçiler kalkmış, yalnız önlerindeki fenerler duruyor. Mülevves, çirkin, sefil, ölü bir aydınlık ki yeşil parmaklıklı türbelerin başlarına asılan kandillerin ziya-yı siyahına benziyor. Fakat onlar, hiç olmazsa bir ümidi oyalar, bir hastayı teselli ederken, bunlar bir ümidi helak, bin hayatı tebâh ediyorlar. [Elvâh-ı Siyah - Sahife 47] Bu ziya-yı siyahın hudud-ı müşevves ve mağmûmunda şimdi boş ve nöbetçisiz kalan depo, sefil, sakil, esra-rengiz ve amîk bir inilti ile ağlıyor gibiydi.

Taşlıkta yürüyoruz. Ayak patırtıları, taşlarda sürüklenen kılıç şakırtıları, kalın ve sert zabıt sesleri, kışlanın sakit ve karanlık duvarlarında akisler bırakarak yuvarlanıyor. (39)

Biraz yürüdük. Önümüzdeki zabıtlara tabian sola saptık: Büyük bir asker koğuşu. Taraf taraf lekelerle kirli, galiba Milona yaralılarının yatırıldığı koğuş; öyle söylüyorlardı. Her tarafta öyle zucretengiz bir mağmûmiyet, bir kirlilik, bir ihmiriyet-i siyah amîk bir sükunet makberi var ki yüksekdeki bir havagazı memesinin sarımtırak, mülevves alevi, koğuşun karanlık direklerine çarparak sımâme-i siyah renginde parça parça gölgeler arttıkça, bu vakit vakit zî-hareket ve mühtezz gölgeler, mevkiin kasvet-i amîkine bir kâbus ağırlığı vererek, ruha belki metin bir tevekkülünden gelse bile, daha ziyade matemkâr bir sükûnet-i hazîne bahşediyordu.

Bu sakf-ı mağmûmun altında, ta öbür köşede beş on genç, ayakta konuşuyorlar. Kapıdan giren ayak patırtılarına lakayt kalamayarak, başlarını çevirdiler, bize baktılar. Bî-şüphe yabancımız değildiler, gelirken boşalmış gördüğümüz depolara bedel, bu koca koğuşun bir köşesini, o en karanlık köşeyi işgal etmişler; o kadar loşta kalmışlar ki simaları fark edilemiyor.

Muhafızlarımız bizi bıraktılar gittiler. Bizde o köşeye teveccüh ettik. Yaklaşınca simaları tanıdık; onlar idiler, ancak gelip geçtikçe birer nazar-ı samimi ile tanıştığımız o debboy-ı nişin arkadaşlar... Selam verdik, bir kıyıya da biz çekildik. Onlar, konuşmalarına tekrar başladılar; biz bu yeni halin acemisi teretdüdüyle, hiçbir kelime teati etmeden duruyoruz. (40) Birden onların sessiz konuşmaları, bizim de tereddütümüz zail oldu; şimdi bütün nazarlar kapıya müteveccih... artık bila-fasıla, üçer beşer geliyorlar. Hep zabıt, ve martinli, süngülü nöbetçiler muhafazasında mütemadiyen geliyorlar.

Artık koğuş doluyor. Ve taraf taraf sessiz konuşmaların ihtizâzâtı bir uğultu hasıl ediyor.

Şimdi bir buluşmak ve görüşmek başladı:

-Vay kardeşim, nasılsın?

-Sende mi sen de mi?

-E nasıl oldu, ne vakitten beri buradasın?

-Vay sende mi buradasın? Ben seni Bâb-ı Zaptiye'de zannediyordum!

-Demek ki sen de tutuldun ha?

Herkümede böyle bin sual soruluyor, konuşuluyor, görüşülüyordu. Şimdi bir kalabalıkla dolarak o azimet-i kasveti kesb-i mûnisiyet eden koğuşun her köşesinde, ayak üzerinde hızlı ve yavaş seslerle, uzun uzun konuşmalar, gülüşmeler, evet gülüşmeler... Bu ani ve fevk-al-me'mûl telakkiler, herkese kendi mekhûriyetini unutturmuş, melâl ve mesâibî tevzi ederek, çekilenler için bir gururu merdane, çekilecekler için de yıkılmaz bir kuvvet vermişti. Hep pür heyecan idik.

Dışarıda, taşlıkta çizme, mahmuz, tüfek sesleri, ayak patırtıları, kılıç şakırtıları, sert bağırılmalar işitiliyordu. (41) Biz, içinde bulunduğumuz ve içine düştüğümüz hali, düşünecek hassasiyette değiliz. Hakikat-i hayat, bizden firar etti; şimdi en şatır bir pür-gülûkla, en mesut bir hayal yaşıyoruz.

Birden ani bir sadme ile koğuşun mehip kapısı, gacırdamağa meydan bulamayarak arkasına çarptı. Hep baktık. Kapının önünde beş altı zabıt, arkalarında beş on asker... öyle durdular, ne ileri, ne geri bir adım atmamaya öyle bî-hareket, sâkit, heykeller, taşlar, odunlar gibi, öyle durdular.

Onlardan hiçbir hareket ve söz zuhur etmeyince, biz yine konuşmamıza, gülüşmemize avdet ettik. Kim bilir, belki bizden, mütemadi bir sükut bekliyorlardı. Buna mükabil yine konuşmaya, gülüşmeye başlayınca, en öndeki zabıt, Çerkes Mehmet Paşa, içinde bir korkunun helecanı titreyen, kalın ve sert bir sesle bağırdı:

- Heyyyy... hakkınızda aldığım emir, pek şiddetlidir. Beni icraya mecbur etmeyiniz!

Tekrar o tarafa baktık. Dudaklarımızda acı bir tebessüm vardı. Pek şiddetli emrin icrasına mecburiyet vermek için ne yapmıştık? Susmalı imiş... Peki. Fakat bu telaş ne? Hakikat şu ki bizi, mâderi ancak son derece-yi yeis olabilen bir hareket-i şîr-i şitâbın müzakeresindeler zannederek korkmuşlar, böyle heybetle karşımıza çıkarak tehdit ediyorlar.

Biz o kadar meyûs değiliz; şu kalın duvarların, bu hakîr tehditlerin arkasında ne hayal-nevâz ümitlerimiz var... (42) Şimdi numara-

larımızla, aynı sedayı tehditle çağırıyoruz. Bu numaraları, gündüz bize elbiselerimizin depoya tevdiine mahsus olmak üzere vermişlerdi. Şimdi artık tabaka tabaka sıyrılan karanlıklardan sonra anlaşılıyor ki onlar, elbiseler için değil, bu gecenin seferiliğini tanzim için bir alet, isimleri ve hüviyetleri yakmak için de birer damga imiş.

Sekizer sekizer ve her sekiz efendi, martini tüfeklerle müsella sekiz asker ve bir zabitanın taht-ı muhafazasında (arş) kumandasıyla Taşkışla'dan çıkarıldık.

Gecenin derin sükunetini ayak sesleri ihlal ediyor, yolun kıyısında bucağında taraf taraf, pusuya yatırılmış asker kollarının görülmesine karanlık, mani olamıyordu. Tüfeklere takılmış süngüler parlıyor, müstebitlerin maksatlarına hiyanet ediyorlardı. Halin dehşeti ihtiyatın bu derece-yi şiddeti, hufre-i memâta doğru yuvarlanmakta olduğumuzu haber veriyordu. Fakat, hep acı tehlikeler dakikalarında olduğu gibi, bütün karanlığıyla kainatın olanca şeametini her zerreyi hevasından taşıyarak gözleri, ruhları, dolduran bu gecenin müstebitler ve alçaklarla tetvic edilen hiras-engiz karanlığı, biz esirlere pek merdane bir lakayidi, bir pervasızlık vermişti. Eli kolu bağlı olduğumuz halde gecenin bir yarısında yapılan bu pek telaşlı ve muhteriz takyidat sarahaten gösteriyordu ki kuvve-i zalimeyi dehşetli ezmiş, mağlub etmiştik. Adeta, tekmil muhitimiz, varlığımızın korkusundan (43) titriyor gibi idi. Hakka, adl ve iffete müstenit olmayan bir kuvvetin zillet ve hakaretini bu zeminlerde görmelidir.

Kabataş önüne indiğimiz vakit, soğuk deniz havasıyla üşüdüğümüzü hissetmiyorduk. Yarım saat yürümekten ziyade heyecan, bütün kuvvamıza hakim idi. Liman dairesi istimbotları iskelede bekliyorlardı. Bizi takım takım bu istimbotlara doldurdular. Arkadaşlarımla beraber birisine de ben atladım. İstimbotun kıç ve baş kamarası doldu. Bağırıyorduk:

- Artık burası almaz, hava yok, boğulacağız!

İstimbotun kaptanı hayvan bakışlı bir kolağası, kat'i gayr-i kabil-i red bir sedayla cevap verdi: "Yataklara girin!" Ranzalara da çıkan oldu. Nihayet ayakta durmak için bile yer kalmamıştı. Artık kaptan sefinesini denize açabilirdi. [Elvâh-ı Siyah sahife -47-49-55]

Bin kahr ve eziyetle (Salacak) önünde, mehpâ-yı sefer bulunan Şeref Vapuru'na vasil olduk.

Nereye götürülüyorduk, kim bilir? Marmara bizi taşımaz ya! Şeref Vapuru'nun iskelesinden çıkıp da güverteye ayak bastığımız vakit, ambar ağzına kadar iki taraflı ümerayı askeriye (!) dizilmişler, yine o Çerkes Mehmet Paşa lâini en celadane bir derebeyi tavır ve va'zıyla sağ kolunu uzatmış, işaret ediyor ve hızlı, haşın sesle bağıırıyordu: "Ambara!". Ve her birimizi numaralarımızla (44) gemi kumandanına teslim ederken, biz, mütevekkil ve mutî', ambara iniyorduk.

Bize kış ambarını tahsis etmişlerdi. Ambardaki gübre ve hayvan kokusunu, badana gidermemişti. Daha yeni, belki bugün biz fotoğraf ameliyatında iken, badana edilmiş. Kim bilir kaç gün evvel bu ambarlar beygir dolu idi. Sekiz on ayak iskelenin altına bir büyük fıçı oturtmuşlar, yanına bir teneke maşraba koymuşlar, anlaşılan buradan su içilecek! İki, demir kafesli lamba, muallak yanıyor.

Beş dakikada ambar doldu. Güvertede vinç hareketi işittik. Birisi: (45)

- "Yataklar" diye bağırdı. Evet yataklar gelmiş, vinç ile ambara indiriliyor. Bu arada vinçi çözmek, yatakları birer tarafa çekmek, herkes bir yer edinerek oraya yatağı sermeğe çabalamak faaliyeti başladı. Vinç, hiç durmuyor. Mütemadiyen çalışıyordu. Faaliyeti, vinçin süratiyle teviz etmek, ona yetişmek, onun şimdi getireceği yüke yer açmak, bir buhran-ı hareket oldu. Bütün kollar işliyor, bütün ağızlar söylüyordu:

- O, benim azizim, o benim...
- Arkadaşlar, bu yatak kimindir?
- İşte vinç geliyor, çabuk olalım!
- Bir parça dur, daha yer açmadık, ne bu acele?
- Benim yatağım yok, gördün mü derdi?

Bu kaynaşan lakırdılar ve hareketler, yarım saatten ziyade devam etti sonra bu an-ı sükunda ambar ağzında beş on baş gördük: Çerkes Mehmet Paşa, vesair ümerayı şahane! Bu sefil başlar, kulûb-ı

mağdurüne, şu istihzâ-yı talii şiddetle tahkir ederek, hakir ve dûn kalmamak gayreti, bir gayret-i merdane isale etti. Ve hiç infaksız, hiç tefekkürsüz, hiç, hiçbir şeysiz, sanki tekmil kalpler, aynı yarayı, aynı saniyede almış ve aynı tahammülsüzlükle, aynı metanet ve aynı mertlikle zalimin suratına çarpmak istemişti. Hep bir ağızdan ve el çırparak terfiğ eden:

- Yu ha! Yaşasın hürriyet! Yaşasın vatan! Nidayı metin ve gayurî, hiçbir cevri-i zalime boyun eğmemek kabiliyeti gösteren bu (46) sada-yı hürriyet, bu sille-i tahkir karşısında, o murdar başlar, şiddetli bir sarsıntıya tutularak kudret-i ara'm bulamadılar, kaçtılar. Şimdi, feverânkâr pür-galeyan bir buhran-ı hissiyat ile o gayret-i merdane taşmış, bütün mesaibi, bütün mehâliki, hatta ölümü, tekmelerle tahkir edecek bir kütle-yi hayat olmuş, bu yetmiş sekiz ağız, olanca kuvvet ve ateşle, olanca âlâm-ı kalbiyle bağırıyordu:

Her tarafta ah ü zar, rahm ü şefkat na bedîd
Her cihetle aşîkar encâm-kâr dehyâ-ı mezîd
Sü-be-sü peyda-ı hıras san ruz-ı mahşerdir bedîd
Bir beladan bin bela icat eder hain-i Yezit
Ademiyet, din ü millet düşmanı Abdülhamit

Bende-i hâssan-ı devlet, bir alay aç eşkıya
Durmayıp hiç gasp u garet işleri subh u mesa
Hem döğerler hem söğerler hem de isterler dua
Bir beladan...
Zulm ü cevri koskoca bir mülkü tahrip eyliyor
Rütbe, pare, gafilanı fiska tergîb eyliyor
Bir hafıye, bir denî, bin hud'a tertip eyliyor
Bir beladan...

*Nâle-i dilsûz ümmet nagama-i hunuk u setâ
Hûn-ı mazlumîn-i millet, Kevser her dü sera (47)*

*Bir şerîrin keyfi için dünya vü ma 'fiha feda
Bir beladan...*

*İttifak yok, ittihat yok, bir felakettir gider
Aşına yok, esdika yok bir cehalettir gider
Hayf, öyle bir gidiş ki cenneti viran eder
Bir beladan bin bela icat eder hain-i Yezit
Ademiyet, din ü millet düşmanı Abdülhamit.*

“Demir alan vincin gargarları bu ahenk-i bi-pervayı hurûşane mağlup kalmıştı. Ve bu ahenk-i bi-perva-yı hurûşan, bilmem ne kadar devam etti; onun heyecan-ı hayat nevâzından ayrı düşünce, geminin bir makine gürültüsü içinde sarsıntısını hissettik; anladık ki: artık İstanbul’dan uzaklaşıyoruz”. [Elvâh-ı Siyah - sahife 58-59-60]

Bir parça güverteye çıkıp da etrafı, şu an be an uzaklaştığımız muhterem vatani tekrar, son bir kere daha görmek istedim. Heyhat! Hepsi bitmişti: İskelenin ikinci ayağını çıkınca, ambar ağzından güverteye bir tüfek dipçığının şiddetle vurmasını işiterek başımı kaldırdım; evet, ambar ağzı dört martini ile zaptedilmişti. Daha acı bir muamele ile red edilmemek için müthezim ve perişan, geri döndüm.

“Arkadaşları bir humâr-ı eza-yı ta'b istila etmiş, artık hızlı (48) konuşmaklar, alaylar, şu cesur ve korkak zalim ile istihzâlar sönmüş, uyku için hazırlıklar başlamıştı. Yatakların yapılmasına intizam veriliyor, yataksızlar ara yerlere alınıyor, mahmur ve perişan uzanılıyordu. Şurada burada uyumuşlar, yüzlerinde bazı nahoş rüyaların işmi'zâzları uçuşanlar, göz kapakları henüz batî hareketlerle açılıp kapananlar, arada anlaşılma bir kelime fırlatarak öbür tarafa dönerken inleyenler, mülakata benzeyerek havada boş kaldıktan sonra firâş-ı sefalet düşüveren der-ağuşlar, parçalanmış hınçkırıklar vardı... Yarım saat

sonra, teknil ambar, en tabsûz bir günün bütün manasıyla en zalim-engiz bir gecenin, en derin ve kâbus-âlûd bir uykusuyla uyuyordu". [Elvâh-ı Siyah, sahife -61]

28 Ağustos sene 1313 -Perşembe- bugün ve dün gece hep Marmara'da idik. Geminin sürati ancak beş mildir. Bu gece saat beş raddelerinde üç kırmızı fener göstererek Çanakkale'yi geçtik. Şimdi, bir teklif-i mühim karşısındayız: Hakkımızdaki nefy muamelesine pek huşunetle teslimiyet göstermişiz; eğer tazallum-ı hal ede imişiz aff u itlâkımız hemen muhakkak gibi imiş; hala fırsat zayi değilmiş, mesela Çanakkale'den bir istirham telgrafı çekilse, müessir olabilir-miş...

Bunun bir nevi iğfal, menkûbin beyinde nifak ve şurûşi tefrikayı temin için bir tedbir-i müsekker olduğu, bilahire anlaşıldı.

Sabahleyin uyanıldığı vakit, bütün simalarda dünden beriki bi-tab'ı elîme rağmen bir lakaydi, bir bi-endişî, bir huzur ve sükunet vardı. (49)

Görünüyordu ki ekdâr ve âlâm, samimi bir safvetle tevzi etmiş, herkes elem-i tehânîni sinesinde uyutmağa karar vermiştir. Artık hep uyanılmış gibi idi; alaylar, latifeler başlamıştı:

- Ben, bir vapurda olduğumu biliyordum ama yine orada uyana-cağımı zannetmiyordum!

- Bazı kere öyle olur, kusura bakmayınız.

Ta... öbür baştan genç bir çocuk, yatağının içinde oturmuş sarı ve uzun saçlarını parmaklarının arasında tarıyor, başını bir tarafa eğerek parmaklarını bükerek hususi bir vaziyetle gülüyor, kendi kendine mırıldanıyordu. Şimdi o da başını kaldırdı; etrafını tedkik ediyor, tanıd-ığı bazı arkadaşlarını arıyor gibi idi.

- Paşa kardeş ne alemdesin bakalım?..

İskele altında, loşta kalmış bir yataktan bir ses, ondan soruyordu. O, hiç aldırıyor, şu hazin sabahın ambar hayatında ihtizâz eden saf ve lakayt alayları dinliyor değil, seyr ediyordu; gözlerinde o kadar dalgınlık vardı.

"Şimdi hep uyanmış gibiydi. Bazı ağır uykuların hızlı nefes alışları işitiliyor ve kayboluyordu.

O çocuk ayağa kalktı. Ellerini pantolonunun ceplerine soktu, pantolonu elleriyle gerer açar gibi yaparak bacaklarına da bir vaziyeti mahsusa verdi; eğilerek kendisini tetkik etti; tekrar doğruldu:

- "Şu pantolonun bir bacağı, benim için çok bile... Ömrümde (50) hiç şalvar giymedim, ne kadar iyi! " diyor ve gülüyordu. Sonra tekrar tebdil-i vaziyet etti; artık pantolonu unutmuş, gözlerinde bir merak vardı. Gevrek ve kalın bir çocuk sesiyle, hiç muhatap tayin etmeye- rek, ortaya bir sual fırlattı:

- Paşa kardeş, şimdi böyle nereye gidiyoruz?

Hep ona baktık ve güldük. Bir doktor hem gülüyor hem söylüyordu: "İşte bir çocuk ki; yemin ederim, hiç günahı yoktur. Bu, cürm ü âtisinin belasını çekiyor; içimizde böyle daha çok olmalı" diyordu; hepimiz gülüyorduk.

Bir an oldu, artık gayet ciddi, birbirimize soruyorduk:

- Nasıl olacak? Dışarı çıkmak lüzumunda ne yapacağız? Bir arkadaş, nöbetçiye seslendi:

-Baksana, hemşehri onbaşı... Sizin zabitiniz yok mu?

Ambar ağzında genç, fakat pek çirkin bir baş göründü; iskeleden iniyor, ambara geliyordu.

Sahte bir gülyüzlülükle mütebessim bir sima ki, kalın dudakların altında iri, eğri ve murdar dişleri görünerek, sahibi hakkında fena hükümler verdiriyor. Pek laubali bir munislikle bizim kûmeye teveccüh etti, süslü bir Bâb-ı Âli temennasıyla:

- "Sabahı şerifler hayırlar olsun efendim" diyerek yanıma oturdu; ve:

- Siz beni bilmezsiniz ama, ben sizi tanıyorum; siz ...nın (51) damadısınız; bende Atıf Beyin oğluyum. İşte, memurlukla... Beraberiz. Neye ihtiyacınız olursa bana söyleyebilirsiniz.

Bir hamlede her şeyi anlatarak, o uzun, eğri murdar dişleri bütün ifşaatını tasdik etmiş oldu. Filhakika, Atıf Beyi tanıyordum. Fakat,

böyle bir oğlu olduğunu bilmiyordum. Bu, ambara inince “dişlek” lakabıyla da vasıflanan “Hasan”ı bazı arkadaşlar mektepten tanıyorlardı. Hatırlamıyorum -Harbiyeden mi, Tıbbiyeden mi mektebin nizamât-ı ismet ve ihlâkıyla itilafsızlığı sabit olduğu için tard edilecek bölüğe çıkarılmış, sonra, bilmem nasıl bir suretle karini Çerkes Mehmet Paşa’nın, o denî hafiyenin sevk ve delaletiyle, fikr-i ismet ve ihlâk, hüccet-i iktidar ve kifayet bilinerek Yıldız’a alınmış; bu defaki memuriyet-i mühimme ile de Yüzbaşı nasbedilmiş...

Yemek: çorba ve zeytin... Ekmek yok, peksimet, peksimedi karavanalarda ıslattık. Alaycı bir arkadaş, uzakta alemlerine dalmışlara sesleniyordu:

- Haydi bakalım, ördek çorbasına!

Artık bundan sonra, karavanada peksimedin ıslanmış hali, ördek çorbası oldu. Asıl çorbayı içmek için kaşık yok. Adeta asker çorbası, hepsi bir kazan malı. Muhafazamızda bir yüzbaşı ile kırk müsella asker var. Bunların fevkinde bir miralay ve bir müstesna Yüzbaşı: Dişlek Hasan.

Bu iki müstesna adam için ve belki askerın yüzbaşısı için de birinci kamaranın sofrası müheyyâ. Yalnız üçer lira ihsan-ı şahane (52) ile hissiyatı insaniyeleri satın alınmış kırk askerle bize, içinde bir, iki kemik, fasulye, yahut pirinç çorbası, zeytin ve peksimet...

Evet kaşıksızlık... Galiba, üç dört tahta ve teneke kaşık vermişlerdi. Bunlar yetmiş sekiz kişiyi nasıl idare eder? Burada ihtiyaçtan mütevellit bir icat, alkışlar ve şetaretlerle kabul edildi: Nasılsa yataklar arasında girebilmiş bir bardak, bir cezve, bir fincan, hemen kaşık oluyor, her on, on iki kişilik sofrada elden ele dolaşıyordu. Bazı sofrada eğer iki tane ise ve komşu sofrada hiç yoksa, biri hemen o kaşıksız sofraya veriliyor. Bazen bir tahta kaşık, bir fincan yahut bir cezve, bir baştan bir başa (53) kadar dolaşılıyor; ve bu, şu şatır, genç sürgün cumhurunda, acılığını zayi ederek, devamında haz alınır bir eğlence, bir zevk oluyordu.

Asker, tecrübekar arkadaşların iraesıyla, peksimet kabuklarını çakı ile kazıyoruz, karavanada ıslattıktan sonra, fırına yolluyoruz.

Orada ıslak peksimet pişiyor, kabarıyor, ekmek gibi oluyor. Bazı günler, bu ameliyatta saatlerimizi alırdı. Zaten saatlerimizin ne kıymeti kalmıştı?⁴...

Arkadaşlarımız, hep Harbiye'den, Tıbbiye'den, genç zabitan ve bir iki genç memurdan ibaret idi. Bir de şeyhimiz var. Şeyh Necmettin Efendi ki Koca Mustafa Paşa civarındaki Mirahor Tekkesi kapatılmış, evlad ü iyâli sefil bırakılmış, sürgüne gidiyordu.

Zavallı Necmettin Efendi... Son senelerde Mısır'da beraber bulunduk. Evinin bahçesindeki incir ağacını bile derin bir hararet-i hasret ve iştiyakla yad eder olmuştu. Çoluğunu çocuğunu başına toplayarak, o incir ağacının altında bir yemek yemek için yanardı. Nihayet bu elim hasretin kutrât-ı sümumiyle hergün bir parça daha düşerek, hergün bir parça daha biterek... Nihayet, içine gömülmekten titredigi ve pek korktuğu, İskenderiye kumlarının a'mâkına ve eritici dişlerine terk olundu. Derin bir gayz ve nefretle telin ettiği müstebit hûn-huvârın Alâtıyn-i mahkumiyetini değil, hatta 10 Temmuz sene 1324 de teslimiyet-i zelilesini bile göremedi. Ben isterdim ki Şeyh Necmettin, o günü (54) görsün ve ben o gün, Şeyh Necmettin'i göreyim... O Sultan Hamit'in mekhûriyet-i muhtemele-i baidesinden o kadar heyecan ve hararetle bahs ederdi ki, bazen aramızda, o baîd saadetin an-ı idrakinde Şeyh Necmettin'in tecennün edebileceğinden korkulacağını konuşurduk... Zavallı zavallı...

29 Ağustos sene 1313 -Cuma- Hava pek iyi gidiyor. Ambar ağzında dört tüfekli asker nöbet bekliyor. Ayrıca iki tüfekli nefer ile bir onbaşı, iktizasında, geminin baş tarafına birer birer gitmemize, götürülmemize tahsis edilmiş.

Bugün bir heyet-i idare teşkil ettik. Nöbetçiler, muhafazamıza memur zabitler ile hüsn-i münasebette bulunarak, aleyhimizde şiddetlerine celb etmemek için... Heyet, bir reis ile dört azadan ibaret... Buradan sudur edecek kararlara her birimiz tatbik-i hareket edeceğiz.

Artık İstanbul'dan uzaklaşıldığı, zabt u rabtımıza dair bir tehlike tasavvur edilmediği için geminin güvertesine çıkarak, eyyam-ı

⁴ Elvâh-ı Siyah sahife : 60 ile 67

mahsusasında namaz kılmamıza, güvertede ve kış üstünde gezinerek, oturarak hava almamıza, etrafı seyr ile tenezzüh etmemize müsaade edildi. Sabahleyin uyanıp da arzu edenlerin güverteye çıkmalarına ambar ağzındaki nöbetçiler mümanaat etmemeğe başladılar. Ve artık hepimiz tanışmış idik. İsimlerini henüz öğrenmediklerimizi “Hâfız, oğlum” diye çağırıyorduk, bu “hâfız”, bir intişar-ı seri’ a tutuldu, herkesin dilinde câ-yi kabul buldu. Ekseriya isimler (55) işitilmiyor; hâfız... hâfız... arı kovarı gibi gelen, giden, oturan, konuşan, gülen bu evlad-ı hürriyet cemaatında yalnız... hâfız... tanîndar idi. Eskiden bilişilip tanıştıklarımız bile hâfız olmuştu. O derecede ki bir gün Mustafa Bey dikkat etmiş, -dikkat etmemek kabil değildi- Bir arkadaşına sormuştu: “Kuzum baksanıza, sizin hepiniz hafız mısınız?” Ve bu sual, lafz-ı hâfız’a bir kıymet, bir revac-ı mahsus vermekten hali kalmadı” [Elvâh-ı Siyah - sahife 68].

Bütün hâfızlar, geminin kış üstünde taraf taraf kümeler olduk. Her küme bir alem, bir bahis, bir hiç bularak eğleniyor, gülüyor ve güzel okuyan bazıları bir gazel, bir şarkı tutturuyor; (56) bütün kümelere alemlerini bıraktırarak hepsini bir küme, büyük bir küme yapıyor, baştan kıçtan yanımıza gelmekte tehlike görenler, uzakta seyredip, uzaktan dinliyorlar ve mümkünse hayatımıza tamamen girerek bizi tetkik ve takip etmekle vazifedar miralay ve yüzbaşı da şevk ve zevkimize iştirak ediyorlar...

Bütün eğlencelerin içinde bir fikr-i sabit, bir istihsal-i hürriyet emeli, haris ve muannid işlemekte devam ediyor. İstibdat-ı şediti bir tokatla tahkîr etmek çaresini derin bir hararetle arıyorduk. Bu tabib, asker, katip, bahriyeli, her sınıfın mahlûtunda şu gemiyi sevk etmek için bir kuvvet bulunamaz mıydı? İşte hassaten bahriyeliler, birkaç sınıfı: kaptan, çarkçı, ilh... Birbirlerine öteden beri emin, beş on arkadaş baş başa verdiler. En yakın bir ecnebi limanına, mesela Napoli’ye veyahut Malta’ya kadar kaçmak için konuştular. Gemiye oraya kadar götürmeyi bahriyeliler taahhüt ediyorlardı. Şimdi, bir gece yarısı, evvela ambar ağzındaki dört martiniyi, sonra baş ambarındaki otuz altıyı zaptetmek kalıyordu. Zaten bu otuz altı, akşamdan beri derin uykuya dalıyorlar, tüfeklerini de bir köşeye istif ediyorlardı. Bir

hücum-ı hâfi ile oradan tüfekleri almak, sonra, ambar ağzını içimizden nöbetçilerle muhafaza ederek ve bir hamlede kış kamerasını da böyle keserek ilerlemek... Nihayet: “Ah, bir fırtına” diyorduk; “bir fırtına çıksa, bütün o muhafızlar serilir yatarlardı. O vakit martinleri ve fişeklerini hiç telaşsız (57) hiç korkusuz, ve hiçbir mani tesadüf etmeden ele geçirmek kolay olurdu.” [Elvâh-ı Siyah -sahife 70-71] Son karar: Herhâlde bir fırtına beklemek oldu.

Arkadaşların biri elinde bir küçük defterle dolaşmaya başladı. Her arkadaşın elindeki küçük defteri uzatıyor, bir de kurşun kalemi vererek, ismini, hüviyetini yazmasını istiyor. “Bu, kimbilir, belki uzak bir istikbalde kıymetdar bir yadigar olacak” diyordu. Sonra, o defterden ben de istinsah ettim; şimdi onu buraya kaydediyorum:

1- Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Birinci Şubesine Memur Topçu Erkan-ı Harb Yüzbaşları’ndan Silistreli Hamdi bin Süleyman Efendi [El-yevm, Birinci Ordu Birinci Şubesi’ne memur, binbaşdır]

2- Haydar Paşa Hastanesi Doktor Yüzbaşları’ndan Cevdet bin Osman Efendi [Trablusgarp fırkasındandır.]

3- Gureba-yı Müslimin Hastanesi etıbbâsından Çarşambalı Yüzbaşı Süleyman Emin Efendi [El-yevm kolağası, ve Haydar Paşa Hastanesi’ne memur olup, bilahire müsabaka imtihanında kazanarak Almanya’ya tahsile gidecek doktorlar meyanında bulunmaktadır.]

4- Seyyar Topçu Mülazımları’ndan Brekofçalı Ali Rıza bin Hacı Osman Efendi [Vefat etti] (58)

5- Mektep-i İdadi-i Harbi Makine müsellesât Muallim Muavini Mülazım-ı Evvel Kamil Efendi. [El-yevm kolağası, malumdur]

6- Selimiye’de Seyyar Topçu Beşinci Alay’ın Miralay Yaveri Mülazım-ı Evvel Hilmi bin Ali Efendi. [El-yevm kolağası, Trablusgarpta’dır.]

7- Altıncı Ordu etıbbasından Yüzbaşı Halil Kadri bin Mustafa Efendi. [Fizan kurbunda şatî nam-ı mahalde vefat etti.]

8- Mühendishane-yi Harbiyesi ikinci senesinden Yeniköylü Hulusi bin Süleyman Efendi.

9- Mühendishane-yi Harbiyesi ikinci senesinden Gelibolulu Nazmi bin Nuri Efendi. [Merkez Postahanesinde.]

10- Topçu Mülazım sınıfından Koskalı Emin bin Hayri Efendi.

11- Mektep-i Harbiye ikinci senesinden İshak Paşalı İsmail bin Murat Efendi.

12- Mektep-i Harbiye ikinci senesinden Kuruçeşmeli Fazlı bin Ahmet Efendi.

13- Mektep-i Harbiye ikinci senesinden Sakallızade Retmolu Ahmet Cevat Efendi.

14- Mektep-i Harbiye ikinci senesinden Giritli Abdülhaym Fikri bin Kadri Efendi.

15- Erkan-ı Harbiye Mülazımları'ndan Kazanlı M. Yusuf Akçura Efendi. [Harbiye ve Mülkiye'de tarih-i siyasi muallim sabıkı.] (59)

16- Mektep-i Harbiye birinci senesinden Ankaralı Mahir bin Sait Efendi. [El-yevm Ankara Mebusu ve Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri.]

17- Mektep-i Harbiye ikinci senesinden Şehzadebaşı Arif bin Haydar Efendi.

18- Bahriye Makine Resimhanesi'nden Mülazım Haydar bin Mehmet Şükrü Efendi.

19- Bahriye Mülazım-ı Sanileri'nden Edirmeli Mehmet Sami bin Hacı Hulusi Efendi. [El-yevm Fizan Mutasarrıfı.]

20- Bahriye Fen Komisyonu Azası'ndan Mülazım-ı Evvel Rıza bin Şakir Efendi. [El-yevm kolağası ve Ceride-i Bahriye Muharrirleri'nden.]

21- Bahriye Mülazım-ı Sanileri'nden Mesudiye Fırkateyn-i Hümayunu'nda Mahmut Ağa Çeşmeli Safvet bin Tevfik Efendi. [El-yevm yüzbaşı ve Ceride-i Bahriye Muharrirleri'nden.]

22- Bahriye Silah-ı Endâz Taburu'nda Korvet Katibi Mahmut Ağa Çeşmeli Ali bin Tevfik Efendi [El-yevm katip kolağası, ve Ceride-i Bahriye Muharrirleri'nden]

23- Bahriye Korvet Katipleri'nden Kasımpaşalı Fahri bin Ali Efendi. [El-yevm katip kolağası, Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Üçüncü Şube Başkatibi.]

24- Bahriye Torpido Resimhanesi'nden Mülazım-ı Evvel Çarkçı Ahmet Hayri Efendi. [El-yevm kolağası, Bahriye Fabrikaları Mektebi Ders Nazırı.] (60)

25- Mekteb-ı Tıbbiye Onuncu Sınıfı'ndan Ali bin Osman Efendi. [El-yevm doktor yüzbaşı.]

26- Mektep-i Tıbbiye Dokuzuncu Sınıfı'ndan Nasliçli Abdurrahman Cafer Efendi. [El-yevm doktor yüzbaşı.]

27- Mektep-i Tıbbiye Yedinci Sınıfı'ndan Nazım bin Ahmet Efendi. [Eczacı yüzbaşı]

28- Mektep-i Tıbbiye Yedinci Sınıfı'ndan Fatihli İbrahim Ethem bin Hacı Ahmet Efendi. [Balkan Gazetesi Başmuharriri Ethem Ruhi]

29- Mektep-i Tıbbiye Onuncu Sınıfı'ndan Kale-i Sultaniyeli Hasan Tahsin bin Hasan Efendi.[El-yevm doktor yüzbaşı]

30- Mektep-i Tıbbiye Altıncı Sınıfı'ndan Halıcıoğlulu Ali Rıza bin Osman Nuri Efendi.[Vefat etti]

31- Mektep-i Tıbbiye Dokuzuncu Sınıfı'ndan Neşet bin Hasip Efendi.[El-yevm doktor yüzbaşı.]

32- Mektep-i Tıbbiye Onuncu Sınıfı'ndan Tophaneli Muhtar bin Fuat Efendi.[Yüzbaşı]

33- Mektep-i Tıbbiye Onuncu Sınıfı'ndan Şamlı Salih bin Sait Efendi.[El-yevm Etfal Hastanesi göz tabibi.]

34- Mektep-i Tıbbiye Onuncu Sınıfı'ndan Selanikli Avram Selam Efendi. [Selanik'te vefat etti. Gayur, afif bir vatanperver ve o kadar afif ve gayur göz tabibi idi.]

35- Mektep-i Tıbbiye Sekizinci Sınıfı'ndan Aşir Avram Efendi. [Avramın biraderi, Paris'te hukuk tahsil etti, şimdi Selanik'te Dava Vekili.] (61)

36- Hariciye Mektubu Kalemi'nden Ömer Adil bin Mehmet Şevki Efendi.

37- Umur-ı Şehbenderi Kalemi'nden Hasan Fehmi bin Mithat Efendi. [Zaimzade, El-yevm Mısır Fevkalade Komiserliği Başkatibi'dir.]

38- Mülkiye Baytar Tıbbiyesi'nden mezun Kazanlı Abdullah Efendi.

39- Hukuk mezunlarından Mirahor Şeyhizâde Vahyi Efendi. [Şeyh Necmettin Efendin biraderi.]

40- Mirahor Tekkesi Şeyhi Hasan Necmettin Efendi. [İskenderiye'de vefat etti.]

41- Der-saadet İdadiyesi'nden Kazanlı Abdurrahman bin Mehmet Efendi.

42- Mektep-i Harbiye İkinci Sınıfı'ndan Kadırgalı Hasan bin İsmail Efendi.[El-yevm Ziraat Bankası Merkez Memuriyn-i Müttehizesi'nden]

43- Mektep-i Harbiye İkinci Sınıfı'ndan Küçük Ayasofyalı Hayri bin Ahmet Efendi. [İsviçre'de vefat etti.]

44- Mektep-i Harbiye Üçüncü Sınıfı'ndan Hırka-i Şerifli Halil bin Sırrı Efendi.

45- Tıbbiye dokuzuncu senesinden Harputlu Vehbi bin Reşit Efendi. [Doktor yüzbaşı]

46- Tıbbiye sekizinci senesinden Trablusgarplı Münib Ziyaettin Efendi]

47- Mühendishane Harbiyesi ikinci senesinden Tokatlı Ziya bin Salih Efendi.

48- Mühendishane Harbiyesi ikinci senesinden Fındıklılı Halit bin Mehmet Efendi. (62)

49- Tıbbiye Mülkiyesi'nden Asitaneli Ali Mail Efendi.

50- Mekteb-i Bahriye'ye mülhak tüccar Kaptan Mektebi'nden mahreç Trabzonlu Osman bin Mehmet Efendi.

51- Erkan-ı Harp Mülazımları'ndan Ferit bin Reşit Efendi. [El-yevm Kütahya Mebusu.]

52- Harbiye üçüncü senesinden Mirahorlu Hafız İsmail bin Reşit Efendi.

53- Tıbbiye onuncu senesinden Mahmutpaşalı Faik bin Abdüllatif Efendi. [Masrata Kaymakamı]

54- Tıbbiye dokuzuncu senesinden Davutpaşalı Mustafa bin Kadri Efendi.

55- Tıbbiye Yedinci Sınıfından Üsküdarlı Ahmet Sabri Efendi.

56- Tıbbiye Onuncu Sınıfından Tosyalı Ahmet Vasfi Efendi. [Trablusgarp'ta vefat etti.]

57- Tıbbiye Dokuzuncu Sınıfından Kütahyalı Osman bin Süleyman Efendi. [Doktor yüzbaşısı.]

58- Tıbbiye Dokuzuncu Sınıfından Sakızlı İzzet bin Hacı Ahmet Efendi.

59- Tıbbiye Dokuzuncu Sınıfından Samatyalı Hüsametdin bin Mehmet Tevfik Efendi. [Trablusgarp'ta vefat etti.]

60- Süvari Mülazım-ı Sanisi Hasan Fehmi Efendi. [El-yevm yüzbaşı]

61- Süvari Mülazım-ı Sanisi Mehmet Bahaettin Efendi.

62- Bahriye Torpido Mülazım-ı Evvelleri'nden Mehmet Behçet bin Şükrü Efendi. [Yüzbaşı.] (63)

63- Mekteb-i Bahriye Harbiye ikinci senesinden Kapandakikli Ali Kemal bin Nazmi Efendi. [Trablusgarp'ta müteverrimen vefat etti.]

64- Tıbbiye beşinci senesinden Selanikli Mehmet Aziz bin Süleyman Efendi.

65- Tıbbiye altıncı senesinden İzmirli İbrahim Ethem bin Hacı Hasan Efendi.

66- Tıbbiye altıncı senesinden Sultanhamamlı Kazım bin Hüseyin Efendi.

67- Tıbbiye yedinci senesinden Galib bin Hasib Efendi.

68- Tıbbiye yedinci senesinden Hırka-i Şerifli Nazmi bin Asaf Efendi. [Cenevre'de kimyagerlik tahsil ediyor.]

69- Selimiye Kışlası'nda Hassa Topçu Beşinci Alayı Altıncı Bölüğü Mülazım-ı Evveli Ali Kemal bin Ata Efendi.

70- Hafız er-rahman Zırhlısı'nda Mülazım-ı Sani Sadık bin Mehmet Efendi.[Yüzbaşı]

71- Tersane Resimhanesi'nde Mülazım-ı Evvel Trabzonlu Osman bin Hasan Efendi. [Yüzbaşı]

72- Bahriye Tabib Yüzbaşısı Hamit bin Hüsnü Efendi.

73- Haydarpaşa Hastanesi'nde Tabib Yüzbaşı Mehmet Reşit bin Osman Efendi. [Hums Mutasarrıfı]

74- Bahriye Binbaşlıları'ndan Mehmet Bey [Bunun rütbesi alınmamıştı, Trablusgarp'ta ancak bir ay kadar durarak İstanbul'a alındı.] (64)

75- Harbiye İdadisi birinci senesinden Hidayet bin Ahmet Muhtar Efendi.

76- Bahriye Mülazımları'ndan Kıbrıslı Muhittin Efendi. [Bunun da rütbesi alınmamıştı; bir müddet sonra İzmir'deki vapurların birine tayin edilerek Trablus'tan gitti. Ruhen ve dimağen bir dervişe benziyordu.]

77- Bu numaranın sahibi İstanbul'da kalmıştı.

78- Piyade Dokuzuncu Alay'ın Birinci Taburu Katip Muavini Rodoslu Ahmet Refik bin İbrahim Efendi. [Trablusgarp'ta vefat etti.]

* * *

Şimdi artık istirham telgrafı unutulmuş gibiydi. Veche-i azimetin Trablusgarp olduğu tahakkuk etti.

30 Ağustos sene 1313 -Cumartesi- Artık gündüzleri, gecenin geç vakitlerine kadar, hemen daima güvertede ve kış üstünde bulunuyoruz. Hava sıcak, ambar o kadar pis ve rahatsız ki, bu güverte ve kış üstü müsaadesi, bize tasavvur ve tahminin fevkinde bir saadet-i gayr-i muntazıra gibi geldi. Şurada iki üç arkadaş geziniyor; burada üç beş hem-dert hasbihal ediyor, mübahase ediyor; bazen, şarkı, gazel ahenkleri heva-yı tebessümdar içinde ihtizaz ediyor; geceleri

sakin denizin, pür-hareket yıldızlarla bir cihan nuru olan semanın ortasında tatlı ve taravetdâr nesimin verdiği zindellikle pür-şevk u tarab kalıyoruz. Fakat her simanın ve nazarın a'mâk-ı şevk (65) u tarafında, saklanması inat edildiği halde, asla muvaffak olunamamış derin ve kuvvetli bir kederin temevvücâtı, izleri var: uzak, artık pek uzak, belki ebeden hasret kalınması akârib ve aile endişeleri... Bu, zannederim, hiç bir dimağı, hiçbir an terk etmiyor.

31 Ağustos sene 1313 -Pazar- Gece saat dörtte yatmıştım, sabahleyin erken kalktım, dünkü mezuniyetin sevinciyle güverteye çıktım, hep kalkanlar, hemen güverteye can atıyor. Oh... Tatlı bir sabah... Güneş, latif ve nazik; deniz, halim ve mütevazı; nesim, nazlı ve pür-nevâiş... Bu, bütün tatlı ve pek güzel tabiat-ı muhitenin ortasında bu, harab ve sefil Şeref Vapuru, hamûlesini bir an evvel götürmek için kaba, çirkin ve hoyrat gümgümlerle mütemadiyen ilerlemeğe çalışıyor. Bütün sebat ve ısrarlara rağmen sefil ve hoyrat gövdesini, ancak saatte beş mil sürükleyebiliyor.

Saat dörtte zeytin verdiler. Sofralara taksim ederek, ördek çorbası ile [ıslanmış peksimet] yedik... Sonra sabahın tatlı ve nazik güneşi, yükseldikçe şiddetlenerek yakıp kavurmağa başladı. Ve bütün gün çok sıcak geçti.

Bu gece mâtâbânı geçtik, sallanıyoruz; tütün sıkıntısı da çekiyoruz. Dün, Dişlek Hasan, geminin kamarotunda mı, yoksa gemicilerden mi yarım okka kadar tütün bulmuş, getirmişti; beynimizde taksim ederek biraz göz açmıştık; eğer bugün de böyle bir şey olmazsa fena... Kim bilir belki iyi olur, belki mahrumiyetin vereceği sıkıntıya kızarak tütünü terk edeceğiz (66)

Artık sema ile denizin ufku ortasındayız: kara yok. Doktor arkadaşların ekseri denizden rahatsızlar. Biz, muhafazamızın duçar-ı zaaf olması için deniz, fırtına istediğimiz vakit, bu ciheti hiç dahil hesap etmemiştik. Zannederim, deniz musâbini, bizim tarafta daha çok!

1 Eylül sene 1313 -Pazartesi- Bugün hava güzel, salıntı yok. Ve musâbin, sıhhatdeler fakat zavallıların benizleri uçuk hastalıktan yeni kalkmışlar gibi.

Dün, yine biraz tütün bulunmuştu; ancak bugün öğleye kadar idare edebildi. Sonra, yine sıkıntı istila etti. Geminin kahvesini yokladık, on dört fişenk kadar varmış. [Fişenk: beheri yedi sekiz dirhemlik kaçak tütünü kağık paketleri ki kaçakçılar ve hempâları buna mı vermişler.] Hemen Dişlek Hasan'ı tazyik etmeğe başladık; gitti, fişenkleri aldı getirdi, taksim ettik. Bazı arkadaşlar memura müracaat ederek, gemicilerin tedarik ettikleri mastalyalarda çamaşır yıkamaya başladılar... Hepimizin kirli çamaşırlarımız var.

2 Eylül sene 1313 -Salı- Artık gemi içinde tamamen serbestiz. Hareketimize nöbetçilerin müdahalesi yok: Kıça, baş her tarafa gidebiliyoruz.

Çamaşır yıkama ameliyatı, bugün de devam ediyor. Ben de bir mastalya edindim; iki saat kadar uğraşarak, sekiz on parça şey yıkayabildim fakat bu uğraşış, parmaklarımı harap etti. (67)

3 Eylül sene 1313 -Çarşamba- Kara göründü! Sabahleyin uykudan bu bağırmanın velvesiyle uyandım. Ve gördüm ki herkeste bohçasını, yatağını bağlamak, toplamak meşgulesi var... Ve Afrika, Trablusgarp sevahili, ufukta turuncu bir reng-i hafif ile uzanıp gidiyor...

Muhafızlarımız pek meşgul, ambar ağzındaki nöbetçiler çoğaldı; ilk günün evamir-i şedidesi avdet etti, tekrar ambarımıza tıkıldık.

Güneş yükselttikçe sıcak arttı; gemi yürüdükçe sahil yaklaştı; şehir, tek tük beyaz minareler, binalar görünmeğe başladı. Ve bu hep yeni başlayan şeyler, bizi şu ambarın içinde sıkıyor, biraz hava almak ihtiyacını artırıyor, hepimizi iskele üstüne dolduruyordu. Biz böyle ambar ağzına doldukça nöbetçiler, tıpkı ilk günkü gibi fena fena bakıyorlar, bazen tüfek dipçiği gösteriyorlar. Kaç gündür o kadar halim, munis, mütebessim olan mehmetçikler, bir anda değişmişler; bir emir ile soğuk bir makine, gayr-i müteessir bir şey, bir taş, çarptığını kıran bir odun olmuşlardı.

Biz, hiçbir tarafı görmüyoruz. Fakat gemi içindeki hareketten belli ki limana iniyoruz: Baş tarafta zincir gürültüleri var, demir hazırlıyorlar. Az sonra, kıyamet-engiz bir gürültü ile demir atıldı; aheste ve sektedar gırırlar devam ediyor.

Gemi, fevç fevç doluyor. Her sınıftan paşalar, beyler, zabitler, kanunlar, bir kere ambar ağzında dolaşarak metâî gördükten sonra (68) kık tarafa geçiyorlar. İçlerinde bazı sevimli, rahim hayır-hâh nazarlar var. Şimdi kık köprüsünde -ambar ağzından görüyoruz- bir müzakere başladı: Geminin kumandanı Mehmet Paşa, Bahri Bey, mümtaz memurumuz Miralay Mustafa Bey, baş başa vermişler, mühim bir müzakereyi, bî-şüphe metân gürültüsüzce nasıl çıkarılması mümkün olduğu müzakere-i mühimmesini takip ediyorlar. Bir saat kadar böyle yoruldu; nihayet, bu ağır işin tesviye-i kafiyesini bulmuş olarak aşağı indiler, ambar ağzına teveccüh ettiler. İş başladı:

Ambar ağzında durdular; şimdi bir Arap zabıt, elindeki defterden isimlerimizi okuyor. Her ismi okunan merkur(!) -çünkü çoktandır merkur ve hain-i din ü devlet olmuşuk- mahbesten darağacına giden bir mücrim sefaletiyle iskeleyi tırmaşarak güverteye çıkıyor, oradan gemiye aborda olmuş büyük mavnya iniyor. Ahmet, Hasan, Hüseyin ilh... hep, yalnız isimlerle çağırıyorlar; artık hiç kimsenin “efendi”liği yok.

“Çalış idraki kaldır muktedirsen ademiyetten!”

Nevbet-i nida, “Hamit”e gelince. Arap zabıt bir an havf ve terettüt geçirdi; bu isim bütün vatânı titreten kahr ve hıyanetle evlad-ı vatânı inleyen şahs-ı cabbarın ismi idi; şu anda bir şahs-ı mücrime, bir mücrim-i mazluma alem olmuş bulunmakla lafz-ı “Hamit”in kulûb-ı ümmete ilkâ ettiği havf u ra’sa biter miydi? O halde bu mücrim, “Hamit!” olamazdı...

Arap zabıt, derin fakat ani bir tereddütü def ederek “Hamit Efendi” dedi. Bu teveccühe zeka-nümaye hepimiz güldük. (69)

Yarım saat sonra, huyût-ı pür-şuâ’-i şems ile pırıl pırıl yanan mavi ve gümüşü denizin ortasında, simsiyah dört mavna, her mavnanın etrafında muhafaza filikaları, şehir limanına değil, hükümet dairesi iskelesine doğru, muttarid kürek darbeleriyle ilerliyordu.

Şimdi denizin garbında yosunlu, siyah, müteselsil kayalar, köpük saçan dalgalarla çarpışarak şehre doğru imtidat ediyor, beyaz binaların arkasında kayboluyordu. Şark’ta ufuklara kadar uzanan bî-intiha hurmalıklar...

Karşımda, yüklendiği asırların siklet-i sadamâtıyla çökmüş, tek tük, perişan ve bî-intizam ilaveler bile bu umumi harabeden hissedar, azim bir enkaz-ı mebâni -ki kasr ve kale, diyorlar- kalın duvarlar içinde kuytu ve pek karanlık duran küçük pencereleri, o enkaz-ı muhibin şurasında burasında meşum zebani gözleri gibi kulûba bir kasvet-i muhavvefe veriyor. Bunun damlarında, pencerelerinde, girinti, çıkıntı yerinde, binlerce halk, halk mütecessis. Zan olunur ki biz mahlukat-ı garibeyi görmek merakıyla, her kolay gelen tarafa koşmuşlar... Asıl iskelenin önünde genişçe bir meydanlık ve orada uzaktan iyi fark edilemeyen siyah bir kalabalık ki, muntazaman imtiyadı, saf halinde bir takım asker zannı veriyor.

Paçaları bir karış kıvrılmakla ancak biraz vücudumuza göre olabilmiş bol pantolonlar, o nispette bol ve uzun kollu ceketler, kollarımıza aldığımız öyle kocaman paltolarla, bu kıyafeti itmam eden, çifti bir mecdiyelik sarı iskarpinlerle, saç ve sakal karma karışık, (70) Trablusgarp rıhtımına çıktık. Bazı erkan ve ümera-yı hükümet iki sıra tabur olmuş martinli, süngülü, müsellaah asker tarafından istikbal edildik. Biz de tabur olduk. Bu askerin ortasında mürurumuza açılan yola girdik.

Bütün bir günün intizar ve ambar mahbusiyeti yorgunluğuyla perişan ve bî-mecal, adımlarımızı sürüklüyorduk. Paltolar, kollarımızdan düşüyor gibi sarkıyor, sallanıyor, her adım attıkça, bir haftalık hayat ile artık içinin mukavvası çıkmaya başlamış ma'hûd iskarpinlerle lap lap girip çıkarak perişanımıza fazla bir ağırlık, bir murdarlık veriyor.

Bazı girintili, çıkıntılı, harap yerlerden dolaşarak, iki ayak taş merdivenle çıkılır bir kapıdan girdik. Ağır bir küf kokusu loş bir aydınlık, iki tarafta üçer pencere ki ancak bir metre murabbaında bir vüs'atle, kalın duvarların içine gömülmüş gibi hayat-ı mecmuasıyla uzun, müteaffin ve dar bir asker koğuşu. Her iki tarafta yerden yarım metre kadar yüksek, kerevet, ortası yol, kerevetin altı boş. Bu altı pencerenin getirdiği hararet ve ziya, pek bedihi görünüyor, şu uzun koğuşu rutubetten temizleyememiş.

Biz koğuşa girdikten sonra, asker avdet etti. Şimdi bir iki genç zabıt, etrafımızda selam-ı hoş-ı âmedî ile tatyîb-i hatırımıza sa'y ediyorlar. Bizim muhtac-ı muhabbet ve nevaziş ruhlarımız bu iyi gençleri pek çabuk seviyor.

Kısa boylu bir yüzbaşı, elinde defter isimleri okuyor, mevcudu (71) yoklama ediyor! Şimdi o kadar ses ve hareket kalabalığı var ki kimi paltosunu bir tarafa atmak, ceketini, fesini çıkarıp fırlatmak, serin bir pencere önü aramak, konuşmak, gülüşmek gibi bin hareket ve seda ortasında, kısa yüzbaşının nidaları bazen cevapsız kalarak tekrar ediliyor. Bazı mütecessis arkadaşlar, yüzbaşının sa'y-i ketmine rağmen elindeki defterin içini görmek, oradaki kuyûdatı -varsa- anlamak için, önünde ve arkasında dolaşıyorlar. Bağırın pek manalı bir sedaya hiç kimse lakayt kalamıyor: "Fizan Fizan!" Bu seda, şu loş kapıda akisler bırakarak tekrar ediyorlar:

- Fizan Fizan!

- Demek ki Fizan'a gidiyoruz öyle mi? Daha seferin başındayız demek...

- İsimlerin hizalarında gördüm, hep Fizan'a... Yalnız Doktor Reşit'in, daha beş altı kişinin hiç işaretleri yok.

Şimdi dimağlar, öyle zannediyorlar ki uzun, tehî, ateşnişâr bir çöl seferinin zevk-i metâ'ını hayalen tadarak, simalar, acı bir tebessüm izhar ediyor.

Yoklama bitti...

Büyük asker karavanalarıyla rayiha-nisar karpuzları geldi. Bu taze kesilmiş ve doğranmış karpuzların karşısında midelerin şikayeti duyuldu:

- Ekmek, ekmek!

Sevimli, tatlı, mütebessim ve mahzun simalı bir genç mülazım [Hüseyin Efendi] hemen koştu, kayboldu, çok geçmeden henüz fırından (72) çıkmış, taze dumanlar ve güzel kokular neşr eden küçük pideler, sepetler dolusu, ortamıza saçıldı. Artık, Fizan sefer-i muhayyel suzanının acı tebessümleri gitmişti: gülüşmeler, şeteretler ve bu bü-

yük misafirperverlikle azim teşekkürler yollayan samimiyet-alûd nazlarla karavanaların başlarına üşüştü. O iyi mülazım tekrar geldi. Bu defa simasında daha tatlı bir tebessüm, yapabileceği her hizmete müheyya, temiz bir inbisat-ı hafî mevcud. Biz, zavallı aç, sabahtan beri ve daima duçar-ı hakaret olmuş sefiller, o inbisat-ı necibe yabancı kalmadık; rencide, mecruh ve harap ruhların en har-ı teşekkürlerini bu muhterem mülazıma, bu aziz vatandaşa perakende ve yarım kelimelerle anlatmak isterken, o mütevazî bir kardeş muhabbetiyle hala tebessüm ediyor, vakit vakit sıkılarak, o sevimli simayı bir humret istila ediyordu.

Büyük destilerle sular, bilmem kaç paket tütün, su maşrabaları... Karpuz ve ekmek ziyafetini tamam ederek, hepimizi derin teşekkürlerle doldurdu.

Bir haber geldi: "Başka koğuşa!" dediler.

Şimdi bir telaş başladı: Soyunulmuş, atılmış paltoları, ceketleri, yelekleri, fesleri toplamak, giymek, ve yola çıkmak telaşı... Nasıl geldikse yine öyle girintiler, çıkıntılar, harabeler dolaşarak yeni koğuşa geldik. Kapıdan girince, kimbilir hangi asrın beka-yı enkazına benzeyen kalın kemerler, içinde bulunulmaktan korkulur bir gardiyo heybeyiyle karşınıza çıkıyor, bunların o heybet-i sakitinden bir hava-yı baridle üşüyerek ve üşüdükçe kesb-i metanet ederek yürüyorsunuz. (73)

Kovukların içi, ortası, iki tarafı, karşılıklı kerevettir. Ve nihayetinde kalın duvarlara gömülmüş, kalın demir parmaklıklı, dar pencereler... Burası öteki koğuştan daha geniş, daha aydınlık, ve denize nazır. Yalnız, harabî, yine o harabî... Pencerelerin çerçeveleri, kerevetler duvarlar, kırık ve dökük düşmüş taşlar, parçalanmış sıvalar, örümcekler ve bin türlü haşerat ile dolmuş delikleri var...

Tekrar bir memur geldi, müdde-i umumi bey dediler, gayet nezaketle, tekrar yoklama etmek müsadesi istedi. Bu yoklama da bitti; akşam saat onu geçiyordu, Miralay Bahri Bey geldi, bize hayli vesayada bulundu, Vali Paşanın geleceğini de söyleyerek, bir askerin getirdiği sandalyeyi aldı, oturdu. Yarım saat sonra, vüzarat beratını beraber getirdiğimiz, kahvecilikten yetişme Vali Namık Bey -artık paşadır-

Musul Vilayeti'nde vefat eden esbak Trablusgarp Kumandanı Müşir Arif Paşa, bizi getiren Şeref Vapuru Kumandanı Liva Mehmet Paşa, memurumuz Mustafa bey ve birkaç büyük memur geldiler. Hep kıyam ettik. -

Birçok vesâya-yı dur a dur ile tükenmez nasihatler verdiler! Hakkımızdaki iradat-ı seniyyenin mevâîd-i kesiresini hep sadakat isteyen bir felsefe-i cedile ile tebşir buyurdular.

Gece, a'sâb-ı gûşum ki göz kapakları ağırlaşmaya başladığı vakit, bu koca koğuşun ortasındaki tek bir fener lambasının ziya-yı müşevveşiyle kovuklarda barınılacak yerler yapmağa uğraşmak, o ziya-yı esmer ve mağmumun kuytularında bin gölge-i sükunet ve bitâetiyle sıkışarak (74) uzanmak, uzunca ve hüznünlü bir meşgale oldu. Ortadan bir arkadaşı: "Efendiler, bu gece Elif ... " yatacağız diyerek ve en latif bir çocuk ismetiyle gülerek hem yersizliğin hem yataksızlığın kuvvetini işaret ediyor, hem de hüzn-i sâriyi gülüşmelerle yıkamak istiyordu. Ve bu anlarda, başucumuzdan kırık çerçevesi, kalın demir parmaklıklı pencerelerden hadit ve cennet-engiz denizin kayalarla çarpışarak köpükler, uğultular saçtığını ve koğuşun kâ'r-ı arzdan gibi gelen derin bir sarsıntı ile inlediğini işitiyoruz.

Ve şimdi hepimiz, bu mağmum ve sefil mahbeste, bu kadar sefalet ve hüzne, uğultularla iniltiiler dolduran bu gazap-ı tabiattan fena halde üşüyerek yorganlarımıza sarıldık, "Elif" yatarak uyumaya çalıştık...

4 Eylül sene 1313 -Perşembe- Fizan seferi tahakkuk ediyor. Aynı zamanda Çanakkale'den beri tekrar edilen aff-ı şahaneye iltica iltiması ber-devam.

Saat üç raddelerinde, İstanbul'dan beri muhafazamıza memur Miralay Mustafa Bey'le Dişlek Hasan ve Miralay Bahri Bey geldiler. Dün akşam ki divanın tebşiratını tekrar ettiler; bir şeye ihtiyacımız olup olmadığını sordular.

"İhtiyaç!" Neden müstağni idik ki ihtiyacımız soruluyordu. Bu tahkir-i tâlî'i, her vakit ki gibi bir metanet-i merdane ile karşılayarak, hususıyla Fizan seferi için birer renkli gözlüğe, birer usturaya, tarak, saç makası gibi şeylere; mümkünse, beşer onar çarşıya çıkmağa,

hamama gitmeye ihtiyacımız olduğunu söyledik. Bu, hep istedikleri (75) mizin Vali Paşadan bi-l-istizan çaresine bakacaklarını vaat ederek çıktılar, gittiler.

Akşama doğru bir terzi getirdiler, içimizden üç boy ölçü aldılar; ikişer takım beyaz elbise yapılacak imiş. Giyeceğimiz elbisenin kuşağını onlar intihab ediyorlar...

5 Eylül sene 1313 -Cuma- Fizan seferi, artık o kadar ucuzladı ki Mustafa Bey bile, o uzun kırk beş günün cemel süvarılığına katlanmayacağını, bu ağır kervancılıktan korktuğunu saklayamıyor.

İsimlerin hizasında Fizan işareti olmayan doktor arkadaş Trablus'ta kalıyor, altmış dokuz, Fizan yolcusu... Bu anlaşıldıktan sonra artık hiç telaşsız ve mütevekkil, bir faaliyeti daima ile yolculuk ve Fizan hayatı için iktiza eden şeyleri, kesemize göre ısmarlayıp getiriyoruz.

Validen izin çıktı. Renkli gözlük, ustura, tarak, makas, kurşun kalemi, kağıt, defter ilh gibi tedarikat ve ihtiyacat-ı seferiyeye medar olmak üzere, cemiyetin Trablusgarp şubesinde de elli mecidiye gönderildi.

Birçok da şayia var... diyorlar ki Fizan seferi kalacak, artık Trablus'tayız; hayır, Trablus'a bir iki günlük mevâkıa taksim edilecekmişiz; Vilayet, Fizan seferi için iki yüz deve kiralamak teşebbüsünde imiş...

Bunlar, böyle biri birini nakz ederek yuvarlanıp gidiyoruz. Ve bu arada bizim sefer hazırlığı faaliyetimiz sektedar olmuyor. Cemiyetin (76) Trablusgarp Şubesi'nden de bazı muavenetler görerek kuvvetlendiğimiz için daha vasi bir hazırlığımız var: takye, entari, beyaz şems-i siper, valiz... Valizden takyeye kadar hepsi yerli mahsul... Hami şehrinden getirtiliyor, mahbeste imal ediliyor; güzel bir taksim-i imal ile herkes ehli olabildiği şube-i amelde çalışıyor. Benim gibi iş güzarlar için bile, tire makarasını getirmek, entarinin şu eteğini biraz sağ tarafa çekivermek, dökülmüş çivileri toplamak gibi mutena hizmetler bulunuyor.

6 Eylül sene 1313 -Cumartesi- Şimdi diyorlar ki Vilayet, iki yüz deveyi kiralamak için telaş ediyor, deve bulamıyormuş. Mustafa Bey

geliyor, Çanakkale'den beri hergün tekrar ettiği isti'tâf müracaatını burada da istiyor:

- Fizan yolu... Kumlar, ateşler içinde... Sıcağın şiddetinden kuşlar bile pıt pıt düşüp ölüyorlar! Böyle uçan, kaçan, hayvancıkları bile öldüren bir sıcağın altında kırk beş gün! Padişahımız merhametlidir, af eder, haydi yazınız bir istirhamname, şimdi telgrafla şifre veririm; diyor, yalvarıyor:

Böyle bir müracaatı muvaffak yahut zararsız bulanlar var; izzet-i nefse giran geldiğini iddia edenler var:

- Canım ne ehemmiyeti var.. İstanbul'da hafiyen çalışırken iktiza ederse hakikatimizi ketm etmek, yahut ne dersiniz deyin... bir def-i bela tedbirini istimal etmiş olmak için Hamit'e ca'lî, yalancı dualar (77) etmezmiydik, işte o nev'idenden yarım satırlık bir şeyi yazarak Fizancıların Trablus'ta kalmalarını isteyiverelim.

- Hayır... bu, hiç öyle değildir. Bu, bizi mutlaka tahkir etmek için bir denâet,... bunlar, hakikaten develeri bulmakta aciz kalmış olmalıdır, yahut hangi bir sebeple işte bizi Trablus'ta bırakacaklar... Fakat mutlaka tezlil için müracaatımızı istiyorlar. Merdane-i metanet göstermeli; hiçbir şeye talip olmamalı, hiçbir şeye ser-fürû etmemeliyiz... İşte ellerinde esiriz, ne yaparlarsa yapsınlar! Ne feryat, ne şikayet, ne sevinç... Zilletli rahattan, şanlı bir ölüm daha alâdır! Hem şimdiye kadar hangi istediğimizi yaptılar ki?

Böyle uzun mübahaset ve münakaşattan sonra, muhalif kalanlar dahi naçar, ekseriyete teslim oluyorlar... Bir şey yazılarak Mustafa Bey'e veriliyor. Mustafa Bey, şu uzun kum ve ateş deryaları sefer-i aziminden, bî-şüphe kendisinin kurtulması ümidiyle memnun, kağıdı alınca hemen gidiyor.

7 Eylül sene 1313 -Pazar- Hariçten siparişat, o kadar devam etti, yahut o kadar lazım geldi ki artık daha lazım olanları getirtebilmek için ceplerimizde bir şey kalmadı. Ve işitiyoruz ki Vilayet, bize bir yevmiye verecekmiş... hem temin-i levazım etmek, hem de şu yevmiye rivayetini anlamış olmak için valiye bir kağıt yazdık: "İstanbul'dan ansızın çıkarıldığımız için, ceplerimizdeki üç

beş kuruşta bitti; levazım-ı seferiyemizin ikmali için hakkımızda bir muamele-i nakdiye icrasını” istedik. Akşama kadar hiçbir eser zuhur etmedi. (78)

Dünkü telgrafın cevabı, bugün gelmiş: “emr-i ahire kadar orada kalınız, bunu mevkufuna bildiriniz. İmza: Kamil”. Şu bir satır yazıdaki zillet ve tehdit, hepimizi kızdırarak kin-i samimimizi artırıyor, bize bir gurur-ı vahdet veriyor: “mevkufinin onlar, hassaten Abdülhamit nazarında bir ehemmiyeti, bir mevcudiyet-i mühimmesi var ki, telgrafın kendilerine bildirilmesi ihtarına lüzum görülüyor... Ve daima bir ‘cmr-i ahîr’ tehdidi karşısında tutulmamızı istiyorlar” diye düşünüyoruz...

Trablusgarp’a geldiğimizizin ertesi günü Fizan seferi için lazım olan develerin ve hevayî-i sairetin tedarikinde Vilayetin büyük bir telaşa düşmüş olduğunu işitmiş idik. Muhafazamıza bir tabur asker verecekleri ve Fizan yolu, mevsimin sıcak ve serin olmasına göre yirmi beşten kırk beş güne kadar müddet zarfında ancak katedilebileceği için vilayet bu büyük sefere mühim bir meblağ sarf etmeğe mecburdu. Fakat bu paranın tedariki mümkün değildi; bu sebeple vali, vesair alakadaran, bizi öyle bir istirhamname takdimine icbar ediyorlardı. Zaten Yıldızca da yalnız İstanbul’dan teb’idimiz matlub olduğundan Vilayetin gösterdiği şu müşkilat üzerine talebi af yolundaki müracaatımız, ancak Trablus’ta kalmamıza müsaade derecesinde, mazhar-ı kabul oldu. Ve Trablus’ta mahbusen kalacak idik. Buna bilahire mutali olabildik.

Bu irade-i telgrafiyenin tebliğinden bir iki saat sonra, rüfekamızdan Fizancı olmayıp Trablus’ta kalacak olan Tabib Yüzbaşı Mehmet Reşit, Bahriye Mülazımı Sadık Tıbbiye’den Mehmet Aziz, İbrahim Ethem, Nazım, (79) Galip, Nazmi, Harbiye İdadisi’nden Hidayet Efendiler tahliye edildiler; Trablus’ta serbest bırakıldılar. (80)

Yine bugün tebşir ediliyor: Artık ailelerimize mektup yazabilecekmişiz. Yalnız, zarfları kapamamak lazım imiş!

Yazıyoruz: “Trablustayız, sıhhatimiz ve rahatımız pek iyi; bizi merak etmeyiniz.” Yetmiş sekiz mektubun hepsi bu zeminde.

Yemekler, hep kazan yemeği... Bu akşam, etli nohut idi: eti pek az, hep nohut ve su... Alışılmamış asker yemeği yiyemiyoruz. Dünden beri asker berberi geliyor, akşama kadar traş ediyor; saç kesiyor. Hep birbirine karışmış saçlar, sakallar, biraz düzelerek simalar temizleniyor ve meydana çıkıyor.

İki akşamdır saat on birden sonra hepimizi mahbesin önündeki avluya çıkarıyorlar, içerisini hizmetçi askerlere temizletiyorlar. Bu sayede avluda biraz gezinmek, günlerce mahbeste kalmanın mahrumiyet-i mülz'icesine karşı, ruhlarımıza bir inbat, bir ferah veriyor.

8 Eylül sene 1313 -Pazartesi- Dün ailelerimize gönderilmek üzere memurlara verdiğimiz mektuplar bugün geri geldi: pek canları sıkılmış, “şurada bu kadar mazhariyete nail olduktan sonra olsun, şu mektuplarda bir ‘sâye-i şahanede’ dememek insaniyete ve şan-ı ubudiyete yakışır mı imiş!”

Ailelerimizin gözyaşları hürmetine bu miskin ubudiyetin şan-ı sefilini ifa ediyoruz, artık mektuplar iade edilmeden postaya veriliyor. Gelen “af” telgrafına bir “teşekkür-i ubudiyetkarane” telgrafı istendi. Yazdık, verdik. Saat yedi vardı, Mustafa Bey yine geldi, ifratkar bir nasihate başladı. Mücerret hakkımızdaki fikriyeti tashih için olan mukabelelerimiz şu cevabı aldı: (81)

- Müslüman olunuz, manasız şeylerden vaz geçiniz...

Biz ne vakit kafır olduk, ne vakit manasız şeylerle iştigal ettik? Kimden sorup anlayacağız? Dinlemek ve çekmek çaresizliği ne kadar fena!

Gitmek üzere iken parasızlığımızı söyledik. Çaresine bakacağını vaat etti. Bir saat sonra Bahri Bey’le beraber yine geldiler. Her birimize altmışar pare yevmiye namıyla, alelhesap birer mecidiye verdiler. Tıpkı askerlik aleminin gibi sofra sofra postalara ayrıldık; her biri sekizer onar kişiden ibaret. Her posta çay ve kahve pişirmek için birer teneke semaver edildi.

Hamama gönderilmek için müsaade istemiştik, bugünden itibaren beşer onar, fakat tahte-l-hafz çarşı hamamına gönderiliyoruz. Hamama gider ve gelirken ahalinin dikkat ve merakıyla bakışmaları

ve birbirlerine fısıldaşmaları tuhafımıza gidiyor; kâle alındığını ve ehemmiyet verildiğini şu kadcırcık olsun görmekten mütevellit gurura benzer bir his ile biz de birbirimize, hakkımızda bakışıp konuşanlara lakayt kalmıyoruz. Bunlar, kimi ihramlı Arap, kimi siyah sarıklı Yahudi, kimi fesli ve şalvarlı Giritlidirler. Kalplerimizde onlara ısınmak, bütün dert ve azaplarımızı önlerine dökmek, bize acıdıklarını, bu zavallı memlekete, bütün bu mübarek vatanın giriftarlığına bigane kalmadıklarını görmek; bizimle hem his, hem emel olduklarını görmek hem can kıyam olmak ahdini semalara yükseltmek gayreti göstermelerini istiyoruz...

Bu temaşa-yı giran içinde bazı şapkaklı İtalyan ve Fransız ecnebi-ler dahi (82) var idi ki bu, İnkılab-ı Kebir ve Garibaldi evlatlarının nazarında ruhen tanışmışlara mahsus kadim ve gıyabi bir aşinalığın, cesaret ve metanet tavsiye eden tatlı ve merdane tebessümleri var gibiydi; yahut bana öyle geldi; öyle zannettim ki; dimağları vatan ve hürriyet nağamâtıyla perverde olarak büyüyen bu adamlar, vatan ve hürriyet için esir düşen bizlerin ruhlarımızı tanırlar ve hissederler. Benim bu zannımı, onların nazarları teyit etti.

Hamam dönüşü edenlerin simalarında, fena bir mahrumiyetten kurtularak hayata çıkmışlığın inbisatı var. Şurada burada kimi öğle yemeği meşgulesiyle, kimi teneke çay semaveriyle, kimi aşağı yukarı dolaşmakla, kimi pencerenin önünde uzak denizleri seyre dalarak, öyle mağmum-ı hayalat düşünmekle, bin hayat-ı hususiye yaşayan arkadaşlarına, görmedikleri yeni bir hayatın tafsilatını anlatmak telaşı his olunuyor. Öğle yemeği... Alelumum yemek... Artık sabah akşam gelen karavanaların başlarına uğramıyoruz; yenmiyor... Ya kapının önüne biriken Arap fukaraya, yahut köpeklerle gıda oluyor. Bazen akşam pilavını biraz yağ haşlayarak yenebilecek bir hale getirebiliyoruz. Her posta Trablus'a mahsus toprak mangallarından bir tane edindi; birer de toprak tencere, kesenin müsaadesine göre yemek pişiriyoruz. Ve kese, ne kadar az müsaadekâr...

Bahri Bey, kitap okumamızı tavsiye etti. Biz de birkaç kitap, tarih-i rica ettik. Bulabildiği kadar getireceğini ve onlara (83)

Mesnevi-i Şerif, Tefsir-i Şerif, Hafız Divanı gibi müellifat-ı mühim-me dahi ilave edeceğini söyledi.

Bugün saçımı kestirdim fakat traş olmaya cesaret edemedim; asker berberler o kadar hoyrat o kadar kazır gibi ustura yürütüyorlar ki... Saçımı kestirtikten sonra, başımı yıkamak için savuştum, öte tarafta boşta bulduğum bir usturayı aldım. Kendi kendime traş oldum ve ben traş olurken, iki arkadaş, bana ayna tuttular...

Ve şimdi, bu satırları, matbaaya, müretteplere tevdi etmek üzere tekrar yazarken ve yazmak için, onların küçük defterlerindeki kayıtları tekrar karıştırırken ne yazdığımı, ne yazacağımı unutarak, o kurşun kalemi yazılarla dolu, küçük sahifelerin içinde kendimden geçiyorum. Oh yarabbi... O acı felaketli günler, ne tatlı, ne samimi, ne zih ve temiz günlerdi! 10 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Çarşamba- Nasıl bir dalgınlıkla iki gündür defterimi açmamış olduğumu, bugün açıp da son kaydın tarihine baktıktan ve bugün ne olduğunu arkadaşlara sorarak öğrendikten sonra anladım. Alâ ve seri bir anlayış, değil mi?

Artık, bu derece seri bir anlayıştan sonra, zabta geçmemiş iki günlük hayat-ı güzesteysi, pençe-i nisyandan kurtarabildiğim kadar yazmağa başladım.

Evvelisi gün, muhafazamıza memur Arap Mülazım Osman Ağa'yı şikayet (84) etmiştik. Hakaretle muamele etmesi, boynunda sıracı yaraları bulunması esbab-ı şikayeti teşkil ediyordu.

Dün binbaşı geldi, kemal-i nezaketle idare-i lisan ederek Arap Osman Ağa'dan gördüğümüz muameleye beyan-ı teessüf etti ve hemen değiştireceğini söyledi. Filhakika yarım saat sonra, Osman Ağa, bölüğüyle beraber gidiyor, yerine bizi anlar mektepli zabitlerin taht-ı emrinde başka bir bölük geliyor idi.

Bu tebeddülünden sonra, kapıda askerler nöbet alırken, efendilere fena muamele edilmemesi emrini de devr-i teslim ediyorlardı.

Dün, cemaatle namaz kılmak için, birçok hasır getirdiler, yalnız namaz vakitleri seriliyor.

Dünden beri esen şiddetli kible rüzgarı ortalığı yaktı kavurdu. Onun seyr ve havasına maruz kaldıkça insan, ateşten bir şamar yiyor

gibi oluyor. O kadar şedit ve ateşnak ki pencereleri, kapıyı kapama-ğa mecbur olduk. Ve dün saat dörtte, bizi İstanbul'dan getiren Şeref Vapuru hareket etti.

Şeref Vapuru'nun kaptanı ve memurîn-i sairesi biz hamule-i mühimmeyi Trablusgarp'a isal ve teslime tamamıyla haiz-i emniyet görülmedikleri için, Trablusgarp'a bedel bir başka tarafa gitmesini teminen geminin kumandası, esdikâ-yı bendgândan Bahriye Mirlivası Mehmet Paşa'ya verilmişti. Trablusgarp Valisi'nin vüzarat fermanını da bu Mehmet Paşa getirdi. Vali, kahve ocağı yetişmelerinden Namık Bey'in menşur-ı vezaretini getirmek, o zavallının nazarında, kendisini vezir naspetmek kadar (85) büyük idi; bundan dolayı Mehmet Paşa'ya beş yüz lira hediye (!) etmiş olduğunu işitmiştik... Bu beş yüz lira nereden alınmış, nereye veriliyordu? Zavallı halkın yağma ve yangınlarıyla bu sefine türedilerin zevk ü sefahetleri daha ne kadar sürecekti? Ve bütün bu alış ve verişler, nasblar ve tevcihler, hep bizi tenkile bedel, bizi kahr ü zabt için oluyordu!

Artık memurlarımızla alıştık. Yavaş yavaş birbirimizi anlıyor gibiyiz. Ya burada kalacağız, yahut İstanbul'a aldırılacağız; bu ikiden başka üçüncü ihtimal bulunmadığını temin etmeye başladılar... Daha kaç ihtimal bulunursa bulunsun, İstanbul'a aldırılmak ihtimaline biz inanamıyoruz...

11 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Perşembe- Ölçüsü alınan elbiseler geldi. Takımı, ceket, pantolondan ibaret. Hepimize birer takım dağıttılar. Bir kısmı şeker renginde, bir kısmı kahve renginde bir nevi ince bayağı bir şey... Bunları giyince, üzerlerimizden mahkumiyet akmaya başladı ve simalarımıza sanki bir reng-i mücrimiyet çöktü.

Akşam Vali Paşa -artık vezirdir- ile Mustafa Bey geldiler; yanlarında daha birkaç kişi vardı. Her şeyde, her fırsatta olduğu gibi şu sefil, mücrimiyet-âlûd elbise vesilesiyle dahi vali, kırık dökük bir kahveci ağzıyla, ne kadar iyi bakıldığımızın ve hep bunlar mücerret-i atifet ve merhamet-i seniyye cümlesinden bulunduğunun takdir edilmesi zemininde idare-i lisan etti ve bize hayli nasihat(!) verdi. Salah-ı hal kesbetmiş olmanın alamet-i temyiziyesi beş vakit namaz kılmak,

ul-ul- emre fart-ı sadakatten başka bir şey düşünmemek olduğunu da söyledi. (86)

Kitapsızlıktan sıkılıyorduk, Mustafa Bey'den istedik, birkaç cilt getirdi: Gülistan, Kısâs-ı Enbiya daha birkaç risale ki İlmihal nevin-den Fransızca, İngilizce, İtalyanca gibi ecnebi bir kitap, istenemiyor bile bir huşunet-i mahsusa ile "Gevurca okumayınız!" dediler. Hakkımızda Vilayete gönderilmiş olan (tahrirat-ı aliye) yani atifet-i seniyye-i Hamidiye beratı! suretine bugün dest-res olabildik:

"Mabeyn-i Hümayun-ı Mülukane Baş Kitabet-i Celilesi'nden şeref-varit fi 24 Kanun-ı Evvel sene 1313 tarihli ve dört bin otuz bir numaralı tahrirat-ı aliyenin suretidir:

"Divan-ı Harbi Mahsusaca bi-l-muhakeme mütecasir oldukları ef'âl ve hareket-ı müfsitkâraneden dolayı Mektep-i Harbiye-i Şahane ikinci senesi şakirdanından İshakpaşalı İsmail ve Kuruçeşmeli Fazıl ve Resmolı Cevat ve Giritli Abdülhalim ve Bahriye Mülazım-ı Sanisi Ali Haydar ve Sami ve Mülazım-ı Evvel Rıza ve Mekteb-i Tıbbiye'yi Şahane üçüncü sınıf şakirdanından Kapandakikli Ali ve dokuzuncu sınıf şakirdanından Nasliçli Abdürrahman ve Sivaslı Hüseyn ve yedinci sınıf şakirdanından Üsküdarlı Nazım ve altıncı sınıf şakirdanından Zincirlikuyulu İbrahim Ethem ve Hariciye Nezaret-i Celilesi Ketebesi'nden Adil'in bir mucib-i kanun idamlarına ve Erkan-ı Harbiye Mülazım-ı Sanileri'nden Dağıstanlı Yusuf ve Mektep-i Harbiye-i Şahane ikinci senesinden Mahir ve Şehzadebaşı Arif ve Bahriye Mülazım-ı Sanisi Savfet ve Mektep-i Tıbbiye-i Şahane üçüncü senesinden Kale-i Sultaniyeli Tahsin ve Tophaneli Muhtar ve Şamlı Salih ve altıncı senesinden Halıcıoğullulu Ali Rıza ve dokuzuncu senesinden Sarıkızlı Neşet ve Defter-i Hakani Ketebesi'nden Hasan (87) Fehmi ve Baytar Mektebi'nden mezun Kazanlı Abdullah ve Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'den mezun Vahyi ve İmrahor Tekkesi Şeyhi Necmettin'in müebbet kalebentlik cezasıyla mahkumiyetlerine ve Topçu Mülazım-ı Evveli Ali Rıza ve Selimiye'de Beşinci Topçu Alayı Miralayı Yaveri Mülazım-ı Evvel Hilmi ve Doktor Yüzbaşları'ndan Halil'in tard ile üçer sene hapislerine ve Mekteb-i İdadiye-i Şahane

Makine Muallim Muavini Mülazım-ı Evvel Kamil'in tard ile bir sene hapsine ve Mühendishane-i Hümayun ikinci senesinden Yeniköylü Hulusi ile Gelibolulu Nazmi'nin onar sene ve mekteb-i mezkur zabıt sınıfı talebesinden Koskalı Emin ve Bahriye Korvet Katipleri'nden Ali ve Fahri ve Çarkçı Mülazım-ı Evveli Hayri'nin beşer sene ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane onuncu senesinden Selanikli Avram ve Mekteb-i Harbiye-yi Şahane ikinci senesinden Kadırgalı Hasan ve üçüncü senesinden Hırka-i Şerifli Halil'in beşer sene kalebent ve altıncı senesinden Selanikli Aşir'in tard ile teb'id ve Mekteb-i Mülkiye'de Kazanlı Abdurrahman'ın üç sene hapis ve ikinci senesinden küçük Ayasofyalı Hayri'nin on sene kalebent ve Tıbbiye-i Şahane dokuzuncu senesinden Mahmutpaşalı Vehbi ve sekizinci senesinden Trabluslu Münib'in beşer sene hapis ve Mühendishane-i Berri-i Hümayun ikinci senesinden Tokatlı Hasan Ziya'nın beş sene ve Fındıklılı Halit ve Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane'den Nail ve Tüccar-ı Kapudan Mektebi'nden mezun Trabzonlu Osman'ın üçer sene ve Erkan-ı Harbiye Mülazımları'ndan Ferit ve Mekteb-i Harbiye-i Şahane'den İmrahorlu Hafız İsmail ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane altıncı senesinden Mahmutpaşalı Faik ve dokuzuncu senesinden Davutpaşalı Mustafa ve yedinci senesinden Üsküdarlı Ahmet Sabri ve altıncı senesinden Samatyalı Hüsamettin'in tard ile iki sene ve Bahriye Mülazım-ı (88) Evvelleri'nden Kasımpaşalı Mehmet Behçet'in tard ile bir sene ve Mekteb-i Bahriye talebesinden Kasımpaşalı Ali Kemal'in tard ile bir sene ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane beşinci senesinden Selanikli Mehmet Süleyman'ın iki mah hapsine ve altıncı senesinden İzmirli İbrahim Ethem ve yedinci senesinden Sultanahmetli Nazım ve Selanikli Galip ve Hırka-i Şerifli Nazmi'nin tardlarına ve Beşinci Seyyar Topçu Alayı Üçüncü Bölüğü Mülazım-ı Evveli Kemal'in bir sene ve Bahriye Mülazımları'ndan Sadık'ın beş mah ve Bahriye İnşaat Mülazımları'ndan Osman ile Bahriye etibbasından Yüzbaşı Hamit Efendi'nin(?) birer sene hapislerine ve Haydarpaşa Hastanesi Etibbası'ndan Mehmet Reşit Efendi'nin taşrada istihdamına ve Bahriye Binbaşlıları'ndan Mehmet Bey'in iki mah ve Harbiye-i Şahane talebesinden Hidayet Efendi'nin bir mah hapislerine ve Bahriye Mülazım-ı Evvelleri'nden Kıbrıslı Muhittin

Efendi'nin müddet-i mahbusiyetinin cezayı kafi addine ve İkinci Ordu-yı Hümayun'a mensup Dokuzuncu Alayın Tabur Katip Muavini Ahmet'in tard ile iki sene hapsine hükm olunduğunu Divan-ı Harbi mezkurdan tanzim ve Taraf-ı Vâlâ-yı Seraskerî'den ba-tezkere-i resmîye arz ve takdim kılınan mazbatalarda gösterilmiş ise de mücerret-i uluvv-ı merhamet ve şefkat-i velinimet azamı asar-ı celilesinden olmak üzere iş bu cezalar tahfif ile idam cezasıyla mahkum olanlar hakkında aff-ı ali-i hilafet-penahi şayan buyurularak gerek bunlar gerek müebbet kalebentlikle mahkum olanların ref'i rütbeleriyle bila-müddet Fizan'a gönderilerek orada taht-ı muhafazada bulundurulmaları ve bir seneden yukarı habîs veya kalebentlik cezalarıyla mahkum bulunanların rütbelerinin ref'iyle Divan-ı Harbce tahdid olunan müddet-i cezaiyeleri baki kalmak ve kezalik muhafaza altında bulundurulmak üzere (89) yine Fizan'a i'zam olunmaları ve eşhas-ı merkumeden bir seneden aşağı hapis ve kalebentlik cezalarıyla mahkum olanların kezalik rütbelerinin ref'i ile müddet-i cezaiyelerini Trablusgarp'ta ikmal etmek üzere Trablusgarp'a gönderilmeleri ve Bahriye Binbaşlıları'ndan Mehmet Bey ile Mülazım Muhittin Efendinin rütbe-i haliyeleriyle istihdam kılınmak üzere kezalik Trablusgarp'a üsera kılınmaları makrun-ı tensib-i ali olup bu suretin aynı hükümet ve mahz-ı karamet olduğu hakkında Serasker ve Tophane Müşiri ve maiyet-i seniyye Erkan-ı Harb Müşiri Paşalar hazeratı tarafından tanzim ve takdim kılınan mazbata-i müştereke üzerine mucibince irade-i seniyye-i cenab-ı hilafet-penahi şeref müta'allik buyurulmuş ve merkumlar kendilerine nezaret etmek için tayin buyurulan ve muamelelerini temin etmek üzere yedlerine talimat-ı mahsusa verilen Yaveran-ı Şehriyari'den Kaymakam Mustafa Bey'e ve Asakir-i Şahane Yüzbaşlıları'ndan Hasan Bey'e tevdian ve Şeref Vapuru'na ırkaben o canibe i'zam edilmiştir. Bunların Trablusgarp'a vusullerinde orada kalacaklar taraf-ı valayı vilayet-penahiyelerine teslim olunup diğerlerinin Trablusgarp'ta birgün aram ettirildikten sonra cihet-i askeriyeden bir müfreze muhafazası altında olarak doğruca Fizan'a isal olunması ve mücrimin-i merkumenin gerek esna-yı nakillerinde ve gerek mahallerinde cihet-i mülkiye ve askeriye ve zabıtaca fevkalade itina ve bunların emr ü mu-

hafazası için fırkaca bir yarım tabur tayin edilmesi haklarından bir güneh-i hakaret vukua getirilmeyip mamafih içlerinden hilaf-ı kanun bir hal ve hareketde bulunanların daire-i itaate avdet ettirilmesi ve velinimet-i biminnetimiz şevketmeab efendimiz hazretlerinin uluvv-ı şefkat ve merhamet-i seniyye-i (90) mülukâneleri iktiza-yı meali ihtivasından olduğu üzere merkumundan bilahire iktisab-ı hüsn-i hal ve hareket edenler mazhar-ı lütuf ve inayet-i mekarim-i menkâbet-i şahane olacaklarından cezalarının devamı veya tahfifi ve hatta büsbütün aff-ı aliye mazhariyetleri kendi ellerinde olduğundan merkumundan bunu bilerek izhar-ı nedamet ve iktisab-ı hüsn-i hal ve hareketle af ve merhamet-i seniyyeye kesb-i liyakat edenlerin ve şayet beyinlerinde fesat ilka edenler bulunursa onların esamisini velhasıl cümlesinin ayrı ayrı ahval-ı umumiyesine dair tafsilat-ı mükemmeleyi havi ve taraf-ı vilayet-penahilerinden musaddık bulunmak üzere kendilerine nezaret edecek memurlar tarafından her ay nihayetinde birer rapor tertibiyle tanzim ve takdim olunacağı ve taraf-ı vilayet-penahilerinden dahi kezalik her ay öyle birer rapor tertibiyle arz-ı utbe-i âliya ve mukaveleler hakkından öteden beri cari olduğu üzere vilayetçe kendilerine muntazaman yevmiye ve asker usulü üzere it'am ve i'ta ve elbiseleri yıprandıkça mahbusüne mahsus bir siyâkda elbise iksa edilerek ve fes ve ayakkabıları dahi verilerek bunların mesarif-i vakı'asının her ay nihayetinde başkaca hak-i pay-ı hümayuna arz ve inbâ kılınması ve içlerinden hastalananların hastanede güzelce tedavilerine bakılması irade-i seniyye-i cenab-ı hilafet-penahi-yi mantûk-ı münîfinden bulunmuş ve eşhas-ı merkumenin defter-i esamisi leffen irsal-ı su-i vâlâları kılınmış olmakla ve fırka kumandanı paşa hazretlerine dahi icra-yı tebliğat olunmakla ol babda emr ü ferman hazret-i minlehül emrindir."

12 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Cuma- Hamama çıkmak, gezintiye, çarşuyu dolaşarak öteberi almağa vesile oldu. Bugün ben dahi bu vesileyi istimal edenlere karıştım; on dört kişi, ve üçüncü posta (91) olarak, saat üçte çıktık. Giderken ve gelirken çarşuyu epeyce dolaştık, kesemize göre bazı alış-veriş yaptık.

Hayat mescuniyetinde şu kadarcık bir mazhariyet, o sefil ve perişan hal ile bile çarşıya çıkıp ve hatta taht-ı muhafazada dolaşmak,

insana biraz ölümden ve mezardan kurtularak hayata doğmuşluk hissi veriyor ve bir küşayış-i ruh ile sevindiriyor.

Mahbesimize döndüğümüz vakit saat altı vardı; arkadaşlar yemek yemişler, bize de ayırmışlar. Sofra başına oturarak, bin alay ve tükenmez bir iştihâ ile yedik. Şu gaddar devrin gaddar müstebbitine rağmen, li-l- istibdad o kadar şen ve şatırız ki...

Bugünden itibaren öğle yemeğini kendimiz pişirmeye başladık. Kazandan verilen çorba yenmiyor, o kadar berbat... Yemeğimiz vaktiyle yetişemezse peynir ekmek, üzüm ile geçiriyoruz, pişen yemeği akşama tahsis ediyoruz. Böylece kazandan gelen, hiç dokunulmadan Arap dilencilere ve köpeklere gidiyor.

13 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Cumartesi- Geceyarısı afacanlar bir çay pişirmek çıkardılar; saatlerce bir alaydır gitti. Bir taraftan başlayan böyle bir çay alayı, kısmen uyumuş, kısmen uyumaya hazırlanmış diğer taraflarda pek çabuk sirayet etti; beş on dakika içinde, tekmi köş, bir çay bayramı ile reksan gibi idi. Ta... öbür baştan bu başa azizlik edenler bulunuyor. Loş ve sefil lambaların ziyası altında gündüz hayatı gündüz zindeliği başlamış gibidir. Bu anda uykuda kalmış olanların, uykuyu tercih (92) etmiş olanların vay haline! Hepsi bin türlü alaylar ve muzipliklerle uyandırıldıkça umumi bir el şakırtısıyla karşılanıyor...

14 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Pazar- Akşamın çay mucitleri sabahleyin sona kalsalar bari... Hayır, yine onlar evveldir; yine onların cıvıltıları, artık cıvıltı değil gürültüleri en yüksekte uçar ve gürler... Ve hiç çareniz yoktur, mutlaka kalkmalı, o gürültüye karışmalısınız...

15 Eylül sene 1313 -Pazartesi- Şimdi tembellik edenlerden şikâyet var: Mesela, kaç gündür yemek pişirmekte, şire ezmekte havyar kesiyor imişim! Ya, şire ezmekte bir meşgule-i azime oldu; üzümü küfe ile getiriyoruz, her tarafta bir şire ezmektir gidiyor...

16 Eylül sene 1313 -Salı- Öğleden sonra idi. Bahri ve Mustafa Beyler geldiler. Şuradan buradan hal ve hatır sormaktan başlayan muşahabe, "nasihat"te karar kıldı... Bir nasihat ki bitmez, tükenmez... ve asla faidesiz. Anlaşılan İstanbul'dan yeni emirler, yeni ihtarlar almışlar, yahut yeni bir hocanın telkinat-ı leimesine tutulmuşlar...

Biz, mahbesi ve onun bütün alemini zevketmiş, garip bir meşy ve tevekkül içinde yaşıyoruz; onlar bunu ca'li ve zahiri bir perde, bir setre-i igfal ve tağlit zannına düşmüşler, bu perdenin arkasında müthiş, gayr-ı kabil-i mani ve tevkif, "fırar" tasavvurları, teşebbüsleri ihtimalinden titredikleri his olunuyor. "Nasihat" hep bu vadide gidiyor: "Sevgili padişahımız sizi bu kadar sevdiği, rencide olmanıza asla razı (93) olmadığı ve hakkınızda pek çok eltaf-ı şahanenin şeref-i suduru pek muhtemel bulunduğu halde, mesela sizden bir fırar hareketi zuhur ederse, düşünmeli ki ne kadar müteessir olur... Biz, daima sizin hayrınızı istediğimiz için, öyle bir arzuda bulunmanızı hoş göremeyiz. Ve asla zannetmeyiniz ki içinizde böyle bir fikir taşıyan bulunsun...

Uzun, bir saatten ziyade böyle devam etti. Böyle bir fikir hatırimıza gelmediğini biz de bütün kuvve-i iknaimizle temine çalıştık birçok söyledik ve nihayet: "Fakat şurada bizim için bir parça daha himayetkar olabilirsiniz; şimdiye kadar kaç kere arz ettik ki kazan yemeğini yiyemiyoruz; onu tamamen geri çevirip de kendimizden yemek yapmağa iktidarımız yok, bu kazan yemeğinin erzakını bize veriniz; bu, hâlâ kabul edilmedi ve kabul edilmemek için hiçbir sebep yok."

Bunu söylemekle, hem buraya ne kadar merbut olduğunuzu göstermek, hem de hakikaten şu yemek gailinden kurtulmak istiyorduk. Bahri Bey, Mülazım Hüseyn Efendiye emir verdi: Artık rızkımız çiğ gelecek. Kuruşluk tütün, bütçeyi sarsıyordu, bugünden itibaren yirmilik asker tütününe yattık.

17 Eylül sene 1313 -Çarşamba- Bu sabah çorba vakti erzak geldi. Erzakın postalara taksimi, seri bir faaliyet oldu. Sonra her postanın nöbetçileri et ayırmaya, sebze ayıklamaya başladı... Bu, sürekli bir eğlenceydi: Ta öbür baştaki bir sebze ayıklayan, bu baştaki bir soğan soyanla alay ediyor, ara yerde (94) dolaşanlar, bugün nöbetçi olmadıkları için hazır yiyecek tufeylilik mevki-i ikbalinde yüksekte bakanlar, bu alayları ateşliyorlar... Koğuşun içinde bir baştan bir başa bir işgüzarlık, bir alay, bir gürültü hüküm sürüyor ki içimize girip de hal ve kıyafetin sefaletini görmeyerek, dışarıdan işitenler, burada mesut bir kalabalığın vücuduna inanıyorlar...

18 Eylül sene 1313 -Perşembe- Bahri ve Mustafa Beyler, bugün yine geldiler. Yine, şuradan buradan dolaşan bahis, kabus-ı firare münker oldu. Ve bu defa daha cesur, daha açık idiler; korkularını setre çalışmak gayreti, pek az muvaffak olabilirdi. Bahri Bey, dolaşık bir mukaddemeden sonra, zayıf bir münasebetle:

- Mesela, firar gibi bir fiilin vuku bulmayacağına bizi nasıl temin edersiniz? dedi.

Arkadaşlardan birinin, Rıza Şakir'in artık tahammülü tükenerek ayağa kalktı, onlara ekşi bir nazarla bakarak:

- Size teminat olarak verecek hiçbir şeyimiz yok. Neyimiz varsa hepsi elinizde. Yalnız vicdanımıza ve namusumuza sahibiz. Bizden bir fiil-i firar zuhur etmeyeceğini namusumuzla temin etmek istesek, kabul eder misiniz? Bir parça makul düşünebilerseniz, böyle korkularla uykusuz kalmazsınız. Nasıl kaçacağız; nereye kaçacağız?

Şimdi Bahri Bey, bu arkadaşın sözlerinden pek müteessir olmuş göründü ve bir hareket-i ca'liye göstererek:

- "Bu kadar genç adamlar, namusları üzerine verdikleri sözleri tutmazlarsa ben de feda olayım!" sözleriyle bu bahse artık müebbeten hitam verdi. (95) "

Fakat bugünden itibaren hamama çıkmak, o vesile ile çarşıda dolaşmak, pek sıkı takyidat altına girdi.

22 Eylül sene 1313 -Pazartesi- Kaç gündür defterimizi açmamışım; bu lakaydiden değil, yeni meşgalelerin, defter yazmaya vakit bırakmadığından... Bahri Bey'in emir verdiği günden beri çiğ erzak geliyor, yemek pişirmek, bulaşık yıkamak, sofraya hazırlamak; sonra taraf taraf gruplar olarak bir tarafta Fransızca, bir tarafta İtalyanca, bir tarafta tarih gibi mütalaalar, tahsiller devam ediyor. Artık burada yerleştiğimiz ve Sultan Hamit ölünceye kadar kurtulamayacağımıza kanaate benzer bir his umumileştiğinden, günleri (96) hoş ve müfit geçirmek için daimi meşgaleler, kendiliğinden arandı ve bulundu.

Yevmiye altmışar pare tahsisatımızın verilmesi, şayan-ı hayret bir surette muntazam devam ediyor. Hatta bazen işleyeceği dahi alıyo-

ruz. Nerde o günler ki işlemler birikir birikir, sarraflara satılırdı! İstanbul'dan bir gece içinde apansızın, kahren, zulmen çıkarıldığımız için bir gömleğimizi, ufak tefek eşyamızı hıfz edecek derme çatma bir bavulumuz, bir dolabımız bile yok... Noksanı yine kendimiz ikmal ettik. Ehl-i sanat bir arkadaşımız, Hoca Aziz Kamilimiz [bugün Kuleli İdadisi'nde muamlimdir] biz zavallı sefilleri o ihtiyaçtan kurtarmaya başladı: İlk tecrübesi gaz sandıklarından küçük küçük dolaplar yapmak oldu ve giderek kullanışlı bavullar yaptı. Ve rutubetin şiddetine karşı tahtadan altı ip ile mücehhez, alçarak bir nevi karyolar icat ve imal etti... Şimdi ekseriyetimizin dolabı, bavulu ve karyolası var. Ve Kamil Hocanın tezgahı [destgah] hergün bir faaliyet-i mükemmele ile varlığını bağıra bağıra birçok alaylara, bu müellim ve mağmum hayatta neşvelere vesile oluyor.

Bugün kendisi için yaptığı karyolanın resm-i küşadı icra edildi. Hocanın mahbeste bu, ilk karyola gecesini, iyi bir şaka ile sabah etmek lazım olduğuna gece yarısı karar verdik; o yatmış, rahat rahat uyuyor, dediler; bu anda "tamam" dedik; şimdi gayet yavaş ve sessiz karyolayı kaldırır, ta... öbür başa götürür, sabahleyin karyolanın etrafına toplanırız; (97) kalktığı vakit, yattığı tarafta bulunmadığının hayretine, şaşkınlığına karşı hep birden el çırparak: "Yaşasın seyahat!" diye bağırırız... "Olur mu? Olur; yapar mıyız? Yaparız!" Haydi, beş on kişi, karyolayı hiç sarsmadan, gürültü olacak diye nefes almaktan bile çekinerek, sessiz kaldırdık; adeta dakikada bir adım teennileriyle, derin bir sükunet içinde, hücum eden gülmeleri, kahkaları boğa boğa karyolayı öbür başa götürdük; tıpkı kaldırdığımız gibi o kadar yavaş ve sessiz, indirdik, yere koyduk... Cebinliği bir taraftan yavaşça kaldırarak baktım, alâ, naimimiz, ne uyanmış, ne kıınıldamıştı; rahat rahat, tatlı bir uykuyu uyuyordu. Oh... muvaffakiyet! Şimdi sabahleyin kalkınca...

Biz, böyle gülmeleri zor zabt ederek, bütün bir muvaffakiyetin heyecan-ı mesruriyle karyolayı haline bırakmak, ve yerlerimize gitmek üzere iken, bilmem nereden çıktı; Kamil Hoca karşımızda idi!

- "Yahu, büyük muvaffakiyet, hala uyanmadı ha" diyordu. Ve cebinliği kaldırarak yorganı açtı... Kahkahaları koyuverdi...

Ben alıklaştım... Sabaha biriktirilerek zabt olunmasına artık lüzum kalmamış olan bütün kahkahat-ı mahbusa, Kamil Hoca'nın kahkahalarına karıştı. Şimdi bir iman-ı huruşan şevk ü zevk, bütün cihanımızı doldurarak uykudakileri de uyandırdı...

Meğer içimizden bir afacan, bizim ittifakımızı hocaya söylemiş, onunla da müttefik olmuş; bizimle çalışırken, onun hesabına muvaffakiyet (98) için çalışıyormuş. Hoca, bir yorganı büküp adam gibi upuzun kıvrarak baş tarafına bir takke geçirmiş, karyolaya yatırmış, üzerine de kendi yorganını çekmiş imiş...

Ve en ziyade gülen, zıplayan, yaşasın seyahat! diye bağıra bağıra el çırpın afacan, o her iki taraflada müttefik olan afacan idi...

23 Eylül sene 1313 -Salı- İştirdim; "ihtinak-ı rahm hastalığı"... Fakat musabini görmemiştim. Hatta isminin delaletine bakarak, bunun yalnız kadınlara mahsus bir hastalık olduğunu zannederdim. Fakat ibtida-i zuhurunda ekseriyetine bakılarak yalnız kadınlarda bulunduğu zannıyla bu isim verilmiş; bilahire sabit olmuş ki bu maraz-ı müthiş, bazen erkeklerde de bulunuyor, bir nevi sinir hastalığı... Arkadaşlarımızdan biri, bu marazla musab... Bu gece sabaha kadar sık ve şiddetli nöbetlerle harap oldu. Hepimiz başına toplandık, hasaten doktor arkadaşlar bütün bilgileriyle o zavallıyı kurtarmaya uğraşıyorlardı. Eğer, o müthiş nöbetlerin, hatta yalnız birisinde yanında birkaç arkadaş bulunup da ellerini, başını idareye çalışarak vaziyetini muvaffak bir surette getirmese, zavallının ihtinaki muhakkak gibi... Daha ziyade calib-i teessür olan ciheti, o nöbetler arasında biraz açılıyor, görüşülüp konuşuluyor da, bir damla ilaç içirmek mümkün olamıyor... Damağın şiddet-i tenebbühünden, daha ilacı ağzına götürürken bir takallüs-i müheyyic ile kaldırıp atıveriyor.

Muhafazamıza memur Hüseyin Efendi de bu gece sabaha kadar kaç kere (99) eczaneye gitmek ve bizlerle beraber uğraşmak suretiyle dehşetli yoruldu. Hemen, dışarıdaki arkadaşlardan Doktor Reşit'e de haber yolladık. Uykuda imiş, kalkmış, koşmuş; hastamıza baktı, tekrar eczaneye gitti, tertibatını bizzat yaptırdı, getirdi, saatlerle uğraştı; artık nöbetler sükunet bulduğu, üzüntü ve yorgunlukla beraber uyku-

da hepimizde mukavemeti mümkünsüz bir hale geldiği vakit, askere “kalk!.” borusu çalınmış idi.

Mahbes ve hırman sefalet ve esaret... Peki, hepsi olsun... Fakat, bütün bu, yalnız bizi, bir hayat-ı felaket yapmak için kafi gelen belaların hepsinden sonra, böyle bir maraz-ı zalim ve gaddar?.. Bilmem ki kimden kime şikayet etmeli?..

25 Eylül sene 1313 -Perşembe- Adil Bey'in mevlid-i şerif okutmak kararı, bu gece icra ediliyor. Mahbesimizde “cami” ittihaz olunan yere Adil Bey'in şiltelerinden bir kürsü yapıldı, önüne gaz sandıklarından yapılmış küçük dolaplardan bir tanesi kondu. Dolabın üstüne bir yeşil örtü örtüldü, yatsı namazından sonra, bu kürsüye Ethem [Balkan Muharriri] çıktı... Sol tarafta da ilahiciler [Doktor Hamit, Bahattin, Hüsametdin ve İsmail] oturdular, muhafazamıza memur Yüzbaşı Efendi geldi ve bütün arkadaşlar toplandık, taraf taraf oturduk... Miralay Bahri ve Mustafa Beyler hatta Vali Paşa dahi davet edildilerse de gelmediler... Mevlid-i Şerif başladı, Ethem, gür ve muharrik sesiyle başladı...

Mevlid-i Şerif ve ilahilerle bütün kulûb-ı samîin, birkaç saat (100) müteessir ve memnun, bir ümid-i baîde itale-i kalp ederek hoş bir vakit geçirdik.

Sonra, kürsi-i kâr-ı mevlid-i şerif Adil Bey'in şilteleri saklanmak azizliği, bilmem hangi muzip tarafından meydan alınca, bu, bütün mahbesin içinde gürültülü bir alay teşkil eden “yatak saklamak” eğlencesi, hemen sirayet etti. Adil Bey'le alay edenler, vakit vakit kendi yastıklarını, yorganlarını aramak telaşı içinde hep birbirine alay zemini oldular. Aşırın ve aşırılan karma karışık, umumi bir sada ve kahkaha, bir alay, saatlerce sürdü. Ve nihayet, yorgunluk galebe ederek, herkes yatağa yorganına, yastıklarına kavuştu ve artık umumi uyku devri hulul etmiş oldu.

Bugün yemek nöbetçisi olduğum için zaten yorgundum. Aşırılmış yatağımı tekrar yerinde ve serilmiş bulunca hemen ağuşuna atıldım ve hiç rüyasız, halis bir uyku uyudum.

6 Teşrin-i Evvel sene 1313 -Pazartesi- Kamil Hoca, karyola imali meşgale-i mühimme ve mütevelliyesi arasında birde “tavla” çıkardı:

Gaz sandığı tahtalarından. Bu tavla eğlence alemine bir devr-i cedit açtı. Arada bizim Rıza geliyor, başıma çöküyor, sonra, bir patırtıdır başlıyor. Yenmek ve yenilmek bence müsavî: Yenildiğim vakit dahi öyle bir vaziyet alıyorum ki yendim zann ediyorlar.

Bir iki gündür de bir satranç takımı tertibi fıkri var: tahtasını hoca-yı pir-i hüner yaptı, çizgilerini Ali çizdi; taşlarını Hayri yapacaktı, görüldü ki intizar çok sürecek, yine hazret-i Kamil, işi (101) Hayri'den almak süretiyle eser-i kemal göstererek intizarı da kat' etti. Şimdi dünden beri satranç oyununun da bir meydanı var. Satranç bilenler birkaç kişi, fakat, rağbet-i hazıraya göre kariben çoğalacak.

Dün, yine Bahri ve Mustafa Beyler geldiler. Daimaki gibi bir in-tiha nasihatler ... Ve kimlerin namaz kılıp kılmadığını anlamak için, öğle namazında beraber bulundular. Hatta namazdan evvel Doktor Hamit Bey'e, sabah namazının kaç rekat olduğunu bile sormuşlar!

Gece saat beşi geçiyordu, yattım; fakat afacanlar uyuturlar mı? Bu sefer, büyük afacan, Kamil Hoca, epeyce daldığım bir zamanda, seslenerek biraz da dürterek nihayet uyandırdı; satrançta şahın hareketini soruyor!

8 Teşrin-i Evvel sene 1313 -Çarşamba- Bugün Rıza'nın pişirdiği patlıcan dolması hiç yenmedi, pişirilmemiş. Araplara verdik. Buranın fakir Arapları sefalet-i mücessemedirler. Alıştılar, her akşam gelirler, sokağa atılsa hayvanların bile bakmadığı, üzümü yenmiş salkımları bile kapışarak, birbirlerini itip kakarak alırlar. Bazen ellerindeki kap-ları almaz, yahut kapları bulunmazsa yegane libasları olan entarileri-nin -ki uzunca bir gömlektir- eteklerine doldururlar, geçende verilen pilavı böyle yemişlerdi; bu akşamda böyle oldu, patlıcan dolmasını kapıştılar. Entarilerinin eteklerine doldurarak sevine sevine, gülüşe gülüşe koşarak gittiler.

Mustafa Bey ile Bahri Beyin bugün ki gelişleri, şimdiye kadar-kilerden daha anîf idi. İrfan ve faziletleri daha münbesit, hiss-i takva perestileri daha galeyande ve pür-hayat... (102)

- Sizi dinsizlikle itham ediyorlar... Daima dini kitaplar okuyacaksınız; ilmi, felsefi şeyleri elinize almayacaksınız, hasılı

ıslah-ı nefis etmenin çaresine bakacaksınız. Yoksa, buradan kurtulmanıza imkan yoktur. Abdestli, abdestsiz, cemaatle namaz kılmalısınız. Bu namaz, Allah için değil, padişah içindir! Bir sürü hezeyan... Ve hepsini dinledik.

9 Teşrin-i Evvel sene 1313 -Perşembe- Bu sabah fena uyandım. Sıhhati sarsacak bir soğuk alınganlığıyla rahatsızım; nöbetler de var. Bir ceket giydim. Üzcrine de siyah ceket giyerek kalktım. Fakat terlemek ve titremek birbirini bırakmıyor.

Bugün gelen Fransız ve İtalyan postalarının, İstanbul'dan getirdikleri mektuplar, rahatsızlığı teskin etti.

14 Teşrin-i Evvel sene 1313 -Salı- Sabahleyin yüzümü yıkamak için dışarı çıktığım vakit, yağmurdan ıslandım; Afrika'nın bu taraflarına has sürekli yağmurlar başlıyor demektir. Rutubet çok ve ittirsiz soğuklar da başladı; yün fanilaya ihtiyacımız pek çok. Geçen gün, Bahri Bey bazı numuneler getirmişti; sözde ısmarlamışlar; bakalım ne vakit gelir? O fanilalar gelinceye kadar biz düşmeseydik.

Dün tavlayı ve satrancı aldılar... giderek sıkışıyoruz, müsaadeler birer birer nez' ediliyor. Bakalım encam neye müncer olacak?

16 Teşrin-i Evvel sene 1313 -Perşembe- Bu gecede mevlid-i şerif okundu. Bu defaki Doktor Hamit Bey'in hesabına. Bu sefer Bahri ve Mustafa Beyler geldiler. Biz, hareket ve sekenat-ı metinimizde (103) asla bir tagayyür göstermeyerek, katre katre gelen tazyikatı anlamıyor, ondan müteessir olmuyor görünüyoruz.

Dar ve demir parmaklıklı pencerelerimizin önünde, uzak ve tatlı hayalleri okşaya okşaya semalarla birleşen tatlı deniz, tatbik edilmeye başlayan tazyikatı hissetmiş gibi, bürudet-i tabiatıyla uyuşarak üşütücü dalgalarla çarpınmaya başladı. Ve vakit vakit rıhtıma, kayalara çarparak pencerelerimizi tehdit ediyor; nihayet pencereleri de kapamaya mecbur oluyoruz. Pencerelerin denizden irtifaları beş metre var. Rivayete göre kışın dalgalar, binanın üzerine kadar savlet edermiş!

18 Teşrin-i Evvel sene 1313 -Cumartesi- Bu gecemiz de bazı geceler gibi, musikişinas arkadaşlarımızın lütf-ı terennümatıyla, bir hüzn-ü leziz içinde geçti...

Hal-i yeis ve felaketimiz; mukarrer olduğu için pek ziyade tesir ederek, ruhumuzu ağlamak hisleriyle taziye eden bir şarkıyı kaydediyorum:

*Çah-ı idbâr içre düştüm bir saadet görmedim
Pertev-i ikbal-i ömrüm söndü ref'at görmedim
Girdi kalbe bir şerare yandı rahmet görmedim*

Nakarat

*Pertev-i ikbal-i ömrüm söndü ref'at görmedim
Ben şu dar'ül-hüzn içinde rû-yı rahat görmedim (104)*

*Bir gülistan zannederdim âlemi berbat imiş
Bilmiyordum vâkıf oldum bir harab-ı âbâd imiş
Zevk-ı ümit bir hayalmış görünmez feryat imiş*

Pertev-i ikbal-i ömrüm.....

22 Teşrin-i Evvel sene 1313 -Çarşamba- Adeta kış geldi; fanilaya, kunduraya olan ihtiyacımızı, Mustafa Bey'e tekrar söyledik. Vilayet, öyle yirmi, yirmibeş kuruşa fanila alamıyormuş! Burada da on beş kuruşa yün fanila yokmuş!

"İsterseniz tire fanila alalım", dedi. Kabul edemedik; kabul halinde, hem onlar bize fanila almış olacıklardı, hem de biz yine titreyecek ve kısmen dökülecek idik. Bu rutubetli memlekette pamuk fanila ile kış çıkarılabilir mi?

Nihayet karar verdiler: yün ihram alacaklar, bize verecekler, onları kesip, biçip kendimize fanila yapacağız!

Bugün et istihkakımız gelmedi. Et müteahidi para alamadığı için bugün askere et vermemiş, öyle söylüyorlar...

Hasır ısmarlamıştık, geldi; duvarlara çiviledik. Böylece duvarlardan dökülen toz, toprak ve taş parçalarının pisliklerinden, rutubetin şiddet-i tesirinden, böceklerden, sair haşerattan bir dereceye kadar mahfuz kalabildik.

Yemeğimizi kendimiz pişirdiğimiz, çamaşırlarımızı kendimiz yıkadığımız (105) için hıfzıssıhhayı temin edecek takyidaat-ı tanzifiyeye hakkıyla riayet olunamıyor. Bu, doktor arkadaşlardan bir birader-i muhteremin nazar-ı dikkatini celb etti. “Hıfzıssıhha kavai-dine riayeten nasıl hareket etmeliyiz?” ser-namesiyle yirmi dört saatın suret-i istimali hakkında iki büyük sahifelik hıfzıssıhha programı yazdı; orta direğe astı. Bunun ahkâmını tatbik her birimiz kendimizi mecbur bildik.

24 Teşrin-i Evvel sene 1313 -Cuma- Şu gün fanila ve çorab meselesi hâlâ devam edip gidiyor! Vali, yün ihram almaktan da vazgeçmiş: “Gelen irade-i seniyyede yalnız elbise var, iç çamaşırı yok” diyor-muş. Mustafa Bey de “bu itirazlarınızı arz edeyim” dedikçe, “Ondan da şikayet çıkar” buyuruyorlarmış!

27 Teşrin-i Evvel sene 1313 -Pazartesi- Bugün matbah nöbetçisi idim, saat sekize doğru, matbahta akşam yemeğini hazırlamakla meşgul iken Bahri Beyin mahbesimize geçtiğini, geçerken her rast geldiği efendiye “Haydi sizi tenezzühe götürüyüm” dediğini söylediler. Sonra:

- "Herkes kıymetli şeylerini cebine alsın, buraları asker süpürecek" dediği de rivayet edilmeğe başladı.

- Ne oluyoruz? Acaba büyük bir yoklama mı var?

Herkes kendi kendine bu suali sorarak, hükümet memurlarından, biz zavallıların hayır ve sıhhati için, mücerret bunun için, bir tenezzüh teklifini pek harkülade bulmaktan mütevellit bir merak ve endişe ile bu tenezzühün zımnında bir plan dışı arıyor, havf ve telaşa düşüyordu. (106)

Şimdiye kadar böyle ne hayallere hedef olduğumuz için, bu havf ve telaş tabîi idi. Bir yoklama ile elimizdeki birkaç kitabı, el yazması kağıtlarımızı, defterlerimizi gasp ve zabt edeceklerdi! Bu, hal-i hazı-

rımıza göre, şimdiye kadar duçar olunan felaketlerden müthişti. Biz, bu içinde bulunduğumuz felaketi, o kadar sabır ve tevekkülle mehumul, o defter, o kitaplarla oyalanarak yaşamaya kuvvet bulabilirken elimizden onlar da alınır, artık bu fena girdapta neye tutunacak, nasıl yaşayacaktık? Bu, en müthiş bir ölüm idi!

Hemen yukarı koştum, defterlerimi sakladım ve her kovukta gizli fısıltılarla pek telaşlı öteberi saklayışlar vardı. Bu ihtiyatlı icradan sonra, şuraya buraya gizlenerek iktiza ederse arkadaşlara haber yetiştirmek için tenezzühten vazgeçenler bulundu. Bereket versin, korkulan zuhur etmedi.

28 Teşrin-i Evvelsene 1313 -Salı- Saat sekiz raddelerinde Mustafa Bey geldi. Yanındaki terzi imiş. Elinde birkaç kumaş numunesi var. Beş on gündür söyleniyordu: kışlık elbise yapılacak imiş... Birer ikişer Mustafa Beyin etrafına toplandık. Ceketlerin iki önlü olmasını rica ederken muhavere bir hasbihal rengi aldı; arkadaşlardan biri:

- Vali Paşa, bizim buraya feyz ve bereket getirdiğimizi, söylüyorlar; çoktan beri yağmura muntazır imişler, yağmıyormuş, biz gelince yağmurda başlamış; madem ki feyz ve bereket getirmişiz, fanılarımızı, çoraplarımızı, kışlık elbiselerimizi versinler... dedi. (107)

- Verecekler efendim... Fakat, onların tereddütü, vermek istemediklerinden değil hükümet sandığından para bulunmadığından... Burası, buranın ahalisi bir şey! Ne teklif, ne teklif... Burada bir Kuloğulları var; memleketi kesip almışlar. Askerin tayınatı için validen, müşirden al da en küçüklerine kadar hepsinin gözleri denizde: İstanbul'dan vapur gelecekmiş, erzak getirecekmiş... Memleketin varidatı, memleketin muhafızı olan askeri doyuramıyor!

Hep dinliyoruz, o, bir lisan-ı şikayetle devam ediyor:

- Efendim teşvik yok, idare yok, bir şey yok!

Şimdi biraz durdu; fazla söylediğini anladı ve sanki bizi ıslaha ve kör bir sadakate alıştırmaya memur iken, bu cehlî ile bile o kör sadakatin imkansızlığını, şu halinde izhar ettiğinin farkında olduğumuzu hissetmiş gibi tuhaf bir devr-i tevakkuf ve nedamet geçirdi. Ve bütün bütün kat' etmenin de münasebetsizliğini takdir ederek ilave etti:

- İşte bunun için vali tereddüt ediyordu. Fakat sonradan yola yattı; bir mütahit buldu; iç çamaşırı, çorap ve fanilayı o verecek; kundurayı münakasaya koydu, bir Yahudi üzerinde kaldı. Elbise de bir Yahudi de kaldı; yarın gelip ölçü alacak işte kumaşınız, beğeniniz bakalım.

Şimdi, iki üç kumaş parçası elden ele dolaşüyor, her ağızdan bir söz çıkıyordu. Nihayet kumaş beğenildi, ceketlerin iki önlü olması da kabul ettirilerek, yanındaki Yahudi'ye o suretle (108) emir verdirildi; verdirildi ama kim bilir, belki tek önlü ile çift önlü beyninde fiyat fark ederse...

Akşamüzeri haber aldık ki Yahudi, ceketlerin çifte önlü olmaları için takım başına on kuruş daha istiyormuş. Bu halde tek önlü olacak...

Bu, böyle olduğunu haber verenler, beraber getirdikleri ikişer çift yün çorap ile birer fesi de dağıttılar.

30 Teşrin-i Evvel 1313 -Perşembe- Bugün Mustafa Bey, derin bir feylesof, nev'i şahsına has bir ictimâiyyat alemi etvarıyla, bilinmemiş, asla işitilmemiş felsefelerden, fikirlerden bahsetti. Başlıca diyor-du ki:

-Bu hükümet-i müstebide [fakat "müstebid" kelimesinin manasını bildiğini hiç zannetmem] böyle istiyor. Herkesin selameti ve maarifin terakkisi için onun istediği yola gitmelidir. Sizlerin ve sizin gibilerin hareketleri maarifi düşürdü, eksiltti, daha böyle giderse bütün bütün maarif bitecek... Öyle ya mekteplerde bu fenalıklar, bu fesatlar devam ettikçe yarın padişahımız mektepleri kapayıverir; eski zamanlarda olduğu gibi bir mektup okutmak için bir köyden öbür köye gitmek mecburiyeti hasıl olacak kadar okur yazar adama nedret gelir. Sonra, bunların da hepsine siz sebep olmuş olursunuz... Kendinizi böyle büyük bir vebalden muhafaza ediniz. Her yerde padişah, padişaktır! Her şey onun iradesiyle olur. Bunu bilmeli; padişahın emrine mu'ti olmalıdır. Bir zaman, millet meclisi açıldı, zaruri (109) görüldü. Çünkü bu meclis padişahın aldığı paraya, aylığa bile dil uzattı. İşte gördünüz ki meclis böyle haddini aşınca, efendimiz onu kapatıverdi. Hasılı tarik-i sevabı bilmeli, bulmalı o yolda gitmeli... Padişahı kızdırmak, memleketi zarara uğratmak, hayırlı bir iş değildir. İlh...

Buna hiç cevap vermedik. Çünkü o kadar taşkın, o kadar kafası bu mütalaalarla dolu, o kadar padişahın her şeyi yapabileceğine bir iman-ı müthişle kani idi ki... Ve sonra, kim bilir nereden aldığı nasihatler ve derslerle bize pek kızgın idi. Onu bu haliyle, bu ilmiyle bırakmak, ehven görüldü.

Akşam, Bahri Bey geldi, geçende olduğu gibi tenezzühe gitmek isteyenlerin hazırlanmasını söyledi. Giyindik, hazırlandık. Vaktiyle Fizan için yaptığımız şems-i siperleri bir haylimiz başımıza geçirdik. Beyazlı kırmızılı başlarla tuhaf bir manzara teşkil ederek, Bahri Bey'in arkası sıra yola düzüldük. İlk geldiğimiz gün bir saat kadar bulundurulduğumuz koğuşun önünden geçerek kalenin üzerine çıktık. Geçen seferden tecrübe-dide olan arkadaşlar, oturmak için birer de battaniye getirmişlerdi; battaniyeleri top lombârlarının içlerine serdiler. Şimdi kalenin üstü bir kalabalıkla doldu. Üçer beşer oturarak şuradan buradan konuşanlar, biri bir kitap okuyarak birkaç arkadaşına dinletenler, ısmarlanıp getirtilen taze hurmayı yetirmeye çalışanlar, ayakta uzun bahislerle konuşarak piyasa edenler var... Bir alem ki, hâkim güneşin zîr-i şa'sa-i ateşnâkinde uzaklarda semalarla kucaklaşan denizin (110) kim bilir nereden getirdiği taze, serin sanki nefhat-ı bahar ile bütün şu Afrika cihan-naimine hayat ve kuvvet itare eden bu kale üzeri, bir an evvelki sükunetinden ve a'sâr-ı baide-i güzeşteyi fısıldaya fısıldaya terennüm eden perilerinden uzak düştü.

Şimdi, karşımızda bî-nihayet ve tatlı bir deniz; fevkimizde müşâ'şâ' güneşiyle, min-el-ezel müdam ve muzdat tebessümler saçan mavi bir sema; bunların ortasında, şu asırların nice macerayı hunînine şahit ve maruz kale bedeniyle biz... Biz, bu cümbüş-i bahr ve sema'nın tebessümat-ı şa'saa-nisârıyla cihanı hayata garkeden güneşin bu ziyafet-i mebzule-i haz ve zevkinden o kadar güşâyîş-i âgâh bir zindegî-i nev bulduk ki bütün varlığımız en gayr-i mahsus derinliklerine kadar şen, mesut, mütebesim oldu. Biraz evvel içinden çıktığımız mahbes, biraz sonra yine avdet edeceğimiz o ukabhane-i sefaleti, hepimiz tamamen unutmuş, bir zerresine kadar tamamen unutmuş gibi idik. Bu tatlı denizle, tatlı sema ve pek tatlı güneş, bütün zalam-ı kahr ve sefaletle inleyen ruhlarımızda, sanki güneşler parlatmıştı...

Kale haricindeki kahveler önünde aşağı yukarı gelenler, gidenler, gezinenler, birbiriyle ayak üzerinde konuşanlar vardı. Fakat biz, o kadar şen ve mesut idik ki böyle her istediği tarafa, tamamen kendi arzularıyla gelip, gidenlerin, gezenlerin bu kadar mazhar-ı hürriyet olmaları mevacehesinde esaretimizin zillet ve mahkumiyetini görmüyorduk. Fakat her halde nazarlar, o tarafa çokça teveccüh ediyor ve her teveccühte o insanların, o sahanın o hayat-ı hürriyet-i aşının üzerinde uzun mestî-i âver tahayyüllerle kalyordu (111)

Biz o hayatı bilir miydik? Biz de o hayatın adamı mı idik? O hayattan acaba atiyen bir nasibimiz var mı idi?

Kale üzeri, on, on iki metre arzında, Münşiye kale kapısından tersane kale duvarına kadar mümted bir saha idi ki bizi onun Münşiye (112) ciheti üzerine çıkarmışlardı. Burada öyle mest-i huzuz ve zevk gezinir, konuşur, eğlenirken; ortada, birbirinden beş altı metre fasılalı, ocak bacası olmaktan daha geniş, murabba'-uş-şekl, çıkıntı halinde birkaç sütun nazar-ı dikkatimizi celb etti. Gelip geçen ve muhafazamızda bulunan askerlerden, zabitlerden sorduk: “Zindanın pencereleri”, dediler.

Birkaç arkadaş, bu öğrenişin verdiği merak ve tecessüsle, bir tanesinin üzerine, sıçrayarak tuttuk, kendimizi yukarı çıktık, içerisini görmeye çalışıyoruz ve birbirimizle bu, görmek arzusuna dair konuşuyorduk. Vasi' bir ocak bacası gibi... İçeri doğru, birbirinden ancak bir arşın kadar fasılalı iki demir kafes var. Sonra artık aşağısı görünmüyor. Zifiri karanlık, bir esfel-i siyah...

Gözlerimiz yoruldu, bir şey görüp öğrenmekten de kat'-ı ümit ettik, artık arz-ı beyazımıza avdet temayülünde iken, pek derin uğultulu, kalın, metin bir ses işittik: “Burasını görüyor musunuz?” diyordu. Bu, o kadar uğultulu ve o kadar derinlerden gelen bir ses idi ki bir an tevahhuş ettik. Sonra, bu yer altı sakinlerine cevap verdik:

- Görmüyoruz! Yeriniz toprak mı?
- Toprakla beraber ama, tahta düşeli.
- Işığınız var mı? Buradan alınan aydınlık oraya geliyor mu?

- Ne gezer! Fena karanlık içindeyiz!

- Gece ılık vermiyorlar mı?

- Geceleri yağ lambası verirler...

- Kaç kişisiniz?

- Sekiz kişiyiz; birimiz Anadolulu, yedimiz Rumelili. Bugünlerde padişahın af edeceğini duyduk ama?..

- İnşallah, inşallah... Hiç esef etmeyin, elbette birgün halas olursunuz; Allah'a ısmarladık!

Onların cevabını işitmeden atladık. Ve şimdi bu bizim hayat-ı esaret ve sefaletimiz, nazarımızda bütün acılığınan tearri ederek, bir nevi münsiyet, bir sima-yı latif-i hürriyet aldı... Oh! Şu içinde yüzdüğümüz hava ve ziyadan, şu semadan, şu denizden, şu müşa'sa' güneşin her dem tebessümdar pırıltılarından biran olsun bile mahrum zavallılar! Ah, zavallılar, sizi düşünerek, artık mesut olduğumuza inanmak lazım geliyor, öyle mi?

Bu mahkumların mahbesleri, su sathından daha aşağıda idi. Gündüzleri böyle müthiş bir karanlık içindeler. Geceleri yağ kandilinin kör eden ziya-yı sefilî lutfuyla ancak birbirlerinin yüzlerini görebiliyorlar... Ve o matemî ışığın etrafına toplanarak birkaç renkle boyalı samandan tütün tabakaları, sigara tablaları işliyorlar... Onları gardiyanlarla sattırarak bir somun ve çorbadan ibaret gazalarına bazen biraz peynir ve biraz sebze ilave edebiliyorlar...

Sonraları, o tabaka ve tabalardan bize de yolladılar. Piyango çekerek (114) oldukça fiyatlı aldık; ebediyen gülmemeye mahkum yüzlerini, belki biraz güldürebildik ve belki üryan vücutlarına birer örtünecek ve giyecek edinmelerine yaradık...

* * *

Biraz sonra, rüzgarın ziyadeleğinden rahatsız olduk. Memura müracaatla meskenimize avdet ettik. Biz bu suretle şu tenezzühten istiğna gösteriyorken, o derin karanlıklarda, kim bilir ne kadar öldürücü rutubetler içinde eyyam-ı azap dolduran bedbahtları tekrar düşünerek gözler yaşarmamak kabil değildir...

* * *

Artık hep eyyâm-ı felaketimiz yeknesaktır: sabahları erzağımız gelir, her postanın nöbetçileri, bir taraftan pişirmek için et ayırmak, sebze ayıklamakla iştigal ederler; bir taraftan da akşamdan kalan bulaşık kapları yıkamak için semaverlerle su ısıtırlar. Nöbetçi olmayanlar taraf taraf mütalaa, mübahase, jimnastik gibi şeylerle vakit geçirirler. Ve bu, öyle bir hayattır ki lezzet ve merareti uzaktan bilinemez. Bazen aramızda tahaddüs eden ihtilafatın dirliksizlik raddesine vardığı da olur. Fakat bu, hadisede bîtaraf olanların hemen dostane ve kardeşane hücumlarına uğrayarak, pek çabuk mübeddel sulh ve itilaf olur. Her hangi birimizin bir rahatsızlığımız, bir ızdırabımız olsa, onun tedavi ve teskin-i alamaına şitab etmek gayret ve hissi, hemen hemen umumidir. (115)

Trablus'a geldiğimiz haftasından beri, üç yüz kuruş aylığa bedel bütün günü ve kısmen geceyi içimizde geçirmeye, ahval ve hareketimizi tecessüs etmeğe mahkum Ahmet Efendi isminde bir de (Aleni hafiye)'miz vardır. Bu adamın her hal ve tavırla, geriye bir bakır rengi gösteren simasından, olanca sefalet-i hayatı akıyor gibidir. Elliye varan sâl-i hayatının, kim bilir kaç seneden beri yüklendiği bütün sefaletleri taşımaya artık takati kalmamış gibi çarpılan omuzlarını adeta sürükleyerek, her sabah koğuşa girdiği vakit erzakımız da gelmiş bulunur. O sırada sabah çayları, kahveleri, bir taraftan içilmekte, bir taraftan hazırlanmaktadır.

İçimizden iki üç arkadaş, çaycılığı kahveciliği deruhte etmişlerdir. Sabahın o vaktinde, koğuşun ortasında çay semaveri, bir köşesinde kahve güğümü kaynarken, şuradan, buradan:

- Bir şekerli kahve!

- Bir süt; büyük olsun!

- Bir yumurtalı süt!

- "İki çay... Alet baş kemerine!" sedaları işitilir; bu çay fincanı içinde, çay kaşığı ile yumurta çalkamak ahengi, bu şetaretli ve mahmur sabah güürültüsü içinde az samia-nevaz değildir.

Şıracı arkadaşların bir küfe üzümü de çoktan gelmiş, üzerinin ağızlığı açılarak müşterilerin enzar-ı iştihasına arz edilmiştir. Arkada dünkü küfeden mütebaki, üzümün sırası alınmakta iken, biraz ötede (116) aşureci kardeşin buğdayı ayıklanmakta, akşamdan kalan ufak aşure kâseleri temizlenmektedir.

Şöylece her taraf kendi aleminde iken, en dipteki kemerden bir “medettttt!” ahengi koparak koğuşun içerisini yeni ve şûh bir hayatla doldurur...

Günde bir tayın ekmeğine uğraşan iki Arap çocuğu çoktan gelmiş, koğuşun içini baştan başa hafifçe sulayarak süpürmeye koyulmuştur.

Bu vakte kadar uyanmamış olupta, ekseriya “medetttt...”in verdiği icbar-ı latif ile karyolarından tek tük başlarını çıkaranların bir sabah aşinalıkları vardır ki!

- Sabahelhayr!

- “Hoş uyandık ya aziz” hitapları başlayarak, biran içinde umumi bir sabah latifesi rengini alır. “Merhaba”ların kırmızısı, yeşili, turuncusu, penbesi, mavisi ve her rengi vardır...

Aziz sanatkar kardeşimizin, bazı arkadaşlara yapmakta olduğu karyola, masa, dolap gibi şeylerin çivilemek takırtısı da bundan sonra başlar.

Beş altı kişi de çaylarını, kahvelerini, sütlerini ısmarlarken hemen ittifak edivererek, yatağının içinde sabah mahmurluğu süren bir biraderin etrafını alıverirler:

- Sabah misafiri, kabul olunmaz mı? Çayımızı, kahvemizi ısmarladıkta geldik! (117)

Bunlar bir tatlı sohbetin henüz mukaddemesindeler iken diğer bir birader-i muhterem zuhur eder: “Benim kahvem ısmarlanırsa, çok anlatacaklarım var” istirgabıyla bu sohbetdaşları ber-ziyadeleştirir.

Öte taraftan her postanın nöbetçileri beyinde ot ve sebze taksimi tamam olarak sofralar meydana çıkmış, üzerlerinde sebze ayıklamak, et kıymak ameliyatı başlayalı epeyce olmuştur. Nöbetçilerden bir kaç da aşağıdaki ocaklarını yakarak, az sonra, nöbetçi arkadaşının

getireceği tencere için hazırlamak ile meşguldür. Çünkü her postanın ayrıca bir ocağı vardır.

Sabah keyfinin hitamıyla ocakbaşı devrinin hululünde nöbetçi olmayan ihvanın sabah dersleri bed'e eder.

İşte bu eyyam-ı sevad-âludi, şöyle bir meşreb-i kalenderâne ile geçirmekte iken nagâh, bir kara gün daha, olanca şeameti, olanca ke-rahati ile zuhur ederek bu mescuniyet-i mesudeyi katarat-ı semum ile doldurur, onu harap ve perişan eder.

9 Teşrin-i Sani sene 1313 -Pazar- Gece saat iki vardı, gecenin bu vaktinde, şimdiye kadar hiç vuku bulmadığı halde Mustafa Bey ve Dışlek Hasan'ın geldikleri haberi devrane başladı. Ve sonra kitap, evrak yoklaması olacağı şayiası, telaş-ı engizi de meydan aldı. Bu, son haber-i siyahın hakikatini tıbbiyeli bir arkadaşın zabitan odasına götürülmesi, dolabının yoklanması, ispat eder gibi oldu (118)

Henüz matbaaya verilmeyen "ikinci kısım Elvâh-ı Siyah"tan bir parçayı buraya kayıt ediyorum:

Yoklama... Bu, müthiş bir şeydi... Ekserimizin gizli yazılmış defterlerimiz, henüz okunmakta Avrupa ve Komite gazetemiz, Türkçeye tercüme edilmekte mühim, hükümet-i müstebide lisanıyla fesad-âlud, Fransızca kitaplarımız vardı. Bir yoklama, bütün bunların en zalim bir tâunı ve en çok hissesi hayalde kalan, bilmem nasıl mantıkların mebnası ümitlerle acılığını yıkayarak derin bir teslimiyetle taşıdığımız şu mesut hayat-ı mescuniyetinde en celadi; en şefkatsiz bir katili olacaktı. Sonra, içimizden bugün birini yarın bir diğerini, daha öbür gün bir kaçını, bütün bu yaran-ı kahr ve azabı birer birer, üçer beşer, hûnin ellerin çekip almalarına dayanılacaktı!

Bu akibet, hep bir anda düşünülmüş, er geç zuhuruna inanılmış gibi olduğu için, şimdi hepimizin beyninde karanlık, mehib, zehrînk, bir yeis, yuvarlana yuvarlana büyüyor, büyüyor, büyüyordu... Hemen hepimiz sâkit, nigerân... Fena korkunç bir şeyin zuhuruna muntazır idik.

Dışlek Hasan, bir defa daha geldi; diğer bir arkadaşı aldı götürdü. Sonra, bir diğerini daha...

Bu üç darbe, birer birer ve en sonuncusu en acı olarak aynı noktaya, aynı endişeye vardı; saplandı aynı yarayı yırttı, kanattı... Ve dayanılmaz acıların sızılılarıyla selb-i ârâm etti.

- Eyvah! İşte şimdi mahvolduk! Nida-yı deruni-i (119) müteleh-hîfi hançere de boğularak, simalarda bir işmi'zâz-ı azap-engiz, bir takallus-ı müfteris ihya ediyordu.

Evet, işte şimdi mahvolmuştuk... Buraya gelinceye kadar her birimiz kaç senedir bi-karar ve perişan, daima yarını meçhul ve şüphedar, mahbesten mahbese, türlü sefaletler geçirmiş fakat burada, Trablusgarp kalesinin bu kovuğunda yarını malum olarak tekrar eden halet-i sefileyi bir teşarük-i samimi ile kabul ve tahammül etmiş; onda acılığın tatlılıktan zevkler çıkararak sabûr ve gayûr, yaşayıp gitmeye alışmıştık.

Fakat şimdi bu bina-yı karar, buna kâşane-i sabır ve tevekkül onu bir sarsar-ı müthiş ve gaddardan yıkılmak gacırtılarıyla inliyordu. Ve bu yıkılınca yine o bî-karar ve perişan, daima yarını meçhul, edvar-ı sefalet, kim bilir daha ne kadar mahrumiyetler ve işkencelerle tekrar başlayacaktı... Fikir, böyle karanlıklara doğru uzayıp gidince, şu, daha bugün içinde bulunarak, fakat hariçteki bir nazarı tedhiş edebilecek kadar acı olan halet-i sicniye, her dem tebessümdar bir saadet-i münevvere oluyordu. Ve artık o saadete veda mecburiyetini pek yakın görmekten mütevellit bir hüsrân-ı mütehevvir içinde, sızlıyor gibi idik. Bu kadarcık, bu kadar sefil ve mahrum bir saadet, bize çok görülmüştü, öyle mi? Ya rabbi... Hayatta bu kadarcık saadete layık görülmemek için ne yapmıştık? Günahımız hayatı mesut ve müreffeh yaşayanlara, insanlara, insaniyete zararımız ne idi? Ne için bu derece müstehak-ı tahkir ve felaket görülüyorduk. Bu fikir sanki bir anda bütün dimağlara tagayyûr-i na-pezîr bir katiyet (120) hain, şefkatsiz, öldürücü bir vuzuh ve umk ile hak olmuş ve derinleşe derinleşe bütün kalplere elemeler, inilteler, zehirler döküyor. Telaşlar, tuğyanlar, feve-ranlar hazırlıyor...

Üçüncü kurban da gittikten sonra, hemen tekmil-i istibdatzedeler, kapının önüne toplanmışlar, dışarıda, o karanlığın içinde, sağ

tarafıta uzakça görünen karakol zabiti odasının ışığında hareket eden gölgelerden, aleyhimizde işleyen dilleri ve gözleri görmek, giden üç birader felaketten geri gelmeyen birisinin duçar olduğu nekbet ve iş-kenceyi bilmek, öğrenmek istiyorlardı. Ve çünkü iade edilen ikisine ne sorulduğu, ne cerayan ettiği, mektum tutulmak için yemin verdirilmişti; onlardan bir şey öğrenmek kabil değildi. Ve intizar uzadıkça, sabır ve ârâm, münhezim oluyordu.

Bu, bî-ârâm ve pür intizâr kalabalığın ortasında mütereddit ve pür-helecan bir ses, feryat ve tazalluma benzeyen bir yeisle: “Buna daha tahammül edecek miyiz?” sualini, bu fena gecenin a’mâk-ı siyahında titretti. Bütün kalpler, helecanda idi!

Kaç dakika geçti bilmem, epeyce sonra... Bu mehib ve me’yus kalabalığın içinden başka bir ses, Dişlek Hasan’ı murat ederek, cesur ve kat’i bağırdı:

- Bir daha gelirse koymayalım!

Bütün bir feryad-ı yeis, burhane-i vücut, halis, kavî, azimkar, savlet-i aşına bir cevher-i yeis şitabanlığıyla hep birden “Koymayalım!..” sedası, o mağmun ve mukassi kubbede inleyerek; (121) unutulmuş, cevapsız bırakılmış zannolunan “buna daha tahammül edecekmiyiz” sualine cevap verdi. İhtilal başlamıştı...

O şerir ve murdar Dişlek Hasan, dördüncü bir kurban için geldiği vakit, kapının önünde birikmiş, feveran-ı yeisle müteğayyir simalar-dan ve gözlerden bir darbe-i yakaza alarak irkildi;ve hücum eden ilk elin zabt ve kahrından o yakaza-i latifkar ile bir can korkusu perişanlığıyla, fırara, aşağıdaki asker koğuşuna ilticaya meydan buldu oradan askere:

- Silah başına! Kapıları kapayın, dışarıya hiçbirini çıkarmayın, çıkarlarsa vurun!

diye kumanda etmesi ve zaten Kuloğulları isyanına karşı kaç günden beri müteyakkız, ati emirlere muntazır bulundurulanan askeri, silah be-dest dışarı çıkarması, tehevür-i umumiyeyle galeyana getirdi. Şimdi, bütün bu mescunîn-i makhura, altı yedi ayak merdiveni bir hamlede gibi atlayarak, mahbesin önündeki meydanlığa, adeta taşı.

Ve Dişlek Hasan, artık kim bilir ne tarafa kaçmış, kaybolmuştu...
 “Heyecan-engiz, bî-intihâ, bir avaz ve savlet:

- Yaşasın hürriyet! Kahrolsun istibdat! Kahrolsun alçaklar!
 Kahrolsun hainler! Din düşmanları, vatan düşmanları kahrolsunlar,
 yere geçsinler! Gebersinler! Arkadaşımızı istiyoruz!

Altmış, yetmiş hem dert, perişan müzmaih, böyle bağıra bağıra yirmi beş metre kadar ilerideki yüksek hudut duvarlarının kapısı (122) önünde toplandığı anda, süngülü nöbetçiler, ve Mustafa Paşa orada idi. Bir mehacim, Mustafa Paşa’nın bastonunu kırarken o, kapiya kollarını germiş, yalvarıyordu:

- Evlatlarım, etmeyiniz... Ben sizi severim ve daima seveceğim... Sizin hayrınız, sizin selametiniz için çok çalıştım; emeklerim boşa gitmesin, yazık benim emeklerime, etmeyiniz, içeri giriniz... Arkadaşlarınızı da alınız... Giriniz, etmeyiniz...

Bir kıyamet-i esvat ve hareket... Mustafa Paşa, bağıra bağıra yalvarıyor, bütün mahbusin ta’diyâtzede, bağıra bağıra şehre, Trablusgarp’ın sokaklarına çıkmak, dünyaya çıkmak kim bilir kime ve kimden bütün acılarını, bütün esaret ve elemelerini ağlamak, inlemek istiyordu.

Birden, bu kıyamet-i esvat ve hareketin arkasında zifiri karanlığın içinde, karışık ve seri-i tesadümat-ı hadidiye sedaları akabinde, kırk elli süngünün parıldadığını gördük. Bu sivri, parlak, tehditkar, bî-his ve soğuk şeylerin önünde, bütün hiddet ve fevaran, bütün isyan ve galeyan biran tereddüt geçirdi. Ve o anda zabitan odasına hapis edilerek, süngülerin muhafazasına bırakılmış arkadaşlarımız tamamen işittirebileceği ümidiyle: “Kardeşlerim, ben buradayım, buradayım!” diye bağırды. Ve kalabalığa doğru atıldı. Şimdi, o süngüler altında fena dakikalar geçiren arkadaşlarımız, kendisine yakın bulunan arkadaşların âgûş-ı uhuvvet ve samimiyetinde idi. Ve tekrar: “Yaşasın vatan! Yaşasın hürriyet! Gebersin zalimler, kahrolsun istibdat!” (123)

“Din düşmanları, vatan düşmanları yere geçsinler! Gebersinler!” âvâze-i galeyanesiyle cihanımız doluyordu.

Bu galebe-i me’yüsadan, daha ziyade iktisab-ı hiddet eden fena

bir yüzbaşı, artık ortadan nihan olmuş Dişlek Hasan'ın denâetinde halefi olarak, askere: "Vurrr!" kumandasını bağırıyordu.

Gayur, metin, aşına bir mülazım, o askerin Mülazımı Ziya Efendi, o anda dışarıdan telaş ve helecanla koşup yetişerek, yüzbaşının emri-ne itaatle vurmak isteyen ve vurulmaya mahkum kalabalığın ortasına atıldı; askere teveccüh etti:

- "Durrr! Ne yapıyorsunuz? Ne yapıyorsunuz? Deli mi oldunuz siz? Sonra padişah hepimizi asar, hepimizi kurşuna dizer! Onlar bize padişahın emanetleri!" hitabını, gür ve gayur bir asker sesiyle bağırdı.

Bu bağırma, askeri bir elektrik kuvvetiyle sarsarak, hal-i tabiyesi-ne getirdiği vakit mülazım, mağdurin-i istibdata dönerek:

- "Haydi kardeşlerim... rica ederim" dedi. Ve bizi, gayur mülazım arkadaşın, bu derece-i şıtabı helecanla karşı ruhumuzda derin bir hürmet-i samimiyeye tabi kalarak, ve esasen mahbus arkadaşlarımızı da aldığımızdan: "Yaşasın hürriyet! Gebersin İstibdat! Gebersin hainler! Gebersin zalimler!" feryatlarıyla koğuşumuza doğrulduk. Bir saatten ziyadedir bağıra bağıra artık sesler kısılmış idi. Ve bu kısılmış seslerle merdivenleri çıkarken yine bağınıyorduk:

- Alçaklar! Kırk bin sevgili askerimizi Teselya Meydanı'nda (124) kırdınız! Milletin canı, kanı bahanesiyle alınan yerleri geri verdiniz! Alçaklar! Hainler!

Ve sonra:

"-Allahû Ekber! Allahû Ekber! Allahû Ekber!" tekbirleri artık koğuşumuza girmiştik.

Kaç aydan beri, daha birkaç saat evveline kadar ki munisiyeti-ni şimdi korkunç bir hava-yı baridle örterek, ani ve feverânkâr bir teheyyükle bağırdıktan, bağırdıktan sonra met'ûb ve bi-tâb düşen kulûb-ı madureye bir eza-yı siyah-ı sukunet dökken mahbesimiz kapanmış; denizden ve karadan muannid ve kahhar bir muhafaza-i askeriye ortasında kalmıştı. Kiremitsiz, kireç, kum ve toprakla yapılmış damı üzerinde, ağır asker kunduralarının ve tüfek dipçiklerinin sukut-ı darbereleri, pencerenin altında karanlık ve üşüten denizin,

yosunlu kayalara çarpa çarpa dağıttığı hışıltılı iniltilerle karışarak, a'mâk-ı ruha ra'sât-ı asabiye ile mücehhez bir zehir-i bî-kes döküyor; asla muinsiz valide-i hürriyet yetimlerinin o bî-mecal dimağlarını mevcudiyet-i maneviyelerini, bir renc-i gavrî ile harap ediyordu.

Bu gece hiçbir göz uyku görmedi. Kemerler, yalnız mahbesin ortasında yatan loş gaz fenerinin sanki ağlayan ziya-yı müşevveşiyle mağmûm, hülyadar, kabusî bir ebkemiyetle esrarengiz ve mülevves idi. Tek tük ve yorgun ve pür-futur bir afet-i müthişeden henüz kurtulmuşlara mahsus bir mecalsizlikle dermanda kelimat-ı mütebadile bu muhit-i mağmum ve nalanın acılığını, o hava-yı barid içinde ihtizaz ettirirken, en alt kemerde (125) sara nöbetleriyle kıvranan, tepinen ve boğulan bir arkadaşın iniltileri, hezeyan-ı marazileri, bu alem-i yeis ve felaketi makteli bir renk ve cehennemî bir koku ile dolduruyordu.

Saat beş... Üç saat kadar devam eden hareket ve heyecan asabımıza hazin bir gevşeklik, bî-tabî-i rencur vermiş, hepimizi derin bir sükunete düşürmüştü.

Yarım saat sonra, bir yakaza-i akibet-i endişane başladı. Elbette bu hareketin bir sorgusu olacaktı... Bunun için bir müzakere, bir karar lazımdı...

Konuşuldu, karar verildi: Yarınki soruculara verilmek üzere suret-i mukayyed-i varaka tesvid olundu:

“Bu akşam vaki' bulan hadisatın eshab-ı mahrekesi”

“Vakanın sûret-i zuhuru etraflıca anlaşılmak için iki ay evveline atf-ı nazar, umur-ı zaruriyedendir. Buraya izamımız için vapura irkab olunduğumuz esnada hakkımızda reva görülen vicdan-ı hiraş muameleta ve muamelatın hiçbir sebep-i makul ve meşru olmaksızın tüfek dipçığı ile dürtülmek derecesine vardırılmasına kemal-i müta'va'atla sabrettik. Afv-ı namî ile sokulduğumuz şu dar-ı azapta her şeyden tecrit-i nefis ettirildiğimiz halde bile bir hiss-i ihtilal-cüyâne kalplerimiz de vücut bulmadı. Fazla olarak kapılardan zorla çıkarıldığımız mekteplerde terbiyeden, ihlaktan bi-l-istihkak mazhar olduğumuz takdiratın daha mürekkepleri kurumadan, burada muhafazamıza memur olanların aralık aralık: dinsiz, terbiyesiz, ahlaksız, vicdansız

(126) gibi tahkiratından başka, içimizden evkat-ı muinesinden namaz kılamayanlara; -namazı kılacaksınız; alanlar abdest ile almayanlar abdestsiz, hatta cünüp olarak namazı kılacaksınız. Bu namaz Allah'a değil, padişahadır- sözleriyle hiçbir dinin, hiçbir vicdanın kabul ve tahammül edemeyeceği teklifata dahi kemal-i sukut ile mukabele olunmuştu.

Vakanın hadûsu gecesi, Ethem Efendi namında ve henüz on yedi yaşında bulunan genç arkadaşımızın zabıt odasına götürülüp orada süngüler takmış asker ile tehdit edilmesi ve memurların karşısında çırılçıplak soyulması ve müteakiben yatağı talep olunup, bu ise zaten nâ-hak yere duçar edildiğimiz mucazat-ı şedide-i kanuniye elvermemiş gibi böyle genç bir çocuğun yanımızdan ayrılarak zindanlarda kim bilir hangi caniler ve ne gibi ahval-i muamele içinde durulacağı mütalaası ve diğer taraftan Ethem Efendi'yi müteakip refikamızdan birinin, ba'de diğerinin dahi mezkur odaya çağırılıp isticvab olunması ve böyle isticvabat-ı hafiyenin mazarrat-ı müthişesine nefsimiz hedef olduğu için, dördüncü arkadaşımız talep olunduğu vakit, artık yollamayacağımızı beyan ve sorulacak şeylerin koğuşumuz dahilinde alenen sorulmasını talep edişimize karşı memurlarımızdan Hasan Efendi'nin işe bir renk-i diğer vermek maksat-ı fasidiyle asker koğuşuna ba-kemal telaş-ı hücum ve -bunları süngüleyin! öldürün!- kumandasıyla askeri silah be-dest olarak üzerimize sevketmesi, yukarıdan beri, maruz olduğumuz ta'dat edilen ahval-i müstekrehe-i tahammül fersaya munazzım olmakla artık vicdanımız parçalanmış, (127) hissiyatımız kabarmış; Binaenaleyh; her sabah vicdanın haklı görececeği şu vaka husule gelmiştir.

Vaka ise bervechi maruz dördüncü arkadaşımızı göndermemek ve zabitan odasının kapısı dışarısında bulunan Ethem Efendi'yi (128) mümanaat-ı vakayı ısga etmeyerek; alıp koğuşumuza getirmekten ibarettir. Bizde esasen hiçbir fıkır-i isyan olmadığı halde, işi izam ederek etrafımızı kat kat kordonlar altında ve taht-ı tazyikte bulundurmak, beyhude bir tedbir, vezaid bir külfettir. Biz, bundan pek müteessir olmasak da, işe verilen ehemmiyet-i zaidenin revişine nazaran burada dahi Taşkışla'daki heyet-i zalimenin icraatına rahmet

okutacak bazı tedabir-i tazyikiye icra olunmasını daire-i ihtimalde görmekteyiz. Binenaleyh dünkü halimizin tebdilini mucip olacak hiç bir harekette bulunulmasını ve aksi takdirde her şeyi göze alarak yek-diğerimizden ayrılmamak üzere kanımızın son damlası dökülünceye kadar çalışacağımıza ahd ü peyman eylediğimizi beyan ederiz. Fi 9 Teşrin-i Sani sene 1313 Gece”

Bu beyanname, nereden başlayıp nerede tamam olduğu bilinemeyerek içimizden bir veya birkaç (müşevvik) taharri ve tefrikata meydan vermemek üzere, bir daire şeklinde fakat karma karışık imza edildi.

Koğuşumuzun üzerinde başlayan ve arası kesilmeyen şedid ve asabi ayak patırtıları, bütün bu faaliyet-i tamme içinde bulunan dimağlara defaaten yeni bir tenebbüh daha verdi; etrafımızı yoklamaya şıtab ettik; deniz tarafına ve avluya nazır pencerelerden dışarı baktık: Gecenin derin karanlığı içinde süngülerin parıldadığını görmekte müşkilat yoktu. Bilahire vuku bulan tahkikata göre bir tabur askerin ablukası altında idik. Bu taburun iki bölüğü mahbesin avlusunda saff-ı harp nizamıyla dizilmiş; bir bölüğü fevkimizde, dam üzerinde hiddetli hiddetli (129) geziniyor; bir bölüğü de deniz tarafında, rıhtım üzerinde, bulunuyordu. Öteden beri muhafazamıza memur bölüğün yüzbaşısı boyu kadar kasîrittîn, riyakar, cebin, gammaz öteki Dışlek Hasan'ın bir eşi olan Hasan, avluda diline gelen hezeyanı bağıra bağıra tüfekli, süngülü askere şiddetli emirler veriyordu.

Pek şiddetli muhasara edilmiştik. Kaza-i hacete çıkmak mümkün olamadı. Birkaçımız deniz tarafındaki pencerelerin parmaklıklarına başlarımızı dayayarak dışarı bakmak istedik; rıhtımdaki müsellah asker, bağırarak silahlarını üzerimize doğrulttu, içeri çekilmeye mecbur olduk. Fakat, mecburiyet-i tabiiye ilcasıyla kahve çömleği, bulaşık kabı gibi ufak tefek avane-i turabiyeyi kirletmekten, -yazarken dahi sıkılıyorruz- onları deniz tarafındaki pencerelerden dökmekten başka çare bulamadık.

Bütün koğuş halkı, halk-ı felaket didesi, gecenin yedisinde mest-i heyecan, yatak, yorgan aramayarak, birer tarafa uzandılar, yattılar ve kim bilir ne kadar ateşli, galeyanlı rüyalarla sabahın saat on birinde uyandılar...

Geçirilen leyl-i siyahın bu yorgun musaib-zedelerinden bazıları sabah namazına abdest almak için birer ikişer kuyu başına inmek azmiyle koğuşun kapısını açtıkları vakit, iki bölük asker birden: “Davranma!” sada-yı vahşisiyle, nişan almak vaziyetine girdiklerini gördüler. Hiç beklenmeyen bu hareket-i şedide karşısında, muhafaza-i nefis hissi, bir an içinde galebe ettiğinden, gerileyerek kapıyı (130) kapadılar; arkadaşlara da halin dehşetinden haber verdiler. Naçar te-yemmüm edildi. Ve namaz kılındı.

Saat üçe gelmişti. Gariptir: Abdest almak için kuyuya inmek arzusuna karşı martini kurşunu ile tehdit edilmişken şimdi, bugünkü tayınımızı, getirmişler, kuyudan kırk adım kadar ötede, matbahın önüne bırakmışlar, gidip almamız için haber göndermişlerdi. Ve fakat, hâlâ askerin ablukası bâki idi. Binaenaleyh şu haberin tahkirden ziyade ne iblisane işkencelerin bir tuzağı olduğunu, ekmeği almaya gidecek birkaç arkadaşın kuvve-i askeriye ile tutularak ne yaman eziyetlere giriftar edileceklerini anlamakta müşkilat çekilmedi ve:

- Getirsinler

cevab-ı metiniyle, öyle tuzaklara, düşmekten uzak bulunduğu ihtar edildi. Yarım saat sonra, bir telaş-ı azim ile Bahri Bey geldi:

- Ekmeği almıyormuşsunuz, Niçin?

diyordu. Ve burada hapisanelerde mahbusînin ekmek tayınını almaması, bir isyanın mukaddimesi ad olunduğunu öğrendik, bu öğrenişle cevap verildi:

- Ekmeği almıyor değiliz. Her gün alelade koğuşumuza kadar getirirlerdi. Bugün getirmediler; orada, kuyudan ötede bıraktılar; gel-sinler, alsınlar” diyorlar ve aynı zamanda hiç birbirimizi kuyu başına ve abdeste çıkmaya bırakmadılar.

Bahri Bey:

-Ya, öyle mi?

diyerek gitti; biraz sonra ekmeği getirdiler. Ve posta muhafazasınca dışarı çıkmamıza müsaade ettiler. (131)

Saat beşte, Bahri ve Mustafa Beylerle İstinaf Ceza Reisi Raşit

Bey geldiler. Ortada hiçbir şey yokmuş ve olmamış gibi bir lisan-ı idare isti'mal ederek, bir maddenin tahkiki için içimizden istedikleri efendiye celb edeceklerini, her birini istintakın nihayeti alınıncaya kadar ayrı ayrı mevkilerde bulundurulacağını (?) söylediler. Şiddetle reddettik. Red ve talepte ısrar, bir münakaşa-i lisaniye halini aldı; sabit bir noktaya vüsul-i mümkün olamadı. Akşam ki yazılan kağıdı verdik; gittiler. Sonra, Müşir Arif Paşa geldi. Müşir'in gelişi, asakir-i muhasaranın zabitlerini daha çok (vazife-i şinas?) yapmış olmalı ki kuvve-i muhasaradan bir hayli şayan-ı merhamet-i gafili koğuşumuzun kapısına kadar çıkartmış idi.

Bilahire Musul Vilayeti'nde garik-i rahmet olan bu sâl-hurde menkub, bir şiddet-i amirane ve ma'tuhane ile bağırıma, bazı arkadaşlara baston kaldırmaya kadar ileri gitti. Beri taraf ise "zahme-i dûş oldukça şîrin savleti şiddetlenir" hakikatine bir burhan-ı mualla gösterir gibi müşirin o an tehevvründe, sakit ve amik dalgalandı ve bu öyle bir dalgalanış idi ki, belki bir an sonra karşısında duran kara, mahaf, muazzam, senkpare-i istibdata şiddetle çarparak parçalanacak fakat o çarpışın çıkaracağı sada-yı muhteşem hürriyet, aks-i endaz-ı cihan olup kalacaktı!

Arif Paşa, bu hareket-i amika-yı mevacenin akibetini pekiyi hissetti ve bu anda arkasındaki kara yüzlü zabitan askere verdiği emr-i celadânedan de bir hadşe-i mütehevvir duyarak döndü; bu sefer, bastonunu (132) tam bir hücum için muntazır-ı fermani duran kuvve-i zalimeye kaldırdı...Ve onları bastonlaya bastonlaya kapının önünden geldikleri tarafa kıskırttı; kendisi de bir kelime bile söylemeyerek, havf ve tehevvrden, uçuk renk, titrek bir hareket ile avdet etti. Ve artık bütün ruhumuzu kanatan, mevcudiyet-i esirâne ve menkubemizi tırnaklayan şu kalabalık çekilmiş idi. Az sonra, Bahri Bey tekrar geldi. Samimi bir lisan-ı himayetkar ile (!) istintaka gideceklerin hiçbir hakarete uğramayacaklarını, istintakları bitince yine yanımıza göndereceklerini, namusu, imanı, (ve pek sevdiği padişahının başı) üzerine yemin ederek iknaya ve tahsil-i rızaya uğraşüyor, yalvarıyordu.

Her dala konan ve renkten renge girmek şanıyla mümtaz olan bu

miralayın iknayatını, fakat bir şart ile kabul ettik: İçimizden istedikleri efendiyi vereceğiz, ba'del istintak yine yanımıza getirecekler.

Filhakika, ilk istintaka giden arkadaşımızı, Raşit ve Bahri Beyler getirdiler, iade ettiler. Fakat kendisine suret-i istintaka dair bir şey sormayacağımıza bizden, söylemeyeceğine dair de ondan namusu üzerine söz aldılar. Ve her birimize bunun için birçok ricalarda bulundular... Çünkü artık iki gündür, emir vakti geçmiş, rica devri başlamıştı.

İkinci olarak Ethem'i istedikleri vakit, yine ba'del istintak yanımıza getirilmesini temin ettirdik.

Akşam ezanı vaktine kadar istintak, devam etti. İstintaktan (133) gelenlere, baş kemer tahsis edilmişti. Namus üzerine söz aldıkları halde, bu söze tamamen itimat edemeyerek istintak edilmişler kemelinin önüne bir de nöbetçi diktiler. Eğer, böyle yapmayarak herkesin izzet-i nefsinin rencide etmeseydiler, verilen söz, hükm ve arzuyu vicdaniye muhalif olmakla beraber, yine ahde vefasızlık cihetine gidilmezdi. Böyle yaptıkları için, nöbetçinin anlamayacağı etvar ve elsine ile konuşuldu ve içeride cereyan eden tarz u hal-i istintak, istintaka henüz girmemiş olanlarca da bilindi.

Bu geceyi herkes, perakende ve perişan bir kararsızlık içinde geçirdi. Çünkü o ihtilattan memnu, Mehterhane ve Taşkısla tabir-i ma'rufiyle (intilak) kovuğu, akşama kadar devam eden istintaklarla dolmuş ve her birinin kendi kovuklarındaki yatakları boş kalmıştı. Buna bedel de o kovuk sahiplerinin yatakları onlara mahsus gibiydi. Onlar ve dışarıdakilerden onlar vesilesiyle yataksız kalanlar, yataklarını ve yatacakları yerleri mübadele etmiş oldular. Ve iki taraf memnun, uzaktan karşı karşıya geçerek, nöbetçi neferin nigeran ve gafil bakınmaları karşısında geç vakitlere kadar uzun uzun laflaştılar, güldüştiler. Kaç aydır yeknesak giden hayata bu, tuhaf bir tebeddül vermişti...

10 Teşrin-i Sani sene 1313 -Salı- Şu iki üç günlük heyecan ve faaliyet, bütün dimağlara müthiş bir durgunluk verdi: Unutkanlık o kadar umumi oldu ki toprak mangallarda yemekler (134) unutulurak,

kimisi tamamen yandı; kimisi altındaki ateş bitip kül olarak pişirilmesi vakitlere muhtaç kaldı.

Bugün istintak, saat dörtte başladı. Ve akşama kadar istintak olunanların mecmuü, dünkülerle beraber on altıya balığ oldu. Akşam üzeri, saat on biri geçiyordu, İstinaf Reisi Raşit Bey geldi, “intilak”ları gördü. Doldurulan kovukta o kadar kalabalık bir arada geceyi geçirmek güçleşmiş olduğunu takdir etti. Yine evvelki gibi hepimizden söz alarak hepimizi koğuşumuzda serbest bıraktı. Ve bu gece, herkes kendi yatağında rahat etti... Trablus’a geleliden beri, kendi yerinde yatağında yatmanın maddi ve manevi rahat ve sükununu takdir etmiş, İstanbul mescuniyeti sefaletlerini unutmuş idik. Bunu iki geceki rahatsızlık ve perişanlık daha sarıh etti.

11 Teşrin-i Sani sene -1313- Çarşamba- Bugün de istintak, saat dörtte başladı ve bugün, sualat-ı kadimeye yeni bir سوال ilave edildiği görüldü: Vaka-yı hadiseyi ya tahsin ya takbih! Yine bugün İstanbul’dan alınan bir telgraf, Mustafa Bey’i memnun Dişlek Hasan’ı mahzun ettiğini işittik. Belki, bu telgrafın سوال-i cedit ile münasebeti vardır...

* * *

Nisyan, nisyan! Herkes, ondan şikayet ediyor...

12 Teşrin-i Sani sene 1313 -Çarşamba- sabahleyin Mustafa Bey ile İstinaf Reisi geldiler; İstinaf Reisi: (135) “hepiniz toplanınız” diye seslendi. Hep şurada burada kovuklarda olanlar, meydanlığa çıktı, o söylemeye başladı:

- İki gündür devam eden hareketimden anlamışsınızdır ki takip ettiğim yol, daima hayr ve selametinizdir. Binaenaleyh tarik-i müttehizimi göz önünde tutarak, söyleyeceklerimi iyi dinleyiniz. Dünkü mevkiinizle bugünkü mevkiiniz, büsbütün değişmiştir. Şimdi, hürriyet ile esareti kabulde muhtarsınız. Şu şartla ki vicdanıma, namusuma itimat ederek dediğimi kabul edeceksiniz. O da şudur: Vaka-yı takbih edeceksiniz!

Herkeste, umumi bir tereddüt... O, devam etti:

- Yahut tahsin edeceksiniz ki, ben bunu tavsiye etmem

Burada bir arkadaş:

- Hakkımızda reva görülecek her nevi mugayir-i hak ve adl-i muamelat ve icraata karşı kanımızın son damlasını akıtmaya hazırız!

Umumi bir sukut... Çünkü bu, İstinaf Reisi'nin beyanat-ı samimiyesine karşı fazla bir dürüstiye haiz idi.

İstinaf Reisi cevap verdi:

- Öyle ise sen yalnız öte tarafa ayrıl. Ben buraya elde bulunan bir fırsatı kaçırmayarak sevk ve vicdan ile size iyilik etmeye geldim. Yoksa diğer suretle rütbeler, nişanlar kazanabilirdim...

Bu da fazla bir nutuk idi, Yusuf Akçura, bihak sordu:

- O rütbelerle iftihar eder, o nişanları takar mıydınız?

İstinaf Reisi:

- O ciheti tercih etmemiş olduğum, ne yapacağımı (136) ifham eder. Yalnız madem ki bu raddeye geldik, şimdi gidiyorum; pek az vaktimiz vardır, hem çabuk, hem iyi düşününüz, ona göre hareket ediniz.

Gittiler. Yalnız kalınca etrafiyla düşündük. Hareket-i vakayı ve esbab-ı zuhurunu takbih etmeye karar verdik.

Arkadaşların teklif ve sevklerine tabiiyetle, umum tarafından vekaleti deruhte ederek, müracaat ettim. Vekaleti kabul etmediler: "Herkes kendi imzasıyla takbih etmelidir" dediler. Ben de kendi evrak-ı istintakiyemin altına "Geçen ki vaka nâmakuldür, tahsin olunamaz; esbab-ı zuhuru da kabîhtir" sözlerini yazarak imzaladım. Benden sonra diğer arkadaşlar da o surette yazarak imzaya çıkıyorlardı; İstinaf Reisi yemeğe gitmek üzere kalkmış:

- Ayrıca bir kağıda yazınız, oraya hepiniz, birer birer imzalayınız

demiş ve gitmiş. Bu fırsatla daha ta'mik ve tezekkür ile ittihaz olunan karar şu oldu: "cümlemiz itiraf ederiz ki geçenki vaka-yı gayr-i müterakkibenin esbab-ı zuhuru kabih, vukuu gayr-i makuldür." Bunu, İstinaf Reisi'nin dediği gibi bir kağıdın balasına yazdık, zirini birer birer imzaladık.

İki saat sonra, bir kısmımızı ayırdılar, yine kasr dahilinde başka bir mahbese götürdüler. Ve Ethem'i, merkez askeri caddesine nazır bir zabıt odasına götürdüler. Bir kısmımız da yine eski koğuştaki bırakıldık. Trablus'a geleliberi, bu ilk iftirak, her felaketten acı geldi. Zavallı, sefil yuvamız parçalanmıştı... Ben de bu diğer mahbese (137) getirilenler içinde idim ve bütün felaketlerin fevkinde bir azabım daha vardı: Defterlerim!

Yukarıda ansızın çağrılarak buraya getirildiğimiz vakit, ceketimi çivide asılı bırakmıştım, vaka başladığı andan beri bir yere çıkmayarak, yanımdan ayırmadığım defterler, o ceketimin cebinde idi ya bir yoklama ile defterimi aldılarsa? Ne müşkül zamanlarda, canım gibi sakındığım, hıfz ettiğim zavallı defterlerim! Benim zavallı, rencur günlerimin muhafaza-i sadıki, aziz, pek aziz defterlerim!

Duramadım, o aralık yanıma gelen vefakâr ve afif mülazım kardeşi yukarı koğuşa saldırdım: aman ceketim!

Bana, bütün orada bıraktığım sevgili çocuklar, bu vesile ile birer kağıt yazmışlar, bu kağıtlarla beraber haber de geldi: "Ceketi bavula koyarak yolladık". Kağıtları okumadan, bavulu aradım, buldum, içini tekmi boşalttım, ceketi yakaladım, ceplerine hücum ettim: Defterler yok! Bu, bir an-ı ızdıraptı. Çaresiz, meysus, bir darbe-i elemle bî-mecal, boynumu büktüm, kağıtlara geçtim, bakalım benim azizlerim bana ne yazmışlar...

Küçük kaynım, Aziz Safvet, "hakikatli eniştecğim", diyor; "bu iftirak pek dilsûz oldu; fakat tahammül cdeceğiz. Biz de hazırlandık, bakalım bizi de nereye atacaklar. Hale bakılırsa bu gece, "kovuk" diye iyi bir isim verdiğimiz bu Künc-i sefalette, yavrucaklarınla ihtimal ki hayat-ı müstakbelemizin en son mesut saatlerini geçireceğiz. Kovuk arkadaşlarımla tezkerelerinde de yazılı olduğu gibi ceket, (138) pantolon, yelek ilh. Tekmil öte beriyi bavulunuza koyduk, yolladık bilmem ki bavul, başka ellere mi geçti? Ah eniştecğim, hissiyatımı nasıl yazayım... Öf! Bu iftirak, pek merhametsiz çıktı. Hepimizden selamlar, iştiyaklar"

Kovuk arkadaşlarımla, aziz yavrucuklar da (çünkü onlar, en yaşlısı yirmi, yirmi bir yaşında Mektep-i Harbiye efendileri idi, onlar

beni, ben onları baba evlat gibi pek sevdik) yazıyorlar: “Sevgili Ağababamız, eşyanız tamamen bavulun içine konarak yollanmıştır. Gelmediği için hayretteyiz. Bu iftirak, bizi bütün çektiklerimizden ziyade müteellim etti. Birbirinden ayrılması icap edenler, birbirini hiç tanımamalıdırlar. Bütün arkadaşlar...”

Sevgili Yusuf (Akçurîn), o hassasiyet-i beligasıyla:

“Ağababacığım, bu ayrılık hepimizi dağdar etti, istikbalimiz karma karışık, elveda!” diyor.

Büyük kaynım Ali, her kelimesinde âlâm ve azap uyuyan metanet-i sakitesiyle “kardeşim”, diyor; “eşyalarını bavula doldurarak yolladım. Burada yalnız iki defterin kaldı, bende mahfuz size takımlardan da yollayacağız”

Evet, biz: iki kaynımla ben, bir evden üç kişiydik. Üçümüz bir mahbeste bulunmak saadetine de bu defa veda ediyorduk...

* * *

Oh, defterlerim Ali’de imiş... Bir geniş nefes aldım; oradan getirtmek ne vakit olsa kâbil. (139)

Bu kadar bela elvermemiş gibi gece kimbilir nasıl olmuş, kim bilir hangi perişan ve derbederin, üzerine düşmesi, yahut sendelemesi ile su küpü devrilmiş; sabahleyin kimse yüz yıkayacak su bulamadı. Saat altıyı geçti, su da hâlâ gelmedi...

13 Teşrin-i Sani sene 1313 -Perşembe- Bugün İstanbul’dan mektup aldık. Tuhaf, hem ta’zib, hem imtiyaz: Bu defa ki mektuplarımızı açmadan getirdiler; daima açık veriyorlardı... Bu sefer, öyle tetkiklere lüzum görmemişler.

Bu mektuplar, felaket-i cedide saatlerinin tesellisi, münevvisi oldu. Onları, tekrar tekrar okuyarak, yine okuyarak, yine okuyarak bu dayanılmaz kara günleri geçirmek için kuvvet bulduk.

Bu sene, İstanbul’da müthiş bir kış olmuş. Her tarafta beş on karış kar, kömürün yüz okkası yetmiş beş kuruşa kadar fırlamış. Ya burada da öyle olsa, bu gasıb ve cellad-ı sıhhat kovuklarda halimiz ne olurdu?

Fakat, şu anda orada, İstanbul'da o sokakları karış karış karla örtülmüş, aziz memlekette olsaydık... Biz, o soğuklara bin kere razı idik, bin kere! Hiç olmazsa ara sıra sevdiklerimizi görebilirdik... Şimdi burada yalnız, o mektupların getirdiği uzak mazilerle, ondan daha çok uzak istikballerle yaşıyoruz. Biz gaza ki temdid-i hayat için pek na-kafi...

14 Teşrin-i Sani sene 1313 -Cuma- Öyle bir tuğyan-ı nisyan, tuğyan-ı hissiyat içindeyim ki... Bütün hareketim perişan, muzma-hil... (140) oturmak, yatmak, kalkmak, gezinmek, bütün bu hareketler, gayr-i ihtiyari oluyor; hiçbir yer de, hiçbir halde duramıyor. Dolgun beynimin içinde bir tufan-ı gulgule, bir herc ü merci-i tefekkürat var gibi... Var gibi, fakat hepsi o kadar girizan, o kadar teşhisi imkansız, o kadar simsiyah dumanlı ki içlerinde boğula boğula aramam oluyor bütün mevcudiyet-i maneviyemde marazi bir taşkınlık duyarak çıldırıyorum...

Öyle zannediyorum ki yine eski kovuğumda, yine o yavrucukların arasında olsam; yine onların neşvelerinde, latifelerinde, alaylarında nasibim bulunsa, yine onların seslerini, kahkahalarını, cıvıltılarını işitsem... Şüphesiz, çok kuvvetli, çok asude olacağım... Her karanlık dalgınlıktan onların seslerini işitiyor gibi olarak uyanıyorum... Onların hayallerinden sonra oh, Bu, çok baîd, çok tatlı, çok muhal daha sevimli, daha dilaşup bir hayal: Ailem, evladım, Feridun'um, sevgili çocuğum, seni ne vakit göreceğim?

Ey mel'un istibdat! Siyah, siyah, simsiyah yıldız! Ne vakit parçalanacaksın? Ne vakit parçalanacak, bir zerre-i turabdan âdi, hakîr bir şeyden ibaret olduğunu ne vakit anlayacaksın? Öyle parçalanmak, öyle anlamak bu mahbeslerin daha ne kadar dolması lazım gelecek!

Olsun! Şimdi öyle istiyorum ki bu vatan-ı mübarekte, onu sıyanet ve i'lâya muktedir olmayan bu halk-ı sefil için, her bina bir (141) mahbes; her köşe, bir dar-ı işkence olsun... Belki o vakit, belki o elem ve ızdırıp içinde, belki o zank ve mahrumiyette, bir seda-yı mevdudiyet, bir seda-yı merdi-i hürriyet yükselebilir! Yoksa, bu zelil uyku, o kadar fena, sefil, meş'um ki...

Şimdi kalktım, geziniyorum. Mahbesimizin duvarlarında birçok yazılar, resimler var... Bunların ifadat-ı belîğaları, bu murdar kovuklardan ne kadar kimselerin, ne kadar sınıflara ait başların gelip geçtiklerini haber veriyor.

Bir tarafta büyük Kemal'in büyük hitabından şu parça:

Ne gam pür-ateş-i hevl olsa da kavga-i hürriyet

Kaçar mı merd olan bir can için meydan-ı gayretten

Bugüne kadar kimbilir nice erbab-ı gayret ve hamiyete ilka-yı merdi ve teselli, ilka-yı azm ve metanet etmiş... Ötede bir el, uzatılmış şahadet parmağı ve altındaki: “işte bak” kelimeleriyle “Zeybek Ali Efe”yi gösteriyor. Galiba, şu kâr-ı kadim nakışlara benzeyen çizgileri de bu Zeybek Ali Efe yapmış... Öteki hiçbir şeye benzemeyen kimi resimler filan, kim bilir kaç derdinde, duyulması istenmeyen saatleri geçirmek için bahş-ı kuvvet etmiş. Şu, “sakın korkmayınız ha” tenbihisi, birkaç naçar-ı perişanın helecanlarını ihsas ediyor. Daha böyle birçok yazılar, çizgiler, hitaplar, feryatlar, resimler... (142)

Bunları seyrettikçe ve okudukça; sahipleriyle bir münasebet-i maneviye duyarak; onların alemindeyim, bir kalabalık içindeyim gibi oluyorum. Buradan Abdullah Cevdet'te geçmiş olacak... İşte bir şiiri:

Berk-ı hürriyetle i'lâ eyledim evrengimi;

Titresin duydukça zalim şî'r-i ra'd-i ahengimi

Pür metanet, pür emeldir hatır-ı rikkat-zede

Bin felaket kartalı fevkimde pervâz etse de

Abdullah Cevdet

Bu parçayı okuyunca, zavallı vatandaşlarıma bedduam için derin nedamet duydum. “Oh! Bu vatan mahbeslerle dolmasın. Bu zavallı, sefil halk için her bina bir mahbes; her köşe bir dar işkence olmasın, olmasın” dedim. Bu kadar gelip, geçenler, bu kadar feryat edenler yetmez mi? Ve bu feryatlar, sin sin tutuşarak yarın pek karib bir atide:

Pür metanet pür emeldir hatır-ı rikkatzede

Bin felaket kartalı fevkimde pervaz etse de

Seda-yı bülendiyle bağırarak yüzlerce, binlerce evlat hürriyeti sokaklara düşürmeyeceğini kim iddia edebilir?

Dışarıdaki arkadaşların hasbihallerine, konuşmalarına yabancı kalarak böyle kendi kendime söylene söylene gezinir, gezine gezine duvarlara bakınırken, işte yine Abdullah Cevdet karşıma çıktı: (143)

Millet! Yeter bu sabır, bu kanlı ta'rîzât

Hiç olmasın esarete bağlı olan hayat.

Zencir-i zulmü kırmaya artık kıyam edin,

Zalimlerin mezalimini iktihâm edin

Vardır henüz bir nice ahrâr-ı ser-bülend

Durma bu yolda ey koca millet, pranga-bend

diyor.

Evet ey koca millet! Artık prangayı kırmak zamanı geldi!

Saat sekizi geçiyordu, mahbesimizin altındaki yer katından biz buraya gelmezden evvel birçok asker hapisleri çıkarmışlar orasını boşaltmışlardı, şimdi, o mahbesin kapısına nöbetçiler koydular; ötedeki arkadaşları, oraya getireceklerini işittik; parmaklığın (144) etrafına toplandık. Yarım saat sonra geldiler. Hepsi beşûş görünüyorlar; hal-den müteessir değiller gibi. Hep öyle değil miyiz? Parmaklıktan görüştük, konuştuk... Sevgili kovuktaşlarımla merhabalaştık.

Burada kalsaydık ne kadar iyi idi. Yine hep bir arada gibi olacaktık. Fakat bırakmadılar. Onları yerleştirdikten sonra, bizi yola çıkardılar; eski koğuşumuza getirdiler.

Geceki tahkikatımıza göre; o arkadaşları aşağıda; o ratıb yerde bırakmışlar. Eğer mütemadiyen orada kalınırsa ne kadar fena...

* * *

Artık "aşağı mahbes", "yukarı mahbes" olduk. Aşağıda yirmi beş; yukarıda kırk kişi. Evvelce aşağıda yirmi dört idi. Sonradan biri yukarı gitti ve yukarıdan ikisi buraya geldi.

Aşağı mahbes, o vakte kadar ceraim-i adiyeye irtikabıyla habs olunan asker mücrimlerine mahsus imiş; her cihetle muhall-i sıhhat, pis,

irili ufaklı üç oda; on metre murabbainda bir de avlu... Hepsi heyet-i umumiyesiyle müzlim, ratıb bir yer. Senenin hemen sekiz ayında güneşten mahrum olduğu için, rutubetten muhafaza gayretiyle yatakların altına (145) serilen iki üç kat hasır, iki üç günde sarardı, yeşillendi ve çürüdü.

Gündüzleri, bu yirmi beşlerin hemen umumi bir hizmeti vardı: Yatakları ve giyecekleri her şeyi o karanlık ve ıslak çukurlardan çıkarak nisbeten ziyadar avluda havalandırmak... Bu, mecburi el ecza bir vazife, müz'ic fakat gülünçlü bir meşgale idi. Artan musibet ve ızdırıp derecesinde, sebatkar ve metin olan bu fedakarlar, her felaketin bidayet ve cereyanında takındıkları lakaydi ve istihzayı, bu havasız, güneşsiz çukurda da gösteriyorlardı. Birer tahta karyola edininceye kadar böylece göçebe halinde yaşandı; ondan sonra da, haftada bir umumi nezafet günlerinde, her şey böylece alt üst edilir, temizlenir, düzeltilir idi.

Yirmi beşlerin -Trablus hayat-ı elimesine göre- bu ikinci devre-i felaketleri başladığı anda, aralarında her vakitkinden ziyade bir te'avun, bir rabıta-i uhuvvet ve samimiyet peyda oldu. Böylece, böyle birbirlerine daha sokularak, daha kardeş olarak güya, bu acı hayatın, üzerlerine yığılıp gelen olanca elem ve ızdırabını hiç teessürsüz karşılamaya kuvvet bulmak için, karar vermiş gibi idiler. Bu, sırf ruhî ve tabii bir hal idi ki, kendiliğinden hasıl oluvermişti. Her iş müttehiden görölüyordu. Onlar, ihtilal-i vakanın muharriklerinden addolunarak bu çukura atılmışlardı. Artık tayınlar çiğ değil, sabah ve akşam asker yemeği veriliyordu. Bu yemekleri, kudret-i maliyenin yettiği kadar yağ ve et ilavesiyle yenebilecek bir hale getiriyorlar, buna, bir de sebze (146) ilave edebiliyorlar idi. Böylece hep birden ihzar edilerek iki sofrada yenen yemeklerde o derece neşeli bulunuyorlardı ki hayatlarından memnun olmayarak, bütün saat gam ve zücret, dert-i bî-amiziş geçirenler, bir parça neşve, bir parça hulus ve safvet dilenmek için buraya gelmeli, bu derdmend kardeşleri görmeli idiler.

Uhuvvet ve samimiyet, daha ziyade sabahları şaşadar idi: iki nöbetçi erkenden uyanıyor, Hoca-i Muazzez'in yaptığı semaverlere ateş

veriyor; bu kaynarken koğuşlara sesleniyordu:

- Kalkın bakalım... Çay demleniyor...

Şimdi artık birer ikişer uyanıyorlar, yüz yıkamak için avludaki kuyu başına toplanıyorlar ve aralarında mahmur, hafif bir laflaşmak başlıyordu. Tembellik edip de yatağından kalkmayanların çayları, kı-zarmış ekmekleriyle yataklarına götürülüyor, Uhuvvetkâr bir sabah latifesiyle donatılarak kendilerine veriliyordu.

Mevkinin fenalığı bu arkadaşları daha ziyade çalışmaya mecbur kılmıştı. Burada nezafet ve taharete daha ziyade ihtiyaç vardı. Onun için, bulaşık yıkamak ve temizlemek nöbetçileri, her iş tamam olduktan sonra avluyu, bir baştan bir başa yıkıyorlardı.

Fi 16 Teşrin-i Sani sene 1313 -Pazar- Kaç gündür ne aşağı mah-beste ne yukarıda memur namına kimse görünmedi; halden o kadar tevehhüş etmişler, yahut tarafımızdan müracaat-ı vukuunu beklemişlerdi. Günler geçerek o tevehhüş de geçtiği ve beklemekler imtidad edip gittiği için olmalı, bugün saat onda Mustafa Bey geldi. Mûber ve serzenişkar: (147)

- İhtiyacınız olmadığı artık sabit oldu, ama size yevmiye getirdim, padişahın verdiği parayı kabul eder misiniz? diyordu. Ve aşağı mah-beste, daha mütevehhiş ve mûber, içeri girmeye cesaret edemeyerek, mahbesin avlusuna bakan asker koğuşunun demir parmaklıklı penceresinden görünüyor ve kimse ehemmiyet vermeyince, isim tayin etmeyerek avluda gezinenlerden birkaç efendiyi çağırıyor, soruyor:

- Yevmiyeleri kabul eder misiniz?

Şimdi, bu sultan-ı istibdat memurları, o kadar mûber ve serzenişkar... Fakat şu birkaç gün içinde, o kadar halim ve mütevazi olmuşlar; gösterilen azm ve metanete karşı o kadar haif ve pür-hiras bir vaziyet almışlardı ki...

Fi 18 Teşrin-i Sani sene 1313 -Salı- Arkadaşlardan birinin bir defteri ele geçmiş, bunda; valiye gelip de bilahire bizim de elde ettiğimiz Mabeyn Başkatibi'nin tahrirâtı mukayyet bulunmuş. Şimdi, bunu ne suretle, ne vasıta ile elde ettiğimizi anlamak ve hariciyle

münasebetimize bi-l-etraf mütalli' olmak için, yeni bir heyet-i tahkikiye teşkil etmiş. Bugün aşağıdan yukarıdan birer ikişer çağırmaya başladılar.

* * *

Gece birer tane yün fanile dağıttılar, iki gündür fena halde üşüyecek ekseriyetimiz ceket ceket üstüne giymiş idik. Şimdi yün fanila, ceketlerin birini çıkarttırdı. (148)

19 Teşrin-i Sani sene 1313 -Çarşamba- Vaka gecesi, aleyhimize tehevvür eden bacaksız yüzbaşı, matbahı, ocakları, yıktırmış zaten vakadan beri kazan yemeği geliyor, yenmediği için, dilencilere, köpeklere gidiyor.

İstintak devam ediyor. Bugün aşağıdan beş, yukarıdan iki kişi istinkaka çağrıldı. Boş gayret...

21 Teşrin-i Sani sene 1313 -Cuma- İstanbul'dan evden yollanan eşyalarımız geldi. Sandığı açtığım vakit, çoktandır tahassüratını bile unuttur gibi olduğum nezafet ve intizam-ı aile sanki tatlı, dil-nevaz bir hava-yı latif olarak, öte berinin kıvrımları, katları arasından tereşşüh ediyordu. Bu anda bütün öksüzlüğümün acısını duydum ve onu derin bir şehka-i hasretle yaşadım. Şimdi haberim olmadan, geçmiş bir hayatın huzur-ı hayalinde idim: Giyeceğe, havlu, mendil gibi şeylere ihtiyacımız olduğunu haber veren mektuplarımızı aldıkları vakit o gün bu sandığı doldurmak için karar vermişlerdi, evlatları, kardeşleri, zevceleri için, mâder ve kerime, gizli köşelerde, birbirinden gizli, ağlaya ağlaya, mesela bir entariyi devşirirken damlayan gözyaşlarını zapt edemeyerek, istediklerimizden başka dahi her gün hatıra gelen bir şeyi hazırlamak, yerleştirmek suretiyle, bu sandığı doldurmuşlar, doldurmuşlardı... Ve kim bilir bu sandığın içinde ne kadar valide, hemşire ve zevce gözyaşları vardı!

Ben de öyle göz yaşlarımı, fakat kalbime, kalb-i yetim ve hüsransademin (149) a'mak-ı hicran-ı aşinasına döktüğü sandıktan kendime ait olan şeyleri aldım; ötekileri sandıkla beraber kayınlarıma yolladım.

Bu postada bizimki ile beraber daha hayli arkadaşların böyle eş-

yaları geldi. Hiç şüphesiz onlar dahi benim bu teessüratımı yaşadılar ve on on beş gün evvel İstanbul'da kaç aile kaç valide hevahur ve zevce gözyaşı döktü.

İnsan hîmaye olunduğunun düşünöldüğünün sevildiğinin asarını, asar-ı belîğasını görönce onu bildiğî, onun için asar ve delaile muhtaç olmadığı halde bile ne kadar sevinirse ben de bugün o kadar sevinç içinde o kadar şad ve bahtiyar idim. Bütün zavallılığım karşımda o kadar zebun ve harap kalmıştı ki kendimde daha çok ziyadesine bile bir lahza-i tahkiri fazla addedecek mertebelerde kuvvet buluyordum. Kovuşun şetaret-i sariyesinden anlıyordum ki herkes, mahbeste her sefil ve bîkes benim gibiydi.

* * *

Akşam ezan vakti duyduk: İstinaf Reisi Raşit Bey tevkif edilmiş; evi de aranmış. Anlaşılan, hakkımızdaki muamelat-ı insaniyetkâranesi, ba'is-i nekbeti oldu. Bu anda mahbesimizi derin bir teessür matemi bir acı istila etti. Yarabbi! Nereye gitsek nerede (150) bulunsak erbab-ı gayret ve hamiyete bir fenalığımız dokunuyor. Kimseden iyilik istemiyoruz, kimseye fenalık etmiyoruz; bize karşı adil ve hakşinas olarak zalim olamayanlar gadr ve zulme uğruyorlar; mazlum, makhur oluyorlar. Ve böyle böyle dünya Osmanlı dünyası yıkılan hanümanlar, sefil düşenler, ağlayanlar ve aç kalanlarla doluyor. Bu fesat ve şürur, daha ne kadar devam edecek? Yarabbi! Daha ne kadar devam edecek?

24 Teşrin-i Sani 1326 -Pazartesi- Aşağıda yukarıda artık bir eğlence devri başladı. Yeknesak hayat bu derece har ü samimi olduğu halde, günler birbiri üzerine yığıldıkça kasvet ve azap veriyor. Kağıt oyunları, tavlalar, bezikler, sürekli şarkılar... Epeyce üşüten bu kış ve mahbes gecelerinin ihtiyacat-ı mübrimesinden oldu.

Heyecan ve ihtilali takip eden şiddet-i irtibat ve samimiyeti, bu oyunlar, sohbetler, şarkılar devam ettirirken bu halde bir yeknesak kespemeye, bıkkınlık vermeye başladı. Ve artık yeni şeyler isteyerek, ihtilalden mukaddeme ait, unutulmuş okumak, yazmak ihtiya-

cını azim bir hasretle duyduk. Okumak yazmak, oh, ne tatlı, ne tatlı! Hayatta asla bıkmıyacak günlerle senelerle bütün bir hayatça devam edildiği halde asla bir devr-i yeknesakiye girmeyecek her gün yeni her gün taze her gün bir parça daha tatlı daha müfit günler, seneler geçtikçe daha çok müfit eğlence.... (151)

Nasıl olmuş da bu emsalsiz, bu cihan-aşub eğlenceyi böyle uzun müddet unutmuş, unutabilmiş idik? Nasıl olup da o kadar vakitten beri unutmaya muvaffak olabildiğimizi hala anlayamadığımız bu büyük ve aziz eğlenceye bir iştihak-ı acül ile sarıldık? Fakat okuyacak pek az şeyimiz vardı. Karar verdik: Her hafta para toplayacağız; İstanbul'dan kitap getirteceğiz. Hatta gizlice Avrupa'dan gazeteler, mecmualar kitaplar getirtmeye teşebbüs ettik. Bu ikincisi kolaydı fakat İstanbul'dan kitap getirtmek için izin almak lazımdı.

Mustafa Bey'in tevahhuşu günler geçtikçe zail olmuş; yerine yine vakit vakit serzenişli bir munisiyet pek üst perdeye asla çıkamayarak fakat nasihane bir munisiyet gelmişti. Onun için bir ürkütmeyecek zamanını bulmak; bu her günü her saati birbirine benzeyerek çekilmez bir azap olan hayattan pek bıktığımızı İstanbul kitapçılarına hiç zararsız, maarifin müsaadesiyle çıkmış kitaplar, gazeteler ısmarlamaklığımıza müsaade edilirse pek müteşekkîr kalacağımızı anlatmak lazımdı. Fakat sonra düşündük ki eğer böyle bir ehemmiyet-i mahsusa ile müracaat edersek; i'zâm etmesi, müteredit kalması ve nihayet korkması, müsaade edememesi gibi şeylere sebebiyet vermiş olacağız. İyisi ufak ufak siparişata başlarız; biraz para ile herhangi bir kitapçıya bir mektup yazarak, mektuplarımızı tetkik ettiği vakit böyle de bir iki mektup zuhur ederse, belki nazara çarpmaz. Çarpsa bile mahpusîn aleminde (152) yeni bir hoşnutsuzluğa bâis olmamak için ses çıkarmaz ve böylece matlub hasıl olur.

Öyle yaptık; derceng-i evvel: Şabah, İkdâm, Servet-i Fünûn ve bir iki kitap... Muhtelif namelere...

Tahminimiz, pek muvaffak zuhur etti. Paralar ve mektuplar, hiçbir maniaya uğramadan yola çıktığını, geri gelmemesiyle sabit oldu.

15 Teşrin-i Sani sene 1313 -Salı- Saat sekizi geçiyordu, Mustafa

Bey geldi. Doktor Reşit de gelmişti, bazı rahatsızlara reçete yazıyordu. Mustafa Bey, bu defa pek hoş geçinmek taraftarı olan öteki baştaki kovuğa uğradı. Orada bir arkadaşın bir sözünden münfail olarak yarım saat kadar bütün şikayetini bağırdı. Bizim tarafa geldiği vakit o şikayat ve infialatından bir şey kalmamış görünüyordu. Reşit'i meşgul görünce: "Reşit Bey, hasta mı var" dedi. Bu fırsatı kaçırmamak için: "Hepimizde umumi bir hastalık var ama doktor parasızlığa reçete vermiyor" denildi. O, bunu anlamayınca, diğer bir arkadaş izah etti. Nihayet dokuz günlük işlemiş olduğu da hatırlatıldı. Yarın getireceği vaadi alındı.

26 Teşrin-i Sani sene 1313 -Çarşamba- Saat yedide yevmiyeler geldi: on ikişer kuruş. Hemen umumi bir tevzi-i düyûn: Kahveciye, çaycıya, ortaya... baki (!) sarf!

Bir arkadaş kahve, bir diğeri çay pişiriyordu; yemek de ihtilalden beri kazan yemeği geldiği için yenemiyor, her birimiz birer miktar (153) para koyarak ayrıca yemek pişiriyoruz. Bir de aşure pişiren var; adı aşureci kaldı. Hayat-ı mescuniyette adeta küçük bir alem, bir pazar-ı bîğ u sıra ihya edilmiş gibidir.

* * *

Dışarıdan bazı haberler geliyor: Kuloğullarının isyanları alevlenmiş, iki taraf olmuşlar; bir taraf, baş ağayı istemiyor; diğer taraf, baş ağanın lehinde. Aleyhtar taraf -ki çoktandır hal-i heyecanda idi- kalabalık ve artık hükûmete karşı isyan emareleri gösteriyormuş.

Bir Çerkes Binbaşı vardı; vaka günü buraya gelmişti. Halinden bir iyi adam olduğu anlaşılıyordu, belki bu Kuloğulları hareketi dolayısıyla, tevkif edilmiş. Nihayet bugün Trablusgarp, pek karışık: İsyandar, hareketler, tevkifler, telaşlar... Ve en calib-i teessür olan cihet, alel-umum Arapların, yerli halkın, Fransızlara büyük bir teveccüh taşımalarıdır. Vakıt, vakıt, Tunus hudutu civarında Araplarla tesis-i münasebet etmiş Fransız zabitleri tutularak hükûmetine teslim ediliyormuş. Böyle bir Türk zabiti Tunus'ta tutulsa ne kıyametler kopmaz...

27 Teşrin-i Sani sene 1313 -Perşembe- Limana Fransız ve İtalyan (154) Postaları geldi; bir de İngiliz vapuru -ki grandasında Osmanlı sancağı var- tahkik ettik; erzak ve eşya-yı emiriye getirmiş. İşte aske-
rin erzakı ve eşyası hep İstanbul'dan, hep ecnebi vapurlarla geliyor. Ve her hafta Perşembe günleri muntazaman İtalyan ve Fransız pos-
ta vapurları uğurluyorlar. Bunlara bedel, şu memleketin denizinde, Osmanlılığı gösterecek, yalnız Muzaffer Korveti var. İdare-i mahsusa vapurları, bütün senede ancak bir iki, nihayet üç defa geliyorlar ve bunlar da hemen daima sürgün getirmek için ve o vesileyle eşya-yı ticariye de alıyorlar. Şu koca memlekette bir izhar ve irae-i sahibiyet ve mevcudiyet ki...

28 Teşrin-i Sani sene 1313 -Cuma- okumak ihtiyacı o kadar şid-
detli ki geçenki siparişatı pek sabırsızlıkla bekliyoruz. Ve bu bekle-
mek günlerinde, aşağıdaki arkadaşların ihya ettikleri "Menfa'da"yı okumak, onunla iştigal etmek, intizarı daha teşdid ediyor. "O İstanbul gazeteleri de gelse, kimbilir, aleyhine hücum edecek ne kadar şeyler bulunur" diyoruz.

Ve bugünlerde büyük emellerimiz var: Bir müstensihimiz olsa bununla şu halimize nisbeten vâsi' neşriyatta bulunabilsek müteaddit gazeteler, mecmualar, kitaplar... Nihayet sıra numarasıyla neşr-i asar eder bir kütüphane... Bu, tatlı ve mesut, bir gaye-i hayali oldu.

29 Teşrin-i Sani sene 1313 -Cumartesi- İhtilal ile hal-i mukarrerin harebisinden sonra, artık hamama ve çarşıya çıkmak, baîd-il-husul bir saadet olup kalmıştı. Dimağlar, bunu ümit etmeye (155) bile yana-
şamazken, bir arkadaş onu istemeye karar vermiş ve istemiş. Bugün Mustafa Bey cevap verdi: "Heyet-i Tahkikiye ve vali müsaade etmi-
yorlar". Bunun üzerine isteyenle reddedenin de beyninde bir münakaşa başladı. Ve yarım saatten ziyade devam etti. Red edenin de bazı sözlerinde şemme-i hakikat varsa da aralık aralık yalana dahi iltica ettiği görülüyor. Kim bilir belki o, bu yalanları, mühim bir "idare-i maslahat" kasdıyla ihtiyar ediyor. Neyse...

Getirilen tatlı suyun kifayet etmediğini, bir deve yükü daha gönderilmesini, kuyuya da bir kova verilmesini, aba elbiselerin de henüz gelmediklerini rica ve ihtar ettik. Elbisenin bugün, yarın gelmek üzere olduğunu, ötekilerin de çaresine bakacağını söyledi, çıktı gitti.

Fi 30 Teşrin-i Sani sene 1313 -Pazar- Hamam için olan dünkü münakaşa, semeredar oldu: Her posta dört kişiden ziyade olmamak ve her gün ancak iki posta çıkmak üzere müsaade sudur etti.

Bu gece bir yeni eğlence başladı: Keten helvası çevirmek ... (156)

Yemek sofrasının etrafına on, on iki kişi toplandı, bir ahenk-i mahsus ile işe başlandı. Saat bir buçuktan altıya kadar, hiç fasılasız gülüşmelerle, eğlencelerle bir helva çevirmektir gitti...

Yataklara girdiğimiz vakit, pek neşeli, pek şen, fakat pek de yorgunduk...

1 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Pazartesi- Dünden beri olan yeni hamam izninden bugün ben de istifade ettim. Hamama giderken ve gelirken Ethem'i penceresinde gördük; işaretle selamlaştık. Yeri iyi... Pencerenin önünde geleni geçeni seyretse akşama kadar eğlenir, canı sıkılmaz. Fakat, yalnızlık... gelenler, geçenler, ona yalnızlığın vereceği ezayı tahkir edecek kuvveti verebilir mi?

* * *

Bir haber-i felaket ki ancak çok geç vasıl oluyor: Trablus'a geldiğimiz haftasından beri hastaneye çıkarılan Tıbbiyeli Vasfi Efendi, geçen Perşembe günü ölmüş. Onun şüphesiz bugün şu dar-i mihnet ve gurbette, en aziz, anasından babasından yakın ve sıcak dostları, (157) mahbes arkadaşlarına haber vermeye lüzum görmemişler! O garip ve muhannet-zede, verem cenazesini, Trablus kumlarına, bir yetim bî-kes tabutu gibiüç kişi ile tevdi' etmişler. Bugün mahbesimiz bu haber-i siyah ile bir matem-i canhıraş içinde, samit ve bî-hareket, inledi... "Zavallı Vasfi! İstanbul'da yahut Tosya'da anan, baban, akrabaları, hayattaki yaran ve ihvanın beklesinler... Bir ümid-i visal-i ati, onların eyyam-ı hicran ve kahrını tehziz ve teselli ederken, sen, Trablusgarp kumları içinde, duçar-ı inkisam ol!"

İşte hayat ey müstebid, ey hûnî, işte hayat! En son günün nasibi birkaç arşın bez, bir ka'r-ı siyah turâb, bir ka'r-ı ahmerin olduktan sonra, keyf ve arzunun hakim ve galip olmasına uğraşmaktaki bu hırs ve şiddet, bu marizâne didiniş niçin, ne gün içindir? Ebediyetle mübeşşir olsan, karşıdaki ölüm gibi kavi ve hükümrân bir kuvvet bulunmasa, bu hırs ve şiddetin belki, kim bilir nasıl bir nokta-yı istinat bulabilerek, belki mazur görülebilir... Ölüm ve toprak, senin için de Vasfî için olandan daha yumuşak, daha az acı olmakdıktan sonra... Hatta senin önünde ölüm ve toprak... Arkada koca bir milletin, koca bir vatan evladının ta'n ve teşnii! Vasfî için hiç olmazsa aşinaları, dostları, hem felaketleri, gözyaşı döktü ve dökcek... Ya sen? Senin için dökülecek gözyaşları?

Ben sana, ey melun müstebid, sana, senin o ruh-ı sefil ve namer-dine acıyorum bile... Bu, her ne kadar bir israf-ı hissiyat ise de (158) arkasında mezara koştığına sevinen, mazine lanet bağırان bir halk, bir halk-ı mazlum, rehrev-i mezar tabutun gözümün önüne geliyor... O, sefil, ve mahmul-i lanet-i ümmet tabut... Onun o sefiliyet ve mu-hakkiriyetine acıyorum!

Vasfî: O, bir şehit-i hürriyet... ona acınmaz, ona hürmet ve ta'zim edilir, sirişk-i hürmet ve ta'zim dökülür! İşte bir şah-ı zalim ile bir geda-yı gayûrun hayattaki nasipleri!

Yaşasın hürriyet! Yerlere geçsin istibdat!

Fi 2 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Salı- Yevmiyeler geldi, evden de para geldi; bunlarla borçları ödedim, cebimde biraz para kaldı... Oh, borçlu olmak ne fena şey, insanı ne kadar rahatsız ediyor. Bunu söylerken, hiç borçsuz kalamayanları da düşünerek, kim bilir nasıl sıkıntılı bir hayat geçirdiklerini zannetmek istiyorum. Fakat beşeriyette bir amel-i mühim olan "alışmak" varken, işte mahbes gibi bir mahrumiyet-i şedide bile insanı öldürmüyor, yaşıyor...

3 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Çarşamba- Saat altıyı geçiyordu. Mustafa Bey geldi. Tayinatın çiğ verilmesini isteyip istemediğimizi sitemkar bir lisanla istimzaç etti. Bu, öyle bir şey idi ki istimzacı abes bulmamak mümkün olamazdı. Bu halde içimizden bazı arkadaşlar,

kazan yemeğini tercih etmiş olacaklardı... Tuhaf! Hem birer birer, şahıs şahıs istimzaç ediyor. Bu sırada bana da geldi: “Baba Efendi, sen nasıl istersin” dedi. Cevap verdim:

- Suale şaşırıyorum... İçimizde kazan yemeği isteyen de var mı? (159)

Eğer varsa, akıl çivileri pek gevşemiş olduğuna hükmetmeli! Şüphe mi var, elbette isterim; kazan yemeğini tercihen, seve seve yiyin için... Neyse, bu kadar kafi, mutlaka rey lazımsa ben çiğ isterim. Çünkü kazan yemeğini yiyemiyorum, ya akşam (160) üzeri kapıya dolan Arap dilencilere yahut köpeklere atıyorum!

* * *

Akşam üzeri elbise müteahhidi Yahudi, aba elbiseleri getirdi.

Fi 4 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Perşembe- Saat yedi raddelerinde hükümet konağının önüne beş yüz kadar Arap Kuloğlu⁵ toplanmışlar; Baş Ağa’yı istemediklerini bağırılmışlar. Bu bir kuru nümayiş... Fakat karşısındaki hükümet denî ve cebin olduğu için bakalım netice ne renk kesb eder. (Baş Ağa, hükümet tarafından mansub Kuloğullarının müdir-i umurı)

Fi 5 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Cuma- Yine dünkü nümayişçiler, bugün kale haricindeki Cuma Pazarını yağma etmişler... Bu arbede- de birkaç Yahudi maktül düşmüş. Bu yağmada Kuloğulları: “Valiyi öldüreceğiz” diye bağırılmışlar.

* * *

Tevkif edilen İstinaf Reisi, dün akşam Fizan’a nefy edilmiş ve Kuloğulları’nın isyanına bu nefyin dahi tesir ettiğini söylüyorlar...

6 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Cumartesi- Gece duydum: Viladet-i Hümayun gününe yetiştirilmek üzere gelecek hafta postasıyla bir “af istirhamnamesi” takdim olunacakmış. Bu istirhamnameyi Miralay Mustafa Bey’in müracaatı üzerine bir arkadaş yazacak; af talebini terviç edenler imza ettirecekmiş. Bu af talebinde bulunabilmek (161)

⁵ Trablusgarb’da Türk erkekler ve yerli kadınlardan türeme bir sınıf yerli halk.

hakkı, yalnız yukarı hapishanede bulunan arkadaşlara münhasır olup aşağıdakiler, bundan mahrum imişler. Doğrusu bu mahrumiyete kendi hesabıma gıpta ettim. Yine rivayete göre bu istirhamnamenin tertip ve takdimi Mustafa Bey, Bahri Bey ve Vali Paşa beyinlerinde kararlaştırılmış; tahririni bir arkadaşına havale etmişler...

Şu Trablus'a geleli beri istirhamname işinden o kadar usanç ve nefret geldi ki, ne olursa olsun, bu defa rey ve imza vermemeye katilen karar verdim. Offfff Ya Rabbi! Çanakkale'den beri hep bu name! Ve daima, habere yakın çalışacak istiğna-yı ekseriyeti, bin müşkilat ile mağlup edebildikleri halde, yine daima müracaat ve rızaya çalışmak zilletinden haya etmiyorlar... Ne utanmaz devre, ne utanmaz adamlara kaldık!

Fi 7 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Pazar- Arapların isyanı devam ediyor. Bugün iki binden ziyade Arap atlısı şehre yayıldılar. Yahudiler, dükkanlarını kapayarak evlerine çekildiler. Saat dokuz raddelerinde hükümet konağının önünde Arapların bağırışlarını işitiyor idik. Takım takım askerler silahlanarak kale ve hükümet konağına vukuu muhtemel hücumu men etmek için koşuyorlar. Seri ve mütelaşi bir koşuşma, hiç fasıla bulmuyor...

Akşam üzeri işittik: Arapların talepleri is'âf edilmiş Baş Ağa'yı azletmişler. Yalnız isyana ön ayak olanlardan on kişi kadarını tev-kif etmişler. Bu kadar zebun denî bir hükümete (162) karşı bu kadar küstah bir talebi kabul ettirebildikten sonra şu mevkıfları da isteyip almak lazım gelir. Bakalım nasıl olacak?

* * *

Bugün kazan yemeğimiz gelmedi. İşittik ki artık askeri kazan tablasından çıkarılmışız. Bu halde erzak, yarın çiğ gelecek. Ve bugünkü, memurları lehine, içine oynadı!

* * *

Vakadan sonra, buraya geldiğimiz ertesi günü iki Arap geldi, deniz üstündeki pencerelerin ölçülerini aldı idi. Şimdi iki gündür kuvvetli demir parmaklıklarla mücehhez çerçeveler getirilmeye baş-

ladı: “Deniz üstünde ne kadar pencere varsa hepsinin çerçeveleri eskimiş, parçalanmış, hepsini değiştireceğiz” diyorlar.

Ne kadar mantıksız: Bir taraftan af istirhamnamesi için müracaat ederek rey-i kabul dileniyorlar; bir taraftan da zabt ve hıfzı tevsikan pencerelere yeni demir parmaklıklar koyuyorlar.

8 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Pazartesi- Çiğ tayın geldi. Et, yedi buçuk kilo sığır eti, pişirebilene, hatta postalara taksim edebilene aşk olsun! Çaresiz askerle yolladık, çarşıda sattırdık, yedi buçuk kilo et, on kuruş etmiş... Kırk kişiye on kuruşluk et. Bu, on kuruşu postalara taksim ettik. Mustafa Bey gelmişti, hali gördü. Bakalım yarın nasıl gelir?

9 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Salı- Bugün de erzak çiğ geldi; et de, yine sığır eti... Fakat dünkünden iyiye... Böyle (163) iken postalara taksimi müşkül; umumun muvaffakiyetiyle, dışarıya satılacak fiyata bir postaya mal edildi.

Akşam ezanına yakın Mustafa Bey gelmişti. Eti, yevmiyeyi, elbiseyi, tatlı suyu söyledik. Zaten etin çaresine bakmış; yarından itibaren koyun eti gelecekmiş. Elbise için de eğer Yahudi para alamaması mazzereti olmayarak, mücerret ihmal ve tehirle elbiseyi getirmiyorsa, kendisini hapis dahi ederek, herhalde elbiseyi getirmeye icbar edecekmiş. Yevmiyeler için valiye müracaat etmiş. Perşembe'ye olabilecektmiş. Su için de hemen hapishane memuru yüzbaşığı çağırttı, emir verdi.

Bu gece, “Leyle-i Miraç-ı Nebi”; birbirimizi tebrik ettik. Herkeste, lakayt görünmeye çalışmak hareketi var ki, hüzn ve teessürlerini ifşa ediyor. Öyle zannediyorum ki bütün kalpler, uzak, pek uzak mazilerle asla bir istikbal olamayacağına katre katre damlayan zehirlerle inanır gibi oldukları sinîn-i güzeste-i mesude ile meşgul...

Fi 10 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Çarşamba- İstirhamname belası, geldi çattı! Arkadaşlardan biri yazmış. Bunun için bir diğer arkadaş beni istimzaç etti. Fikrimi, bütün nefretimi, böyle bir kağıdı asla imza etmeyeceğimi söyledim. Biraz münakaşa ettik, ber-neticesiz ayrıldık. Akşam saat onu geçiyordu, Mustafa Bey geldi; ben ocakbaşında bulunduğum için içeride neler geçtiğini anlayamadım.

Gece, bir grup olduk, oturuyor, şuradan, buradan konuşuyorduk; diğer bir gruptan bir arkadaş geldi, beni çağırdı, (164) koltuğuma girdi, avluya çıktık. Akşamki arkadaşla neticesiz bıraktığımız istirhamname bahsi... Fikrimi hep tasdik ediyor, hatta takdir ediyor; neticeye gelince: Her halde bu yazılanı, sonuncu olarak imzalamakta sebat... O kadar hulus ve uhuvvetle ricalı ve niyazlı bir sebat ki... dayanamadım; “peki” dedim. Yarım saat sonra, diğer biri kağıdı getirdi; menfur bir teaffünden tiksineye benzeyen bir işmi’zâz-ı istikrah ile imzalamadım. İnşallah -dedikleri gibi- bu, sonuncu zillet, sonuncu azap olur!

Uyumak üzere yatağıma çekildiğim vakit, asıl o kağıdı yazan arkadaş geldi; birkaç dakika görüştük. Hep o istirhamnameye dair... yazılmazdan evvel herkesin reyi alınmış da ondan sonra yazılmış.

- E... Hani benim reyim?

- Evet, bilhassa senin reyin de alındığını, meseleyi takviye, ciddiyyetini ispat için ortaya konuldu ve artık ondan sonra ben yazmaktan beis görmedim.

- Ne kadar iyi...

Bu meseleyi, bu kadar etraflıca kaydedişim, Sultan Hamit pervedelerinin bizim içimizde dahi ne kadar dedikodu, ne kadar yalanlar ilka ettiklerini unutmak içindir.

11 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Perşembe- Artık iyice kış hayatındayız. Fırtına, bora, yağmur, sis... Mahbesimizin ötesi berisi akıyor. Vali, bu defa sâdık; zuhur etti; geçenki vaadini tutarak, bugün yevmiyeleri yolladı. (165)

Kanun-ı Evvel sene 1313 -Cuma- Yağmur hala devam ediyor, dünden beri hiç kesilmedi. Gece yataklarımızın üzeri aktı, hem de şiddetli... Neye uğradığımızı şaşırarak, akmayan taraflara göç telaş içinde kaldık. Ve bu haftaki şiddetli fırtınadan Fransız Posta Vapuru gelemeyi; yalnız İtalyan postası geldi.

14 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Pazar- Dün akşama kadar yağmur kesilmedi; ortalık çamur içinde. Mustafa Bey geldi, aşağıda idim, bir kaç dakika sonra yukarı çıktığım vakit öğrendim ki ma’hud istirhamnameyi herkes kendi rızasıyla imza edip etmediğini, bir vuku’u bulup

bulmadığını sormuş. Bu, öyle bir kaide-i mahsusa ki gizliden gizliye, el altından devam eden icbar-ı gayr-i mer'i ve gayr-i maddiyi ketm ve ihfa için hiç olmazsa bu sayede bazı saf ve basit dimağları iğfal ve temin için asla müsamaha edilmez...

..O, öte tarafta iken, bir suale hedef olup da aksi bir cevap mecburiyetinde kalmamak için hemen yatağıma kaçtım, yorganın altına girdim. Döne dolaşa bizim kovuğa da geldi, beni yorgan altında görünce:

“Baba Efendi hasta mısın” dedi. Cevap verdim:

“Biraz kırgınlık, galiba soğuk almışım”.

Yanımda bulunan bir arkadaş İstanbul’a fenni kitaplar ısmarlamış, ona hitaben bunun münasebetsizliğinden bahsetti:

- Siz kitap ısmarlıyorsunuz. Şimdi kitabı ne yapacakcaksınız? Muvakkat bir zaman için okumayınız. Çare yok, bugün böyle lazım. (166)

Korkmayın; bildiklerinizi unutmazsınız, inşallah şu halden halas bulun da o vakit bol bol okursunuz. Sizin ısmarlayacağınız kitaplar, buraya gelinceye kadar birçok ellerden geçer. O eller, bu kitaplarla hakkınızda sû-i zanda bulunurlar. Bırakınız... Bazınız kitap için bilmem kime, Ebuzziya’ya filan kağıt yazar... Bunların lüzumu yoktur, anlıyor musunuz? Bunların şimdilik lüzumu yoktur.

Bu son darbe, bana idi: İki hafta evvel Ebuzziya Mecmuaları için olan sipariş mektubum geri çevrilmiş idi. Cevap verdim:

- Efendim, Ebuzziya Mecmuaları’nı ben ısmarlamıştım; mektubum geri geldi. Biz, bu mecmuaların ilanını gazetede gördük, memnu bir şey değil ki...

- Biliyorum oğlum, biliyorum... Ben sizi ta’yîb etmiyorum. Yalnız, bugün için böyle lazımdır diyorum; bırakınız, şimdilik terk ediniz, diyorum.

Bunları böyle ihlas ile hasbıhalkârane ve dostâne söyleyen adam, sekiz yaşından beri sarayda büyümüş, oranın ubudiyet-i kelbiyesiyle şiddet-i zalimanesiyle yetişmiş, ümmi bir adamdı. O kadar cehlî, o derece mensubiyetiyle, bu derece-i fazileti, insana hayret veriyor.

Bu hafta bir hukuk-ı idare ısmarladım, fakat dışarıdan bunu memur-i nasihimiz görmez.

Buraya geleliden beri bir Arap çocuğu geliyor, boğaz tokluğuna ortalığı süpürüp temizliyor idi, iki gündür gelmiyor. Koğuşun içinde taraf (167) taraf portakal, mandalina kabukları, kümeler teşkil etti. Arap çocuğun gelmeyişi, ma'hûd kısa yüzbaşının yarenliği imiş. Zavallıyı içeriye bırakmamış. Bize fenalık etmek için, o sefilin rızık-na mani oldu. Zavallı şurada yiyip içiyor ve bir kaç para alıyordu... Bu mümanaat ile yüzbaşı daha sefil olmuyor mu?

16 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Salı- Portakal ve mandalina kabuk-larının kümeleri daha çoğaldı, daha yükseldi, daha tehditkar bir hal aldı; miralay gelse de şikayet etsek...

Saat dokuz vardı, miralay geldi; daha biz söylemeden kabuk yı-ğınlarını gördü:

- "Bu nedir? Bu kadar süprüntü sıhhate muzur değil mi" demeye başladı. Ve zaten biz hazır idik, söyledik. Meğer o, bizden ziyade ha-zır imiş. Arap çocuğunun gelmemesi miralayın emri ileymiş. Bizim şikayetimiz, onun şikayetini açtı:

-Efendim kendiniz süprünüz... Artık iyice anlaşıldı ki sizin ya-nınıza herhangi bir iş için bir asker, bir Arap çocuğu getirmek iyi değil; olamayacak!

Sebebini sorduk, cevap verdi:

- Daha nasıl sebep istersiniz... Yanınıza canlı kim gelse, hemen onu dışarı ile muhaberede kullanmaya çalışıyorsunuz; olana kanaat, hiç işinize gelmiyor. Buraya işinizi görmeye, hizmetinize bulunmaya gönderilen askeri, eline bir çarık vererek, bir de mektup tutuşturuyor-sunuz: (168) "Bu filan yere gidecek, çarıktaki senin" diye yolluyorsu-nuz. Herif tutuluyor; yüzünüzden hapse atılıyor. Mektupta bir şey olsa bari... Fizan'a, Fizan'daki bir sürgüne... Süphanallah! Hem de bu, altıncı mektup imiş; beş tane gitmiş, gelmiş, görmemişik, altıncı-sını tutabildik...

Bir saatten ziyade, böyle birçok söylendi durdu... Nihayet giderken bağırarak:

- Bu süprüntü kaldırılmazsa biz kaldırmayız! Hiç cevap vermeden çıktı.

17 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Çarşamba- Bu sabah iki asker geldi, başlarında bir de onbaşı, ortalığı süpürdüler, temizlediler... Aşağı arkadaşlardan haber alıyoruz, rutubetten pek ziyade rahatsızlar... Hoca Aziz, o arkadaşlar için de birer, ikişer karyola yapmaya başladı.

18 Kanun-r Evvel sene 1313 -Perşembe- Mustafa Bey yevmiyelerimizi getirdi. İtalyan Konsolosu'ndan rivayeten Girit'ten ecnebi donanmasının çekilmiş olduğunu söyledi. Bu hafta İstanbul'dan gelen gazetelerde buna dair bir şey bulunup bulunmadığını sordu. Gazetelerde hiç öyle bir şey yoktu; İtalyan Konsolosu miralayımızla latife etmiş olmalı!

19 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Cuma- Birkaç gündür “af” havadisi devrana başladı. Bugün, sözü her vakit şayan-ı itimat biri “hiç değilse yüzde yirmi mevsuk olmak üzere” teminiyle bu rivayeti teyit etti.

Ve yine işitiyoruz ki Cenevre'de yeniden başlayan “Osmanlı” pür faaliyet, Trapluscarg istibdat-zedelerini kurtarmaya çalışıyor. (169)

Ve İstanbul'un “Tercüman”nında, Matbuat-ı Osmaniye'nin hercâi-i kadimi bin nikab zühd ve riya içinde, türlü makaleler yazarak, müstebidinin keyf ve hazzını isticlaba çalışıyor.

Bütün hissiyat-ı ulviyeyi menfaat ve rahat-ı şahsiyesine feda ederek koca bir milleti, akın akın mahbese, menfaya ve ademe giden evlat-ı hürriyeti, tahkir ve tezlilden haya etmeyen bu nâbekar kalemin sütunlarını okumak, kalpleri, çekilen alam ve ızdırabatı unutturacak kadar bir unf-u menfur bir zulm-u akûr ile tınaklayarak harap ediyor, inletiyor, ağlatıyor... Fakat okumamak, daha ne demiş olduğunu, daha ne raddeye kadar hasis'ül fitrat dûn-ur ruh olduğunu, anlamak ateşinden müstağni durmak kabil olmuyor. Onun, bu cihan kurulalı işitilmemiş zahidâne namelerini okurken:

“Ah, Kemal, Kemal! Kulûb-ı ümmette sen ta-ebed yaşa” diyoruz. “Yaşasın; bu bed tıyneti bize daha ne kadar evvel tanıttığı için ta ebed bin yaşasın!

Aba elbiseler geldi. Fakat terzi yine bildiği, işine geldiği gibi yapmış. Ceketlere üçer tane ilik açmış, pantolonların iliklerini hep kendimiz yaptık. Ceketlerden bazı bol olanlarını, düğmeleri geri almak suretiyle biraz giyilebilecek hale getirdik. Ve gece yine geçenlerde olduğu gibi keten helvası alemi vardı.

20 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Cumartesi- Müstebide karşı ufak bir hadise işitmek, bizi hemen inandırarak sevindiriyor. Ve zan (170) ediyoruz ki ümide doğru iyi bir adım daha atıldı. Aduvv-ı hürriyet ve insaniyeti zerre kadar taciz ve ta'zib edecek bir hal, bize hayat-ı taze, ümid-i taze veriyor. Bugün böyle bir şey işiterek çok sevindik ve canlandık: Teselya'nın iadesi, İstanbul'u karıştırmış... Yıldız Muhafızı Arnavud Taburu'nda da ne olduğunu henüz anlayamadığımız, bir arbede zuhur etmiş...

21 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Pazar- Vakadan evvel jimnastik güllerimiz, halkalarımız vardı. Mahbes hayatının betâetini onlarla tazmin ediyorduk; hepsini aldılar; aşağı yukarı gezinmek kâfi gelmiyor, kâfi gelecek kadar gezinmekten bıkıyor, usanıyoruz.

Haftada gelen gazeteler, ufak tefek kitaplar da çabuk bitiyor, meşgaleyi daha tenvî' etmek lazım... Lazım, fakat ne yapmalı? Bilmem hangi hacı fitilin hatırına gelmiş; baktım mahbesin ortasındaki yolda beş altı kişi ceviz oynuyorlar... Tamam... İşte bu eksikti! Şimdi bu, yeni eğlenceye güzel bir hücum var. Öyle ki Trablusgarp pazarı, bu hücumu ceviz satışında hissetmemesi kabil değil. Mahbesin içinde bir ceviz alışverişidir, bir ceviz telaşı gidiyor... On paralık cevizini yutulup tekrar aldırınlar; on ceviz ile kırk elli ceviz kazananlar, karşıdan alay edenler... Herkes ter ve telaş içinde...

Bu, böyle üç günlük berdevam-ı bî-fasıla ile bütün kulûb-ı kasvet-i mağlubu oyaladı, eğlendirdi, unutturdu. Sonra, bundan da bıktık. Ve şimdi, mahbesin avlusunda "mam..." oynuyoruz. (171)

Yirmi kişilik bir kalabalık... Kaydırığın bir darbe-i müthişesiyle pikoyu taa öbür tarafa fırlattıktan sonra, arkasından ebeyi koşturmak

ve bütün o ana kadar ebenin hırs ve zabtı altında, kendisine her biri ayrı ayrı ebelikten kurtulmak ümidi veren kaydıraklara hücum; o hücum anında pikosunu yerine koşturan ebe ile göğüs göğse çarpışmak ve sonra kovalaşmak heyecanları... Ebe kovalayarak vurduğu bir oyuncuyu ebeliğe getirirken kendisine bağırıyolar: “Olmadı... Olmadı; Piko yerinde değil! Piko yerinde değil! Kovalamak telaşıyla pikoyu attık, yeriye iyi koyamadık. Halbuki pikoyu güzelce yerine oturtuktan sonra kovalayacaktık, “olmadı azizim, yine ebe sensin!”

Bu anda avını azat etmek mecburiyetinde kalan ebeyi, bir tufan-ı kahkaha karşılıyor.

Bu, böyle saatlerce devam eder. Ve devam ettiği müddetçe, böyle bir şey görmemiş olan muhafız askerler, kapının önündeki Araplar, birbirlerine girerek, birbirlerinin omuzlarından aşarak, bu yaşlı çocukların oyunlarını, zevk ve neşvelerini seyrediyorlar...

Çocukluğa avdet! Onun vuku bulacağı, hem de böyle bir halde, böyle bir yerde olacağı kimin hatırından geçirdi?

25 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Perşembe- Mam, bugüne kadar devam etti. Nihayet ondan da usandık. Bu gece, Hoca Aziz, güzel bir top yaptı, yarın top oynayacağız; karar verildi. (172)

Sabahleyin uyanarak pencereden denize bakanlar, İtalyan ve Fransız vapurlarının gelmiş olduklarını gördüler. O vakit her kalpte bir ümit, tatlı bir sevinç parladı: İstanbul’dan mektup... Artık nâ-şekib ve bî-arâm, intizar dakikalarındayız. Mektuplar, gazeteler, Servet-i Fünûnlar bekliyoruz.

Hususıyla Servet-i Fünûnlar... Yukarıki ve aşağıki mahbeslerde müşterek ve müdam-ı mübaheselere, hoş ve tatlı vakit geçirişlere vesile oluyordu: “Yeni Edebiyat-ı Cedide” o devre-i zuhur ve galeyanında, zannederim, İstanbul’da bile bizim mahbeslerin hararet ve heyecanına nazır, böyle altmış kişilik bir mahfel-i alakadar bulamamıştı! Her haftanın yeni makaleleri, yeni şiirleri, yeni dedikoduları, bizim mahbesimizde de yeni münazaralar, yeni gürültüler, yeni dedikodular ihya ediyor. Bugün de pencereden bakarak vapuru görünce: “Hah geliyor Servet-i Fünûnlar” dedik.

Ne âlâ idi onlar, o günler... Bizim o fakir, mahrum, zavallı günlerimiz ne âlâ idi...

* * *

Üç postadır İstanbul'dan tütün gelmediği için şehirde asker tütünü bitmişti; naçar kuruşluk tütün alıyorduk. Ve bu altmış para yevmiyenin sülûsanını böylece gasp edince, hesap, pek fena şaşırdı. Bu son haftanın yevmiyesi de gününü şaşırdı... Bütün şaşırmışlar ortasında, berbat ve şaşkın bir halde kaldık. Bereket versin Servet-i Fünûn yetişti de maneviyatımızı tedavi ve taziye ederek berbatımızı hissetmeğe meydan bırakmadı. (173)

29 Kanun-ı Evvel sene 1313 -Pazartesi- İki gündür yavaş başlayan ehemmiyetsiz bir ağrı gibi görünen romatizma, bugün arttı. Dizlerimin sızısı uyutmamaya, yürütmemeye başladı. Ve şimdiye kadar bütün ömrümde kışın yün don giymemiş olduğum halde, şimdi doktor arkadaşların musır ran tavsiyeleriyle giymeye, belime de içinden yün kuşak sarmaya mecbur oldum. Mahbes, mahrumiyet, sefalet, bütün bu belalar el vermiyor ki bir de romatizma musallat oldu. Kuvve-i tabîîye bile, müstebide yardım ediyor!

4 Kanun-ı Sani sene 1313 -Pazar- Gece saat iki de iki arkadaş birbiriyle darılmışlardı; biri manasız bir huysuzlukla, bu, dil kavgasını miralaya kadar yetiştirerek şikayet etmiş miralay da pür telaş...

Sabahleyin geldi, yine bu vakadan tutturarak, bütün felsefelerini nasihatlarını savurmaya, tehditlerini püskürtmeye başladı. Nihayet:

- İşte bak, bu vaka sebebiyle, hakkınızda hüsn-i şehadet-i mutazammın raporu valiye tasdik ettiremedim. Sabahleyin tasdik için götürmüştüm, tasdikten sonra postaya verecektim, "Bugün onlar yine isyan etmişler, ben bunu tasdik edemem" dedi, diyordu.

Artık tahammül edemedim:

Ne yapalım sağlık olsun... Siz, her şeyi böyle i'zâm ettikçe teminata inanmadıkça, daima böyle haksızlıklar yaparsanız! Hem biz, artık lütuf istemiyoruz; halimize bırakınız kâfi...

- Peki, şimdi valinin bu sözü haksız mı? (174)

Bu suale karşı bağırdım:

- Haklı mı?

- Bilmem...

- Haksız! Evvela, bu iki efendi birbiriyle ileri geri biraz söylendiler, üç beş kişilik bir aile içinde bile, daima olabilen bir hal... Buna isyan demek günah değil mi? Saniyen büyük bir gürültü bile olsa, bunun yalnız iki efendi arasında olduğu sizce muhakkak bulununca, “nasıl isyan etmişler!” diyen bir adama, hak verebilir misiniz?

- Peki ne yapalım?

- Ne yapacağınızı siz bilirsiniz! Nasıl keyfiniz isterse öyle yapınız... Bize ne?..

- Öyle değil... Şimdi biz istediğimizi yapmaktan çekiniyoruz; sizi nasıl idare edeceğimizi şaşırdık. Geçen ki vakada yapmadığınız kalmadı! Gürültünüz bütün dünyaya duyuldu. Ben sizi kurtarmak için uğraştıkça maniler icat ediyorsunuz... Dünyada sizden bilgiç kimse yok... Bu kadar bilgi ile kendinizi idare edemiyorsunuz. Bu, nerenin bilgisi anlamadım ki...

- Darılmayınız... İşte siz daima böylesiniz... Böyle bir sürü lakırtı, bir sürü vehim, telaş, daha bilmem ne! Böyle devam ettikçe emin olunuz ki bizi değil, her akşam şu kapıdan ekmek, artık yemek dilenen sefil Arapları bile idare edemezsiniz... Bu, bizim idareye gelmezliğimizden değil, sizin idare bilmeyişinizden! Hem ne lüzumu var, dediğim gibi: (175) artık lütuf istemiyoruz. Bizi halimize bırakınız... İktiza ederse hakkımızda şikayet raporları veriniz... İlla başımızda böyle bağırmayınız.

Ben sustum, sonra birazda onu ikna ve teskin gayretiyle Kamil Hoca söyledi. Bu aralık yüzbaşı da yevmiyeleri getirdi; verdiler, gittiler...

İki kavgalıların komşuluğu artık caiz değildi; diğer arkadaşların tensibiyle onların biri benim yerime gidecek, ben onun yerine geleceğim, öyle yaptık. Ben bu tarafa geçince, öteki arkadaşlar, yeni yerimi tebriğe geldiler!

5 Kanun-ı Sani sene 1313 -Pazartesi- Sabahleyin yeni yerimde pek güç uyandım. Fakat bu son uyanışa kadar kaç defa uyandırıldım, tekrar uyudum. Bazı arkadaşlar direkler arasına hasırdan bir nevi yataklar -tabir caiz görülürse- hamaklar yapmışlardı; bizim kerevetin önünde de öyle bir tane vardı ki içindeki inerken oradan: “Güm”; kerevete atlıyor, bu gümbürtü ile ben ve yakın arkadaşlar uyanıyoruz... Sonra öteki, sonra öteki... Bütün kerevet, bir baştan bir başa, bu tevali eden bu gümbürtülerle uyanıyoruz ve tekrar uyuyoruz. Alâ bir rahatsızlık ki az daha gayret etse, bütün koğuşa sirayet edecek! İkinci cigarayı yaktığım vakit, ötedeki arkadaşların birinden bir kağıt geldi. Burada bir lûgat kitabı kalmış, bulup yollamamı istiyor. Ve Kamil Hocanın dest-i himmetindeki karyolaların mümkün olan süratle yetiştirilmesini rica ediyor; çünkü diyor: “Rutubet çamurları içinde yatıyoruz”. (176)

Hemen kalkıp arayarak, lûgatı buldum; yolladım. Karyolalar için hazret-i Hoca-i Aziz’in der-bâr-ı mesai kararına şitaban oldum. O da kalktığından beri bu karyolalarla uğraşıyordu. Ve bu usanmaz uğraşmalarla hergün bir iki karyola yetiştiriyor; oradaki yaran-ı hürriyeti rutubet çamurundan hergün birer ikişer kurtarıyordu. Ya biz, Hoca-i Kamil’siz olaydık ne dolabımız, ne bavlumuz, ne karyolamız, ne semaverimiz, ne hiçbir şeyimiz olacaktı!

10 Kanun-ı Sani sene 1313 -Cumartesi- Bu gece Ramazan oldu.

Ramazan... Bu mübarek ayın, ilk gecesinin an-ı evveli, kırk esir-i hürriyeti sinesinde uyutan bu mahbeste, kutsi bir zindegî hayat ile titreyerek bütün kulûb-ı naimiyi, hüsrân ve yeisle uyuşan kulûb-i muzmahileyi tahrik etti. Gece saat dört, sanki bütün kainat, gecenin sine-i siyahına büzülmüş, saâkit ve gark-ı nevm iken ilk ramazan topu, alemimizin en karanlık köşelerine nur, hayat, hareket serpti; bir hay huy-ı sürur, bir âmed-i şüd neşve, bir mâli-i neşat-ı esvat ve harekâtın ortasında bir birader-i esaret, bilmem nereden bir gaz tenekesi, bir de süpürge sapı bulmuş; bu hiç görülmemiş, nev icat Ramazan davuluyla gümlenmeğe, ve bir iki arkadaş da davulun fasılalarında ramazan beyitleri söylemeye başladılar. Öyle hükm edilebilir ki şu mübarek ramazan, hiçbir yerde, hiç de bu kadar sürur ve neşve ile karşılan-

mamıştır! Bu sürur ve neşve, bu hay huy-ı şâd ve hürrem, bilmem ne kadar devam etti, fakat bütün bu, gülen, oynayan, bağırişan, teneke davulla (177) dünyayı velveleye veren ramazan güruhunun her birinde, vakit vakit, amik ve girizan durgunluklar hissediliyor; yine gürültü başlıyordu. Bu anlarda, bazı muhafız askerleri istihdam ederek aşağıdaki arkadaşlara ramazan tebriği yollayanlar ve onlardan cevap alanlar bulundu.

Ramazan, bizde, on beşine matuf bir ümid-i saadet de ihya eder: Kaç senedir, Yıldız'dan Topkapı Sarayı'nı teşrif-i şahane köprüde, denizde, karada bir hareket ta ebed-i hayat ile vatanı kurtaracağı, bütün felaketleri müstebitle beraber alıp götüreceği ümidi... Belki bu ümidin de, şu çûşuş-ı şâdumanda büyük bir hissesi vardı. Ah, o büyük gün!

Son bir fasıla-i tabl ve esvat da bütün yaran-ı esarete bir durgunluk, yorgunluktan geldiği zannolunan bir atalet istila etti. Birer, ikişer, üçer, beşer avluya çıktılar; avluda, bir leyl-i siyah vardı. Öyle zannediyorum ki şu avluda üşüyünceye kadar gezinen, bütün hudut-ı hürriyetleri şu kalın ve yüksek duvarın önüne kadar olan mesaib-i zedegânın göz kapaklarından sıcak, harap ve yetim bazı katarat yuvarlandı ve onları nice esrarın ve ne kadar göz yaşlarının harimi olan bu siyah gece, sinesine çekti, sakladı...

Bu gece, bizim evlerimizde de, o ilelebet uzak bir mazi kalmaya mahkum evlerimizde de ramazan vardı, öyle mi?

Bugün bu cereyanlarla ruhen inlerken, bizim bu mazlumiyetimizi hıfz ve temin eden miralaya yüz, Dişlek Hasan'a yetmiş lira ramazan harçlığı (178) ihsan-ı şahane geldiğini işittik. Bu mebzul ve hak edilmemiş, yahut zulmü idameye masruf helecanlarla ödenmiş paralar, vatanın hazine-i fakirinden ağlaya ağlaya çıkarak bu sefih ve haksız ellere dökülüyor. Bizim altmış para yevmiyemiz, hergün erteye kalıyor...

11 Kanun-ı Sani sene 1313 -Pazar- Ramazanın biri...

Menhus haftalık, bugün de gelmedi. Şimdi parası olmayanlar, olanlardan ufak tefek istikrazlar ediyorlar.

12 Kanun-ı Sani sene 1313 -Pazartesi- Mustafa Bey geldi, şimdi gidip on günlük yevmiye getireceğini ve hamam için de validen izin alacağını söyledi.

Bu mahbese girdiğine, düşe kalka Trablus'a kadar geldiğine pişman olanlardan, biri Mustafa Bey'e müracaat ederek rüyada peygamberi gördüğünü ve kendisine peygamberin "kalk git, Sultan Hamit'e hep bildiklerini söyle; lazime-i sadakat budur" dediğini, kendisi de İstanbul'da bir hayli dinamitçiler, suikast erbabı tanıdığını, emri peygamberiye imtisalen hepsini padişaha arz edeceğini ve bunun derbar-ı şevket'e telgrafla arz edilip, hizmetinden istifade edilmek üzere İstanbul'a aldırılmasını tavassut olunmasını söylemiş.

Bunu Mustafa Bey'e, birkaç gün evvel söyledikten, ret ve kabul cevap alarak müsterih olduktan sonra, dün de "param bitti; bana para yollasın" diye haber yollamış.

Şimdi Mustafa Bey mahbese geldi, onun gıyabında, bize söylüyor: "Bunun bir emr suretinde olmasının ehemmiyeti yok. Rica, istirham (179) bile olsa, ben onunla böyle bir muamele de bulunamam... Buna siz nasıl edin edin muavenet edin, mümanaat edin, ne yaparsanız yapın, böyle münasebetsizliklerini harice çıkarmayın. Padişah, onun gibi çılgın değil, böyle şeylere aldanacak!

İşte Mustafa Bey'in her vesileden istifade düniyetinden yüksek bir fitratla olduğuna, yeni bir delil daha. Şimdiye kadar pek çok ahvalde Mustafa Bey, fitrat-ı afifesini ispat edecek delail göstermiştir. Bu adam ümmidir, saraya sekiz yaşında gelmiş, elli beş yaşına kadar oranın hava-yı müteaffinini teneffüs etmiş; oranın alçaklıkları içinde yüzmüş; o gaddar ve zalim muhitin ilkaatıyla beslene beslene büyümüş... Böyle büyümüş fakat afif ve temiz ruhu, bu levssiyatı belğ ve mass etmemiş, daima temiz ve mert kalmış...

Daima temiz ve mert... Fakat bütün belaların nazırlardan, büyüklerden (180) geldiğine, Sultan Hamit'in masumiyetine kâil. Bu kâiliyetini, Sultan Hamit'in zühd-ü zahiresine emniyetinden, bu emniyeti de mevkiî ve menfaatinin takviye edilmesinden alıyor zannediyorum. Fakat bunu, kendisi bu kadar vuzuhuyla görerek, bilerek ihtiyar etmediğini pek bedihi görüyorum. O zaten hiçbir zaman kendisini tahlil etmemiştir ki... O, zahid bir padişahın ve mebzul bir menfaatin müvacehesinde ve halifeye fıkır ve dil uzatmamak terbiye-i ibtidaiyesinin mengenesinde...

Şimdi, böyle bir hadise-i elimenin karşısında, bütün çekilenlerin hep kendimizden geldiğine iman etmemek nasıl mümkün olur? Sultan Hamit, Sultan Hamit! Hepimizin gözüne o batıyor. Fakat bir Sultan Hamit, olduğundan daha bin kere ziyade hain ve hûnî olsaydı, tek başına ne yapabilirdi? Onun silahları, gürzleri, kalkanları, topları, tüfekleri, bazen cehl ile ve ekseriya hırs-ı menfaatle dûniyet-i fıtratla bizlerden olmasaydı, neye muktedir olabilecekti? Ve fakat, hayat, bunca zillete değer mi?

14 Kanun-ı Sani sene 1313 -Çarşamba- Yevmiyelerin hergün erteye kalması hokkabazlığı artık ucuzladı: Acz! Vilayet Sandığı'nda şu, nihayet on lirayı te'diye edecek para yok... Fakat diyorlar ki "Sandık Emmini hasta, bugün de gelemedi. Bunun için hükümet veznesi açılmadı". Buna inanacağımızı zannetmek kadar beyinsiz olmak için, kahve ocağından yetişmiş bir vali, Yıldız fenerciliğinden büyümüş bir müfettiş olmalıdır. (181)

* * *

Ramazan... Bunun⁶ hayat-ı mutadeyi değiştirdi. Günün saat sekizine kadar umumi bir durgunluk, mahmuri-i siyam, uyku, bir hava-yı âtıl-ı sükunet... Sekizden sonra, bir faaliyet-i şikem-perveri... akşam hazırlıkları.

Bu sofranın nöbetçileri et kıyıyor; ötekiler çorbaya terbiye yapmak için yumurta çalkalıyor; üçüncü takım, kıymasını bitirmiş köfte yoğuruyor; matbaha gidenler, matbahtan gelenler, bir meşguliyet-i şikemmiye ki o kadar mu'tî-i iştihâ olmayanlar bile, bu umumi cereyana kapılmaktan kurtulamıyorlar.

Saat on bir buçuk oldu mu? Orucun tiryakilerini, açlığın ve cıgarasızlığın sersemelerini ta'zîp etmek dahi yeni bir cereyan oluyor. Bu akşam ki on bir buçuk cereyanına bir seyirci halinde değil, bilfiil iştirak ettim: Paraya kıydım, bir kuruşluk fişek ısmarladım! En can alacak noktalarda, en cana degecek gürültülerle fitilledığım kestaneler, arayıcılar... Diğer kestanelerle arayıcıları da şevke getirerek

⁶ Kelime böyle yazılmış ama anlama göre "bugün" olması daha uygundur (a.n.)

mahbesi, kovalayanlar, kaçanlar ve gümbürtülerle doldurdu. Ta top gümbürtüsüne kadar... Top, mağrur ve müteennî emreder gibi gümlerken, bütün fişekler, kovalamak ve kaçmaklar, felce uğramış gibi birden sükut etti ve herkes sofrasına şitaban oldu; şimdi, hiç sessiz, yalnız ellerle ağızlar hareket ediyor...

16 Kanun-ı Sani sene 1313 -Cuma- Dün İstanbul'dan mektuplarımızı aldık, hep rahat ve selametteler... Fakat bütün satırlardan, kelimelerden ağır bir hastanın yanında güleryüz göstermeye (182) çalışmak isteyen bir tebessüm-i cebri, yalancı bir itidal, bir sükun ve sürûr tereşşüh ediyor ki bunları öyle tebessümat-ı cebriye ile karşılamak ve ne olursa olsun, bu kadar metin ve gayur kalmalarına sevinmemek kabil değil. Ve sevindik...

Artık bugün, yevmiyeler geldi. Fakat bilmem Sandık Emmini iyi olmuş mu? Bunu sormak hatırıma gelmedi. Yevmiyelerin kabiliyetiyle herkes alacağını vereceğini tesviye ediyor ve neticede bazı keseler biraz genişliyor, bazıları biraz daralıyor; her halde bir hafta ona bir kuvvet -zavallı kuvvet- hasıl edilmiş oluyor.

* * *

Kitap getirtmek bu haftaya kadar gazetelerle, Servet-i Fünûn ve tek tük siparişlere münhasır kalıyordu; bu hafta, kaç günden beridir olan cerayan, bugün çok ilerledi. Birkaç arkadaş toplandık, bir fihrist yaptık. Ooo... biz, bir iki kitabı getirebilmek iznini almakla müteredit iken, fihristin gösterdiği adet yirmi ikiyi buldu. Önüme çil çil kurşlar yığıldı. Arada, "azizler, geliniz, şu kitapları okuduk farz ediniz de paralar bana kalsın" diye alay ediyorum. Gülüşüyoruz...

Fihrist tamam, saydım para da tamam, şimdi tamam olmayan yalnız memurun muvaffakatı... bakalım nasıl edeceğiz? Bakalım bu saadet nasıl kazanılacak?

Saadet... Bunun nasıl azim bir saadet olduğunu, hayatlarında öyle acı mahrumiyetlere katlanmak giriftarlığına düşmemiş olanlar, takdir edemezler...(183)

Bu saadeti kazanmak, arkadaşlarca bana tevdi edildi. Mustafa Bey'e bir ricaname yazdım. Bu kitapları getirmemize müsaade et-

mesini, mürüvvet-i mearif perverlerinden beklediğimizi tekmi arkadaşlar namına arz ettim. Fihristi de lef ederek yolladım. Mustafa Bey, gece geldi:

“Baba Efendi, Fahri Efendi...” diye beni arıyordu. Yanına gittim, konuşmaya başladık:

- O kitapları sen mi ısmarlıyorsun?
- Hayır efendim, yalnız ben değil, hep arkadaşlar...
- Fakat o kadar kitap çok değil mi?
- Efendim o kadar kitap, bir kişi için bile az, nerde kaldı ki bu kadar kişi için çok olacak...
- Öyle ama, bu kadar kitabı toptan bir kitapçıya ısmarlamak?
- Ne olur efendim, daha ucuz alınır.

- Oğlum o da doğru ama bu kitaplar, kitapçada bir paket olacak; sonra Trablus'ta Mustafa Bey, vasıtasıyla filana gidecek... Halbuki Zaptiye Nazırı'nın böyle şeylerden başka ne işi var? O kitapçılarda sürülerle hafiyeler eksik olmaz. Bir koca paketi sezdiler, anladılar mı al sana bir jurnal... Sonra?

- Efendim, kitapçılar her posta günü, böyle büyük büyük paketler bağlarlar, her tarafa yollarlar, onların o kadar çok paketlerin içinde, bir paket de Trablus'a olursa, sizi katiyen temin ederim ki hiçbir dikkati, ehemmiyeti celb etmez. (184)

(Başını sallayarak) “eder eder... Onun en iyisi bu siparişi parçalamalı, parça parça getirtmeli”

Şimdi ben, bu işe pek zayıf bir ümitle başlamış olduğum için, bu muvaffakiyetle bu sevinci güç zabtederek, hemen cevap verdim:

- Peki efendim öyle yaparız... Fihristi iki kısma ayırırız, bir kısmını bu hafta, bir kısmını gelecek hafta ısmarlarız.

- Peki, olur...

Bu cevabı alınca yerime koştum, bu hafta getireceklerimizi ayrıca yazdım, fihrist yaptım, getirip kendisine gösterdim, kabul etti: Alâ...

* * *

Bugünkü sebze tayını, bilhassa kayda şayandır. Şimdiye kadar askerlik aleminde epeyce dolaştığım halde ne gördüm, ne de işittim: Kurutulmuş değil, kurumuş; taze ekmekler, parça parça biri biri üzerine atılarak, zamanla kendi kendine kurumuş, böyle olduğu için üzerleri de mavi bir küf tabakasıyla örtülmüş, ekmek parçaları... Bu etin içine konarak pişirilmiş, adına da “ekmek lapası” denirmiş. Askere vermişler... Ne güzel Ramazan sebzesi!...

17 Kanun-ı Sani sene 1313 -Cumartesi- Yetmiş altı kuruşluk posta pulu aldurdım, kitap siparişi mektubuna lef ettim; mektubu postaya götürerek taahhüdlü yaptırarak adamın, müdür-i ankebutun, Mustafa Bey'in rey-i lahikından haberdar olduğunu bilmesi lazımdı; bunun için postaya yollamadan evvel, mektubu ve melfufunu Mustafa Bey'e yolladım; (185) akşam ezanına yakın reyi muvaffakatle beraber getirdi; zarfı kapadım, kırmızı balmumu ile mühürledim, artık yarın da taahhüdlü olarak postaya... Taahhüd masrafı, yalnız bana değil.

* * *

Gece saat dört vardı, Mustafa Bey geldi, yanında Yahudi terzinin kefilî var. Kimlerin elbise almadıklarını sordu. Ayrıca yelek ısmarla-yarak parasını da peşinen vermiş olanlar şikayet ettiler. Mustafa Bey de şikayet ediyor:

- Bu Yahudi top atmış... “Ben kimde para bulursam alırım, vermeyeydiler” diyor... Herife yelek parası verirken bir kere bize sormak, danışmak yok muydu? Şimdi tut kelin perçeminden... Bakalım uğraşacağız, diyor.

Kısmen sabır edememek, kısmen de yol göstermiş olmak için dedim ki:

- Efendim, bu kadar şikayet kafi değil... Sahra-yı kebirde değiliz ya, alan alana, kapan kapana gidecek... Bu dolandırıcı Yahudi'nin mademki kefilî de var, kendisini de kefilini de mahkemeye verirsiniz, herkesin hakkını ihkak ettirirsiniz. Bir batakcının, “ne yapalım vermeyeydiler demesiyle bütün haklar sakıt olmaz ya... Onlar, işi

mahkemeye düşürmeye mecburiyet verince, hem bu paraları, hem de mahkeme masrafını öyle bir öderler ki...

- Bakalım, yapacağız, uğraşacağız... Vilayete anlatamadık: Ucuz etin yahnisi tatsız olur. İnşallah bu gelecek yazlıkları başka türlü yaparız... (186)

Yahudi'nin kefilıyla beraber çıktılar, gittiler...

18 Kanun-ı Sani sene 1313 -Pazar- Az kaldı kitap mektubu yetiştirmiyordu. Saat beşi geçiyor, hala ne bir memur, ne bir asker geldi. Nasıl yollamalı? Şuraya buraya araştırdım durdum; bir vasıta bulamadım. Hele şükür, Hüseyin Onbaşı geldi de beş buçukta yollayabildim. O kadar telaşımın sebebi şu ki saat altıda posta kapanıyor...

20 Kanun-ı Sani sene 1313 -Salı- Bugün kış olduğunu hatırlatacak kadar boralı geçiyor. Akşam ezanına yakın denizin iniltisi, rüzgarın sâmia-çak ısıkları, ruha karlar yağdıran boralar, insanı titretiyor. Gece saat yarımında gündüzkünden çok şiddetli dolu yağdı. Henüz dindiği sırada arkadaşlardan bazıları avluya çıkmışlardı; dolu yığınlarından kar topu yapmışlar, içeri getirdiler:

- "Trablus'a kar yağmaz imiş; İşte!" diye bağıryorlar, kocaman portakal kadar "dolu topları"nı havaya kaldırarak herkese gösteriyorlardı.

Kim bilir, şimdi İstanbul'da ne kadar kar vardır? Kim bilir ne kadar fakir aileler, açlıkla uğraşmaya mecal bulamazken, kömürsüzlükle, soğukla pençeleşmek azabı içinde de kıvranıyorlar...

Denizin ve rüzgarın pencereleri zangırdatarak, çatırdatan methur ve mecnun ve bî-fasıla savletleri karşısında, artık defterime devam edemeyeceğim. Bu gecelik bu kadar...

21 Kanun-ı Sani sene 1313 -Çarşamba- Hergün saat yediden (187) sekizden sonra, kapının önüne birikmeye başlayan çoluk çocuk, erkek, kadın, fukara, Trablusgarp'ın elim sefaletini acıklı bir lisan-ı hâl ile tahrir ederek kulûb-ı şefkati dağdar eder. Bizden hayat ve tokluk dileyen bu zavallılara, artığımızın, sevinilecek bir mazhariyet olduğunu görmek ve bunu bir an tasavvur etmek, insana ne ağır bir keder veriyor! Bugün yine öyle toplandılar... Bu zavallıları her

akşam, bizce ne kadar mümkünse o kadar yemek ve para vererek se-vindiriyoruz; bu akşam da öyle oldu. Otuz kadar vardılar. Hava da so-ğuk olduğu için küçük çocuklar tiril tiril titriyorlardı. Bu kadar câlib-i rahm ve şefkat bir sefalet içinde oldukları halde, hepsini doyurmak ve memnun etmek kabil değildi.

Şimdi, yalnız o titreyen çocukları içeri aldık. Hâlin rikkat ve hüz-nünden nöbetçi ve muhafız askerler de müteessir olmuşlar; çocukları içeri almamıza mani olmadılar. Bize geçen yaz verdikleri ceket ve pantolonlardan birer takım, bu sefil yavrulara giydirdik. Ve içeride-ki arkadaşlara da koşarak hâli anlattık, onlar da iştirak ettiler. Artık tekmi! çocuklar, bir dakika evvelki delik, yırtık paçavralarından kur-tulmuşlar, yeknesak, eski hallerine göre yeni, elbiseler giymişler; se-vinçlerinden gözleri parlıyor; yüzleri gülüyor.

Bazı bazı para filan verdiğim böcek gibi simsiyah, yusuvarlak, ancak beş altı yaşında tahmin olunabilen Fatmacık da orada idi; onu da giydirdik. Yanındaki babasının iznini alarak Fatma'yı iftara davet ettim; içeri getirdim. Ağız, burun (188) yüz ve göz, toz toprak ve pislik içinde; bir bez bularak ıslattım, sabunladım. Fatmacığa, elle-rini, yüzünü ve gözlerini temiz silerek, hiç şüphesiz ömrümde yega-ne, mükemmel bir tuvalet yaptırdım; önüne biraz pilav, patates, reçel koydum. Şimdi, Fatmacık, günlerce aç kalmış bir hayvan hırsıyla, önündekilere vukûna ihtimal verdiği hücumlara karşı gözleri fırla-mış, etrafını tecessüs telaşlarıyla, acele, mütehâlik yiyordu. Bu, gö-rülecek bir manzara-i sefalet ve cidden görülmemiş bir hırs-ı cev' levhası olduğu için mi nedir; beş on arkadaş Fatma'nın başucunda, ayakta, harkûlade bir şey-i garip seyreder gibi hayretler ve teessür-lerle bakıyorduk. O, yemeğini yerken, bir arkadaş, eline iki portakal verdi. O, bir eliyle portakallara savlet etti ve onları titreyen bir hırs ile elinin ve kolunun arasında hıfz etmeye çalışırken öbür eliyle de muh-tez ve mütelaşi, pilavı kaşıklıyordu. Bu kadar küçük bir çocuğun bu kadar çok yemesi, bizler gibi sefaletin bu derecesini görmemişlere, harukûlade geliyor. Fatma'yı kapıya götürerek babasına teslim etti-gimiz vakit, bir lemh-i nazarla bakiştılar; bütün bir saadet-i hasılanın tebessümlerini teati ettiler. Zavallı sefiller! Zavallı beşeriyet!

Bu bedbaht memlekette, sanayi, ticaret, ziraat mektepleri, müesseseleri olsa; hükümetin yed-i ubuvveti bu sefilleri, evlat sevgisiyle kucaklayarak, o mekteplere, müesseselere doldursa... Bu halk-ı yetim, şu sefaletle ne kadar yabancı kalır; ne kadar mesut ve gayur olur, nasıl bir servet-i azime-i asliye ile zenginleşir idi? (189)

22 Kanun-ı Sani sene 1313 -Perşembe- Avludaki nöbetçilere bir nefer daha ilave edildi. Doktor Reşit, belediye tabibi vazifesiyle hergün geliyordu; onu da men ettiler. Ve bizi en çok müteessir eden, doktorumuzun gelememesi oldu.

Geçen gün zindandan bazı kürek mahkumları firar etmişler. Vilayet bunu duyduğumuzu haber almış; telaşa düşmüş. Firarımız ihtimalini hatıra getirdikçe çıldırıyorlar ve bu çıldırmak, sebepsiz değil: Kürek mahkumlarından bazılarının firari telgrafına, mealen bu cevabı almışlar: "Zindan tamamen boşalsa dahi o kadar haiz-i ehemmiyet değil, zinhar siyasi mecrumlardan bir tanesinin firarına meydan verilmesin!"

"Münib"ın de bir Fizan mektubu tutulmuş. Bu iki sebeple şimdi validen mülazımlara kadar muhafazamızda alakadar bütün memurlar, firarımız ihtimalinin tahakkuku korkusuyla azim bir telaş ve helecan içindeler.

27 Kanun-ı Sani sene 1313 -Salı- Bu hafta on beş kitap daha ısmarladık. Bu ikinci sipariş, memurumuzun epeyce canını sıkmış, mahbesimize geldiği vakit biraz uzunca konuştuk:

- Eh, Fahri Efendi, artık İstanbul Kütüphaneleri'ni boşaltabildik mi? Yoksa, kıyıda bucakta daha kaldı mı?

- Efendim, daha kaç kitap ısmarladık ki... Topu topu yirmi iki kitap!

O, benim söylediğimi işitmiyor, müstakil söylüyor:

- Efendim, yüz tane kitap... bunları okumaya bir ömür yetmez. Bilmem ki bu kitaplar nasıl okunacak? Bu kadar kitap ne olacak? (190)

İşittirmek ve susturmak için hızlıca bağırdım:

- Beyefendi, sade kendiniz söylemeyiniz, lütfen biraz da beni dinleyiniz. Bu kadar kitabı yalnız ben okuyacak olsam bile hepsini on, nihayet yirmi günde okurum. Benim evimdeki, İstanbul hükûmetinin yağmasına uğrayan kütüphanemde, iki yüz cilt kitap vardı ve hepsini okumuştum, hele bazılarını birkaç kere okumuştum. Okumak, sizin hoşlanmadığınız bir şey olduğu için böyle söylüyorsunuz. Yoksa burada bu kadar okumak mütehassır gençler için topu topu yirmi iki kitap, kâle alınmaya bile değmez!

-Ya, öyle mi?

- Evet, öyle...

Gülmeye başladı. Uyuştuk... Kara cahil, fakat munsif...

Bir aralık: "Bari evinize yazınız da getirtiniz" diyecek oldu, ona da:

- "Evimizde, hem istediğimiz kitapları hazırlayacak kimsemiz kalmadı, hepsi birer tarafa sürgüne, mahbese gitti; hem kütüphanemiz, hükûmetin yağmasına uğradı. Büyük zayırlarla yangınlardan kurtulmuşlara döndük" deyince artık sükut etti.

Esasen kitap getirtmemize mani ve muarız değil; kitapçı dükkanında paket bağlanırken, üzeri yazılırken bir hafiyenin şerrine uğramaktan korkuyor.

28 Kanun-ı Sani sene 1313 -Çarşamba- Bugün, belediye doktoru (191) hele şükür gelebildi. Bu sâlhurdenin yalnız adı doktor... Fakat hodbin ve mütekebbir değil cehl ve aczini biliyordu, reçeteleri doktor arkadaşların yazmasına ve yalnız muhafaza-i şekil ve sıfat için kendi imza etmeye razı oluyor.

Yarım saat evvel küçük bir levhanın şahidi oldum: Mim. Yatağının içinde, oturmuş, gazete okuyordu. Nun, pek seviştikleri Mim'in yanına geldi. Fakat bu defaki gelişinden, her vakit ki laubalilik, daimaki asudelik yok; bir şey düşünüyor, ağırca bir endişenin teessüratı altında, hayli helecanlı gibi idi. Bir selam teatisinden sonra öteki gazetesine avdet etti; berikinin halindeki o endişe ve helecan; gittikçe daha aşikar görünüyor idi. Ben, bilmem nasıl bir merakın sevkiyle, bu iki aziz arkadaşı tetkik ediyordum.

Şimdi o, ketm edilmek istendikçe artan bir helecan ve teessürle cebinden (192) para çantasını çıkardı; içinden -bilmem ne kadar- para aldı; fakat artık titriyor gibi idi. Titreyen ve sıkılarak tereddüd eden ellerle arkadaşına uzattı:

- “Hafızım şunu al” diyebildi.

Öteki, gazeteden başını kaldırmış; manasını anlayamadığı bu hali, istizah eden bir nazarla arkadaşına bakıyordu; sonra berikinde, hemen alınmış bir cesaretin metaneti göründü:

- Al kardeşim, şu anda parasızlığını biliyorum. Ya, benim kardeşliğimin kabulü için al, yahut Şeref Vapuru’yla Trablus’a yaklaşırken hasbihal sırasında, İstanbul’dan yüz para ile çıktığımı söylediğim vakit, asla redde mecal bırakmayacak bir tarz-ı biraderane yaptığın insanlığın, pek aciz bir te’diyesi olmak üzere al... diyor ve titriyordu. Öyle ki, bir tarafına dokunulsa ağlayacaktı. Şimdi öteki de müteessirdi. Elinden gazetesini bırakmış, ret veya kabul için zayıf ve aciz, ne diyeceğini, ne cevap vereceğini şaşırılmış; kibirini kıramıyor; arkadaşının, o kadar müteessir ve pür-helecan arkadaşının izzet-i nefsinde de düşünüyor gibi idi.

Başını kaldırdı, tekrar arkadaşına bir nazar-ı har ve uhuvvetle baktı, kararını vermişti:

- “Peki kardeşim, teşekkür ederim, fakat emin ol hacet yoktu” diyebildi. O vakit, ötekinin gözlerinde bir nur-ı sürur-ı samimiyet parladığını fark ettim. Biraz sonra, o gitti; öteki o kadar yorulmuştu ki artık gazetesine avdet edemedi, arkasına doğru yaslanarak, derin bir gark-ı istirahat geçirdi. Sonra (193) bir arkadaş daha geldi ve ilk nazarda gözüne iliştiği için sordu: “Hafız, buradaki bu paralar ne? Öteki bir an tereddüt geçirdikten sonra: “Ha...şey... hiç, öyle duruyor” diyebildi.

* * *

Bu gece muhafazamız takyidatı daha arttı. Parlak süngülerin âmed ü şüd-i daimisi her vakitten çok ziyade. Tepemizde de -binanın üstünde- üç tüfekli geziyor.

Miralay gelmişti; Olanlar tekkesi şeyhi ile muarefesi olup olmadığını bizim, şeyh efendiden sormuş ve “o da yeni fikirli imiş, kendisiyle dostluğunuz olmalı” demiş. Şeyh efendinin ne cevap verdiğini sormadım.

Fakat dünden beri o kadar çok havadis var ki hangisine inanmak lazım geldiğini kestirmek kabil olmadığı için hiç birine inanmamak için en mantıkî bir cihet ise de insan ona da muktedir olamıyor.

Diyorlar ki İstanbul’dan bir Osmanlı vapuru geliyormuş; içinde sürgünler varmış. Bunlarla beraber iki de muhafız zabıt varmış; şöyle imiş, böyle imiş... Miralay’a, bu posta bir şifreli telgraf gelmiş... hep bunlar, o şifreden imiş. Bu gelecek sürgünleri aşağı bizimkilerin yanına koyacaklarmış; bizimkileri de buraya getireceklermiş, bizi de mülhakata dağıtacaklarmış.

Bunlardan, biz yalnız birisini nazar-ı ehemmiyete alarak ondan bazı istidlalatda bulunduk: Bazı arkadaşlar, İstanbul’da Olanlar Tekkesi (194) Şeyhi’nin şöret-i şayia-yı hürriyet-perverânesini biliyorlardı. Miralay Mustafa Bey de bunu sormuş. “Demek ki İstanbul’da yine mühim bir devr-i tevkif ve hapis hüküm sürmüş olmalı” diyorduk.

* * *

Bugün aşağı mahbeste, ansızın bir şey olmuştu; gayr-i muntazır bir şey ki lüzumu ve tahassürü, ona kavuştuktan sonra bilindi. Teşrin-i Sani ibtidalarından beri mahrum kalınan güneş, mahbesin tepesine hayli külfetlerle yayılan ızgaralardan geçerek duvarın köşesinde, adeta mütevazî ve münevver bir tebessümle parlamıştı. Fakat, ne kadar yüksekte! O, bir adam boyunun, elini kolunu uzatarak bile yetişemeyeceği kadar yüksekte, duvarın bir köşesini okşuyor, tatlı bir tebessümle pırıldayarak, sanki “Geleyim mi” “İster misiniz” demek istiyordu.

- Ah, gel... gel...

Fakat gelemiyor ki... Duvara tırmaşmak kabil olsa bu vasıl olunamayan saadet, der-aguş edilebilecekti. Birbirinin omzuna çıkarak,

nöbetle ona kavuşmak mümkün olabilirdi; fakat böyle bir hareket, kapıdaki nöbetçilerin su-i telakkileri ile müthiş bir firar şekli alacağına inanmak lazım. Bu mütalaanın verdiği cesaretsizlikle, bütün müştâkîn şems ve nur, duvara yapışır gibi vaziyetler alarak, birbirinin omzuna tutunarak, günlerce böyle, güneşin yalnız sefa-yı seyri ve ona kavuşmak eza-yı müdamıyla yaşadılar. Sonra, bir aralık kayboldu.

Ah, güneş, güneş! Artık onu bu kadar gördükten (195) ona olan iştiaak ve ihtiyaç hissiyle dolduktan sonra, onsuz yaşamak ne kadar güçtü.

Ertesi gün, yine göründü ve bu defa biraz daha tenzil ederek, biraz daha vefakâr bulundu.

Günden güne biraz daha tenzil ederek, mütevazı ve münevver tebessümlerle bütün soluk ve mahrum simaları okşamaya başladığı vakit, o kulûb-i yetimede güneşli seyranlar havası doğdu.

Ne vakitten beri güneşsizlikten uyuşan, katre katre ölen öyle bir mâye-i hayat olduğunu düşünmeyen, unutmak raddesine gelen di-mağlar, birden parladı ve bütün ruhlar, yeni bir zindegî ile titriyordu. “Oh... Afrika’da güneşsiz yaşamak! Biz, bu felaketi nasıl olup da hissetmiyorduk” diyenler vardı. Bazı şeylerin kıymet ve menfaat-i hakikiyesi, onların fıkdanıyla fıkdanından mütehassıl ziyan ve hüsrân ile takdir edilir. Bu meselede hâl, ber-aks olmuştu. Güneşin mahrumiyetinden çekilen o âlâm ve ziyan, onun devre-i felaketinde değil bir darbe-i nur ve saadetle ondan kurtulunduğu vakit bilinmiş; acı, mahzun ve perişan, takdir olunmuştu; acı ve mahzun; aynı zamanda da şen ve şad...

Artık güneşi görmek, onun hizmet-i şuaında yıkanmak bir ihtiyaç-ı şedit olduğu için günün hiçbir saatinde o duvar kıyısı köşecik asla boş bırakılmıyordu; orada daima üç beş arkadaş bulunur, birbirine sıkışarak, birbirinin omzuna asılarak o tatlı ve mütebessim güneşten sıhhat, kan ve hayat isterdi.

1 Şubat sene 1313 -Pazar- Tepemizdeki nöbetçiler, hem kendileri (196) hem tüfekleri adeta tepiniyorlar, dans ediyorlar... Tüfeklerin dansı birkaç yeri deldi, açtı. Bu delikler, bir parça daha büyürse, tara-

fımızdan açılmış firar delikleri olmadığına muhafızlarımızı inandırmak, hemen muhal olabilir. Akşam, muhafız yüzbaşı gelmişti; anlat-tık, gösterdik. Bizi tasdik ile yemin ediyor: “Doğru, doğru... Vallaha kimseyi inandıramazsınız” diyordu.

Herhalde çaresine bakacağım, artık kimseyi inandırmamak ihtimalinin kalmadığını temin ederek gitti.

2 Şubat sene 1313 -Pazartesi- Geçen gün Miralay, Ethem’in yanına gitmiş:

- “Eğer bu inatta ısrar edecek olursan bayram ertesi dayağa başlayacağız, gel bizi buna mecbur etme” demiş. Ve Ethem’den yine eski cevabı almış. O vakitten beri hiç uğramamış. Ötedeki arkadaşların da muhafızları değişti, muvarrede muhabere güçleşti...

5 Şubat sene 1313 -Perşembe- Akşam yedi buçukta yatmıştım, bugün fevk’al-mutad saat iki buçukta kalktım. Herkes uyuyor. Sol taraf komşum Doktor Hamit de uyanmış fakat o da benim gibi yor-ganının içinden çıkmıyor. Ramazan-ı mahbes hayatı, böyle sabahları eser göstermiyor.

Kalktım, deniz üstü pencerelerinden birine gittim; baktım, vapur-lar gelmiş, bakalım bize neler getirdiler. Ismarlanan kitapların ilk ka-filesini bu hafta bekliyoruz. (197)

Postayı getirdiler, evlerimizden mektuplar aldık. Haftaların Perşembeleri, bizi ekseriya ailelerimizle görüştürdüğü için eyyam-ı bahtiyaranemizden ma’dûd... O kadar sabırsızlıkla beklediğimiz hal-de kitaplar gelmedi.

9 Şubat sene 1313 -Pazartesi- Saat: 9:05- Şimdi bayram topları atılıyor. Bayram topları! Menfâda mahbes... Bu iki zıt hayatı bir ara-da idrak etmek...

Fakat içinde bulunan bütün mehâlikte ve nekbetlerde olduğu gibi biz de onun merâret-i tâb-ı güdâzını, olduğundan çok hafif kuvve-tinden çok hakir telakki ettik. Bu telakki, o kadar gayr-i ihtiyari ve tabii idi ki, ilk top, bu sefil mahbesin her tarafını bir hay huy-ı sürur ile doldurdu.

Sürur! Zavallı, bizi, kaç senedir, nasıl bir mahiyet-i hezine ve elim ile ziyaret ediyorsak... Ve hemen daima, en neşveli anımız, en felaketli zamanımız oluyor.

Bayram! Bizim bayramımız: El, ıyd-ı ekber eyledi, biz matem eyledik! Feryad-ı telhifinin bir misal-i mahbesîmi halinde... Şurada gülen, oynayan, sevinen, sevinçle çırpınan hangi kalp, uzak ve sıcak bir aile hasreti ile ve şimdi böyle bir günde, onların duyacağı acı, dökeceği göz yaşları tasavvuru ile pür-keder değil?

Pür-keder, fakat mesrur!

Bu gece, bayram gecesi olduğu için ekseriyet, sabahın (198) on-birine kadar uyumadı. Bu uyanıklık, keder ile sürurun bir anda bir savlet-i müteyakkıza ile hücumundan mütevellit gibi idi.

10 Şubat sene 1313 -Salı- Sabahleyin bir buçukta uyandım; şurada burada tek tük uyananlar vardı. Bu sabahın uyanışı, hiç Ramazan sabahları uyanışına benzemiyor. Her, uyanıp da kalkan bir ses çıkıyor:

- Bir süt!

- Bir kahve!

- Bir çay!

Ve bütün simalarda, o kadar azme, meserret-i zahireye rağmen, gizlemeye asla muktedir olunamayan bir hüzn-i amik var...

Katibin mangalı (kahve pişiren arkadaş) her şeyden ve herkesten neşveli: Bütün, çay, süt, kahve taleblerini hoşnut ediyor, her tarafı ısıtıyor. Ben de bir sütlü kahve istedimdi, geldi. Şimdi her elde hafif ve ma'sî dumanları yükselen fincanlar, bardaklar var. Bu, sabah ıyd mahmurluğu ve hüznü o kadar müstevli ve umumi ki dayanamadım, kalktım. Her tarafta üçer beşer kümeler... Fakat hiçbir kümede konuşma, eğlenme, gülüşme yok; herkes kendini dinliyor gibi... İşte, şu dört kişi de sanki domino oynuyor; oynamak nöbeti kendisinin olanı mutlaka ikaz etmek lazım, o kadar dalgın. İkişer üçer gezinenler, birbirlerine dargınlar gibi elleri ceplerinde, başları yerde, muttasıl yürüyorlar; düşünüyorlar...

Dominocuların içinde Hamit'i görünce, hemen o tarafa teveccüh (199) ettim. Hamit'in yanına sokuldum: "Haydi doktor; başını kaldır, etrafa bak, kendine de bak... Bak ne kadar harap bir haldeyiz haydi biraz, yavaş yavaş bizi tedavi et".

Onun o kadar güzel, o kadar hayat bahşa-yı ruh bir sesi var ki kalbin me'men-i ekdar ve gumûm olan en gizli köşelerine girer, oralarda ferah ve inbisat ile bir taze hayat, bir taze ümit, bir taze "yarın" ihya ederek ekdar ve gumûmi siler götürür.

Şimdi, o, benim ricamı, zaten kendi de muhtaç olduğu için hemen kabul etti. Oh... Ne hoş ya rabbi, ne hoş... Birkaç dakika sonra alem-i sefa-yı nağme büyüdü. Dört beş kişilik bir küme, yirmini yirmi beş kişilik bir cumhur oldu.

Kapının önünden bir arkadaş, hepimize işittirmek isteyen bir sesle:

- "Portakal geldi" diye bağırdı.

Portakal sepetinin başına umumi bir hücum... Kapan kapana, alan alana, üç tanesi on paraya. Sonra:

- İtalyan geldi!

Yıkamada çamaşırı olanlar, portakallarını yerlerine bırakarak karpıya koşular.

* * *

Artık sabah mahmurluğu, galeyan-ı hüzn ve teessür ve portakal, çamaşır meşguliyeti bitmiş; hissiyat-ı amika-yı ıydıye başlamıştı. Bazı mertebe yekdiğerine dargın bakanlar, bazı efkâr ve mütalaat ile muarız ve muhalif (200) olanlar, "aff-ı umumi" ümidine ram olanlarla olmayanlar ve hassaten o ümide pek ziyade ram olmuş bulunanlar, şimdi, sükût-ı ümitten mütevellit derin bir yeis ve nedametın bahşettiği hararet-i ihlasla bayramlaşmaya, öpüşmeye, kardeş muhabbetine faik bir samimiyetle kucaklaşmaya başladılar.

Bu, öyle bir bayramlaşmak idi ki rikkat ve hassasiyeti, ancak öyle bir vaziyette, öyle bir muhitte, öyle bir halde bihakk takdir olunabilir. Bütün gözler yaşarmıştı.

Gece yatağıma çekildiğim vakit bir “bayram...” yazmaya başladım, iki sahife kadar yazdım, daha yazacaktım, Erkan-ı Harp Hamdi geldi; o da bir “îyd-ı hazin” yazmış; bana okudu, nâ-tamam, daha yazacaktı, ben de yazdıklarımı ona okudum. Sonra, bir arkadaş, sonra biri daha, biri daha geldi... Hiçbir tarafta uykudan başka bir hükümran yokken, biz, beş kişilik bir grup, önümüze gazı koyduk. Uzun ve halli elzem bir meseleyi takip ediyormuşuz gibi o kadar konuştuk, o kadar konuştuk ki artık ikiye bölünecek gece kalmadı; çoktan sabah ezanı okunmuştu.

12 Şubat sene 1313 -Perşembe- Bu sabah uyandığım vakit duydum ki Dişlek Hasan gelmek istiyormuş fakat cesaret edemiyormuş hatta sabahleyin kapıya kadar gelmiş; bazı arkadaşlarla konuşmuş; tekabül etmeye cesaret bulamadığı diğerlerine görünmemek için kaçmış gitmiş. Melun habisi! O geldiği vakit uykuda olmayıp da kendisini acı bir hakaretle kovamadığıma ne kadar çok esef ettim. (201)

Saat yedide mektuplar geldi. Kitaplar bu hafta da gelmedi. Haftaya artık şüphesiz...

13 Şubat sene 1313 -Cuma- Saat beşte Mustafa Bey geldi. Erkan-ı Harp Hamdi'nin tedavi edilemediğini teessüren yazdığı bir sernişli kağıda münfail olmuş da onun için gelmiş. Ne için gelirse gelsin; her halde geldiği iyi oldu; şu “Hasan” habisini söylemeliyim.

Dedim, söyledim.

- “Ne için gelmiş? Burada ne işi var” dedi. Ve ilaveten artık gele-meyeceğini söyledi. Miskinin frengiye tutulmuş olduğunu da söyle-yerek kendisini sakınmasını ihtar edeceğim, unuttum. Yanından avdet edince arkadaşlar hatırlattılar, hemen koştum kapının önüne yetiştim konuştuk:

- Siz “Hasan”la bir evde mi oturuyorsunuz?

- Evet...

- Bu halde bir arada yiyor, bir bardaktan içiyorsunuz, çamaşırınız da bir yerde yıkanıyor demek?

Şimdi miralay meraka düştü, biraz yakınımızda muhafız bodur

yüzbaşı ile mülazım duruyorlardı; onlardan uzaklaştı, beni kıyıya çekerek sordu:

- Yoksa frengisi mi var?

Demek ki o da şüphe etmişti, bir tasdik işaretiyle:

- “Evet” dedim.

- Nerden biliyorsunuz? (202)

- Dün buraya gelmiş olduğunu söylemiştim; doktor arkadaşlar, dudağında, yüzünde frengi çibanları görmüşler. Dışarıda da doktorlardan tahkik edebilirsiniz. Rica ederim, bizim bu alçaktan gördüğümüz denâetlere karşı bir hiss-i garazle gammazlık ediyoruz zannetmeyiniz. Biz burada, sizden bazı ahvalde hayr ve babalık gördük; bunun için olmasa bile bir aile pederi olduğunuz için elimizden gelen şeylerde sizi sakınmayı istiyoruz. Eğer yemeniz içmeniz, her şeyiniz bir arada olmasaydı, söylemeyecektim. Her halde çok dikkat ediniz, çamaşırlarınızı bile onun yıkadığı çamaşırcıya yıkatmayınız. Doktor arkadaşların rivayetlerine göre, hastalık, o suretle dahi geçebilirmiş.

Artık, Mustafa Bey havf ve telaş ile titriyordu. Benim bu ifşaatımı, o, bodur yüzbaşı işitti. Akşama öteki meluna yetiştirmiştir.

Fi 14 Şubat sene 1313 -Cumartesi- Muhafazamıza memur askerin mülazımından pek bizarız. Hareketini, hakkımızdaki muamelatını günde birkaç defa değiştiriyor. Askere verdiği emirler, o derece mütebeddil ve hevasız ki hudut hürriyetimizi bilmek, onun dahilinde hareket etmek mümkün olmuyor ve bu imkansızlık, her an bir hakarete maruz kalmamızı tehiye ediyor.

Mustafa Bey’e, dünkü müracaatın verdiği cesaretle, bugün şu hallerden şikayet etmeyi kararlaştırdım. Mustafa Bey geldi; bir kere dolaştı, hal ve hatır sorarak dışarı çıktı; ben de arkasından takip ettim. Yanında ma’hûd bodur yüzbaşı ile o odun gibi mülazım (203) vardı. Bizim, şahsi bir şikayetimiz olmadığı için ben bunlardan çekinmedim. Askerin itrâdsız muamelelerini, hakkımızda hergün tekrar eden tahkiratı, çamaşırlarımızı kapıdan almak, portakal ve süt almak gibi şeylerde gösterilen müşkilat ve tes’îbatı anlattım.

Ben anlatırken dikkatle dinleyen bodur yüzbaşı sözümü kesti:

- Peki canım... Ne demek istediğin anlaşılmıyor ki... Şu geçenki çamaşırcı işini mi söylüyorsunuz? O vakit hiç birinizin haberi yokken, ben çamaşırcıyı buraya aldım, işinizi yoluna koydum. Hiçbir zaman ne askerin, ne hiç kimsenin size öyle yolsuz, fena muamele ettiği yoktur.

Cevap verdim:

- Yüzbaşı efendi, ya o günkü hali unuttunuz ya şimdi değiştiriyorsunuz. O gün bilhassa benim müracaatımla işimiz yoluna girdi. Siz bulunmasaydınız, burada saatlerce uğraşacaktık. Askere, çavuşlara, onbaşılara kati bir emir verilsin; hakkımızda daimi bir muamele takip olunsun. Şimdi böyle olmuyor; her beş on dakikada bir değişiyor; bugün böyle, yarın başka, bu saat, geniş, mülayim, öbür saat, dar, şedid... Biz, bir saat evvelki gibi zannederek, o daire dahilinde hareket edince haydi bir tüfek dipçığı, haydi bir tahkir, bir mümanaat, bir terslik... Hiçbir an tahkire uğramaktan siyanet-i nefs mümkün olamıyor. Hiç olmazsa askere her yeni emir verildikçe, bize de tebliğ edilse...

Yüzbaşı:

- Bu dediğiniz şey hiç olmuyor. Hiçbir zabıt öyle itrâdsız hareket etmiyor; asker de etmez. Siz, yalan söylüyorsunuz! (204)

Ben:

- Biz yalan söylemiyoruz! Ve söylemeyiz de... Fakat siz, bilmem ne maksatla inkar ediyorsunuz. Bizim bir garazımız, bir yalancılığı-mız olsaydı, bunu Mustafa Bey'e sizin yanınızda, böyle, karşınızda söylemezdik.

Yüzbaşı:

- Şimdi, seni vurdururum, biliyor musun?

Artık fena halde kızmıştım. Mustafa Bey'in sükutu karşısında bağırdım:

- O senin haddin mi? Ve ilerleyerek Yüzbaşı'nın yanına yaklaştım:

- Vurdur bakalım!

- Dışarı çık da bak, nasıl vurdururum...

- Ya ben senin gibi edepsizmiyim ki haddimi, mevkiî mi bilme-
yecek!

Mustafa Bey bana, çenemden fakat hafif tutarak:

- Sen ne yapıyorsun? Devletin bir zabıtine! Çenemi onun tuttuğu
tarafın mukabiline, kendi müvacehesine şiddetle çevirerek:

- Beyefendi, çok teessüf ederim; ne yaptığımı hala anlayamadınız
mı? Size müracaat ettim, daima tahkir edilmekten şikayet ediyorum;
ben şikayet ederken bile sizin yanınızda bu herif beni tahkir ediyor,
tehdit ediyor. Yerlerde sürünen insanlığımı müdafaaya çalışıyorum.
Devletin zabıtine mi? Bu zabit mi? Bu asker mi? Sorsanız a zabitlik,
askerlik ne demek olduğunu biliyor mu?- Canım sen nesin?

Ah... Bu sual, acı bir darbe-i iskat oldu. Evet, ben (205) neyim?
Şu anda bunu kendime hiç sormamış, bir mahkum-ı sefil olduğumu
düşünmemiş idim. Fakat artık her şey bitmiş idi. Geri dönmek için
ölmeye razı idim; kemal-i şiddet ve vakarla bağıryordum:

- Ben insanım! Benim her şeyimi, hürriyetimi, hayatımı gasp ede-
bilirsiniz fakat ademiyetimi almaya kudretiniz yetmez! Böyle, mahi-
yetlerini tamamen bildiğimiz zabıt ağalar! Evet bey, biz bu zabitle-
rin ve sizin hepinizin mahiyetlerinizi pekala biliriz. (Ve müteakiben
biraz koltuklamak garazıyla) hatta bu söylediğimiz için değilmi ki
doğruca size müracaat ettik. Siz, pek iyi bilirsiniz ki hakaret, hiçbir
vakit ale-d-devam hazz ve tahammül edilemez.

-Canım işte, geçen gün vali paşa, sizi buraya, kapının önüne top-
lanmış görmüş! Yalnız kapının önüne yaklaşmamanızı emretmiş...
Hepsi bu kadar, telaşınız, gürültünüz ne?

-Efendim, el an anlatamadık. Biz hakkımızdaki emrin şiddetin-
den, mülayimiyetinden bahsetmiyoruz; ıtrâdsızlığından şikayet edi-
yoruz: şimdi böyle, şimdi şöyle... Bu, her an değişmekten, haberimiz
yok ve her an o habersizlikle hakaret görüyoruz. Biraz evvel, kapının
önüne kadar gidince hiçbir manaya tesadüf etmezken biraz sonra,
oraya kadar gitmekten huşunet ve tahkirle men olunuyoruz! Buna bir
nihayet verilsin kâfi... Başka bir isteğimiz yok!

Bu anda, o mülazım-ı odun, söze karışacak oldu; daha iki kelime tamam etmemiş idi, görülen muameleden mütehassıl bir asabiyet-i şedide ile bağırdım: (206)

-Canım sen sus, karışma! Sana söz söyleyen yok!

Herif bir tarafa sıvıştı. Bir zamandır kapıda kendimi yalnız, bu mücadelede hiç muînsiz zannediyordum; bir anda bizim Rıza Şakir'in hemen yanımda bulunarak, bir saattir anlatamadığım şikayeti, mazlumiyeti, bir katiyet-i mahsusa ile tekrar ve teyit ettiği, pür-helecan ve müteessir bağırduğu vakit arkama baktım; tekmil arkadaşlar orada; aciz bir kıvılcımla hemen parlamak hassasiyetinde, müheyya-yı tuğyan, titriyor gibi idiler... Ve artık ben, bir nefes-i rahat almıştım; arada bana düşeni arkadaşların yapması, beni rahat ettiriyordu.

Ve bu cumhurun, bu hareket-i yek-vücudanenin karşısında Mustafa Bey, ne âlâ yumuşadı:

- “Canım yapmayın; gördüğünüz muameleye mukabele etmeyin, bana bildirin” demeğe başladı. Buna da Rıza cevap verdi:

- Biz ne yapacağımızı şaşırdık; işte size bildirdiğimiz vakit, şimdiki hale düşüyoruz, böyle muamele görüyoruz. Biz, size müracaatla da bu hale düşmekten fazla bir şey istihsal edemezsek, elbette kendi kendimizi müdafaaya mecbur kalırız. Ve böyle müdafa mecburiyeti halinde ölürsek vebali sizin boynunuza!

Artık Mustafa Bey, hayli ürkmüş, tamamen sükunet bulmuştu. Şimdi yanımdan ayrıldı, yüzbaşının odasına girdi. Orada yarım saatten ziyade konuştular; sonra çıktı, gitti. (207)

Bir saat sonra, Mustafa Bey, Bahri Bey, taburun binbaşısı, birkaç mülazım geldiler. Simalarında, bir şeyden korkmuşlara has bir helecan, tehlikeye adım atmamak isteyen bir tereddüt vardı.

En cesur ve en hal-i aşinaları Bahri Bey, biraz etrafına baktıktan sonra:

- “Eh, ne oldu? Derdinizi bana anlatın bakalım” dedi. İktiza eden tafsilatı verdik. En son hadise için, kadının şehadetini istemek cinsinden Mustafa Bey'in şehadetine lüzum gösterdik. Hiç kimseye

garazımızın olmadığını ve olmayacağını, bütün yangınlıklarımızın mücerred-i duçar olduğumuz fena muamelelerden mütevellit olduğun birer birer söyleyip (208) mümkün olduğu kadar ispat ettikten sonra maksadımızın olandan ziyade serbestî filan olmayıp hatta derecesi mu'în olmak şartıyla ne kadar sıkılırsa sıkılsın razı olduğumuzu bildirdik. Ben bunları anlatmaya çalışırken, vakit vakit, Rıza da müdahale ediyor. Benim helecanla bitiremediğim, iyi sevk edemediğim iknaiyatı, tensik ve tenvir ediyordu.

Bahri Bey, bizi pek ciddi, pek hal-i aşına bir vakar ile dinledi. Hakkımızı tasdik etti. Ve yine öyle bir vakar ile kapıya nöbetçinin yanına üç adım mesafeye kadar gidebileceğimizi, dışarıdan gelen çamaşırlarımızı, sair öte beriyi, getirenden nöbetçi alıp bize vereceğini, söyledi. Kabul ettik.

Tabur binbaşısı bir aralık yanıma gelerek:

- “Canım kardeş, biz bu yüzbaşmayı mekteplidir, terbiyesi vardır, size edilecek muameleyi bilir, diye bu işe tayin ettik; o da böyle çıktı. Bilmem ki... Lakin bundan sonra merak etmeyiniz, artık ben hergün buradayım, beraberce geçinir gideriz” dedi.

Ve Bahri Bey ilave etti:

- Evet oğlum, bundan sonra binbaşı bey buradadır. Bir hoşnutsuzluğunuz, bir sıkıntınız olunca, kendisine bir pusulacık yazınız; ya bana haber vererek, yahut hemen kendisi sizin müşkilinizi halleder. Biz, her vakit sizin iyiliğinizi istiyoruz. Bunun için hod be hod harekete, gördüğünüz bir yolsuzluğa mukabeleye teşebbüs etmeyiniz...

Cevap verdik: (209)

- Teşekkür ederiz efendim; emin olunuz, eğer biz de bir hareket, bir teşebbüs kastı olsaydı bu defa müracaat etmezdik. Ve bu müracaatımız kaç aydır, günde kaç defa tekrar etmek şartıyla gördüğümüz fena muamelenin, hakaretlerin mahsulüdür.

Gittiler. Onlar gittikten sonra düşündüm: Bizim müracaatımız, ondaki maksat, memurların tarz ve süret-i telkinleri, telaşları... İlh. Netice şu sabit oluyor ki bizden korkuyorlar. Bizi hakikaten olduğu-

muздan çok fazla, çok kabiliyetli görüyorlar. Şuradan, birgün hepimizin firarı, ansızın böyle bir hadisenin karşısında kalmak ihtimalinin tasavvuru, bir isyan-ı muhib ile şehre çıkarak orada anlaşılmas bir sihir ile bir kıyam-ı umumi yapmamız, baîd ve müşkül olmadığını bir an farz etmek, onları çıldırtıyor; korkunç, pek korkunç rüyalarla çırpınanlara mahsus telaşlara düşürüyor.

Şimdi artık rahatız...

15 Şubat sene 1313 -Pazar- Bugünümüz dünkünden his olunacak kadar farklı: Sabahleyin erken birkaç asker, bir Arap çocuğu ortaklık süpürmeye geldiler. Onbaşılar, çavuşlar, çağırmamıza, bir sürat-i muti'âne ile icabet ediyorlar.

16 Şubat sene 1313 -Pazartesi- Dün Kamil Hoca ile öteden beriden konuşurken bodur yüzbaşının artık buraya uğramayacağını iddia etmiştim. Fakat ne kadar isabet olmuş ki bu iddiada ısrar etmedim. Habis, bugün gelmesin mi? Öyle bir geliş ki zelil ve hakir... Ve bütün mahbusîn, sanki ittifak edilmiş gibi iki gün evvelki denâetini hiç kale almadık; tamamen iktiza-yı insaniyeti gösterdik (210) Yedi sekiz yaşında bir çocuğu kucağında, zaten mariz ve galiba hastalığı ziyadeleşmiş; kendi simasında, naçar kalan evladını kurtarmaya çalışan bir baba teessürü var. O sima ve ağlamak isteyen bir seda ile içeri girdi, Süleyman Emin Bey'e müracaat etti:

- Doktor, şu çocuğa bakar mısınız?

Artık doktorun hepimizin nazarında dünkü fena ve zalim yüzbaşı değil, evladına şifa arayan, evladının sıhhati için çırpınan bir baba vardı.

Doktor hastayı dikkatle muayene etti; reçetesini yazdı, verdi. Bize tan' u teşni', bize süngülemek, bize o kadar tahkirat... Sonra, yine bizden istimdad, bizden niyaz ve rica... Zelil mahluk! Geçende de, Midilli'de bulunan bir müşterek tarla için bir istidayı -doğrudan doğruya müracaata cesaret edemediği için- bizim Vahyi'ye müracaatla yana yazdırmıştı.

Reçeteyi alarak gitti; iki saat sonra, Mustafa Bey’le beraber yine geldi.

Şimdi de Adil Bey’in işi için Mustafa Bey’le görüşeceğiz. Korkuyorum da her işin içinden sen mi çıkarsın? diyecek olursa bozuşacağız. Bu mülahaza ile yerime çekildim. Biraz sonra, adımla işitmeye başladım, beni arıyorlar, Adil Bey, Mustafa Bey’e söylüyor:

- Efendim Fahri Efendi biliyor...
- Fahri Efendi! Nerde Fahri Efendi? (211)
- Fahri Efendi “avukat” mı?

Hep gülüşüyorlar Adil Bey cevap veriyor:

- Efendim o, hukuk mektebinde okumuş, hukuk mezunu...

Birkaç davetçi geldi; kalktım, yanlarına gittim.

Adil Bey, pederinden mürevves emval ve emlakını -hükümet-i müstebidenin gasp ve zulmüne uğramamak için- validesine hibe ediyor. Bunu Trablusgarp mahkeme-i şer’iyyesi hüccete rabt edecek. Fakat hakim, bir sebep beyan etmeden olmaz, demiş.

Vahyi’nin ve benim hatırladığımıza göre akidinin bir mecliste bulunması, mevhûb-ı minhın muayyen olması şart değil. Ba’de-t-tayin kabule mevkufen icab edilebilir.

Bunu Miralay bey’e, anlayabileceği bir lisanla anlatmaya çalıştık. Hakim, sağırmış, ma’tuhmuş; anlatmak mümkün değilmiş; bakalım, anlatmaya uğraşacakmış! “Urfile”ye gitmek üzere bir hakim gelmiş, onu yakalayabilirse daha iyi olurmuş. Herhalde bu iş için çalışacakmış. Mustafa Bey, bana da iltifat buyurdu:

- Sen “avukat” imişsin, öyle mi?

Güldüm, o, anlamadı...

Fi 17 Şubat sene 1313 -Salı- Hamama gitmiştim. O me’hûd yüzbaşı, şimdiye kadar alınan yevmiyelerin, Vilayet Muhasebesi’nden kaydını çıkartmış; bize yollamış. Anlaşılan dün Mustafa Bey’e Kanûn-ı Sani’den de bir günlüğümüz olduğunu söylemiştik, halbuki yok imiş, bundan bir ihtilaf, ihtilaftan bir gürültü çıkar, mülahazasıy-

la (212) korkulmuş. Bu, ecanibe karşı mer'i tutulan "aman bir mesele çıkarmayalım" korkusuna benziyor.

Hamamdan geldiğimiz vakit, bu fihristi ve Mülazım Ziya'nın bana getirdiği küçük ve asla tayin edemediğim tuhaf renkli köpeği gördüm. Köpek pek tuhaf görünüyor. Adını "Cin" koydumdu, bir arkadaşın ihtarıyla "Kıtmir"e tebeddül ettim. Bu, pek muvaffak düştü ve "Kıtmir"i duyanlar: Yemlihâ, Mekselina,... diye söylenmeye başladılar.

19 Şubat sene 1313 -Perşembe- Dünü sabırsızlıkla geçirdik. Sabahleyin kalktığım vakit saate baktım: üç. Beşi, altıyı nasıl bulacağız? Hâlâ dünkü sabırsızlık devam ediyor; postadan mektup ve kitap bekliyoruz.

İntizar, tamamen boşa gitmedi: Evden mektup aldık. Fakat kitaplar gelmedi; bunun için etrafta isyan emareleri var:

- "Kitaplar bu hafta da gelmedi. Ağababa'dan paraları alalım; vermezse Kıtmir'i hacz edelim. Yahut kitapları şimdi isteriz" sesleri işitiyorum.

Yuuu... Her şeyden vazgeçerim, Kıtmirim'den vazgeçmem! Dünden beri bana ne kadar alıştı. Karşıma geçip bana kuyruk sallayarak gözümün içine bakması, zıplaması, bin tuhaflıkla yaltaklanması, hiçbir şeyle değişilmez!

Saat onu geçiyordu, Mustafa Bey geldi. Avluya yapılan duvara bir büyük kapı yeri bırakmışlardı; o kapıyı getirdiler, yerine taktılar. (213)

Şimdi, kapı gündüz açılıyor, önünde eskisi gibi nöbetçiler var, gece kapanıyor.

Mustafa Bey soruyordu:

-Yevmiyeler düzeldi mi?

- "Zaten bozuk değildi, bizimki bir zan; öyle zannedyorduk diye cevap verdik.

- "Pekala yanlış olmasın da" dedi.

Bu sırada geçenki müracaat üzerine Behçet'i aşağıdaki kardeşiyle

görüştürmeye yollamışlar. Behçet avdet edince ben de müracaat ettim. Benim de aşağıda kardeşlerim vardı.

Hemen Ziya Efendi'yi çağırarak, beni de götürmesini, Ali ve Safvet ile görüştürmesini emretti.

Aşağıdaki mahbesin kapısına yaklaşıncı, Ziya, nöbetçi çavuşa hızlı sesle emir verdi:

- Fahri Efendi ile görüşmek için Ali Efendiyi, Safvet Efendiyi çağır!

İçeriden bizimkiler, bu sesi duydular, bağıştıklarını işitiyordum:

- Ağababa'ya bizden de merhabalar...

Bu aziz ve munis seslerin içinde en ziyade Yusuf'un, Fazlı'nın seslerini seçebildim. Fazlı'yı parmaklıktan görür gibi de oldum. Fakat bu anda Mustafa Bey geliyordu. Çaresiz mevkiimi terk ederek gösterilen tarafa çekilmeye mecbur oldum. Ve artık hiç kimseyi göremedim. (214)

Ali ile Safvet, geldiler. Ali'yi iyi buldum; Safvet'in simasındaki uçukluk, teessürümü mucib oldu.

Ayrıldığımız günden beri saçıma, sakalıma, makas, ustura sürdürmemiştim, benim bu pür perişanlığım da onların hayretlerini celb oldu. Ali gülerek: "Bu ne hal" diyordu.

Yirmi dakika kadar görüştük, konuştuk. Konuşmalar, yanımızda asker muhafızlar bulunduğu için, hep hevai geçiyor. Fakat askercikler, halimizden mütessir ve mahzun, nigeran ve müttehir, öyle, hiç kımıldamadan duruyorlar. Yaptığımız cigaralara o teessürün verdiği isti'cal-i hürmetkarane ile kibrit çıktılar.

Sonra ayrıldık. Onlar mahbeslerine girdiler; ben de mahbesime geldim.

20 Şubat sene 1313 -Cuma- Bugün matbah nöbetçisi idim. Matbahtan mahbese, mahbesten matbaha inip çıktıkça, daimen Kıtırmir'i yanımda, yahut arkamda gördüm; fıldır fıldır gözleri, çevik ve pür-şitab etvarı ile hiç bir an yanımdan ayrılmadı. Bu iki günlük alışkanlığın, bu derece-i samimiyetine hayret ettim.

Mahbese girip de kerevetin üstüne çıkınca o, yerde kalıyor, o vakit yerden kerevete kadar yarım metre, azami altmış yetmiş santimetre irtifaya sıçrayamadığı için ağlamaya benzer bir sızıltı ile sesleniyor ve bin türlü telaş ve hareket ile kıvranıyor. Bu sırada onu bir arkadaş tutup da kerevetin üstüne attı mı, şimdi, bir şevk ve hararetle üzerime koşarak, kuyruğunu muttasıl sallayarak omzuma tırmanması (215) ve şaşırtan bir acile ile tutmaya, men etmeye vakit bırakmadan yüzümü yalaması var ki... Sonra, artık bütün ateş-i firak hasreti teşbi' etmiş olur; ceketimin altına sokularak, mesut ve müsterih uyur.

* * *

Gece, biraz gezinmek hava almak için avluya çıktım, mehtap vardı. Mahbesin üstünde nöbet bekleyen askerlerin süngüleri, mehtaba karşı müteyakkız, acı, bî-sebat parıltılarla parıldıyor; adl ve hakka, ismet ve hürriyete karşı çekilmiş silah-ı zulm, silah-ı isyan ve inkar gibi parlayarak kulüb-u madurede, ra'şeler hiddetler uyandırıyor. Ve bu levhayı gün yüzünün pür-nur sakit vasıl olunamayan bî-intiha uzaklıklarına kadar meşhun-ı ısrar, sarı gözleri, bi-kayd ü teessür ihata ediyor. Bu levhanın karşısında, bedâyî'-tabiatın a'mâk-ı sükununda huzur ve rahat arayanlara mahsus bir mest-i hazin ile öyle, bir müddet kaldım; gözlerim, o kamerin, o yıldızların, o tatlı, pür-vakar, sanki seyyal-i iltima'larla ihtizaz eden semanın içinde onlara kalb olmuş gibi bir an istiğrak geçirdi. Sonra birden düştü, mahbesin pencerelerini dolaştı, onlarda öksüz bir sessizlik, kirli bir aydınlık vardı. Bu zavallılıktan, o pencerelerin iç tarafındaki alem ve hayatı bilmekten mütevellit bir keder ile şikayete, feryade dahi bî-mecal, bütün bir acizin sefalet ve kahrını duyarak boynumu büktüm. O kamerlere, o yıldızlara, o semalara bedel bu pencerelerin iç tarafındaki alem ve hayat-ı hüsrana dahil olmak için kapıya doğru yürüdüm, içeri girdim. (216)

Ve kendi kendime: "Ah... Şurası bir mezar olsaydı" diyordum.

21 Şubat sene 1313 -Cumartesi- Ebüzziya Mecmuası'na abone olmak için iki haftadır duran parayı bu hafta yollamaya karar verdik. Kararımız, Mustafa Bey'in icazetini alınca, kesb-i katiyet etti.

Ebüzziya Mecmuası'yla beraber İrtika Gazetesi'ne de abone olmak üzere elli sekizlik kuruşluk pul lef ettiğimiz sipariş mektubunu, taahhütlü olarak postaya teslim ettik.

22 Şubat sene 1313 -Pazar- Bugün kible rüzgarı, cehennemî bir hararetle esiyor. Gün yüzü kıpkırmızı kesildi. Rüzgar, insanın yüzüne alevden bir şamar gibi çarpıyor. Kapı ve pencereler kapalı olmadıkça, bu cehennem şamarının ez'acanından kurtulmak mümkün değil.

* * *

Günde iki deve yükü içecek su geliyor. Birkaç gündür sabahları gelen yük, galiba tamam değil ki bir küpü bile dolduramıyor. Bunun için, su sıkıntısı çekiyoruz. Bu sıkıntıyı izale edebilir mülahazasıyla ve geçen vakadaki ihtarları da düşünerek muhafız bölüğünün binbaşısına bir kağıt yazdık. O ihtar, sadık-ı zuhur etti: Bir saat sonra bir yük, biraz sonra bir yük daha su geldi ve küplerimiz doldu.

Fi 23 Şubat sene 1313 -Pazartesi- Kible rüzgarı ateşinden sonra şiddetli soğuk bir bora... ısıklar öttüren bir (217) rüzgar, bir kıyamet ki daha dün sıcaktan muhafaza için kapıları, pencereleri kaparken, bugün de soğuktan kaçmak için aynı işleri yaptık. Bir tedbir, dâfi'-i zıddeyn oldu.

* * *

Kıtmirim gittikçe güzelleşiyor ve kendini çok sevdiliyor. O kadar hassas ve sadık bir köpek ki artık bir an yanımdan ayrılmıyor. Yattığım vakit bile yatağımın ayakucunda o kıvrılıyor. Yalnız, bir defa men ettiğim için biz, yemek yerken sofraya başına gelemiyor... O vakit uzakta duruyor, bizim yemeğimiz bittikten sonra, kendi doyması düşünüleceğini biliyor.

* * *

Sabahleyin avluya çıktığımız vakit, artık gözlerimiz alışmış olduğu fakat ilk günlerde, hayli zaman pek tuhaf gördüğümüz, o hep beyaz duvarların serpintiye benzeyen mülevvenatından, gece kırmızı yağmur yağmış olduğunu tahmin ettik. Bu tahminimiz müdür-i an-

kebutun ihbarıyla teyit etti. Evet, bu gece, kırmızı bir yağmur yağmıştı. Bu kırmızı yağmurun menşei pek basit: Dün sabahtan akşama kadar kible esmişti. Dün akşam, gün yüzü bî-intiha bir kırmızılıkla ince, sahravi kum zerratiyle dolu idi. Sonra bir yağmur geldi; bütün bu havadaran sahrayı alarak getirdi, duvarları ve her tarafı boyadı. Fakat, müdür-i ankebutun mütaalatından istidlal olunacağına göre, şimdi bütün Trablusgarp halkı, bir kırmızı yağmurdan (218) bunun garabetinden, harkülade bahsediyor... Kırmızı yağmur! Her kafada, her dilde bu dolaşıyor.

26 Şubat sene 1313 -Perşembe- Sabırsızlıkla beklediğimiz vapur bugün nihayet gelebilerek fakat hiçbir şey getirmedi. Bilakis ekserimizi daha sabırsız, daha helecanlı bıraktı.

Alelmutad evlerimizden mektuplar bekliyorduk. Aşağıda ve yukarıda altmış arkadaştan ancak yedi sekiz mektup alabildi ve yalnız bir kişiden maadasına gazete de yok. O kadar hasretle beklediğimiz kitaplar da yok. Son aylarda hiçbir Perşembemiz böyle geçmemişti. Mutlaka her hafta, her Perşembe yirmibeş, otuz mektup bir hayli gazete, risale gelirdi. Acaba bu hafta ne oldu? Bize bu haftayı getiren, İstanbul haftası, acaba neleri ihtiva etti? Bütün cevapsız kalmamasına imkan bulunmayan sualler...

Sonra, bir hücum-ı umumi:

- Ağababa, biz kitapları isteriz; yahut verdiğimiz paraları! Bu me hacimlere; alaylar ederek cevap veriyorum:

- Oğullarım... Şimdi telgraf aldık; haftaya iki takımı birden gelecekmiş... Kitapçının hastası varmış da bu hafta bakamamış. Ne yapalım; bir hafta daha bekleriz...

- Hayır; kabul etmiyoruz! Ya kitapları ya paraları! Yahut eşyanı da seni de mezara koyacağız.

İş büyüdü ve büyüyor...

Öğle yemeği yedik, avluya indim; beş on dakika sonra yukarı çıktığım (219) vakit kendimi bir alem-i mezatta buldum. Bütün kitap ısmarlayarak; haftaların intizarından yürekleri yanmış, haşerat yatağımın etrafına ve ucuna dolmuşlar:

- Haraç! haraç! Şu kare kaplı kitap, şu yastık örtüsü, şu yorgan, şu bavul, şu havlu... haraç! haraç!

Bir “haraç”tır, bir gürültüdür gidiyor. İçeri girince, beni de abluka ettiler, haraca koydular.

Bütün eşyalarımınla beraber on para diyenin üstünde kalabilirdim fakat kimse bir mangır koymadı. Bu kıymetsizliğin, on para değmezlik, bütün vuzuhuyla sübutuna meydan vermemek için, satılmaya karşı telaş ediyordum gibi görünerek sopama sarıldım; sopanın dehşetinden kaçan kaçana... Koca meydanda, sopamla ben hükümrân kaldık. Ve eşyam tamamen taht-ı hükmümüzde!

Artık, bir alacak verecek kalmadığını ihtara hakkım vardı; seslendim:

- İşte, kitaplar için eşyamı da beni de müsadere ettiniz, mezar ettiniz... Sonraki feragatiniz, hibe addolunur. Bu halde, haftaya gelecekleri hakkında telgraf aldığımız kitaplarda bir ilişkiniz kalmadı demektir!

Mahbesin içi kahkahalarla doluyor, herkes bir şey söylüyor...

* * *

Bir müddettir getirmekte olduğumuz bazı kitaplar, gazeteler ve hassaten (220) Servet-i Fünûn, Yeni Edebiyat-ı Cedide mücadelatını mahbesimize ve aşağıda çıkarılan “Menfada”ya dolduruş har ve şedid münazaralara meydan açmıştı. Tıpkı o günlerdeki İstanbul Matbuat-ı Edebiyesi’nin erbab ve kahramanları ve onlara hücum edenler gibi taraf taraf olmuştuk. Biri Cenab’ın “Elhan-ı Şita”sını tutturuyor:

Eşini gaib eyleyen bir kuş

Gibi kar

Diyerek, aradaki parçayı çabuk çabuk geçtikten sonra bağırıyor:

Karlar

Ki hamûşane dembedem ağlar!

Ve bir kahkaha ile ilave ediyor: “Karlar dembedem hamûş-ane ağ-larmış... Allah aşkına anla da bana da anlat” diyor. Öteki, onun bunu anlamamasına, yahut anlamak istememesine kızıyor, tepiniyor...

- “Bari, beğenilmeyecek bir şeyle alay etsek yüreğim yanmazdı. Bu şiire el, dil uzatmak haramdır azizim, haramdır!” diye bağıyor. Onun elinden Servet-i Fünun nüsha-yı mümtazesini kapıyor; o şiiri bir vecd-i can, bir istiğrak-ı ruh ile okuyor, okuyor, insafa davet eden samimi bir yalvarmakla:

- Bak azizim, şu parçaya bak, diyor, okuyor:

Uçtunuz, gittiniz siz ey kuşlar,
Küçütlük ser sefid baykuşlar (221)

GİBİ KAR

*Sizi dallarda, lânelerde arar,
Gittiniz, gittiniz siz ey mürgân
Şimdi boş kaldı ser-te-ser yuvalar;
Yuvalarda yetim ve bî-efgân!
Son kalan maî tüyleri kovalar
Karlar
Ki havada uçar uçar ağlar!*

Şimdi o sarsar-ı bî-rahm bârid şita ile yaprakları dökülerek, dalları kırılarak kadidi çıkmış ve eğile büküle inleyen ağaçlarda, sakinleri bırakalım, asudeye kaçmış kuşların boş bıraktıkları yuvaları; öbür vakit ne kadar har ve munis ve yumuşak mavi tüyleri; kış ve kar ile nasıl üşümüş donmuş; uçarak, eriyerek kovalayan karların önünde, nasıl perişan ve harap, oraya buraya çarpa çarpa kaçtığını görür gibi o zulüm ve sefalet-i tabiyeti iyi hisseder ve acır gibi değil misin? O bora, kış kıyamet... O kadid ağaçlar, o ser-te-ser boş yuvalar... İçlerindeki tek tük -yetim ve bî-efgân!- tüyler gözünün önüne gelmiyor mu? Ha, iyi düşün, şöyle gözlerini yumda kışın ve karın hadîd

ve pür-enîn hükümrân olduğu, kırıp durduğu ağaçlar... Ormanlık bir yeri tasavvur et... Ah... Pek iyi anlıyorsun ama zavallıların tıpkı İstanbul'daki muarızları gibi anlamak istemiyorsun. Hayır onlar gibi değil, onlar garazkar, hasûd (222) ve fena oldukları için, öyle yaygara ediyorlar; bu müceddidlerin yollarını kesmek istiyorlar. Fakat sen? Sen işin alayındasın... Öteki hiç cevap vermeden:

Bir beyaz lerze bir dumanlı uçuş;

Eşini kaybeden bir kuş

Gibi kar

terennümüyle uzaklaşıyordu. Diğeri yakasından tuttu, kazanılmış bir davayı mutlaka kabul ettirmeye azm etmişliğini alaylı bir tebesümle izhar ederek:

- Gel, öyle kolay kolay yakanı bırakmam, buraya gel... Bu parçaya olan hücumuna cevap vermediğimi işaret etmek istiyorsun, değil mi? Peki, ben, buna lüzum görmedim; o kadar bedihi ki... Bu bedaheti eğer görmüyorsan, ihtar suretiyle yine sana tasdik ettireyim: İstanbul'un evladısın. Orada geçirdiğin bütün kışlarda, hiç kar tipisi görmedin mi? Kar, gözleri bir beyaz duman içinde boğacak gibi acûl ve müzdehim yağar, rüzgar onun bu savlet-i bî-pervanesine anif ve hadid cevap vererek, şedid ve kahhar-ı esir, kar ve rüzgar birbirine girer; haris ve pür-hoş birbirini didikler, didikler... Kar o kadar toz duman halinde ve rüzgar o kadar hadid ve tehacümkârdır ki tesadüfen sokakta isek yürürken gözlerini kaparsın, şuraya buraya sendelemeğe mecbur olursun bu mahşer-i berf ve rüzgar ortasında, onun bazı avan-ı fasılâdârına, tek tük büyücek parça karların avare ve serseri uçuştukları olur. (223)

İşte onlar, bütün bir muhit-i ebyazı içinde, “bir beyaz lerze, bir dumanlı uçuş” ve “eşini kaybeden bir kuş” gibidirler. Ve mütehasır ve pür-istimdat “geçen eyyam-ı nev-baharı arar”lar ve yere düşerek sessiz erirler, yani ağlarlar... Öyle değil mi azizim? O, dinlemiyordu ki...(224)

Ötede birisi Rauf'un mensur şiirleriyle eğleniyor:

- Mensur şiir, o kadar tuhaf ki, mensur şiir... diyor... Beş satır, ah, of, aşk, ateş, hasret ve elem... Sonra: ah kadınlar, kadınlar! İşte sana bir mensur şiir... Hem canım mensur şiir de ne oluyor? Evvel yoktu iş bu rivayet yeni çıktı! Öyle ya yeni Edebiyat-ı Cedide değil mi?

Bunu tasdik edenler, kahkahalarla gülerek el çırpıyorlar; muarızları da “Bravo, bravo!” diye bağırarak el çırpmalara iştirak ediyorlar. Ve en son:

- “Yaşasın mensur şiirler, yaşasın Edebiyat-ı Cedide” avazesıyla ötekileri hayretlendiriyorlar. Ve o vakit daha sürekli bir el çırpma umumileşerek, bütün mahbesi bir şevk ve zevk istila ediyor.

Sonra, aşağıdakilerle yukarıdakiler, bu mübahaseler, münakaşalar ve gürültüler de birbirlerine karışarak, kendi alemlerinde bütün zücret ve âlâmı unutturabilen bir hayat-ı velveledâr yaşıyorlar...

27 Şubat sene 1313 -Cumartesi- Doktor Hamit hastaneye gitmişti, bugün geldi. Ondan ve dışarıdan epeyce havadis aldık. Fakat ne dereceye kadar doğru oldukları malum değil.

Biz, dışarı serbest bırakılarak, hükümetçe münasip memuriyetlerde istihdam edilecek imişiz. Aşağıdaki arkadaşlar, buraya gelecekler imiş.

İsviçre’de teslim-i mülhimenin müracaatları tamamen red olunmamış ve bilmukabil vuku bulan teklifleri Sultan Hamit kabul etmiyormuş. (225)

Ve İstanbul’da tarafdaran-ı hürriyet, yeis-i nâ-pezîr bir şevk ve metanetle çalışıyorlarmış fakat hayat ve menfaatlerini hükümran-ı istibdata medyun olanlar dahi çalışıyorlarmış.

Bunlardan bir netice, bir katre-i ümit çıkarmak istiyoruz.

1 Mart fî sene 1314 -Pazar- Sal-ı cedit... Yine mahbesimiz. Fakat mahbeste geçen diğer yeni senelerin ilk günleri gibi İstanbul mahbesinde değil, Trablusgarp’ta tarihin iyi tanıdığı Berberkiye Kalesi’ndeiz.

İçinde kalınan matem-i felaketin acılığı, böyle eyyam-ı mahsusa da daha vuzuh ile hissediliyor. Bugün derin bir kederle malûlüm ve

kederim, galiba böyle birbiri üzerine yığılan felaket senelerinin daha ne kadar süreceğini kendi kendime sormaktan, sorguma cevap alamamaktan tevellüt ediyor. Anım oluyor ki dimağım, bî-intiha amak-ı siyah-ı meçhuliyet içinde boğularak, sefil ve yetim bir mezarın önünde duruyor: “İşte böyle yaşayacağım, bir gün, bütün bu siyah günlerin eşi ve sonu böyle bir mezara, bu mezara gireceğim” diyorum. Ve bu endişe-i zalimi hiçbir kuvvet ezemiyor.

Ümitler... Bütün şimdiye kadar vakit vakit yaşayarak ölenler gibi ve onlardan daha bedbaht, zavallı ümitler... Günler, aylar, seneler birbiri üzerine yığıldıkça katre katre alınan tecrübeler ve mahasılı kâvi şüpheler, yeisler, artık çeke çeke yıpranan maddiyeti harap ediyor.

Bu anlarda, yine o zavallı, yetim, münhezim ümit... Masum ve mütevazi tebessümlerle, boynunu bükerek: Beni atma, beni hakir görme” der. Ve benim (226) malul dimağım başka hiçbir teselliye malik olmadığı için ona ne kadar muhtaçtır; ona, onun yeis ve hırman bilmeyen, daima seven ve okşayan haram-ı kibarına ne kadar, ne kadar muhtaçtır!

Böyle harap ve teselli-cû anlarımın ekserinde, ne kadar zayıf ve aciz olursa olsun, ona sarılıyorum, zayıf ve hakaretzede ümidimle ağuş-be-ağuş olurum. Artık o vakit daha yaşamak, daha çekmek için kuvvet bulurum. Bu günde öyle oldum; derin bir gark-ı yeis geçirdikten sonra başımı kaldırdım:

Artık yaşayacak, asla şikayetsiz, çekecek, çekecek idim... Ve artık karıştım kalabalığa.

Bugünün kalabalığında tenvi’-i meşgale ile bu yeni senenin yeni gününde yeni bir devreye giriyorduk. Aşağıki mahbeste bir “Hatıra” yukarıki mahbeste bir “Merhale” şimdiye kadar hemen yalnız “Menfada”ya ihsar eden matbuatımızı açıyor, büyültüyor, yazıya, neşriyata mahsus bir sihr ile zayıf ve mürde ümitlere kuvvet ve can veriyor.

“Hatıra” parça parça dışarıdan getirilen tutkal ve levazım-ı saire ile müstensihte basıldığı için müteaddit nüsha idi; “Merhale” o de-

receye varamayarak el ile yazıldığı için ancak iki nüsha oluyor ve bu nüshalar elden ele dolaşarak, her kalbe yeni bir hayat, bir şevk-i hayat, bir kuvvet-i hayat, bir hubb-ı hayat bahşediyor.

Kalın rika yazılmış “Hatıra” ser levhasının altında:

*Dönmez evlad-ı vatan azm-i civan merdaneden
Nefy ile ta'ğrib ile ta'zib-i gûna gün ile (227)*

Beyti, sanki bütün ruhlara yeni bir ufuk-ı münevver, yeni bir cihan-ı cihat açıyordu. Şimdi yeis ve hirman, münzehim olmuş; yeline aşına-yı kadim, ümid-i hürriyet, bütün kuvvet ve şehametiyle rekz-i ilim etmişti.

“Merhale”... O, başka meşrebde idi. Mezarda bile gülen, yaşamak için kuvvet bulacak bir teslimiyet ve rıza ile hali tabii bulur. Ondan şikayet etmez... Ser levhasının altındaki beyit, sanki merd ve gayur bir vakar ile hakim ve nasih terennüm eder:

*“Hal-i âlem böyledir şah üzere gör kim meyvenin
“Hamı i lâda kemale ermişi esfededir.”*

Bu iki meşreb, ikisi de aynı hedefe, ayn-ı emel-i mukaddese müteveccih çalışıyorlar, çalışıyorlar...

Müstensih-i hıfz edilen köşe, “Hatıra”nın matbaasıdır. Onunla iştigal eden arkadaş da matbaa müdürüdür ve bu müdür -Mai ve Siyah’tan imrenerek- ismini, Ahmet Şevki Efendi ile tebdil etmiştir. Bu, Bâb-ı Âli Caddesi’nden köprübaşına kadar tanınmış, öyle meşhur bir şemsiyeye malikiyetten ve ihtiyaçtan maada, bütün evsafıyla tamam bir Ahmet Şevki Efendi’dir ve “Ahmet Şevki Efendi!” diye çağırıldıkça, iftiharından göbeği hareket, karnı daha inbisat ederek başına, mağrur bir hindi vaziyeti gelir.

2 Mart sene 1314 -Pazartesi- Bugün matbah nöbetçisi idim: Aşağı yukarı inip, çıkmak, saatlerce ocak başında kalmak, hayli yorgunluk verdi. (228)

Behçet, izin alarak, aşağıdaki kardeşiyle görüşmeye gitti; ben de yarın müracaat edeceğim.

Bugün, Şubat'ın on altısından nihayete kadar on iki günlük yev-miyemiz geldi: On sekiz kuruş. Şimdi, sene başından beri işliyor.

3 Mart sene 1314 -Salı- Mustafa Bey'e bir kağıt yazdım: Kayınbiraderimle görüştürülmekliğime müsaade istedim. Akşama kadar, red ve kabul, bir haber zuhur etmedi. Bakalım yarın...

4 Mart sene 1314 -Çarşamba- Saat yedi buçuğa kadar bekledim, hala bir haber yok. İkinci bir kağıt daha yazdım, Osman Cevdet, bazı mütalâalarla bu ikinci kağıdı yollamaklığımı muvaffak bulmadı; ben de sarf-ı nazar ettim. Artık bekleyeceğiz. Bu üzüntü ile yatağıma yaslandım, bir uyuşukluk geldi, uyudum. Saat on bire geliyordu, kalktım, bir ses bağıırıyordu:

- Ağababa... Haydi aşağı, görüşmeye!

Hemen davrandım, bavuldan fesimi çıkardım, giydim; terlikleri bir tarafa atarak kunduraları giydim; çavuşun önüne düştüm. Gittik.

Bu sefer, geçenki gibi olmadı: İçeri, asker koğuşuna aldılar. Koğuşun demir parmaklıklı penceresi, tahta bir kapak ile kapanmıştı. Etraf alaca karanlık, bir mağara esmeriyeti ile mağmum ve sakit şurada burada askerler yatıyorlar ve oturuyorlardı. Bana, pencerenin önündeki yatağı gösterdiler: "Buyurun" dediler, Ali'yi çağdırmaya gittiler. Pencerenin tahta kapağı aralığından baktım, avluda üsera-yı hürriyet, beşer, onar oturmuşlar, kimisi konuşuyor, kimisi kah oturarak, kah (229) koltuğunda bir küçük diksiyoner, elinde Fransızca bir kitap, gezinerek, okuyor; kimisi kitabını dizinin üzerine bırakabilerek arkasına yaslanmış, uyuyor...

Bütün bu sevdiğim simaları, karşımda görünce artık mevkiimi unuttum, bir helecan-ı meserretle pencerenin kapağını yavaşça açtım, bu açmaktan men olunmadığının verdiği cesaretle, seslendim:

- Ey Azizler, Ne yapıyorsunuz? Beni de oraya alsanıza! Benim bu hitabım, bütün o başları pencereye çevirdi. Ve bir sevinç bağıırmasıyla pencerenin önüne koşuştular. Bir dakika içinde pencerenin önü dolmuştu. Demir parmaklığın arasından uzanan eller çırpınıyor ve ait

oldukları diller söylüyorlardı. Bir telaş-ı mülakat ki... Hangisine ne söyleyeceğimi, hangi eli sıkacağımı şaşırdım. Benim iki elim, o sevgili ellere, bir dilim, o hepsi birden söyleyen ve hepsi cevap isteyen dillere yetişemiyordu. Bizim bu heyecan telakkimize, oturan askerler, nişan, uyuyanlar uyanmışlar, mahbesin kovuklarındaki arkadaşlar da gürültüye koşarak gelmişlerdi. Ali ve Safvet de geldiler. Ezana kadar, bu azizlerle oradan buradan görüştük. Safvet'i, geçen seferkinden iyi buldum.

“Hatıra”ya ve “Merhale”ye dair, etrafımızdaki askerlerin anlamayacağı bir lisanla konuştuk.

“Hatıra” matbaası sahibi Ahmet Şevki Efendi, yakın bir zamanda bir kütüphane neşriyatı tesis edeceğini söyledi; orada Mirabo'dan, Ramiyo'dan, Didero'dan, Volney'den mühim tercümeler bulunacaktır. Ahmet Şevki (230) Efendi, o münbesit karnı münbesit çenesiyle mütenasib ve hoş elfaz-ı mağrure ve mütefahire ile ilave etti:

- İşiniz düşerse efendim, matbaamız, asker hapishanesi, zemin katı, numara 3'tür. Mümkün olan teshilatı dirig edilmez.

* * *

O mahbesin penceresi önünden; öteki mahbesin içine avdet ettiğim vakit, ezanı geçiyordu. Şimdi de burada arkadaşlar başıma toplandılar, aşağıdan haber ve havadis soruyorlardı. Bütün bu yazdıklarımı onlara da söyledim.

Fi 5 Mart sene 1314 -Perşembe- Sabahleyin uyandığım vakit, kulağıma gelen ilk kelimeler:

- Kitaplar bugün de gelmezse!
- Müzayedede var.
- Müzayedeye karşı da sopa var!
- Sopaya karşı da müzayedede!

Her taraftan buna benzer bin türlü bağırışma; alay... Sonra öteden bazıları:

- İşte geliyor!

- Müdür-i ankebutun omuzu göründü

Herkes o tarafa bakıyor; koşuyor. Ne gelen, ne giden...

Ve nihayet, artık hakikaten müdür-i ankebutun omzunu ve bütün vücudunu daha ziyade iki kat eden, sırtındaki koca çuval göründü. Bu sefer, bu iki büküm müdür-i ankebut ile koca çuvalı haber veren (231) seslere, hiç kulak veren, itibar eden olmadı. Bu defaya kadar o kadar aldanılmıştı ki...

Müdür-i ankebut, bütün sefaletinin matemini inliyor gibi o kadid olmuş vücudu, bükülmüş beli, sendeleyeyen bacakları ile sarsıla sarsıla soluya soluya mahbesin kapısından girdiği vakit herkes, bu defaya kadar inanıp, bu inanmayışla, hâlâ aldandıklarını anlayarak gülüştüler ve müdür-i ankebutun etrafını ihata ettiler. Adamcağız, arkasındaki yükün ağırlığına inzimam eden; o tarafa bu tarafa çekiştirmek, itiştiirmek gibi her adımda tebdil-i istikamete cebr eden saiklerle de harap; izharına cesaret edemediği hiddeletlerle somurtmuş; bizim yatağın önüne kadar geldi; yükünü attı, belini doğrulttu... Oh! Artık kurtulmuştu! Ne bela idi o?

Biraz dinlendi, işte başladı:

Şimdi, her eline aldığı paket, mektup, üzerinden isimleri bağılıyor ve her bağırıya bir taraftan, bir ses, cevap veriyor:

- Benim! Ver!

Ve son paket okununcaya kadar müdür-i ankebutun etrafı muhat idi, gözlerin ve ellerin hücumuyla da bunalıyordu.

Bu hafta, en zengin bir haftamız oldu. Evlerden mektuplarımız, evden, kitapçıdan kitaplarımız, gazeteler, mecmualar... Kitaplar o kadar doldu, gazeteler ve mecmualar o kadar yığıldı ki hangisini okuyacağımızı, evvela hangisinden başlayacağımızı şaşırdık. (232)

- "Bugün, böyle perişan ve telaşlı geçti, yarın da mektuplara cevap yazmakla geçecek, artık mütalaa, öbür güne" diyordum.

7 Mart sene 1314 -Cumartesi- Bütün gün serseri serseri dolaştım; bütün kitapları, isimlerinden ve ilk sayfalarından yoklayarak fakat hiç birine başlamaya vakit bulunmayarak, öyle bî-aram ve bî-karar akşamı ettim.

Gece saat ikide mektup yazmaya başladım. Başladım, fakat yazamadım: Dimağım, mektupların ve kitapların verdiği hissiyat ile o derece malemal, o derece bî-tab ve kudret ki yazmaya devam edemiyorum.

- “Ah, şu mektupları yazıp bitirsem de kitaplara geçsem” gayretiyle, saat sekize kadar, oradan oraya atılarak hele mektupları bitirebildim. Şimdi artık uyku...

9 Mart sene 1314 -Pazartesi- Hâlâ bir sayfa kitap okuyamadım. Bunun verdiği rahatsızlığı ve böyle devam ederse hiçbir şey yapamayacağımı his ve tayin edebilerek, bir program lüzum gördüm:

Saat üçten beşe kadar İtalyanca gündüz

Saat yediden dokuz buçuğa kadar hukuk

Saat dörtten yediye kadar perakende mütaalalar

Gece bunu bir kağıda yazarak duvarın direğindeki çiviye geçirdim. Şimdi etrafta gürültüler var: “Seni inzivaya bırakmayız” diyorlar. Ve bu adamlar dediklerini yaparlar. Onun için hukuka birkaç arkadaş daha buldum; hep beraber okuyacağız. Geceleri de “Mai (233) ve Siyah”ı dinlemeye beş altı talip zuhur etti. İşte bu surette gürültücüler, gürültülerini unuttular, terk ettiler.

Benim Mecelle’yi Ali istemişti; yolladım. Şerhlerini kendi Mecelle’sine yazacak.

Akşam, bizim hocayı pek münfail gördüm. Bir isti’câl-i hadid ile bavulu karıştırıyor. Bilmem kime, gözleri ve siması bir manayı nefret ve lanet saçıyordu.

Yanına oturdum, şuradan buradan konuştuk; o, yine bavulu karıştırmakla meşgul. Kızgın, o kadar ki titriyor. Bir aralık yanıma sokuldu:

- Bu akşam matbahta idim, şu Gürcülerden bir asker adı Hasan, yanıma geldi, Arapça bir şeyler söyledi, anlamadım. Gözleri bana efham-ı meramda lisanından belîğ, fakat yine anlayamadım. Bir müracaat-ı müsterihimâne, bir tereddüt, bir hicab, bir korku... Ama ne?.. Bizim Sabri’yi çağırdım! Ona anlattı: Çıplak imiş, donsuz imiş... Merhamet istiyormuş. Bunu Cevdet’e söyledim, işte bir de şimdi sana söylüyorum.

Ben de -Fakat hiddeti hazf ederek- hocayı taklit ettim: Bavulu karıştırdım; bir don, bir fanilada ben verdim. Zavallılar, kendi mevki-lerinden, bizim mevkilerimizi kim bilir ne kadar yüksek görüyorlar...

10 Mart sene 1314 -Salı- Öğleden sonra hastaneden Erkan-ı Harp Hamdi geldi. Koca velvele “Merhale”sinden uzakta birkaç gün geçiremedi. Şimdi o, uzak bir yerden, başka bir alemden (234) gelmiş gibi idi. Etrafını aldık; ağzına, gözlerinin içine bakıyoruz. O, söylüyor, söylüyor, hiç bitirmiyor... Hastane hayatını o kadar tuhaf, o kadar cazip anlatıyor ki ben bile romatizma vesilesiyle birkaç gün çıkmak arzusuna düştüm. Ve bugünümüz, hesaba dahil olmadığı halde, zuhur ediveren Hamdi’nin telahukuyla yeknesakîden kurtularak daha hoş geçti.

11 Mart sene 1314 -Çarşamba- Belediye doktoru geldi. Bazı arkadaşları muayene etti; bazı doktor arkadaşların, o muayene ettiği arkadaşlar için yazdıkları reçeteleri imzaladı, işi bitmişti, dedim ki:

- Biliyorsunuz, benim ekzemam var, doktor arkadaşlar her gün sıcak banyo tavsiye ediyorlar; o da burada mümkün değil; beni hastaneye gönderseniz.

Zaten hangi bir müracaatımızı red etmeye kudret bulamazdı, bila tereddüt:

- Peki, sizi hastaneye yollayalım...

Birkaç dakika sonra, hastane tezkeremiz yazılmıştı ve hastane- ci üç kişi idik, hazırlandık. Yevmiyeler de geldi, artık durmaya lüzum yoktu, yola çıktık. Bizi hastaneye teslim memur Mülazım Ziya Efendi... İhtilal gecesinin süngülerinden kurtaran da o idi. Kale kapısından çıkınca insan, araba, merkeb kalabalığının ortasında, hiç umulmayan yeni bir hayatın mevacehesinde kalmış gibi idik; hayran ve memnun, bu gülüşün, bağırışın, gelen ve giden erbab-ı (235) hayatın içine karıştık. Bir arabanın yanındayız; hastaneye kadar bir buçuk doksanlığa pazarlık ettik. (Trablusgarp’ta çil ikilik: doksan paradır. Ve doksanlık bir nev-i vahittir ki, bazı şeyler için bir doksanlık, üç doksanlık, beş doksanlık... diyerek pazarlık ve tayin-i fiyat edilir.)

Araba hayli süratli yürüdüğü halde, hastaneye kırk dakikada vasıl olduk. Hastane kapısından girince bütün hava-yı muhati doldurmuş bir asitfenik kokusu ile sarsıldık. Bunda ra'ş-e-i maraziye var gibiydi.

Nöbetçi doktor: "Zabitan odasına!" dedi. Bizi çıkardılar. Orada bir arkadaşımıza tesadüf ettik ki yalnızlıktan pek sıkılıyormuş. Bizi görünce, sevinerek boynumuza sarıldı. Ve her birimiz yatak çarşafımızı, yastıklarımızı, yorgan ve battaniyelerimizi getirmiştik; gösterdikleri yatakları bunlarla tanzim ettik. Sonra, biraz gezinmek için bahçeye çıktık, Trablusgarp hayatımızda, bu günümüzde, pek şayan-ı kayt bir gün oldu. Hastaneye gelinceye kadar burada yeşillikler, akarsular, İstanbullu kıyafetinde çoluk çocuk gördük. Bu, bize sefalet-i mu'tada içinde, girizan ve asla inanılmaz bir rüya-yı mesut oldu. Ve hakikaten arabaya binip de süratle uzaklaşarak hastaneye gelince, bir rüya kadar bile yakasız biran bir hatıra-i nûşin kaldı.

Hastanenin avlusunda büyük bir havuz var. Bir tarafta, bostan kuyuları gibi bir kuyu... Oradan bir çift öküz, yine bostan tertibi kovalarla su çıkıyor. Ötede bir deve, gözleri bağlı, bila-fasıla dönerek (236) bir nevi dişliyi çeviriyor. Bu suların bir kısmı büyük bahçeye, bir kısmı da küçük bahçeye gidiyor.

* * *

Bu akşam yemeğimiz çıkmadı. Zaten bunu biliyorduk.

Şu altı aylık Trablusgarp hayatında, hiç böyle تنها kalmadım. Onun için olmalı, kuva-yı hissiyemde bir durgunluk bir kesel-i amik, bir zucret var... Trablus'a geleli beri tamamen mahrumu kaldığımız sular, ağaçlar, çeşmeler, o kadar tatlı ve müstevli güneş, bütün o derece latif ve ne vaz-şikar bahar güzellikleri, benim ruhumdaki o zucret-i bîkesîyi o kesalet-i yetimiyyeti imha değil, tahfif bile edemedi. Bu mebzul servet-i tabiat, az evvelki mahrumiyeti, sanki bir meş'al-i ifşa ile tenvir ederek, o felaketli hayatın bütün acısını, bütün anat-ı azabını, bir vuzuh-ı tam ile hissettirdiğini zannettim. Öyle ki gayr-i iradi bir helecan ile gecenin sekizine, dokuzuna kadar uyuyamadım.

12 Mart sene 1314 -Perşembe- Sabahleyin bir buçukta uyandım, yüzümü filan yıkadıktan sonra, tecdid-i hava için biraz dışarıda ge-

zindim, geldim, yatağımın içine oturdum, defterimi açtım. Defterim, yegane dert ortağımdır; en yalnız, en gamlı günlerimde arkadaşım olur, beni teselli eder.

Şimdi biraz hava almalı... Biraz dünya ve hayat görmek için geldiğim bu hastanede, o kadar kimsesiz, o kadar gamlı idim ki bana defterimden daha vefakâr bir arkadaş bulunamazdı. Daha dün ve muvakkaten ayrıldığım cumhurun tahasssürü, bugün ruhumda bir acı hissi uyandırdı. (237)

Kıtmırım şimdi kim bilir, bensizliğiyle ne kadar muzdaripti. O, her akşam benim ayakucumda yatan, nereye gidersem yanımdan ayrılmayan, ben kerevetin üzerine çıkıp da o aşağıda kaldıkça sıçraya sıçraya uğraşarak, çıkamadıkça adeta ağlayarak havlayan; kerevetin üzerine alınınca ihtimal-i iftirak-ı müebbedle sızlayan ruhumun bütün heyecan ve helecanıyla üzerime atılarak, omzuna sıçrayarak yüzümü yalayan sevgili Kıtmırım şimdi acaba ne kadar acınacak bir haldedir?

İki üç arkadaştan ibaret kalan bütün bu تنها hayatta, derin bir öksüzlük duyuyordum.

Öğleden sonra, bahçeye çıktık. Güzel bir bahçe, güzel havuzlar. Güzel ve rayihadar çiçekler; limon ve portakal ağaçları ve onların çiçeklerinin kokuları... Bütün bu güzel ve rayihadar şeylerin sathında, sabah rutubetiyle teravetdar toprak bile bir bûy-ı müstesna neşr ederek, ruhun mest-i hayat-ı bahşasını tezyid ediyor.

Bahçenin içlerine doğru yürüdük. Bir mahrumiyet-i amikanın sonunda bu bahçede bize, ma fevkalhayal bir behişt-i abad göründü. Fakat içerileri mamur ve muntazam değil, oralara dest-i himmet hiç girmemiş; tarhlar, hudâyî-nâbit otlarla dolu ve kuru bir havuz-ı harabiye terk edilmiş.

Bahçenin şurasında, burasında hasta askerler, ayakkabısız geziyorlar. Böyle gezmeyi mukteza-yı tedavi zannederek sordum: Hayır, bunların kunduraları, terlikleri yokmuş. Bu hasta askerlere ne çamaşır ne de ayakkabı verilmemiş (238)

Bu hastane, vaktiyle Karamanlı Yusuf Paşa'nın sarayı olan binayı muhteşemin enkazı üzerine yapılmış...

Yusuf Paşa, bahçelere su tevzi' eden şu büyücek havuzda genç ve güzel hanımlarla gezer, eğlenir, her zerresinde bir yeni hayat ve sermediyet ihsas eden saadet-i hakimane ile yaşar, güler, zevk eder-miş. Şimdi o yerde; bir hastane ki marizları sefil ve üryan; harap ve naçar...

Bûm nevbet mî-zened ber tarem-i afrasîyâh⁷

Perde dârî mî-küned der kasr-i kayser ankebût

bile değil. Onu hissettim ki burada insan, bir harabe-zârda, bir vi-ranede olduğundan ziyade gark-i hüzn ve teessür oluyor. Bir harabe-zârda meşhud olan adem ve sükundur; burada beşer, maraz ve sefalet var...

Artık bu maluliyet-i hissiyeye düştükten sonra dakika geçtikçe, daha mariz ve malül olarak, o pür taravet pür rayiha pür hayat çi-çeklerden yeşilliklerinden, bahar-ı neşvedardan lezzet bulamamaya, onların tebessümat bî-fasılalarında, bir şemm-i istihza duymaya sı-kılmaya başladım.

13 Mart sene 1314 -Cuma- Bugün de dünkü gibi geçti. Doktorun vizitesini savdıktan sonra bahçeye çıktık, biraz gezindik. Akşam, saat dokuzdan sonra idi, “Müşir Paşa geldi” dediler, içeri kaçtık.

Gece, bu haftanın mektuplarını yazmakla meşgul oldum.

14 Mart sene 1314 -Cumartesi- Bugün de dünkü gibi (239) geçecekti, eğer ateşler savuran kible rüzgarının nefhât-ı cehennemi-yesiyle yanarak içeri kaçmaya mecbur olmasaydık. Bu mecburiyetle, akşama ve sabaha kadar, kapısı dahi kapalı odada kaldık. Bugünün, dünü aratması, ne elim... (240)

15 Mart sene 1314 -Pazar- Sabahleyin mektupları yolladım; Selanik'teki “Mütalaa”ya ve bizim “Merhale”ye de birer yazı...

Öğleden sonra duyduk ki ne vakitten beri İstanbul'dan hareket etmiş olduğunu işite işite artık inanmamak devrelerine geldiğimiz Kayseri Vapuru gelmiş. Sonra bir haber daha geldi: Kayseri'de yirmi, yirmi beş sürgün varmış; onlar da bizim gibi yeknesak elbiselerle mü-

⁷ Farsça beytin başka okunuşları da var (a.n.)

cehhez imişler. İçlerinden on beş, on altı yaşlarında küçük çocuklar, elli, elli beş yaşlarında, sakallı ihtiyarlar varmış. Af ümidinde olanlara müjde!

Bu Kayseri Vapuru haberleri de, artık arâmsızlığımı çok ziyadeleştirdi; duramayacağım, bir an evvel çıkarak, sanki aylardan, yıllardan beri mütehassısı kaldığım cumhurun içine karışmak için titriyorum. Şuradan biran evvel çıkmak, kaçıp kurtularak, o bestegan hürriyete kavuşmak emel ve iştihakı kafi değilmiş gibi bugün bahçeye çıkmak arzumuz da reddedildi:

- “Ne yapalım, Müşir Paşa yasak etti” dediler.

* * *

Vapur da sürgünlerle beraber, bir de Heyet-i Teftişîye varmış. Bahriye, berriye, ikmal-i memuriyet eden zabitlerin yerlerine de yeni zabitler gelmiş. Artık, “varmış, gelmiş, imiş”lerin nihayeti yok... Bahçeye de çıkamıyoruz. Hiç çaresiz; hastaneden çıkmak lazım!

* * *

Hastaneye geldiğimizizin ertesi günü, arkadaşlara bir kağıt yazarak, bardak, diş tozu, fırça gibi şeylerimi göndermelerini rica etmiştim. (241) Yolladılar. Bunlarla beraber, bir arkadaşın bir kağıdını aynen defterime geçirmişim, o hayatın bir köşesinden samimi bir levha gösterdiği için işte buraya da aynen nakl ediyorum:

“Babacığım istediğiniz eşyanın hepsini gönderiyoruz. Çabuk geliniz. Babasız yapamıyoruz. Hepimiz öksüz çocuklar gibi kaldık. ‘Talih, bunu da gösterdi’ diye yazıyoruz; çabuk gel... Mezardan çık... Yalnızlık seni sıkır! Kıtmir rahattır, dest-i pakînizi yalar. Yalnız bir kederi var: Kuyruğunu çekiyorlar! Sakallı hocayı yerine vekil ettik fakat babalık yapamıyor. “Tabii değil mi ya... Tecrübem yok” diyor. Bu hafta birkaç mektup aldık; memnun oldum. Ben de aldım, sen de memnun ol. Feridun’un gözlerini öperim. Muhaveresini okudum. İnşallah Feriduncağızla yakında görüşürüz. Afiyette ol babacığımız, çabuk gel, bekliyoruz.”

14 Mart sene 1314 -Pazartesi- Sabahleyin doktor geldiği vakit, ben çıkmaya hazırlanmıştım:

- “Bana müsaade ediniz doktor bey, burada o kadar sıkıldım ki mahbesim gözümde tütüyor. Böyle giderse ekzamadan başka rahat-sızlığım yokken, hasta olacağım” dedim. Kabul etti.

Buradaki arkadaşları daha yalnız bıraktığıma da müteessir olarak hastaneye, onlara veda ettim. Bir zabıt ve bir askerin taht-ı muhafazasında yola çıktım. Mahbesimize vasıl olmak için, epeyce yürüdük. Böyle bir yere gitmek için sokakta yürümeye, uzun uzun yürümeye ne vakitten beri hasret idim. Hem böyle yürüyorken irademe sahip gibi (242) bir galat-ı his, hâfî bir sevincin kuvvetini getirerek, daha olsa, isteye isteye yürümek, o galat-ı hissin ağış-ı nevazişinde birkaç dakika-i mesude yaşamak için arzu veriyor.

Bugün avdet edeceğimi kimse bilmiyordu; mahbesimizin bahçesine girince etrafımı aldılar. Şurada, burada üçer, beşer oturan, konuşan ve okuyanlar, bu üsera-yı hürriyet ailesinin efrad-ı perişanı, sanki uzak bir gurbetteki babalarının mülakat-ı aniyesi karşısında, mesut bir beht ile şaşırmışlardı. Duyan koşuyor, boynuma sarılıyordu; sarılışıyor, öpüşüyorduk...

Oh, artık kurtulmuştum! Hakikaten, hastanede ne kadar sıkıldığımı, şimdinin huzur ve surûr-u kalbisiyle daha iyi ve vazıh takdir ediyordum.

Saat sekiz vardı, Mustafa Bey’e bir tezkere yazarak, aşağıdaki arkadaşlarımla görüştürülmekliğimi rica ettim. Artık bu zemindeki ricalar ne red, ne de tehir ediliyordu; hemen haber-i icazet geldi ve bir zabıt refakatinde aşağıya indim... Sanki hastanede yıllarla kalmış, bu hasretle hayli yanmıştım. Orada asker koğuşunun penceresinin önünde iki saat oturdum ve o iki saatin her dakikası o kadar har ve halis konuşmaklar ve gülüşmeklerle doldu, ve muhafız askerlerin anlayamayacağı bir tarzda son “Merhale”yi, “Deccal”i Avrupa’dan, Mısır’dan gelen “Osmanlı”yı, “Kanun-ı Esasi”yi verdim. Şimdi yukarı mahbeste mizah ve musavver bir de “Deccal” çıkıyordu.

17 Mart sene 1314 -Salı- Bizden bir istirhamname istiyorlardı. (243)

Dün akşam bunun üzerine konuştuk ki esasen yalnız nefy ile bir iki aylık hapse mahkum olanlar, ne için hapis kalıyorlar? Hele nefy cezasında, hapis hiç yok. Bu arkadaşlar haklarında ahkam-ı kanuniyenin tatbikini isteyelim; dedik. Bir şey yazdık, verdik. Bu yazdığımız kağıdı, valiye hitaben ve istidlalatımıza göre hoşlarına gideceğini tahmin ederek umumi değil, mahdud imzalarla yaptık. Mülazım Ziya Efendi'ye tevdi ederek, Mustafa Bey'e bir kere gösterdikten sonra, valiye götürmesini rica ettik.

Mustafa Bey, kimbilir nasıl ve ne kadar zamanda şüphesiz hecele-yerek okuduktan sonra, Ziya'ya:

- "Ben hiç görmüş olmayayım, vali'ye götür" demiş. Ziya, kağıdı Mustafa Bey'den alınca valiye götürmüş. Vali, okuduktan sonra, tekrar Ziya'ya uzatmış:

- "Bir de sen oku bakalım, ne istiyorlar, bana anlat" demiş. Zavallı, Mustafa Bey kadar bile bir şeyi okuyup anlamaktan aciz... Ziya, okuduktan sonra, anladığı, anlatabildiği kadar anlatmış.

Vali: Bunlar kırk kişi değil mi?

Ziya: Evet...

Vali: Demek ki bu on biri ötekilerden ayrılmış, şehirde serbest bırakılmalarını istirham ediyorlar. Ya, işte böyle ayrı ayrı yaparlarsa iyi olur. Fakat elimizde bir şey yok, yazarız. Arz ederiz, bakalım ne cevap çıkar. Sen bunu şimdi Mustafa Bey'e götür.

Şu mükâlemede anlaşılıyor ki bu kağıdı Vali Paşa bir istirhamname (244) olmaktan başka bir ehemmiyetle telakki etmemiş, halbuki biz, neler bekliyorduk. Mesela "şu suret-i hayatın yeis ve nevmîdi ile devamı simâh-ı insanıyeti rikkat ve refetle tahriş edecek halet-i müellimenin tevellidisine badi olacağı vareste-i ıstıbahtır" İlh... cümlesinden ve buna yakın bazı sözlerden telaş edeceklerini ve gelip bizden soracaklarını bekleyerek cevaplar hazırlıyorduk. Hep bunları konuşarak, heriflerin bu derece cehl ü amâlarına kızdık. Ve gülüştük.

18 Mart 1314 -Çarşamba- Mustafa Bey geldi. Bir saatten ziyade oturdu. Şuradan buradan konuşarak, hakkımızdaki hulûs ve safveti

mukaddemesiyle; sözü verdiğimiz kağıda intikal ettirdi. O istirhamnameyi, vali kendisine havale etmiş. Ve böyle yalnız on bir kişi olduğuna memnun olmuşlar. Bunda, ekseriya fena neticeler veren ittifak kokusu yokmuş. İktiza-yı kelamla bazı şeyler soracak oldum:

- “Avukatlık etme!” diye beni susturdu ve neticeyi şöyle itmam etti:

- “Bu istirhamnameyi böyle gönderemem. Bu mealde padişahımıza yazınız.” Kabul ettik.

Biz böyle konuşurken; aşağıdakilerin zabiti Salih Ağa geldi. Aşağıya Kayseri Vapuru’nun kamarotu gelmiş, eve, göndermelerini yazdığımız kitapları getirmiş; şimdi aşağıda kamarotla görüşüyorlarmış, beni de çağırıyorlarmış. Mustafa Bey’e söyledim: “Git, görüş”, dedi.

Salih Ağa ile beraber gittik. O, pek geveze kamarotla ben asker koğuşunda, bizimkiler pencerenin demir parmaklığı önünde, artık saatlerce (245) görüştük. Hepimiz, daima teşne-i sohbetiz; fakat bu, hem kamarot hem geveze olan hemşehriyi saatlerce dinlemek epeyce güç oldu. Biz, istediğimiz şeyleri soramıyoruz, onlara pek uzaktan temas edebilmesi ihtimali olan şeyleri bile sordukça, hiç bilmediğini, boş geçirmek de meşrebine gelmediği için, mutlaka yalan söylüyor. Yalan, dolan saat on buçuğa kadar mükemmel dinletti. O kalkıp gince, bana da yolculuk göründü. Yine Salih Ağa’nın önüne düştüm, yukarı geldim. Bugün, matbah nöbetçisi de olduğum için, doğru matbaha yürüdüm. Baktım ki fokur fokur makarna haşlanıyor, balıklar da temizlenmiş; artık kızartması bana düştü... Bir alay, bir eğlence ile başıma üşüşenlere, kamarottan aldığım ve asla inanmadığım havadisleri vererek balıkları kızarttım. Galiba, hepimiz de epeyce acıkmıştık. Haydi sofraya başına!

19 Mart 1314 -Perşembe- Hamama gittik, kadınlar varmış, geri döndük. Fırka-i Askeriye Merkezi’nde Mustafa Bey, İstanbul’dan gelen bizim mektuplarımızı okuyordu. Evet, bizim her haftaki mektuplarımız, böyle açılır, okunur, sahiplerine verilmesinde beis görülmeyenler kendilerine verilir. Biz, böyle mektuplarımızın başkaları tarafından açılıp okunmasını, sonra bir şahs-ı salis gibi onun ihtivaatına

ittilâımızda bir beis görülmemesini, pek tabii bulmaya, ne vakitten beri alışmıştık.

Orada Mustafa Bey'i görünce durduk: "Mektuplarımızı ne için, ne hakla okuyorsun!" demek için değil. Çünkü pek bedihi ve pek tabii bir hak; kuvvetin, istibdatın hakkıydı! Fakat belki başka (246) bir hamama gitmeye müsaade almak istedik. Bu mutaden gönderildiğimiz hamamda kadınlar varsa, koca Trablus'ta daha birkaç hamam var, onlardan birisine gitmek, niçin mümkün ve caiz olmasın?

Yanlış düşünmüş imişiz; bu talebin ifası mümkün değil imiş! Ne çare, mahbesimize geldik. Arkamızdan, o açılıp açılıp okunmasına lakayt birer şahit gibi kalmaktan bir eza-yı derûn duymadığımız zavallı mektuplarımız da geldi.

Ve benim bu haftaki mektubum, şimdiye kadar ki mektupların en müessiri, en ruh-âşûbî idi. Onun ilk satırının ve ilk kelimesinin fevki-ne aşîyan-ı ailede ancak bir günlük bıraktığım ve bugün iki yaşındaki oğlumun, altın kadar parlak ve nazar-nevaz, ipek kadar yumuşak ve tatlı saçından bir küçük tutam, kimbilir nasıl itinalarla rapt edilmiş! (O çocuk, bugün on beş yaşında -10 Kanun-ı Evvel sene 1326) Bu mektubun verdiği saadet ve sevinci, hâla şu satırları defterimden okuyarak nakletmekte iken hissetmekteyim. O gün çıldırmadığımdan anladım ki epeyce kuvvetliyim.

Oh, O evlat saçları ne idi? O yaşta iki senelik hayat-ı zayıf ve nermiyyetini babasız; ana gözyaşlarıyla yaşamış evladın, o tatlı, ipek ve rayihadar saçlarından aldığım saadeti sine-i hasretimde saklayamadım; onu öptüm, kokladım, kokladım ve bütün arkadaşlarıma göstererek, onların da bu saadetime iştiraklarını görmekten, büyük bir hazz-ı can, büyük bir hiss-i şükran duydum. Sonra, o tatlı, pek tatlı şeylerin yanına: "bu, ruh-u latif ve naz ki öpünüz, seviniz" (247) işaretiyle, aşağıki kardeşlerime yolladım. Bu, ancak bir saatlik zamanda, ne kadar yorulmuştum ve artık gözlerim de nemli idi. Ne kadar met'ub-ı saadet, ne kadar serşar-ı dümû'-ı hasret idim!

Fî 20 Mart sene 1314 -Cuma- Bizim talebname-i hukuk, hakikaten istirhamname şekline sokulmaya çalışıla çalışıla bir mesele haline girerek, bugün artık bütün kuvvetiyle komikleşti.

Mustafa Bey geldi; elinde arızamız. Her birimize, hal ve hatır sordu, biraz da hevai görüştüktan sonra, kağıdı Hamdi'ye vererek -Çünkü Hamdi'nin yazdığını biliyor- "Oku da buna dair konuşalım" dedi. Hamdi okumaya başladı. Şimdi hepimiz, Mustafa Bey'in oldukça hatırı sayılır bir fırtınasına değilse de, bir itirazına karşı bulunduğumuzu hissettik. Kağıttan "Bazı ikbal-perestanın menafi-i şahsiyelerini" ibaresine gelince, Mustafa Bey: "Orada dur" dedi. Hepimiz yüzüne baktık. O, devam etti:

- Bu, 'bazı ikbalperest' demek iyi değil. Oraya, oranın politikasına hoş görünmez; sizin zararınıza hizmet eder. Bunu hiç karıştırmamalı.

Hemen birkaçımız birden gibi başlayarak, sonra yalnız Hamdi mukabele etti.

- Efendim bu, hakikat... Doğru; böyle oldu.

- Peki öyle olsun... Fakat size oranın politikasına hoş gelmez, zararınıza hizmet eder diyorum. 'İkbalperest' demek; 'bir takım teres' demektir; bundan 'teresi kullanan da teres olur' gibi manalar çıkar, iyi olmaz (248)

Ne tefsirler, ne manalar, ne irfanlar... biraz daha ısrar ederek yarıldıklarını iknaya çalıştıksa da, bunun gücendirmeden husulü mümkün olamayacağı sabit oldu; o derece hulusına karşı da gücendirmeyi istemedik:

- "Peki efendim, bunu çıkarınız" dedik.

Kağıdın mâba'dı okunmaya devam olundu. "Mazi içine karışan felaket ve musibet anlarının..."

- "Bu 'müsibet' de iyi değil" dedi.

- "Bu içinde bulunduğumuz hal, bizim için bir felaket, bir musibettir" dedik.

-Yok, yok... 'Bundan sizi musibete ilka eden de musibettir' manası çıkar. Böyle fena, ağır kelimeler, sözler, padişaha nasıl söylenir...

Gülerek cevap verdik: "Peki efendim, o musibeti de çıkarınız"

"Cezalar, bazılarıımıza süret-i gayr-i resmiede evvelce oradaki

heyet-i istiçvâbiye huzurunda bildirilmiş olduğu cihetle... İlh...”

- Hele bu, hiç faidesiz. Raşit Bey bugün Fizan’da. Bir söz gelse gelse ona gelebilir. Fakat o da işte Fizan’da; ne olacak?

- Efendim biz, bunu gammazlık için yazmıyoruz, onu kabul etmeyiz. Fakat biz, cezalarımıza vukufumuzu bildirmek için, sûret-i vukufumuzu bildirmek mecburiyeti gördük; bunu da o maksatla söyledik.

Bu bahis de epeyce uzattığı için ondan da vazgeçtik. Sanki devletin murahhasları şerait-i sulhiye müzakere ediyorlardı.

“Yüzlerce Ermenilere...”(249)

- Ermeniler, size benzerler mi? Siz onlarla kıyas olunabilir misiniz? Onlar, Ermeni, siz İslam... Bu, iyi değil...

- Daha iyi ya efendim... Padişah, onları, cürümleri bizden pek çok ağırken, hem de hepsi Ermeni iken affetti. Demek ki Padişahın kuvve-i affviyesi büyük. O halde bizi elbette affeder. Burada Ermenileri zikredişimiz, padişahın affviyemize meylini artırmak için...

- Siz bilmezsiniz. Hem Ermeniler padişaha kasd etmediler...

- İşte asıl mesele de burada ya... Bizi, ‘padişaha kasd ettiler’ diye bildirdiler. Bunların yalan olduğunu söylemeliyiz.

- Fayda vermez, inandıramazsınız. Hem Ermenilerin dini ayrı... Onları, devletler...

Alt tarafını gürültülüce, karışık geçti. Daha ziyade ısrar etmedik; Ermenilerden sarahaten bahsetmemeyi kabul ettik. Bu, eğlence, bizi iki saat oyaladı. Mustafa Bey, gittikten sonra, kararımız daire-sinde, çıkardığımız parçaların bıraktığı güdüklüğü, mukabilinden, mâbadından tashihat ile ekleyerek itmam ettik, tekrar tebyiz ederek yolladık.

Bu sefer, kağıdı götüren asker görmüş, kağıdı, Mustafa Bey, yeni gelen İstinaf Reisi’ne göstermiş. O da kurşun kalemiyle şurasını burasını çizmiş.

Bir iki saat sonra, muhafız yüzbaşı, Hamdi’yi çağırttı; İstinaf Reisi’nin tashihine uğrayan kağıdı, Mustafa Bey’in yolladığını, ve “şimdiye kadar ki sa’yimizi heba etmesinler, bu tashih olunan (250)

gibi yazsınlar, öyle iyi olur. Çabuk böyle yazsınlar da postaya yetiştiririm” dediğini tebliğ ederek kağıdı da vermiş. Hamdi de bu artık üçüncü defa tebyiz edilmemek tali’inde kalan istirhamnameyi adeta, birisini tokatlamak isteyen haklı bir hiddetle, iki parça etmiş! Bu suretle, bu gaileden kurtulduk demektir.

* * *

Mustafa Bey’den yazlık elbise ve çamaşır istedik. Ayın nihayetine kararlaştırıldığını söyledi.

* * *

Bugün Mustafa Bey, gittikten sonra, benim ismime birkaç okkalık, büyücek bir teneke kutu bayram şekeri geldi. İstanbul’dan yollamışlar fakat kimden geldiği belli değil. Şimdi mürselini aramaya ne imkan, ne de lüzum var. Hemen açtım, ikiye taksim ettim, bir hisse buraya, öteki hisseyi aşağı mahbese yolladım. Şimdi, bize kalan hissenin başına üşüştüler... Sen aldın, ben almadım, sen üç aldın, ben bir aldım ! Bir gürültü, bir kıyamet... Zannederim, öteki hisse aşağıya vasıl olup da, böyle bir badireye uğramazdan evvel buradaki tamamen hal edilmiş, elimde bir teneke kutu kalmıştı. Fakat ne tatlı idi o şeker ve o yağma!

21 Mart sene 1314 -Cumartesi- Dün akşam pek vakitsiz hücum eden uykuyu defetmek kabil olamadı. Zaten arkadaşlarımla rivayetlerine cidden inanmak iktiza ederse, hiçbir nevm-i mehacim bende, duçar-ı mağlubiyet olmamıştır! Fakat, bunu tamamen kabul etmekte ihtiyat gösterenler aldanmazlar... (251)

Netice şudur ki bu geçen gece, uykuya teslim-i nefis ettim. Cevapları yazılacak İstanbul mektupları, bugüne kaldı. Bu mecburiyetle programın sabah mukteziyatına itaat edemedim.

* * *

Kaç günden beri tahta kurusu rahatsızlığı, kâle ve fiile alınmamak mümkün olmayacak derecede artıyordu. Bugün artık birkaç arkadaş -benim komşularımla- gayrete gelerek, yatakları avluya çıkardılar,

hem güneşlendirmek, hem dikiş aralarını, köşelerini yoklama etmek için. İçeride de yatak yerlerini, duvarları, süpürmek, temizlemek... Bir faaliyet ki mutlaka yetişecek mektuplar olmasa, hemen iştirak edeceğim. Mektupları öğleye kadar bitirdim, yemekten sonra, yatağımın üzerine uzandım, bir devre-i rehavet geçiriyordum; sabah ki faal arkadaşlardan biri geldi:

- Haydi bakalım Ağababa; yatağını avluya...

Hemen canlandım, kalktım; o zavallı arkadaş -çünkü o, katip muavini Ahmet Efendi, Trablus'ta vefat edeli on seneyi geçiyor- bana yardım etti; yatağımı topladım. Duvardaki hasırları söktüm, hepsini bahçeye çıkardık. Hasırları bu arkadaşla beraber değnekledik. Hasır aralarından pek çok tahtakurusu döküldü. Yatağı da yoklamadan sonra, güneşe yaydık. Akşam on birden sonra bütün avluya çıkarılmış şeyleri içeri aldık, yerlerimizi, temizledikten mütehassıl bir inşirah-ı derûnla tanzim ettik. (252)

* * *

Bugün saat sekiz raddelerinde Mustafa Bey geldi; haftalık getirdi. Dünkü maceradan da bahsetti. O kadar uğraşıldığı halde bu kadar çabuk vazgeçilmesine ve buna kendisi sebep olmuş mevkisinde kalmasına müteessir, diyor ki:

- Benim, öyle olmaz, şöyle yapınız, böyle daha muvaffaktır gibi müdahelatım, tamamen sizin faydanız, sizin menfaatiniz içindir. Bunda Allah şahidimdir... Fakat madem ki hoşunuza gitmiyor, güceniyorsunuz, o halde nasıl isterseniz, öyle yazınız, getiriniz, vallahi yollarım. Bu halde neticeden mesul olmam. Ama vazgeçmişseniz, ona da karışmam. Şunu iyi biliniz ki bütün emelim, maksadım, sizi kurtarmaktır; ben de aile babasıyım, sizin bu haliniz bana dokunuyor.

Bu adamı kırmak küfran idi; istendiği gibi istirhamname yazmak da muhal. Fakat her halde bu iyi kalbin rencideligini izale etmeyi bir lazime-i vicdaniye bildik; birkaç arkadaş toplandık, konuştuk, yine kendi emel ve nazarımız dairesinde fakat nispeten mutedil ve müphem bir lisanla bir ariza yazdık. Mustafa Bey'e yolladık. Artık bu, arz

olunacak... Bakalım semere verir mi? Kendi hesabıma, asla bir semere beklemeyerek, mücerred Mustafa Bey'i tatbib için imza ettim.

* * *

Kasbar Kütüphanesine de, siparişi elan yollamadığı için, epeyce dürüst bir mektup yazdım. Bakalım sansürümüzün müsaadesine mazhar olarak yola çıkabilir mi? Bu, kitapçılarımızın ticaret demek, sürat ve intizam demek olduğundaki gafletleri, bilmem ki daha ne kadar devam edecek? (253)

Bütün beğenilmeyen şeyler için dediğimiz gibi bunlar içinde:

- Sultan Hamit kitapçıları mı diyelim?

26 Mart sene 1314 -Perşembe- Saat beşte mektuplar, gazeteler, mecmualar geldi. Öteden bir arkadaş bağıyor: "Gazetelerde 'redd-i erâcîf' var mı, okuyalım?"

Çünkü daima "erâcîf" diye red olunan şeylerin hep hakikat olduğuna alışmışlar idi.

"Servet-i Fünûn"lar pek güzel, pek zengin (Şimdi bu satırları o vakit ki defterlerimden naklederken o günkü Servet-i Fünûnlara bir iştihak-ı derûn hissediyordum. Ne idi onlar? O müzlim, gaddar ve hain devrede bu hayat-ı edebiye, bize bütün çektiklerimizin mükâfatı derecesinde, o kadar neziye bir telezzüz bahşediyor; o kadar derin, o kadar zî-hayat bir teselli, bir ümit oluyordu. Niçin o hayat, bugün yok? Terakkiyat ve teceddüdat-ı hazırayı kemal-i bî-arafî ve kemal-i kadir şınası ile takdir etmemek elimden gelmez fakat itiraf etmeyi dahi bir kadir şınaslık add ederim ki o günkü hayat-ı edebiye, bugün yok. Bunun sebebini arıyorum, ve zannediyorum buluyorum: Yenilerde bir Fikret, bir Cenap, bir Halit Ziya, bir Rauf ilh yok. Ve sonra, daima aynı şeyi aynı terennüm: Kadın. Mesela eş'âr-ı hazirada bir "Ramazan Sadakası", bir "Verin Zavallılara", bir "Hasan'ın Gazası", bir "Elhân-ı Şita", bir "Sevda Limanından Çıkarken", bir "Yalancı Dost", bir "Zehirlerim" yok. (254) Ve daha sonra bir "Maî ve Siyah", bir "Eylül"... Bilmem ki daha o kadar makalat, o mücâdelat o say-i müdam, hasılı o mevcudiyet ve mevcudiyetine sa-

hibiyet yok. Ben Servet-i Fünûn'u yine seve seve okuyorum. Fakat daima görüyorum ki o günkü mektep-i edebiye'nin mazisine nisbeti bu günkü mektep-i edebiyenin mazisine nisbetinden çok yüksek, çok kıymetdar idi. Küçük bir şey daha var: O gün çok mahsûl, az iddia; bugün az mahsûl, çok iddia... Bu, hiç iyi değil.

Bir "Servet-i Fünûn"un başına on kişi toplanmış, oturarak, ayakta "hızlı okuyanı dinleyenler" yalnız kulağa kanaat etmemekten mütevellit bir ihtiras ile göz için de bir hisse-i zevk koparmak isteyerek okuyanın tepesinden; omzundan sarkanlar ve o nefis sayfaların gark-ı temaşası olanlar vardı. Okumaya dalanın bir an ta'bında etrafına bakması; bu sağdan, soldan, önden, arkadan hatta tepeden mecahim ve müstevlilerin ortasında pek bunaldığını hissederek kaçmak istemesi; Servet-i Fünûn'u terk etmedikçe kaçamaması, hoş bir temaşadır.

Ben de ancak birkaç sayfasını görebildim; artık yarın ele geçirerek bir iki saatimi, kemal-i meserretle ona hasr edebilirim.

7 Nisan sene 1314 -Salı- İşte yine on günden ziyadedir defterimi açamadım. Günler, hep birbirine benziyorsa hayat-ı rûz-mereyi yazmaya şevk ve gayret bulunamıyor.

Evvellisi gün aşağıki arkadaşları görmeye gitmiştim; hepsini her vaktinden ziyade şen, sıhhatlerini iyi buldum; pek sevindim. Ve (255) bunu artık avlularının ortalarına kadar güneşin yayılmasına haml ettim.

* * *

Dün Mustafa Bey, yirmi kadar kumaş parçası yollamış; yazlık elbise için:

- "Bunlardan beğensinler; yazlık ikişer takım elbise yapılacak" demiş. Nispeten bir iyicesini beğendik. Bu beğendiğimiz parçaya işaret ederek müdür-i ankebut ile yolladık. (256)

Akşama haber geldi: O beğendiğimiz kumaştan tacirinde yalnız bir top kalmış imiş; bu da hepimize yetmeyeceği için, onlar, bir daha iyisini beğenmişler, elbise, onların beğendiğinden yapılacak imiş.

Böyle birçok şeylerin tamamen yalan çıktığını, şimdiye kadar kaç defalar görüp artık hayret etmemeye alıştığımız için bunun da yalan

olduğuna inandık. Çünkü tacir, altmış kişinin elbisesi için kendisine ancak bir top kalan kumaştan numune yollayacak bir sersem olamazdı. Bunu daha ziyade tenvir etmek için müdür-i ankebutu sıkıştırarak, şaşırtarak söyledik: O bizim beğendiğimiz kumaşın arşını on iki kuruşa imiş; vali, bir takım için bir mecdiyeden ziyade sarf etmiyor-muş, bu sebeple o, olamamış; arşını üç kuruşluklardan birini intihab mecburiyetinde kalmışlar.

13 Nisan sene 1314 -Pazartesi- Bugün limana idare-i mahsusanın Taif Vapuru geldi. İşte yedi aydır Trablustayız; bizim Şeref Vapuru'ndan sonra -ki o, bizden başka hiçbir metâ' hâmil değildi- geçende Kayseri Vapuru'nu gördük; şimdi de Taif Vapuru'nu görüyoruz. Ve buna bedel, İtalyan ve Fransız posta vapurları muntazaman her hafta geliyor. Memleketin ticaret-i bahriyesi, hemen hemen münhasıran ve müstakilen ecânibin elinde olursa “bu memleket de bizimdir; bunda hak-ı hükümrانımız var” demeye, biraz utanmak iktiza etmez mi? Ve bir ilm-i tam ile bilmek iktiza etmez mi ki bugünkü mücadelat-ı düveliye, mücadelat-ı terâcihiye, hep muharebat-ı iktisadiyedir; bir yerde iktisaden galip olanlar; o yerin hakim-i hakikisi demek gibi bir şeydir. (257)

(Bunları, o günlerde böyle acı acı seyretmek, bize ne kadar girân geliyordu. Bugün, hâlâ şu idare-i mahsusa mı; Osmanlı Seyr ü Sefâin Şirketi mi, her ne nam ile olursa olsun, Osmanlı ticaret vapurlarının oralarda görünmemesi, karîben görünmek istidadı dahi gösterememesi, bir felaket-i âtiye tasavvuruyla, ra'ş-e-i bahş ve vicdan oluyor)

* * *

Yine bugün, o kadar şiddetli bir kible eserek, her tarafı o kadar ateşlerle, cehennem sahrası ile kavurdu ki muhafazamıza memur za-bitler: “Burası her yerden serin” diye koğuşumuza gelerek saatlerle oturdular.

Bu şedid kible rüzgarı, bî-nihaye çöllerden savrularak getirdiği kırmızı kumlardan, havada göz bunaltıcı kırmızı bir duman yapıyor.

16 Nisan sene 1314 -Perşembe- Bugün, aşağıki mahbeste müt-hiş bir şey olduğunu işittik: Dün gece on sekiz, on dokuz kişi kadar,

sükunet-i na-penzir ve şedid bir sancı ile bir ishal ile sabahı etmişler... Sancı ve ishal! Kolera korkusu bütün dimağları istila ederek, yirmi üçlerin zavallı ve sakin yuvalarına bir felaket nâke zuhurun ta-gallübü perişanlığını vermiş. Mustafa Bey'e, doktorlara adamlar koşturmuşlar. Bütün ihtimalat, bir hakikat-ı sabite gibi bağırtarak imdat istemişler. Tâ be sabah, ne gelen ve ne giden...

Sancı ve bütün avarız-ı münkatı' olduktan, sabah açılarak ve güneş yükselerek, gece musâbîninin sararmış, takrîr-i za'f ve bî-dermanı (258) eden mahzun hasta simalarını tenvir ettikten sonra çok sonra, Mustafa Bey ve doktorlar gelmişler.

Neticeden istidlal olunan bütün bu arkadaşlar, bir tesemmüme uğraşmışlar, fakat neden, nasıl? Bugüne kadar meçhul kaldı.

Fi 17 Nisan sene 1314 -Cuma- Burada arkadaşların bazılarının birer köpeği var. Benim Kıtmirim gibi. Bu, muhafızlarımızın nazar-ı dikkatlerini celb etmiş; yahut bazı epeyce mutaassıp arkadaşların asabına dokunmuş. Ya böyle bir tesir ile yahut doğrudan doğruya 'köpekler yasak' emri sudûr etti. Şimdi bütün köpek sahipleri, bir infial-i masum ile bu emri protesto ettik. Bu, protesto epeyce nafız oldu: Köpekleri bütün bütün alıp atamadılar. Muhafız Mülazım Ziya Efendi'nin hizmetçilerine tevdi' ettiler. Arada getiriyorlar, yine götürüyorlar. Bu zavallı Kıtmirlerin sahiplerini görünce atılmaları, zıplamaları, teknil koğuşı dolaşa dolaşa bir izhar-ı surûr edişleri var ki...

19 Nisan sene 1314 -Pazar- Kurban Bayramı! Mahbeste geçirilen Kurban Bayramları'nın bu, kaçıncısı olduğunu hatırlamıyorum... Yalnız biliyorum ki Trablusgarp, Berberiye Kalesi Mahbesi'nde, bu, ilk Kurban Bayramı. Ve artık mahbes bayramlarının hüzn ve teessürüne de hayli alıştık. Onun için bu, kendisinden evvelkiler kadar tesir ve tahrip etmedi.

Mustafa Bey, yarım koyun eti yollamış, aşağıdaki arkadaşlara da öyle. Bunun hakikatini aşağıki arkadaşları ziyarete gidince öğrendim: Mustafa Bey, müracaat ederek rey-i kabullerini aldıktan sonra, onlara bir kurban koyunu -diri olarak- yollamış. Onlar da, bu sabah (259) kurbanı kesmişler, ayırmışlar; yarısını, Mustafa Bey namına bize

yollamışlar. Kurban! İşte, çok sevap kazanmak isteyenler, bir türbeyi ziyaret ve onun fukarasını düşünür gibi bizi de düşünüyorlar.

Şu, köpekler meselesinin iktiza ettirdiği ihtiyat ile “Merhale”yi muvakkaten tatil ettik. “Deccal” de bu ihtiyata uğradı.

20 Nisan 1314 -Pazartesi- Geceyi “Hatıra”ların mütalaasıyla geçirdik. Birkaç arkadaş, velvelede -Merhale muharriri Erkan-ı Harp Hamdi- beraber konuştuk: “Bu ihtiyata hiç lüzum yok, Merhale’yi çıkaralım, Deccali de devam ettirelim” dedik.

Fi 24 Nisan 1314 -Cuma- Bugün “Merhale” ve “Deccal”, yeni ve cevval bir hayat ile tekrar göründüler. İhtiyatlar fazla ve bî-lüzum imiş.

Avrupa’dan, komiteden, neşriyat-ı ahrârânenen aldığımız son haberler dahi, yeni ümitlerle, yeni haberler verdi.

Çoktandır Avrupa’dakilerin dirliksizliklerine, bizlere kadar vasıl olan dedikodularına, birbirleriyle uğraşmalarına canımız sıkılıyor-du; bugün haber aldık ki Cenevre’dekilerle Paris’tekiler barışmışlar; tevhid-i cihat etmişler; Onlar “Meşveret”e, ötekiler de “Osmanlı”ya yazmaya başlamışlar. Ve bu tevhid-i sa’y ve cihattan, cihanı fesad ve nifakta görmeye aşık, bütün bir vatan evladının fesat ve nifakı ile temin-i zevk ve istibdat eden Yıldız ifriti, şiddetle ürkerek, zannınca tedabir-i müessireden add ettiği şeylere teşebbüs etmiş. (260)

Elimize gelen “Osmanlı” ile “Meşveret”in makalatı o haberleri teyit etti. İttihat, kuvvet olduğu için, bunu bilen Yıldız’da hiç olmazsa pek ürküttüğü için, biz de pek seviniyoruz.

26 Nisan sene 1314 -Pazar- İki gündür pek rahatsızdım, şiddetli bir soğuk algnılığıyla fena bir dizanteri... Sonra, perhiz kanımı kurtuttu. Ne vakitten beri sabırsız hasretlerle beklediğimiz kitapların bu eyyâm-ı hücumunda, onları okuyamamak, az üzüntü vermiyor.

Bugün Mustafa Bey geldi ve Şeyh Efendi’nin kovuğunda hal ve hatır sorduktan, şuradan buradan epeyce konuştuktan sonra, bu posta ile vali ve kendisi lehimizde raporlar yolladıklarını tebşîr ve bu raporlardan pek ziyade ümitvar bulunduğunu ilave etmiş.

Biz, bu tebşîratın, öbür tarafla münasebetdar olduğunu da zannediyoruz.

27 Nisan sene 1314 -Pazartesi- Rahatsızlığım, perhiz, okuyamamak... Bu mahbes hayatında, her biri alelade mahbes hayatını saadet gösterecek kadar birer felaket olan bu üç derd-i ârâm-şiken, bütün kuvve-i maddiye ve maneviyemi tahrip ediyor.

Neye tutunacağımı, ne yapacağımı bilmiyorum. Yalnız bir teselli var: Yalnız değilim. Ya bu sücn-i belada tek başıma olsaydım! O vakit, intihardan başka çare yoktu.

Mustafa Bey geldi, yevmiye getirdi. Kundura söyledik. Kunduranın mukannini senede bir olduğunu, hatta fanila ve dona dahi valiyi henüz razı edemediği cevabını verdi. (261)

28 Nisan sene 1314 -Salı- Bugün daha fenayım; rahatsızlığım, hergün bir parça daha artıyor. Arkadaşların hizmetleri ve tedavileri, kalbimi minnet ve şükran ile dolduruyor.

* * *

Saat sekiz vardı, terzi geldi. “Elbise getirdi”, dediler. Bir takım arkadaşlar gittiler, aldılar. Gerek biçimi, gerek vücuda göre olması, gerek kumaşı, şimdiye kadarkileri unutturmak için ne kadar berbat olmak lazımsa, öyle... Yalnız kumaşın rengi beyaz. Bir takım arkadaşlar, bu elbiseleri almadık. Terzi mâzur; verdikleri fiyata göre iş... Herifi çağırdık, hükümete karşı taahhüdüne ilaveten daha beşer onar kuruş vereceğiz, bize yine o kumaştan istediğimiz gibi elbise yapacak. Bakalım, bu suretle biraz giyilecek gibi bir şeye dest-res olabilecek miyiz?

29 Nisan sene 1314 -Çarşamba- Oh, bugün iyiyim! Muâlecâtın semeratı bugün görüyorum. Yatağımın içinde uzandım, artık bol bol okuyorum.

Cevdet, hastaneden geldi, birçok yeni haberler, fial ve pür galeyan-ı komite gazeteleri getirdi. Bu canlı ve cevval neşriyat ahrârâne hepimizi yeniden dilsîr-i sa'd ve ümit etti. Müebbet Balkan, Yemen, Girit gürültülerinin verdiği hiddet ve elem, o faaliyet-i ahrârânenin verdiği şevk ve heyecanla itidal buluyor.

* * *

Bu haftaki İstanbul gazeteleri Amerika-İspanya Muharebesi'nin başladığını (262) haber verdi. Bakalım, meşhûn garâib yeni dünyanın bu ilk çarpışması, kadim edvâr-ı zulmiyenin saha-i siyah taassübü olan eski dünyada neler ihya edecek?

* * *

Saat sekizde yine terzi geldi; katiyen kararlaştırdık: Bize aynı ku-
maştan, istediğimiz gibi yelekleri ile ikişer takım yapacak, beğen-
mezsek kafasına atacağız; beğenirsek elbiseleri alıp, hükümete karşı
taahhüdünden ayrı, otuz kuruş daha vereceğiz. Hergün bir takım ge-
tirmeyi taahhüt etti. Yarın sabah düğme numüneleri getirecek.

1 Mayıs sene 1314 -Cuma- Öteki hastalık biraz iyileşti; şimdi de
şiddetli bir nezleye tutulduk. Bugün vücudumda ağır bir kırgınlık,
tekmil mafsallarım da bir ağrı, bir dermansızlık var. Bu, yalnız ben de
değil arkadaşların çoğu böyle. Hafif enfluanza gibi bir şey sarî. Gece,
yatarken sulfato aldım.

Mahbesin içi, nim hastaneye döndü: Bî-derman yatanlar, vakit va-
kit inileyenler, aksıranlar, tıksıranlar var...

6 Mayıs sene 1314 -Çarşamba- Bu sabah fevkalmutad pek erken
miralay hükümet konağına geçti. Aşağıki arkadaşların zabitlerine
bazı emirler verdi. Ve bizim muhafazamıza memur yüzbaşı -yine
hilaf-ı mutad- erken koğuşumuza geldi; dolaştı, bazı arkadaşlarla,
şüpheler hasıl olacak müphem kelimeler teati etti. Bütün bunlardan
fena, meşum akibetler tasavvuruna düşerek, hayatta ziyasına asla razı
olamayacağımız kıymetli şeylerimizi, kitaplarımızı, hassaten el ya-
zısı defterlerimizi sakladık. (263) Bunların mahfuziyetinden emin
olduktan sonra, artık zuhur edeceğe intizar ettik.

Gecenin saat beş buçuk altısına kadar bütün arkadaşlarda bir
heyecan-ı hafi vardı.

Gece, bir rivayet dolaşmaya başladı: İstanbul'dan Mustafa Bey'e
bir telgraf gelmiş "ıslah-ı hal ve ahlak edenleri bildiriniz" diye.

Böyle bir telgraf, vakayı müteakib de gelmişti; mâ'badı çıkmadı. Bu da öyle, bir "Yıldız entrikası" olacak. Artık biz, bu eğlencelere öyle doyduk ki, bıktık bile. Fakat içimizde, tahakkuk etmeyen bu rivayete bina-yı ümit edenler, sevinenler var. Neyse, elbette görürüz.

Mâ'bad rivayet: Mustafa Bey ve Hasan'a ayrı ayrı ihsan-ı şahane gelmiş. Aceba ne için kimse bilmiyor. Ateş olmayan yerden duman çıkmaz. Bu rivayet, elbette bütün bütün boş değil. Bir şeyler oluyor ama mahiyet ve hakikatini henüz kimse bilmiyor. Mahiyet ve hakikatini bilinmediği ve böyle Yıldız entrikalarına şimdiye kadar duyulup bıkıldığı halde bile bu rivayet-i müşevveşeden birçok hayalata, ümitlere düşenler nadir değil.

7 Mayıs sene 1314 -Perşembe- Telgraf havadisinin tetimmesi: Telgraf gelince vali paşa ve Mustafa Bey, müdür-i ankebut, yüzbaşısı, Mülazım Ziya'yı tahlif etmiş, hakkımızda şهادetlerini istemişler. Onlarda lehimizde, tamamen salah-ı hal kesb etmiş olduğumuz hakkında beyanatta bulunmuşlar. Bu sûretle itmân hasıl ederek kendileri de Mabeyn'e kesb-i salah (264) etmiş olduğumuza ve müstehak-ı eltaf-ı seniyye bulunduğumuza dair telgraf çekmişler. Şimdi bir iki güne kadar cevap bekliyorlarmış...

* * *

Akşam uykuya yattığım zaman, saat dördü geçiyordu, pekiyi uyudum. Geçen geceleyin uykusuzluğunu da çıkarmış olacaktım eğer sabahleyin saat onbirde binlerle sineklerin ezacatı olmasaydı... Sıcaklar bastırdığı için, artık sinekler de pek ziyade çoğaldı.

11 Mayıs sene 1314 -Pazartesi- İki gün evvelisine kadar hastalığım epeyce hafiflemiş idi, işe başlamıştım. Şimdi, dün gecedan beri pek rahatsız ve cansızım: Dizanteri. Bu müziç hastalık, insanın iliğini kurutuyor. Dün, kerç-i hal yataktan kalkabildim. Nöbetçi idim, nöbetimi kimseye bâr etmemek gayretiyle tablanın başına geçerek eti kırdım, ayırdım, soğanı soydum, biraz da maydonoz, dereotu ayıkladım fakat o kadar mecalsiz ki... Bu halimi gören bir arkadaş -Katip Ahmet- hemen başıma çullandı, daha çalışmama musırran mani oldu

ve zaten nöbet arkadaşım Doktor Hamit ile beraber, yemekleri becerdiler.

Bugün de pek cansızım. Nöbet filan mecburiyeti olmadığı için yataktan çıkmak niyetinde değilim. Şöyle yatayım... Oh! yattıkça yatacağım geliyor. Hastaların başını yastık çeker, derler, galiba toprağa doğru çekiyor.

* * *

Mustafa Bey'e gelen ihsan-ı şahane iki yüz lira imiş. Hissesine de (265) elli lira... Ve her ikisinin İstanbul'daki ailelerine de ayrıca yirmi beşer lira itaya-yı seniyye verilmiş.

12 Mayıs sene 1314 -Salı- Elan hastalığım zail olmadı; pek cansızım. Sabahtan akşama kadar çalışır, okur ve yazarken şimdi bir saat bile devam edemiyorum. Bir baş ağrısı, bir kırıklık... öte tarafta da bir "af" helecanıdır gidiyor.

Bugün Mustafa Bey yine geldi; yevmiye getirdi: Bir münasebet düşürerek şu devran eden "af" rivayetini sordum. Aldığı ihsanların verdiği metanetle; o kadar sadık ve mutmain bir irade-i lisan ki:

- Evvelden beri size söylüyorum; anlatamıyorum. Islah-ı nef's ediniz; hemen mazhar-ı af olacaksınız.

- "Ne yaptık ki ıslah-ı nef's etmediğimizi zannediyorsunuz" dedim. Beni dinlemiyormuş gibi sualimin cevabını ortaya hitap etti:

- Şimdi ben nasıl tasdik edebilirim? Mesela Fahri Efendi'nin başını secdeye koyduğunu görmedim.

Ben de artık bir teannüd noktasına gelindiği için, ona sordum:

- Islah-ı nef's ettiğiniz; başımızı secdeye koymakla mı bilinecek?

- Öyle ya başka nasıl anlaşılır?

- Ben size yüzlerle adam göstereyim ki başları secdeden kalkmaz; yaptıkları melanetin haddi ve beyanı yoktur.

- Onlar hakikatte secde etmiyorlar demektir; onlar, münaфіktır!

- Peki o halde, ben de size kendimi, daima başımı secdede gösterip de fasık, münaфіk olursam? (266)

Şimdi şaşaladı; bir cevap bulamadı. Ve bir cevap bulamamanın verdiği infial ile:

- “Sizin için ıslah-ı nefis, nasıldır; nasıl olur? Söyleyiniz bakalım” dedi.

Cevap verdim:

- Benim bildiğim, ıslah-ı nefis etmiş olmak, kesb-i salah etmiş olmaktır. Bu da kimsenin ırzına, namusuna tecavüz etmemek; kimseyi ızzar etmemek; kimseye yalan söylememek; kendi nefisine olduğu gibi gayrin de hayrına hizmet etmek, muhtaça muavenet etmek... Daha bunun gibi bir takım iyi halleri olan bir adam; salih bir insandır.

- Bu, gavurcası; müslümancası yok mu? Sen burada herkesin akıl hocası; hep böyle dersler veriyorsun galiba?

- Faziletin, salihiyetin gavurcası, müslümancası olmaz. Hem bu bahsi epeyce uzattınız; bu kadar kafi. Ve emin olunuz ki burada benden akıl dersi alacak kadar cahil hiç kimse yoktur. Hepsinin hülasası olarak anlaşıyor ki bizden, namazdan başka bir şey istemiyorsunuz. Peki onu da yaparız. Fakat bizim inandığımız bir şey var: “onlar” sizi de aldatıyorlar, bizi de!

Bütün iman-ı kalbiyle. Hemen cevap verdi:

- Haşa! Aldatmıyorlar! Aldatmazlar!

- Aldatıyorlar, aldatıyorlar... Ona siz de inanır gibi oldunuzdu ama bilinemez nasıl bir tılsım ile (?) inanmaktan rücû ettiniz. Hem bakınız; benden namazı, ibadeti, yalnız cenab-ı hak (267) sorar. Bundan dolayı yalnız huzur-ı kibriyada mesulüm. Fakat madem ki bunu benden, bir insan da soruyor ve mukabilinde bir de mükafaat vaat ediyor; bu halde şurada arkadaşlarımızın içinde, başı secdeden kalkmayanlar da var; vaat olunan mükafaat evvela onlara yapılsın, hiç olmazsa onlardan iki kişi mazhar-ı mükafaat olsun ki bizi ve sizi aldatmadıklarını anlayalım!

- Hayır, hayır, hiçbir zaman aldatmazlar. İşte bu sefer güvendiğimize yazdık, bekliyoruz.

Gülerek cevap verdim:

- Pekala efendim; İnşallah umduğunuz gibi çıkar.

Benim yanımdan ayrıldı, Behçet'in yanına gitti, ona sordu:

- Behçet Efendi, sen ne fikirdesin bakalım?

Behçet, anîf bir bî-taraflıkla cevap verdi:

- Benim aklım ermez.

Oradan hemşen dönerek ve ihtimal bu kestirme cevaptan canı sıkılarak ortaya:

- "Bu da güzel... Öyle ya, aklı ermiyormuş ne demeli?" diyerek çıktı gitti.

Bu mukaleme eshab-ı ümidin kalplerine bir bârân-ı sürûr döktü; bir kısım da:

- Acaba, ah acaba?

- "Belki, İhtimal" diyerek her tarafa kulak kabartmaktan hali değil.

Bir üçüncü kısım, bedbinler takımı, asla kabil-i itilaf olmayanlar... (268) Bu iki kısımda uzaktan gülerek ve münasebet düşdükçe bağıra bağıra hepsine işittirerek, izhar-ı fıkır ve mütalaadan geri kalmıyorlar.

Ve bu üçüncü partinin yegane ümidi 19 Ağustos'tan evvel olacak cülus şenliğindedir.

Bu üç partinin efkârı tesâdümler ettikçe bir galeyan, bir hay huydur gidiyor. Hastalığım geçse de çalışmama başlasam.

18 Mayıs sene 1314 -Pazartesi- Mustafa Bey, bugün yine geldi. Fakat yanımıza girmede; yüzbaşının odasına oturdu, oraya Hamdi'yi çağırttı.

Hamdi ile uzun bir mübahase etmişler. Hulasası: Hep geçen günkü gibi af ümidi veren telgrafla inanmak talebi.

Bir aralık, belki o kafasıyla bir işaret-i tehdidiye mülâhaza ederek; aşağı mahbesteki arkadaşlardan Sami'nin (bugün Fizan Mutasarrıfı) Fizan'a izamını talep ettiğini söylemiş; burada da isteyenler bulunup bulunmadığını sormuş. Hamdi, "kendisi de arzu ettiği, Sami ile beraber yola çıkarılırsa pek sevineceği" cevabını verince, tekrar münfail olarak bitip tükenmeyen bir makaleye başlamış.

Yalnız öyle görünüyor ki bu inanmayanların, bedbinlerin adem-i itimatları, onun da emniyetini fena halde sarsıyor. Eğer inansalar, o da inanabilerek rahat edecek.

19 Mayıs sene 1314 -Salı- Saat yediyi geçiyordu, öğleden sonra uykusundan Mustafa Bey'in sesiyle uyandım. Behçet'le hızlı hızlı bir şeyler konuşuyordu; sonradan anlaşıldı ki: (269) Neşet, Fizan'a yollanmasını talep eder bir kağıt vermiş. Buna, miralayımızın ayrıntı kabarmış; diyormuş ki:

- Bugün bir kişi için, bir hafta sonra bir diğeri için... Artık her keyfi isteyen için, istediği vakitte Fizan'a kervan kaldıracak değiliz ya! Fizan'ı isteyen kaç kişi varsa şimdiden haber versinler, hepsini arz edelim.

Ve bunu, her karşısına çıkana söyleyerek, Fizan'ı isteyip istemediğini soruyor, soruyordu...

Artık epeyce uyanmıştım. Yatağımın içinde oturdum, cigara yapmağa başladım; katibe de bir kahve işaret ettim.

Kahve geldi, cigarayı da dumanladım; Mustafa Bey'de bizim tarafa teveccüh etti ve defeaten bana sordu:

- Sen ne dersin?

- Neye ne diyeceğim?

- İçinizden bazıları Fizan'ı istiyorlar da...

- İsteyebilirler ya...

- Sen de ister misin?

- Ben hiçbir şeyi istemem!

- Demek affı da istemiyorsun?

- O da olabilir... Fakat ben öyle demedim; siz, yanlış anlamak istediniz, öyle anladınız. İzah edeyim: Ben demek istedim ki, kendiliğimden hiçbir şeyi istemem; ne gelirse, hiç sormadan kabul ederim. Zaten en tabiisi bu değil mi? Ben burada bir (270) mahkumum. Devlet, hatta bir memurunun bile şunu veya bunu ister misin diye reyini, arzusunu sormaz. Onun hali, gayreti tekâsülü neyi iktiza ettirirse, hakkında mükafat yahut mücazât yapılır. Ben burada bir

mahkum olduğum halde, bir memura verilmeyen imtiyaz bana niçin verilsin? Sanki ne istersem verecek misiniz? Tıpkı bir memura olduğu gibi buradaki halim neyi mukteza ise bana da onu yaparsınız. Halim, hoşunuza gitmez; “gel, haydi Fizan’a” derseniz bavulumu yüklenince gelirim. “Haydi af olunduk” derseniz ona da istemem demem. Demek ki hakkımda icrası tasvip olunacak her muameleye itaat ederim. Benim, “hiçbir şeyi istemem” dediğim, şimdiye kadar hiçbir istediğimin olmadığı içindir. Ve ahd ettim; bundan sonra hiçbir kağıda da, bu yolda bir imza koymayacağım. İşte efendim böyle: Ne bir şeyi isterim, ne bir şeyi istemem! Namusuma vicdanıma teaddi edilmemek şartıyla hakkımda ne yapılırsa kabul ederim.

Biraz durdu, düşündü, cevap verdi:

- İyi, bu da bir fikir... Tamam. E, işte bunu yaz, imza et, ver!

-Yazmam, imza etmem, vermem. Niçin; ne mecburiyetim var?

-Yaz yaz; belki bir şey zuhur eder.

- Hayır efendim, istemem. Zuhur edeceği varsa, benim imzam ve talebim olmadan zuhur etsin.

- Sen bilirsin.

- Şimdi benimle de hesabını kat' etmiş bulunarak, bir diğer arkadaşla (271) tutuştu. Onunla dahi bir hayli çekiştikten sonra çıktı gitti.

20 Mayıs sene 1314 -Çarşamba- Saat dört vardı. “Mustafa Bey”le Bahri Bey geliyor” dediler.

Bahri Bey, son zamanlarda yanımıza pek seyrek ve ahval-i fevkalade de uğradığı için, bu defa dahi öyle bir hal karşısında bulunacağımızı (272) hissettik. Hislerimiz aldanmamış: İçeri girer girmez, Mustafa Bey bana teveccüh etti:

- Haydi Fahri Efendi, kayınbiraderini yukarı çıkardık, sen de oraya gideceksin, eşyanı topla.

Dünkü sözümün muhalli tatbiki gelmişti: Hiçbir şey sormadan ve tereddüt etmeden yatağımı topladım. Meydanda olan öteberiyi küçük sandığa, bavula yerleştirdim, kahve ve çamaşır hesabım görülmek üzere Doktor Hamdi'ye bir mecdiye bıraktım, harekete hazır idim.

Ben hazırlanmakta iken, aynı emir, diğer üç arkadaşına daha verilmişti: Hamdi, Neşet, Behçet. Bunlardan Hamdi, Neşet aşağıya; Behçet, yukarı çıkarılan kardeşi Haydar'ın yanına...

Biz, dört arkadaş, koğuştaki arkadaşları terk etmek üzere iken, bir hareket oldu; hazin ve sakit bir hareket. Bir dakika sonra, belki müebbeden ayrılmış olacağımız, bu koğuştaki kalan muvafık, muarız, tek mil arkadaşlar, bir revan-ı samimi ile etrafımızı aldılar. Hiçbir kelime teati etmeden, bir sükunet-i mehîbe içinde sarılıştık, öpüştük, veda ettik. Böyle bir an-ı vedada, muhafaza-i metanet, ne kadar güç oluyor.

* * *

Aşağıdaki hapishaneye geldik. Filhakika yirmi dörtlerden onunu mahbesin yukarı katına çıkarmışlardı: Kayınbiraderlerim, Ali, Safvet, Behçet'in kardeşi Haydar; Yusuf Akçura, Ahmet Ferit (el-yevm Kütahya Mebusu), Tıbbiyeli Tahsin, Harbiyeli Ziya, İsmail yine Tıbbiyeli Salih, benim mini mini kuzucuğum Küçük Hasan... (273)

İçeri girdiği zaman, bütün bir sevgili çocukların tezahüratı hulus ve samimiyetleri. Muhabbet ve hasretleriyle karşılandım. Hepsiyle ayrı ayrı sarılıştım, seviştım ve aşağıdan da bağıryorlardı:

- Ağababa, Ağababa, hoş geldin, hoş geldin!

Hemen avluya bakan parmaklığın önüne koştum, o azizlerle de bir hayli görüştüm, konuştum, konuştum... Bu, bir devre-i mülakat oldu.

* * *

Akşamüzeri bugünkü ve kaç günden beriki vukuatın sademâtıyla hayli yorulmuş olduğumu, pek vazih hissettim; zaten henüz tamamen geçmemiş hastalığın zaafı da vardı.

21 Mayıs sene 1314 -Perşembe- Gece saat ikide çektiğimiz piyango ile bugün matbah nöbetçisi idim. Ve nöbet arkadaşım, benim mini mini Hasancığım idi. Nöbetçilik tahakkuk ettikten sonra sabahleyin erkenden matbaha gittim; nöbet arkadaşım Hasancık orada meşgul: Şuraya buraya birkaç çivi mıhladı. İki torba hazırlamış, birine kaşık-

ları koyacak, birine tuz koyacak, sonra bunları da o mıhladığı çivilerden ikisine asacak, daha sonra küreği, yelpazeyi, masayı da birer çiviye... Böylece her şey yerli yerinde... Ben, bunların hiç birinin farkında değildim, hepsi yapıp bittikten sonra gördüm ve Hasancığımı alkışladım.

Bütün bu faaliyetle beraber, akşamüzeri bir şey oldu: Çabuk pişer diye, çorba için acele etmedik. Çorbayı ateşten indirdiğimiz vakit, yemek zamanı biraz geçiyordu ve dışarıda arkadaşlar: (274)

- “Ağababa, karnımız aç; yemek, yemek” diye telaşa, isyana başladılar.

Henüz ateşten inmiş, ateş gibi ağza alınmaz bir çorbayı sofraya götürmek, ağızlarla beraber isyanı da alevleyeceğine şüphe yoktu! Bu noktada benim maharetim göründü:

- “Hasancığım, bir maşraba su getir” dedim. Ve koca bir maşrapa suyu çorbanın içine boşalttık, tatdan olan ziyarı da bir tutam tuz ile ödedik. Şimdi matbahta biz ikimiz bağırıyorduk:

- Vay gidi vay... İşte çorbayı böyle soğuturlar... durun, acele etmeyin, bu mükemmel çorba için ne kadar bekleseniz hakkıdır!

Biz hünerimizi, ancak yemekten kalktıktan sonra ifşa edebilirdik ve öyle yaptık. Bu da, daima yeni bir alaya zemin oldu.

24 Mayıs sene 1314 -Pazar- Bugüne kadar yanımıza kimse uğramadı; bugün saat yedi vardı, Mustafa Bey geldi, yeni mahbesimizi dolaştı. Siması epeyce karışık, bizlerle görüşüp konuşmaya hiç arzusu yok gibi. Ve bu adem-i tenezzül turunda, yine biz, meyl-i mükaleme anını beklemeyerek müracaat ettik: Matbahtaki ocakların tamiri, gusülhanenin çimento ile düzeltilmesi lazımdı ve tayınatın yukarı mahbesteki gibi çiğ çıkarılması daha çok lazımdı.

İki ülküyü kabul etti üçüncüyü, bize karşı dolgunluğunu taşırmaya istimal etti:

- O da olur fakat onu siz yapacaksınız. Her şeyi biliyorsunuz (275) alimsiniz, bunda da ne yapmanız iktiza edeceğini biliyorsunuz.

Alacağımız cevabı pekala bildiğimiz halde, bunu anlamamış görünerek, ne demek istediğini sorduk. Bila-tereddüt cevap verdi:

- Size bu “tayın”ı ben vermiyorum; (eliyle uzakları göstererek) o veriyor. Bunun çiğ olmasını ondan istediniz. Her şeyi ondan istemeli, istirham etmelisiniz (ve tedricen coşarak) sizin bu inadınızdan ben ne anlarım? Kuru lafla uğraşmak olmaz. O beğenmediğiniz, vücutlarını kaldırmak istediğiniz adamları ortadan kaldırabilmeli, boğazlarını sıkıp bitirmelisiniz ki; o vakit sizi tanıyayım! Yoksa, böyle ağız kalabalığı, zararınıza çıkar. Size acıyorum, pek boş, pek beyhude telef olup gidiyorsunuz.

Bu adamın, bir Yıldız Sarayı perverdesi olduğunu ve üzerimize olan memuriyetinin bu tarz hasbihallere ne kadar yabancı, adüvv kalması iktiza ettiğini piş-i nazara alınca, şu tarz muhakemesi, infialatı, tahassüssatı, ruhen bir fazilet-i cedideye malikiyetini ispat eder.

Mahbesimize geldiği vakit yanında bir başkası varsa, bu nevi ifşatta bulunmadığına, bulunamadığına nazaran, söylediğinin manasını ve bunun vazife-i zalimanesini muhal olduğunu idrak ediyor.

Bir aralık ben eliyle uzakları işaret ederek hatırlamak istediği “O”nun, bizi istirhamnamelerle oyuncağa çevirdiğini, kendisini de hergün aldattığını -yukarı mahbeste söylediğim gibi- burada da söylemek arzusuna mağlup oluyordum; bu arzumu hisseden bazı arkadaşların, yüzüme menhi bir nazarla baktıklarını görünce kesb-i kuvvet ederek, o hezimet-i hissiyeden tahlis-i nefis ettim. (276)

Kendisi gittikten sonra karar verdik: Bundan sonra, hiçbir vakit hiçbir müracaatta bulunmayacağız; ne söylemek, ne dinlemek için yanına gitmeyeceğiz. Yanımıza gelir; bir şey sorar veya söyleser, kısa ve kati cevaplar vereceğiz. Bu suretle o da rahat, biz de...

* * *

Aşağıda “Hatıra” matbaasında “Fransa İnkılab-ı Kebir Tarihi”, “Tedmür Harabeleri”, “Af ile Mahkum”⁸ nam eserler, bir taraftan basılmakta, bir taraftan da yenilcri yetiştirilmekte devam ediyor.

⁸ Af ile Mahkum yahut Şeref Kurbanları

Bu hafta Hatıra'nın sonuncu nüshası neşr olunacak. Artık matbuat-ı mevkûtemiz yalnız "Merhale"ye münhasır kalacak. Matbaa(!)nın işi o kadar çok, o kadar çoğalmakta ki "Hatıra" ile "Merhale"yi yetiştiremeyecek.

Oh, ne ala idi bu meşgaleler... Hayat-ı esarete, bir hayat-ı hürriyet icat etmiştik...

20 Mayıs sen'e 1314 -Cumartesi- Bu birkaç günümüzü, yeni mah-besimizi temizlemek, yatacak, barınacak yerlerimizi tertip, tayin etmek, yerleşmek ile geçirdik.

Artık yavaş, yavaş meşgalelere, bütün avunma gayretlerine rağmen herkeste bir asabiyet-i müfritâ, bir zücret-i müzlime vardı. Artık bu, imtidâd edip giden eyyam-ı mahbusiyetin, hayat-ı esaret ve sefaletin verdiği yeisten mütevellit bir hastalık idi ki vakit vakit marîzini haşın, şefkatsiz, hod-bin yapar. Bu halet-i ruhiye-i müellime, az çok hepimizi malûl etmiş; (277) aşağıda, yukarıda esaslı bir geçimsizliğe vücut vermişti. Aralık bunu düşündüm: Bu iyi gençlerin, bu hırçın halleri ifrat-ı yeisten, zülmet-i âtiyeden mütevellit bir maraz; bir arîza-i ruhiye olduğunu tahmin ettim. Ve esasen kendim dahi bu illetle malûl olduğum için bu halet-i umumiye-yi kendimden istidlâl tarîkiyle keşfedebildim.

Şimdi, buna bir deva lüzumunu tayine ve o devayı taharrîye meydan kalmadı: bütün böyle me'yus olduğum zamanlarda imdadıma yetişen hülya, ferda-yı istibdat, hülya-yı îyd-ı hürriyet, dimağımı istila etti! Onun simâbe-i saadetiyle günlerce yaşadım, ruhumdaki sıkıntı simamdaki iştîmaz keder, mevkiilerini ferah ve şetarete terk ettiler...

O günlerde Merhale'ye bir şey yazacaktım:

-“Tamam”, dedim; “işte bunu yazarım ve bu, bütün benim gibi hastaları belki biraz tedavi eder”.

Bunu şûh ve şâtır bir beyanla yazarak, sernamesine, “Ben böyle isterim ve böyle olacaktır”! dedim;⁹ Merhale'ye yolladım.

Bugün çıkan “Merhale”nin “Ben böyle isterim ve böyle olacak-

tır” makalesi, aşağıdaki ve yukarıdaki arkadaşları güldüre güldüre sevindirmiş, sürekli alaylar ve tatlı ümitlerle oyalayarak, bütün simalarını, zilâl-i keder ve kasvet yerine, tebessümat-ı şevk ve ümit ile tenvir etmişti. “Esmer Ziya”, “Mükevkeb Sema”, “Rakit Şıpırtı” terkipleri ile alay edenler bile hatta en ziyade onlar, bu neşve-i sâriyeden hissedar neşat ettiler. (278)

15 Haziran sene 1314 -Pazartesi- Avrupa’daki mücahitlerimizden, Trablusgarp Şubesi’ne gelen haber, mahbesimize vasıl oldu: “Af için teşebbüs var; vukuunda telgrafla bildiriniz.”

Buna dahi, Taşkılla’dakinin bir nazîri olmaktan başka mana vermemeye kadar ileri giden bir bedbinlik icbarıyla hayli acı tebessümler israf ettik.

18 Haziran sene 1314 -Perşembe- Bugünkü posta, İstanbul’da Turhan’la Feridun’un fotoğraflarını getirerek bizi tatlı ve hüznün bir sevinçle dilsir etti. Ve bu akşam üzeri, saat dokuz raddelerinde, yukarı mahbesteki arkadaşların af olunduklarını, rütbelerinin mevkiilerinin iade edildiğini de işiterek, asla intizar edemediğimiz böyle bir îyd-ı nâgah-zuhurun karşısında, bir baht-ı mesut ile sevindik.

Saat dokuzda Mustafa Bey, bize yevmiye getirmişti, bizden çıkınca yukarı mahbese gitmiş: “haydi hazırlanın, sizi valiye götüreceğim” demiş. Valiye gidilmiş; vali, af olunduklarını, rütbe ve mevkiilerinin iade edildiğini tebliğ etmiş. Ve vuku bulan davet üzerine üç defa: “.... çok yaşa!” bağırılmışlar...

Her halde oradaki rüfeka-yı sefaletten olsun kurtulmalarına, yeni bir hadise-i bahtiyarâneye müteveccih kalmışlara mahsus bir meserretle sevindik ve hepimizde yeni yeni ümitler izhar-ı asar etmeye başladı.

Ve dışarıda hal-i serbestîde bulunan arkadaşlar da tamamen affedilmişler, onları İstanbul’a götürmek için Hasan Paşa Vapuru’nun yola çıktığı rivayet ediliyor. (279)

Bizi de yukarı mahbese götüreceklerini işittik. Buna canımız sıkıldı; bu yeni mahbesimizi daha birkaç gün evvel tanzîf, tertip ve tanzim edebilmiştik. Henüz yorgunluğu çıkmadan ayrılmak, sonra öteyi temizlemeye uğraşmak...

Bu gece ictima ettik. Mustafa Bey gelip, bize istirhamname tek-
lif etmesi ihtimaline karşı müzakere ettik. Bu mesele hakkında -şu
günlerde pek inceleştigi için- tamam bir neticeye vasıl olamadık.
Kararımızı dışarıdaki komite şubesine istimzaçtan sonraya ta'lik et-
tik ve Mustafa Bey daha evvel gelirse, onu iki gün savsaklayacağız.

20 Haziran sene 1314 -Cumartesi- Bugün arkadaşların hep birden
ısrar ve iltizamlatına karşı karar olmada sebatı, nahoş bir inat gibi
görerek, arzuları vechile Mustafa Bey'e bir kağıt yazdım.

Aynen şöyle:

“Bizi buraya getirdiğiniz gün, “haydi kardeşlerinizi yukarı çı-
kardım; sizi de onların yanına götüreceğim” sözleriyle hakkımızda
bir lûtf-ı mahsus ibraz buyurmuş idiniz. Zaten öteden beri fazilet ve
vicdan-ı âliyelerinin medyun-ı şûkranı ve senâ-hevânı bulunduğuş-
muz için bu suretle yeni baştan müteşekkik ve minnettar kalmıştık.
Halbuki şimdi yukarıdaki arkadaşlarımızın, birkaç ay evvel takdim
olunan evrak-ı istirhamiye tesiriyle mazhar-ı afv ve atifet olmaları
ve bundan acizlerinin hisse-mend-i meserret olamayışımız, mahzu-
niyet ve fireyi calip olduğunu teslim etmeyecek bir kalp bulunamaz.
Ancak ibtida-i tasdî'de arz ettiğimiz gibi nezahet (280) ve refet-i kal-
biyelerinden emin bulunduğumuzdan mesele-i mebhûsada bir yanlış-
lığa kurban edilmiş olmaktan tahlis-i nefis için zat-ı kerimanelerine
müracaata ve aff-ı âli-i şehriyarinden hisse-i kemtarânemizi talep ve
istid'âya mücaseret eyledik. Olbâbda irade efendimizindir.”

Bunu Yüzbaşı Galip ile miralaya yolladık. Almış, okumuş:

- “Ben oraya gideceğim” demiş.

Yukarıdaki arkadaşların af olunması burada ve aşağıdaki arkadaşlar
üzerinde tesirat-ı mühime gösterdi. İstirhamname vermeye hiç yanaş-
mayan dimağlar, hep onu düşünmeye başladıklarını izhar etmekten
fariğ olamıyorlardı. Müstensih dağıtıldı, müsvedat yakılıyor... Ben
de evrakımı, defterimi sandukçamın altındaki gizli yerine yerleştir-
dim; Ali'ninkileri de oraya tıktım.

Saat dokuza doğru Mustafa Bey geldi, evvela bana hitap ederek:

- “Bir kağıt yollamışsın, anlayamadım” dedi.

İzah ettim.

Evvelce verilen istirham ve istidanamelerin semeredar olup olmadığını bilmiyor; bu seferki “af” 30 Muharrem’de yolladıkları rapora mübteni olduğunun irade telgrafında musarrıhan mezkur bulunduğunu söyledikten sonra, artık açıldı:

- Bu böyle olmayacaktı; ben isterdim ki hepiniz birden halas olasınız. Yine kusur bende oldu; sizi, öyle bir vakanın hudûsuna sevk edebilecek her türlü hareketten mücânebet etmeli, halinize, tabiiatınıza göre hakimane idare edebilmeli idim. Öyle ya (281) cahil bir adam, sizleri sizin gibi okumuş, tahsil etmiş -burada istihzalı bir hareket gösterdi- efendileri idare edemedi. Bizde bir eser-i infial görmüş olmalı ki tavr-ı müstehziyâneyi hemen tebdîl ederek.

- Evet, itiraf ederim, cahilim, bir cahil ne kadar tecrübekar olursa yine tam bir adam olamıyor; bunu öğrendim. Ah! Sizin yolunuz da çıkmaz bir yoldur. İstimdatı -bu, istibdat olacak- kırmaya kuvvetiniz yok; ‘yapacağız, edeceğiz’ diye kendinizi harap ediyorsunuz. Bu, biz de olmaz. Evet, ben de tasdik ederim. Fransızlar, vesâir milletler yapmışlar. Fakat, onlar yüzde doksan beş malumatlı, vâkıf adamlar imişler. Siz ise yüzde beş... Bu beş ile doksan beşe nasıl galebe edebilirsiniz ki? Evet hükümetin yolu eğridir. Ne yapalım ki düzeltmeye kadir değiliz. Böyle gidecek. Kuvvetiniz olursa, o vakit ben de sizinle beraberim.

Böylece, daha birçok söyledi. Ve bu, onun Trablusgarp muhitinden topladıklarını, temsil, temziç ederek vücuda getirdiği mütalaa-i mahsusa idi. Netice-i beyanatını, fakat, şimdiye kadarkilere nisbeten hayli müstağniyane, istirhamname takdimine getirerek orada bağladı şunu da ilave etti:

- Padişahın maksadı sizi mahvetmek, yok etmek değildir. Eğer öyle olsaydı, sizin üzerinize, sizi herhale sokmaya müsait birini tayin ederdi. Hatta vapura bindiğiniz vakit, hepinizi birer birer Marmara’ya döker bitiriverirdi. (282)

Akşam toplandık, müzakere ettik, istirhamname vermekte ekseriyet vardı. Halbuki ekseriyet, bir istirhamname vermeyi, ittifak-ı ârâ

ile tasvip ediyordu. Kararı birkaç gün daha tehir ederek, cemiyetten bir haber, bir işaret beklemek müreccih tutuldu.

Sami'nin tedavisi için Doktor Reşit'i çağırttık. Reşit (el-yevm Humus Mutasarıfı) mahbes ve menafi' arkadaşımız olduğu, hakkın-da hükümetçe emniyet-i kamile bulunmadığı için onu yollamadılar. Öteki ihtiyar doktor geldi.

Aşağıda, yukarıda istirhamname vermek meyli, bugün dünkünden daha ziyade, matbah nöbetçisi olduğum halde, bu mesele hakkın-da istimzaç için aşağıdan uçurdıkları birçok kağıtlara cevap vermek mecburiyetinde kaldım.

Bu gece yine toplanarak, dışarı ile haberleşmenin aldığı müşkilata binaen, muhitimize göre bir karar vermek niyetindeydim.

Akşam yemeğinden kalktıktan yarım saat sonra, dışarıdan iki arkadaş, -defterime isimlerini yazmamışım, şimdi de hatırıma gelmiyor- hâfiyen geldiler. Galiba biri yukarıki af edilen arkadaşlardan Doktor Hamit idi; bir de muhafızımıza memur edilen zabitanın, bizlerle her fikir¹⁰ ve kalb Yüzbaşı Arap Galip idi, görüştük. Ahval-i cariye hakkında bize bir takım malumat verdiler. Bu malumatın bir kısmına zaten vakıf idik. Ve ruh-ı meseleye dair onlar da zulmette idiler. Yalnız bir mütalaa-i zatiye olarak, istirhamname vermekte, hususiyle semere me'mul olunca, bir (283) zillet bulmadıklarını söylediler. Bir saat kadar görüştük, konuştuk, gittiler...

* * *

Onlar gittikten yarım saat sonra, muhafız askerin zabiti, Mülazım Salih Ağa geldi. Sanki toprakların, duvarların nefes edilen havanın duymasından korkan bir helecen, bir sessizlik ile adım atmakta, hareket etmekte bile tereddütler göstererek bir kaçımızı başına topladı; en hafif bir fısıldamakla:

- Efendiler, Mustafa Bey şimdi buraya kadar geldi, beni odasına çağırdı; dedi ki: "Yarın sabah erkenden, saat dokuzda hastaneye git, bu efendilerden orada kaç kişi varsa al, getir. Onları getirdikten

¹⁰ Kelime "her" olarak yazılmış ama anlama göre "hem" olması gerekir (a.n.)

sonra, yahut evvel, bunların hepsine söyle, traş olsunlar, giyinsinler, kendilerini valiye götüreceğim. Ama sakın bu akşam bir şey söyleme. Yarın duysunlar”. Aman rica ederim, gürültü etmeyiniz, valinin dairesi şuracıkta, bir sevinç gürültüsü işitirse iyi olmaz. Ben sevincimden duramadım, tembihi düşünmeyerek işte şimdi size geldim, haber veriyorum; kurtuldunuz. Şimdi aşağı inip öteki arkadaşlarınıza da söyleyeceğim, aman rica ederim; sakın buradan seslenmeyiniz.

Bu Salih Ağa, iyi, afif bir adamdı. Bizim bu mazhariyet-i müstakbelemiz onu bî-pâyân bir sevinçle sevindirmişti. Biz, biran evvelki halin böyle birden inkılap-ı azîmine karşı tasvirine asla muktedir olamayacağım bir inbisât-ı hissiyat içinde, sevinçimizi dahi izhar edememek heyecanları (284) ile aşağı arkadaşların avlusuna bakan parmaklığın önünde, karanlıkta, gölgeler, periler sessizliğiyle oradan oraya dolaşarak, söylemek istediklerimizi birbirimizin kulaklarına fısıldayarak, aşağı arkadaşların odalarını görebilecek mevkiilerden, onları, ahval ve etvârlarını görmeye çalışıyoruz.

Salih Ağa’nın sessiz, fakat telaşlı ayak sedası aşağıya indiğini, onların odalarına girdiğini işittik. Hiç kimseyi göremiyoruz. Bir dakika evvel, bizim geçirdiğimiz hal delaletiyle, biliyoruz ki şimdi onlar da üçer beşer Salih Ağa’nın başına toplandılar; o anlatıyor, onlar dinliyorlar. Ve arada Salih Ağa tekrar ediyor: “aman rica ederim, gürültü etmeyiniz. Şimdi yukarıdan geliyorum, onlara da söyledim, siz seslenmeye kalkmayınız, valinin dairesi şuracıkta, bir sevinç gürültüsü işitirse...”

Salih Ağa’nın ayak sedaları avdet etti; şimdi aşağıda ve yukarıda, sanki efradı uyuyan bir eve girmiş bir takım hırsızlar ihtirâzıyla adım atmaya çekinen, fısıltı fevkinde konuşamayan, aşağıda avluya, yukarıda parmaklık önüne ışık çıkaramayarak karanlıkta tek tük dolaşan bazı gölgeler var. Sonra, o kadar muhteriz ve seri kağıt parçaları atışarak muhaberat...

“Af için teşebbüsât var; vukuunda telgrafla bildiriniz.” Haberinin fiiliyat-ı tatbikatı başladı demektir. Fakat, sütten ağzı (285) yanan, yoğurdu üfleyerek içtiği gibi bu pek ziyade mevsûk ve kati olması

lazım gelen müjdeye hâlâ tamamıyla teslim-i nefis edemiyorduk. Bu tıpkı, bir hayat-ı âsude ve mesudeden bir anda düşülen felaket-i müt-hişeye ihtimal vermemek, inanmamak nevinden bir şey, bir galiz his idi. Zaten büyük bir saadette büyük bir felaketin âsab üzerindeki te-sirâtı, birbirinin aynı olduğunu söyleyenlerin isabetlerindeki kuvveti insan, böyle zamanlarda daha iyi takdir ediyor.

Bütün o muhâberat ve fısıltılar, bî-pâyân tasavvurat-ı müstakbele ile donana donana devam etti, gitti. Uyumak ihtiyacı, ne kadar geç hissedildi!

21 Haziran sene 1314 -Pazar- Akşam pek geç yatabildiğimiz hal-de, sabahleyin pek erken, ruhen mesut ve mesrur tam-üs-sıhha olan-lara mahsus bir hiffet-i zinde ile uyandık. Ve o kadar erken muhafız zabitler de geldiler; Hamdi ile Abdurrahman'ı hastahaneden getirdi-ler. Onlar da sabaha karşı uyandırılarak vakıf edildikleri haber-i ce-didin neşâtıyla lebriz-i tebessüm idiler; o derecede ki karşılaştıkları arkadaşlarla bir mübadele-i haber, yıllarla felakette kalmışların, ân-ı halâslarındaki sarılışmayı andırdı. Artık bütün gözler gülüyor, bütün diller söylüyor; bütün dimağlar tahayyül ediyordu. Daha kaç saat evvel baîd ender baîd bir saadet-i müstakbelenin ân-ı evvel karîbini hemen idrak etmek üzere bulunmaktan mütehassıl bir neşve-i ruh ve can, sanki bütün şu sefil ve harap mahbesin kovuklarına kadar sirayet ve nüfuz etmiş; bu, (286) dar ve sefil mahbeste gülmeyen, söyleme-yen, tehîl etmeyen bir şey bırakmamıştı.

Saat on bir buçukta Mustafa Bey geldi; hazırlanmamızı ta'cil etti. Böyle bir ân-ı meserretde, bilemem nasıl bir hiss-i intikama tabi ola-rak Mustafa Bey'den sordum:

- Beyefendi ne oluyoruz?

Teaccüb ederek cevap verdi:

- Anlayamadınız mı? Arkadaşlarınız gibi af olunuyorsunuz...

Haince manidar bir tebessümle:

- "Teşekkür ederiz efendim, bu, hep sayenizdedir" dedim. Ve o benim maksadımı anlamıştı. Fakat hiçbir te'vile lüzum ve tenezzül

hissetmeyerek ve bu anda tayin eden mevkiimizi takdir ederek; belki, bilhassa bu günlerde, şu bizim affımız emrinin sudûru ile dahi bûsbütün mesleğimiz ve kuvvetimiz hakkında hasıl ettiği bir iman-ı kavî ile:

- “Estağfurullah, bu artık kendi sayenizde” dedi. Ve serian hazır-
lanmamız talep ve telaşıyla çıktı, gitti.

Aşağıda, yukarıda giyinenler, traş olanlar, el yüz yıkayanlar, giyilecek ceket, pantolon gibi şeylerin mesela eksik bir düğmesini sökülmüş bir tarafını dikenler, saat on ikiye kadar bir telaş, bir iş, bir hareket...

Saat on ikide, artık hiç istisnasız, hepimiz tam ve hazırдық. Hazır olmamızı bekleyen zabitler önde, biz arkada, hayata çıkılacak kapıya, hükümet konağında valinin dairesine çıktık. Vali, Mustafa Bey, daha birkaç rical-i hükümet ve müftü orada idiler. Valinin odasına (287) (288¹¹) çıktığımız vakit, hepsini ayakta bulduk. Agleb-i ihtimal, huzur-ı irade-i seniyyede ku’ûdu, şan-ı ubudiyete layık bulmuyorlardı; eğer oturlurlarsa, sanki meçhul bir taraftan müessir ve kavî bir şevketle sahip iradenin zuhur edivereceği korkusuyla titriyor gibi idiler.

Vali, daima ki gibi şehriyâr-ı âzamın (!) akıllara hayret veren eltâf-ı bî-nihaye-i peyâmbere-i pesendanesinden, o kendine mahsus lisan-ı harabiyle bahsettikten sonra tahlîfe geçti. Ve tahlîfin süreti İstanbul’dan telgrafla gelmişti. Valinin önündeki masanın, mukâbil tarafına birer birer çağırılıyor, onun elinde bir kağıt, oradan okuyor.

Velinimet-i bî-minnetimiz, zat-ı şevketsimât efendimiz hazretlerine sadakatle hizmet edeceğine yemin eder misin?

Bu bâb-ı halâs o kadar dar ve fena idi ki ondan bir parça kirlenmeden geçebilmek mümkün değildi ve bir parça kirlenerek geçmeyi arzu-yı vicdanıyla kabul eden hiç bulunmadı; fakat tıyn-ı beşeriyetteki levs ve ziştî hiç birimizi red ile cevaba kadar yükselmeye bırakmadı. Hep cevap kabul... Ve fakat sanki neşât-ı halâsa, bir avuç zehir atılmıştı...

¹¹ Bu sayfada fotoğraf mevcut (a.n.)

Sonra;

“Velinimet bî-minnetimiz şevketsimât efendimiz hazretlerine sadakatle hizmet edeceğime fî-mâ-ba'd mefsedetle iştiğal etmeyeceğime, her hangi bir suretle firar ederek Avrupa'da neşriyat-ı fa'side ile iştiğal edenlere iltihak eylemeyeceğime vallahi billahi tallahi”...

Bunu vali aynen okuyor, tahlîf olunan efendinin de aynen kendisiyle beraber okumasını emrediyordu. Bu sûretle meşgale-i tahlîf, bir saatten ziyade devam etti. (289)

Sonra üç defa: Padişahım çok yaşa!

Daha sonra Müftü Efendinin, üç rabi-i müstebide zafer temenni eden duasına “Amin” dedik, aşağı indik. Şuradan buradan, kapı aralarından, köşe başlarından, merak ile bakan memuriyn ve eşraf az değildi. Merdivenleri inip de kale dahilindeki meydanlığa çıktığımız vakit, eski menfilerden olduğu bilahire anladığımız Ethem Bey'in fotoğraf makinası karşısında bulunduk. Şu geçen hayat-ı sefaletin son anını, pek tabii bir heyecan içinde, mümkün olabildiği kadar muntazam durabilmeye çalışarak, belki asıllarından ziyade yaşamak üzere cama aksettirdik.

* * *

Şimdi, acılıklarında bile bir hazz-ı hafi duymaktan halî kalınamayan o mazi günlerini, zamanın kuvve-i tahribiye-i nisyanıyesine terk etmiş olmamak için kaydettiğimiz defterlerimize de 18 ve 21 Haziran sene 1314 de -Perşembe- Pazar- günleri yan yana duruyor. Ve ikisinin tamamından bir “Gün”, bir tarih zuhur ediyor: Af; af günü; aftarihi...

18 Haziran 1314 de yukarıki arkadaşlar tahliye edilmişti. Gelen irade, kuvve-i muharrikesi mücahidîn-i hürriyet olduğu için, hiçbir tarafı istisna ve tefrik etmemişti fakat, daha arası çok geçmeyen vakayi'-i müteselsilenin, aşağıkiler hakkında vermesi tabii olan hüsn-i nazar (!) ve birkaç gün evvelki mükalememizde Mustafa Bey'in dediği gibi ilk iradenin, başka bir tutunacak cihet bulamamış olarak 30 Muharrem tarihli rapora istinad etmesi, bizi bittabii hariç ve iradeyi yalnız o raporda isimleri zikr edilenlere maksûr add ettir-

mişti. Sonra, irade-i affiyenin icra (290) edildiğini arz ettikleri vakit, bu taksîr, Yıldızca anlaşılmış, ve hemen yeni bir telgrafla âtifet-i seniyyenin (!) aşağıki yaramazlara da teşmil-i irade buyurulmuştu. Teati olunan telgrafla, resm-i tahlîf ve tahliye, zat-ı şevketin avene-i mel'ûnesinin hırs ve hirasını, ne celî gösteriyordu.

Asla ümide tekârrun etmeyen yeni bir hayatın heyecan-ı mesrûru içinde, fotoğraf makinasının önünden ayrılınca, yukarıki arkadaşların kovuğuna teveccüh ettik. Orada, bir zaman ayrı kaldığımız arkadaşlarla biz bize bulunarak, bu yeni hayatın verdiği hissiyat-ı cedide-i uhuvvetle ve uzun bir seferin avdetindeki şevk mülakata benzeyen bir fevân-ı mes'adette sarılıştık, öpüştük. Şimdi, üçer, beşer, onar, karmakarışık, oturmak ihtiyacı hissetmeyerek, hep ayakta, mesut bir heyecanla konuşmak, el baş hareketleriyle gülüşmek arada tek ve müphem kelimelerle Yıldız'dan ve komiteden bahsetmek ve bir saatten ziyade devam etti ve bu, bir devre-i mukaddese-i serbestî oldu.

Bu sırada, bir tarafa dağılmamamız için haber geldi. Zaten, böyle saatlerce kalsak, bunun tebdilini isteyecek hassasiyette değil idik ki... Haberden bir saat sonra, tekrar hepimizi çağırdılar; valinin huzuruna çıkarıldık. Yeni bir telgraf gelmiş; vali tebliğ etti: "Velinimet bî-minnetimiz şehriyâr-ı adl efendimiz hazretlerinin irade-i merâhim'âdelerini muhtevi şimdi alınan bir telgraf, âtifet-i seniyye-yi cenab-ı mülûkaneden olmak üzere hepimizin rütbe-i sabıkalarının iade buyurulduğunu tebşîr ediyor. Ve ihsan-ı âli'ül-ihsân olarak kariben İstanbul'a, memuriyet-i sabıkalarına alınacaklarının kendilerine tebliği buyuruluyor. Fakat şimdilik burada, asker olanlar (291) cihet-i askeriyede, mülkiye olanlar mülkiyede, münasip mevkiilerde istihdam edilmesi ferman olunuyor."

Tebliğ, burada tamam olunca, ekseriyet mektepli olduğu için gayet tabii bir saik ile mektepli olanların ne olacağı suali beynimizde umumi bir fısıltı halini aldı ve fısıltı, bi-l-istizâm yükseltilerek valiye duyuruldu.

Vali elindeki kağıttan tekrar okuyarak: "Kariben İstanbul'a aldırılacaksınız kendilerine tebliğ, asker olanlar cihet-i askeriyede, mülki-

ye olanlar cihet-i mülkiyede misafireten istihdam edilmeleri” buyuruluyor, fakat yine isti’lâm ederiz” dedi. Bizim de istediğimiz bu idi.

Bir daha dua okundu, amin, denildi, dağıldık. Vukû bulan emir üzerine merkez-i askeriye gittik. Bahriye, topçuya, süvariye, Erkan-ı Harbiye’ye, vesâir mevâki-i hükûmete, Erkan-ı Harp Reisi Abdurrahman Paşa’nın tesvîd ettiği tezkereleri tebeyyüz ettik.

Bütün bu işler bittiği zaman, saat on bire takarrup etmişti. Artık vakit geç olduğunu söyleyerek merci’lerimize yarın gitmek üzere müsaade istedik, dışarı çıktık.

Gün, Pazar idi.

Biz, her birimiz, on ayı geçen müddet-i mahbusiyette, hamam, hastahane vesileleriyle belki on defa kadar bu kapıdan çıkmış ve tekrar girmiştik ve belki bazen, böyle bir Pazar gününe tesadüf etmiştik. Fakat, hiçbir vakit ki çıkış, bugünkü bu anki çıkış gibi değildi. Ve hiçbir, belki tesadüf edilmiş Pazar günü, böyle bir Pazar günü değildi. Bugün (292) sanki mâ-fevk’alhayal bir seher-i saadetle meşbû’ olarak ruhumuzu istila etmiş, bir şevk, bir zindegî, bir neşveî, bir pür-gülûk ile uçuyor gibi idik... Ve bugün tesadüf ettiğimiz adamlar, şimdiye kadarkiler gibi vasıl olunamayan, konuşulamayan, vasıl ve münasebet men’i edilmiş kimselere karşı merak ve ihtirazla bakmıyorlar; memnun, tebrikkar nazarlarla gülümseyerek yine öyle nazarlarla birbirlerine göstererek, anlatarak, durup dönerek bakıyorlar, bakıyorlar, bakıyorlardı.

Biz, üçer, beşer gülüşerek, konuşarak, birbirimize anlatacak birçok şeyler bularak kale kapısına teveccüh ettik. Yanımızda iki gün evvel tahliye edilerek, uzun bir devre-i mahbusiyetin ateşiyle bütün Trablusgarp’ı bir baştan bir başa tekrar tekrar dolaşarak her tarafı öğrenmiş ve bu öğrenişle tavr-i âşinâî gösteren bir arkadaşımız vardı:

“Bugün Pazar; haydi bahçeye, bahçeye” dedi.

Ve zaten biz, onun münkâdi idik.

Kale kapısından çıkınca sağımız, çeşme, önündeki su varilleriyle yüklü develer, merkepler, ihramlı Araplar, biraz ileride, pejmürde ve harap, bazen düzgünce binalar... Solumuz, ufuklara kadar

bî-intiha, mahmûr-naz bir deniz. Önümüzde, arkamızda gelenler, gidenler, çoluk, çocuk, koşanlar, pûr-zevk ve latife gülüşenler var. Bu kalabalığının arasında henüz bir sefaletten çıkmaya çalışmışlara mahsus bir perişanîyî mahmûl gençler... Bunlar, kim bilir kaç aydır kalıp görmemiş feslerle, tasvirin dahi haricinde pek fena bir terzinin kumaşıyla beraber takımını otuz kuruşa yaptığı beyaz pantolon ve ceketlerle, altmış para yevmiyenin tedarik ettirebileceği (293) gömlekler ve kravatlarla giyinmiş idiler. Ve herkes onlara bakıyor, onlara dair konuşuyordu. Onlar hiç kimse ile değil kendi saadetleri ile meşguldüler. Ve saadetleri, şimdi hareketlerine, gelip gitmelerine sahip olmak, genç ihtiyar, çoluk çocuk gelen, giden, gülüşen, konuşan bu halk-ı âsudenin içinde bulunmak, bu mahmur-naz denizin meşâmmı okşayan nefhâ't-ı ferîhasını koklamak idi.

Oh ne idi o gün!

Bahçeye girdik. Cihet-i askeriyeğe ait olduğu halde ahalinin te-nezzühüne hasr edilmiş olan bu bahçe, umumi olmaktan gerek vüs'at, gerek intizam ve zerafet cihetleriyle ne kadar uzak! Fakat bizim için ne kadar kıymetli ne semavi, behiştî idi. Ve daha bahçeye girmeden bir rayiha-i bahar hissediyorduk. Bahçeye girince taraf taraf şeb boy-lar, bütün rayihâdar çiçekler, meşâmmı okşadı ve ufak ufak cemiyet-lerle gezinen, oturan, koşan, İtalyan, Fransız genç hanımlar, genç kız-lar, koşuşan, bağırışan, güzel giyinmiş çocuklar, taltif-i uyûn ediyor, şâme ve uyûnun bu mazhariyetleri ruha en ziyade bir saadet veriyor. Arada tek tük ihramlı, sefil Arapların ve çocuklarının vâla ve hayran ve simalarında sanki sadaka isteyen bir işmi'zâz-ı hirâşkâr ile dolaş-maları, vatan ve terakki için pür-helecan olan kalpleri rencide ederek, bu latif çiçek demetlerini andıran ezhâr-ı tabîye ve beşeriye arasın-da ruh ve zevki kanatan çalı deynekleri hissi veriyordu. Ah! Bunlar, böyle mi kalmalıydı? Böyle kalmak için pek büyük bir fedakarlığa mı ihtiyaç vardı? Her sene taraf taraf saldırılarak vatanda bir veba tahribatı gösteren hafiyelere sarf edilen meblağ, bunların temeddün ve irfanına, iktisâb-ı (294) sanâat etmelerine sarf edilse, aceba bu sefil çalı deyneklerinden de güzel çiçekler, zarif demetler çıkmaz mıydı?

Bazen böyle derin teessürlerle ezilerek ve ekseriya memnun ve münşerih saat yarımına kadar bahçede kaldık; gezindik, kokladık, seyrettik... Ve bütün bizim seyrettiğimiz dahi bizi seyrettiler: Yerli, ecnebi bütün halk, bizlere mütecessis nazarlarla nikrân olmakta ve hakkımızda birbirlerinin kulaklarına fısıldaşmakta idiler. Çünkü Trablusgarp sekkânı o güne kadar bu simaları, bu kadar kalabalık olarak hiç görmemişler, belki bir hayli genç Osmanlının, şu derebeylik âsar-ı bakiyesinden olan “kasr”ın kovuklarında inlemekte olduklarını, bugün af ve tahliye edildiklerini, yalnız bunu işitmişlerdi. Bu kalabalık yabancıların onlar olduklarını öğrenince artık merak ve tecessüs pek artmış, fısıldaşıyorlardı. Teveccühkâr, mûnis, rahîm nazarlarla o zûlm-zedelere samimi tebrikler yolluyor gibidirler. Denebilir ki bahçenin şu daimi müdavimleri, bu kadim ve ferit tenezzügâhlarını, hiç bu derece müsamaha etmeleri, o güne kadar vaki değildi. Etrafı, havayı, çiçekleri, mevsûkayı, her şeyi o kadar unutarak, hiç tasvir etmedikleri muhit-i muattâr içinde bütün şefik ve ruh-ı istinâs nazarlar karşısında pür-şevk ve inbisât gezinen bu istibdat kurbanlarıyla o kadar meşgul idiler.

Bahçenin bütün muhiti, hafif ve ruh-aşub revaç-ı turâb ve ezhar ile meşbû’ idi. Mahel-i mahsusunda askeri bandosu, aşağıda İtalyan musikası güzel havalarla, o şiir-i latif-i tabiîyi ihtizaza getiriyordu. Taraf taraf madamlar, matmezeller, bir kelebek huftesiyle uçar gibi çırpınır gibi hırâmân ve handan olunca şuhluklarıyla bütün o şiirleri tetvîç ederek (295) göz uçları ve pek müstesna belli belirsiz tatlı tebessümlerle, bu nevâziş-i garibî gençlere: “Hoş âmedi” gösteriyorlardı. Üçer, beşer yaşlarında kız ve erkek çocuklar koşuşuyorlar, oturuyorlar, annelerinin, ablalarının ellerinden, eteklerinden tutarak, çekiştirerek bir şeyler anlatmak, sormak, şu yabancıların kimler olduklarını öğrenmek telaşıyla cıvıldıyorlardı.

Mazilerinin en tarâveddar senelerini zindanların bin haşerata mesken olan kovuklarında bırakan bu yabancılar ise o geçmiş, ölmüş hayat-ı mescunelerine nispet, bu cenneti hayalhanelerinde dahi görmemişlerdi. Onlar hurisi, gılmanı, ezharı ile bin name-i nezâhet terennüm ederek Afrika’nın şu köşeceğine düşüveren bu firdevste varlıkla-

rını dahi unutmuşlardı. Mest ve mesut yaşadıkları o birkaç nevâzişkâr ve teranedâr saati hâlâ ve ilelebet unutamasalar hakları var...

Bahçeden çıktık. Bütün bir ziyafet-i nazariye ve ruhiyeyi hazm etmek istiyor gibi ağır ağır yürüyerek avdet ettik. Türk çarşısında bir Ermeni vatandaşın lokantasına geldik. Lokanta, hep bizlerle doluydu. Bizim, asla bitmeyen şetaretimiz, alış verişteki semahat-i mesudaneye benzetebilen hareketimiz, muhiti müteessir ettiğini sonradan anladık.

Biz, böyle gülüşerek, eğlenerek yiyoruz, içiyoruz. Bazılarımız giriyor, bazılarımız borçlarını te'diye ederek çıkıyor; hep bizim hareketimiz, hep bizim seslerimiz iken, lokanta sahibi, yanındaki arkadaşına: "Ah, "angi vicdandırki bu gençleri zindana atar" diyordu. Bunu işittik, kendisine manalı ve mütebessim nazarlarla teşekkür ettik. (296)

Gecemizi yine eski yerimizde geçirdik. "yerimiz" diyorum. Çünkü artık burası kasvet-i mahbesitinden tecerrüt etmiş, bize bir penâh-ı nevm ve huzur, bir penâh-ı hasbihâl, gizli ve mukaddes emellerin teatisine bir merkez-i mesut ve bahtiyar olmuştu. Bu mahbesin bu geceki hali, bütün eski kasvet ve zucretinin nedametini, aybını taşıyan bir boyun büküklüğüyle ağlatılmışken mâ-fevka-t- tasavvur bir sevince ermiş, yüzündeki yaş damlalarıyla gülen, perişan ve harap bir çocuk tavrı vardı. Onun kırık dökük, delik deşik duvarları, köşeleri, bucakları, öyle perişan ve harap, mazide kabahatli ve henüz ağlaması dinmiş bir çocuk ismetiyle gülüyor gibiydi. Ve sanki bize yapılmış gadr ve zulm ile o da mağdur ve mazlum olmuş ve şimdi halasımızla o da kurtulmuş; mesut ve münşerih kalmıştı. Artık kapısında müsellah nöbetçileri yoktu; biliyoruz ki istediğimiz vakit girip çıkacağız, hiç mümanaat görmeyeceğiz. Bu belki, daha dünkü mazi-i siyahı, uzak, pek uzak mazilere atıyor; şimdi içinde yatıp uyumaya geldiğimiz dünkü mahbesimizi, töhmet-i mahbesitten kurtarıyor.

22 Haziran sene 1314 -Pazartesi- Bu sabahın uyanışı, hiç daha evvelki sabahların uyanışına benzemiyordu. Bütün mescuniyet ve esaretten henüz kurtulmuş hür ve mesut insanların ferah kalbiyle dilşâd

idik. Memnun ve müsterih giyindik; saat kulesinin karşısındaki kahvehaneye çıktık. Artık kovuğumuzdaki çay semaveri kaynamıyordu; sabah çaylarını kahvede içtik. Bu, saat kulesinin önündeki, o ufak meydanlık, bize serbestimizi hissettiren bir haz veriyordu.

Uyanıp giyinerek sokağa fırlayan arkadaşlar, hep bizim gibi memnun (297) ve münbesit buraya geliyordu. Gelen giden iş adamlarının memmerri olan bu kahvenin önünde, sabahın faaliyet-i mahmuresi hissediliyordu. Hürriyetimizin selamet ve zevkini hissetmekten mütevellit bir inbisât-ı ruh ile gülüşerek laflaşarak ve yere attığımız cigaraların daha ateşi kararmaya vakit bulamadan Arap dilencilerin kapışmalarına, onların bu kadar çok ve açıkgoz olmalarına hayretle ve teessürlerle gülüşerek saat dörde kadar vakit geçirdik. Saat dörtte herkes mensup olduğu daireye müracaat etmek üzere kalktı. Biz bahriyeliler, komodluğa gittik.

Komodor, bizim bir kısmımızı Muzaffer Korveti'ne bir kısmımızı komodorluk dairesinde boş kalmış bir odaya yerleştirdi. Para istedik, vilayete müracaat etti.

Gemiye tayin olunanlar, mahbesteki eşyalarını kaldırarak gemiye götürdüler. Ve karaya çıkarak tekrar komodorluğa gelecekleri vakit, Komodor Nazif Bey'i validen az bir parayla avdet etmiş buldular. Mülazımlar ve yüzbaşılar, maaşlarına mahsuben seksener kuruş ve yüzer kuruş aldılar.

Münşiye Meydanı'nda, Trablus'a bizden çok evvel gelmiş iki sürgün arkadaşın taht-ı idaresindeki kahveye geldik. Biz gemide ve komodorlukta meşgul iken, burası telmül arkadaşların mecmuu olmuş. Şimdi burada Kazanlı Abdullah deniz hamamına gitmek kararını vererek yanımızdaki Hamit, Hayri, Safvet ve Aziz Hasancığ da kararımıza iştirak ettirdik. İki araba tuttuk, yola çıktık. Arabalarımız mısır tarlaları önünden geçerken, bu tarlaların pek cansızlığına ve seyrekliğine bakarak, bu koca memleketin ihmal ve adeta terk edildiğine teessüratımızı bağırdık; sedamız, araba tekerleklerinin kumlara (298) temasından hasıl olan seda-yı hafif ile sanki mezç olarak fevkimizdeki mavi ve mütebessim semalara kadar çıktı. Ufk-ı mer'iyemizde,

o mavi mütebessim sema ile mavi ve baygın uyur zan olunan deniz kucaklaşmış idi; memzuc-ı seda-yı teessürü belki işitti.

Bu zavallı memleketin metrukiyetine teessüratımız ne kadar şedit olursa olsun bugün, hiçbir şey düşünmeye vakit ve mecal bırakmayan bir saadetle meşbû idik. Ve deniz hamamı banyosu, bu hamûle-i saadetin yorgunluğuna bir sükun ve rahat verdi.

Biz, gemiye memur arkadaşlar, saat on ikide gemiye geldik. Gecenin saat dördüne kadar geminin kış üstünde mesut saatler geçirdik: Mehtap, denizin gemiye temas-ı nazikinden hafif bir şırıltı, tatlı bir serinlik... Mehtabı, yıldızları ve sükunet-i âmikasıyla sema; feşâfeş hafif ve nazendesiyle deniz, nesim-i nevâzişkariyla feza, yetimiyet-i mazimize bir dâru-yı meskenin nevm-i girânını vererek sâha-i hayal ve tefekkürümüze de yeni ümitler ve emellerin tulûatını gösterdi. Ve bu ümitler ve emellerde, ne kadar olsa bir tereddüt ve hirâs, geçmişin, tecâribinden acılarından mütevellit bir itimatsızlığın korkusu vardı: Ah, o günler, İstanbul seferi, hürriyet-i hakikiye seferi için bir vapura binseydik! Saat beşte bana tahsis ettikleri kamarada uykuya daldığım vakit, bu hayal-i safâkârın tatlı rüyası, o kadar pûr-sefa bir ninni oldu.

23 Haziran sene 1314 -Salı- Sabahleyin kamaranın kapısı vuruldu. Kapıyı açtım, karşımdaki Sadık idi. Onlar çoktan uyanmışlar, salonda toplanmışlar, çaylarını içerek laflıyorlardı. Bu, laflamak arasında birer takım temiz elbise tedariki için birer maaş verilmesini (299) talebe karar vermişler; bu karara ben de dahil olunca bir kağıt yazdık; bugün komodora vereceğiz.

Kış üzerine çıktık; geceki mestî ve sefayî hayalimizi tehzîz eden mehtabın yerinde âfitab, yıldızların yenlerinde çûşiş-i şua-i âfitab vardı. Deniz, naim ve nazende değil, zerrin-i iltimâ'ât ile raksân idi. Sanki bütün kainat, nurlar, şua'lar içinde mesut ve bahtiyar, terennüm ediyor. Bizim kalplerimiz de böyle değil miydi?

Evet, ikinci hayat, işte böyle başladı.

Dışarı çıktık. Birçok arkadaşları Münşiye Meydanı'ndaki kahve-de bulduk. Hiçbir daire-i askeriyeye mensubiyeti olmayan arkadaşlar,

bu gece dahi, dün geceki eski mahbesimizde yatmışlardı. Fırka-ı askeriye gönderilen zabitan, doktorlar ve komodorluğa sevk edilen bahriyeliler ve hiçbir yere mal edilemeyen arkadaşlar, şimdi hep toplanmıştık. Bu defaki ayrı kalışta mahbesdeki iftirakın telhi-i felaketi yoktu; hep şen ve şâd, geçirilen gecenin tafsilatını istintak ve istibdal ediyorduk.

30 Haziran sene 1314 -Salı- Geçen Cumartesi dışarıdaki bahriyeli arkadaşların tutarak yerleştikleri eve ben de göç ettim. Gemide takîdât ziyade; istenildiği zaman girip çıkmak mümkün olamıyor. Hatta bir akşam gemiye gidemeyerek dışarıda, arkadaşların yanında kalmıştım; nöbetçi zabıt süvariye, süvarinin komodora i'lâmları ile valiye kadar aksettirilmiş, ve hepisini azim bir telaş bürümüş. (300)

- Aceba nerde?

Ertesi sabah, gemiye gitmek üzere “Bâb-ül-bahr” İskeleyi’nde filikaya binmekte iken karşıma bir bahriye kanunu dikildi:

- Fahri Efendi siz misiniz?

- Evet...

- Bu gece gemiye gitmemişsiniz...

- Evet...

- “Komodor Bey, soruyor, bir daha dışarıda kalacakları vakit haber versinler” diyor.

- Peki...

Bu anda, artık gemide durmamaya karar verdim. Ertesi gün de eve çıktım.

Evde hala yerleşmedik. Cihet-i askeriyeden iki hizmetçi verdiler. Ve bu ikisinin de müttehid bir işleri var ki hâfiyen istihbâr ediyoruz: “Ne konuşurlarsa, ne iştir ve görürseniz haber vermeli” emri, boş sa’y... Biz, zaten bütün söyleyeceklerimizi mahbeste bizzat onların kendilerine söyledik ve söyleye söyleye, bağıra bağıra mazhar-ı af olduk. “Kişi düştüğü yerden kalkar” sözü, bazen bir hakikati ifade ediyor. Biz de şimdiki halde düştüğümüz yerden doğrulur gibi olduk; tamamen insanca kalkmaya çalışıyoruz.

Düne kadar, yemeğimizi, yine mahbeste olduğu gibi münavebeten kendimiz (301) pişiriyorduk; dün bir aşçı tuttuk, aylığı üç mecidiye... Yavaş yavaş düzelmeye, toplanmaya başladık. Fakat daima hele ibtidaen topluca bir meblağa ihtiyaç var.

Dün, Rıza ile kendimiz ve arkadaşlarımız namına birer aylık için komodora gittik. Komodor, paraya bedel, lakırtı verdi:

- Şimdi katibi valiye yolladım; “bir iki gün sonra onlar için bir aylık vereceğim” demiş.

- Fakat efendim; biz birkaç gün daha durabilecek bir halde değiliz...

- Ne yapalım vilayette de bir paralar yok; Vilayet sandığına ilk gelen paradan size vereceğiz

- Koca bir vilayet sandığı, bize verecek para bulamadı mı? Bugün bulamazsa, yarında bulamaz.

- Burada hep böyle... Dışarıda zabitleri görmüyor musunuz? Hepsi zaruret içindeler.

- Biz buranın zabitleri gibi yapamayız. Şahsımızı düşünmesek bile askerliğimizi, onun izzet-i mevdu’asını muhafaza, en mukaddes vazifemizdir.

Burada, komodor güldü ve tuhaf bir tebessümle sordu:

- İstanbul’da ne yapardınız?

Biz de gülerek ve bir parça tehdit ile karışık bir tazyik-i tasmîm ederek cevap verdik:

- İstanbul’da yapamadığımız için buraya geldik. İsterseniz tecrübe ediniz: Haysiyet-i askeriye gelecekte darbenin mesuliyetini üzerinize alınız (302) bize tahriren müsaade ediniz, her birimiz dışarıda iş turalım, çalışalım, görürsünüz ki mevkiimizi, izzet-i şahsiyetimizi az çok refahımızı ne iyi temin ve muhafaza ederiz. Netice şudur ki efendim, ya bizi, vedi’âyı devlet olan haysiyet-i askeriyemizi de mahfuz tutabilecek surette geçindirmeli; yahut sa’y-i zatımızla geçinmemi-

ze müsaade etmelisiniz. Bunu, iktiza ederse, yani mecbur olursak, Mabeyn-i Hümayu'na telgrafla bildireceğiz!

Bu son cümle, komodorun asla muntazır olmadığı bir darbe-i müthişe tesîri gösterdiğini zavallının telaşından hissettik. Şimdiye kadar bizi oturttuğu yerden dinliyor, pek kuvvetli bulmayarak, nasıl olsa savacağına bir itimat-ı mahsusla, hayli âsude ve müsterih duruyordu. Bir azab-ı kable'l zuhurun bütün acısını bir anda hissetmenin verebileceği bir telaş ile yerinden kalktı. Haif ve pûr-telaş, fakat sahte bir vazı'-ı übüvvetle:

- Peki oğullarım peki... Ve akşam valiye gider, hep bu söylediklerinizi müessir bir surette söyler ve mutlaka size birer maaş alırım. Yarın geliniz: Ya, para, yahut kati bir söz...

Biz isyan ederek, bağırarak mazhar-ı af olduğumuz için zaten mağrur idik, bu telaş ve havfın, bu zillet ve acizin karşısında daha mağrur, daha korkutucu bir vazı' aldık fakat nâzikâne ilave ettik:

- Tekrar rica ederiz, valiye olacak maruzatınız, hep bu arz ettiklerimizle beraber müessir olsun; yarın yine bu vakit taciz ederiz.

Ve çıktık... Mekteb-i Askeriye'ye uğradık, Fransızca Muallimi Hüseyin Tosun'la görüştük. (303)

Evde komodorla olan mülakatımızı arkadaşlara anlatmak, zavallı Nazif Bey'in havf ve telaşını tafsil etmek, epeyce müddet, zemin-i zevk (304) ve neşât, zemin-i ta'n ve tahkir oldu.

İki gün evvel Müşir Arif Paşa, Trablusgarp'tan hareket etti; Musul'a gidiyor. Yerine Müşir Recep Paşa'nın¹² geleceğini,

¹² “Arnavud asıllı olan Recep Paşa aslen Debreli'dir. Harbiye'den çıktıktan sonra bir çok hizmetleri ve Osmanlı Rus Harbi'ndeki yararlığı üzerine paşa olmuş; Hırsak Fırkasına kumandan tayin ve ferikliğe terfi eylemiş; 6., 3. Ordular kumandanlıklarına getirilmiş; 1896'da Trablusgarp kumandan ve valiliğine gönderilmiş, Meşrutiyet'in ilanına kadar orada kalmış, fakat sürgün gelen zabıtlere son derece iyi muamele ettiğinden Hürriyet'i müteakip İstanbul'a gelince görülmemiş merasimle karşılanmış; Harbiye Nazırı olmuş; fakat üç gün sonra kalp sektesinden vazifesi başında ölünce muazzam bir törenle Sultan Mahmut kabristanına gömülmüştür” (Ertürk, 1957:53-54) Recep Paşa'nın Trablusgarp'a kumandan ve vali olması 1898 olmalıdır. Çünkü Emel Yolunda'ki bilgilere göre Şeref Vapuru ile buraya sürülenler 1897'de gelmişler; paşa bunların gelişinden yaklaşık bir yıl sonra Trablusgarp'a gelmiştir.(a.n.)

Bağdat'tan yola çıkmış olduğunu söylüyorlar.

* * *

Burada kırk sekiz günlük bir mesafeye serian tayy etmek mecburiyetinde kaldım; tamamen Temmuz ve Ağustos'un on sekiz günü... Demek ki kırk dokuz gün defterimi açmamış, bir kelime yazmamışım. Bunu da şimdi görünce şâşâladım, şaşırđım...

Buraya kadar oldukça muntazam, günü gününe gelip de, burada, bütün kırk dokuz günü, böyle amîk bir mezar sukutu içinde boğup geçmek kabil mi? Kayınlarıma müracaat ettim, onlar da, bu ölü günleri azıcık kımıldatmaya elverecek bir kelime-i hayat veremediler. Sonra, o günlerin yadigarlarından kendilerinde kuyûdât-ı yevmiye bulunduğunu tahmin ettiğim Hasan Safiye, daha sonra Mahir Sait'e ve en sonrada Doktor Salih Sait'e koştum. Hayır! Hiçbir arkadaşın defteri ve hafızası, benim defterim ve hafızamdan kuvvetli zuhur edemedi. Bu boş kalan kırk dokuz günü, tamamı tamamına doldurabilmek lûtfuna kudret göstermedi. Yalnız bu arkadaşlardan toplayabildiğim tek tük bazı hatırat ve kuyûdât ile pejmürde ve harap hafızamı fakat bütün kuvvetiyle birleştirerek, defterimin mahv ve mevte mahkum kıldığı zavallı kırk dokuz günü ihyaya karar verdim. (305)

Hayat-ı saniyemizin en mesut ve bî-kayd olan bu günlerini biraz canlandırabilirsem, pek sevineceğim...

Fakat o günler, kayd u zabta gelecek bir sebata, bir intizama haiz değil ki... Senelerce mahbesler gezerek, artık bir hayat-ı hürriyet, bir hayat-ı serbestî olabilmesi ihtimalini baîd, mûhall görebilecek kadar, onunla ülfet ettikten sonra, bir an gayr-i ma'mulde, böyle birden bire çıkış, hepimize, â'mak-ı ruhumuza kadar bir sûrûr-ı serseri vermiş idi. Hergün bir aşağı, bir yukarı, Trablus'un her tarafını dolaşıyoruz, geziyoruz, bir oturduğumuz yerde beş defa daha oturarak, en aşağı günde on kahve içiyoruz. En çok ârâmgâhımız, saat kulesinin karşısındaki erba'i, arasatdaki, Münşiye Meydanı'ndaki kahveler idi.

Günler geçtikçe İtalyanlarla, yerli Yahudilerle tesis-i münasebet ettik. Kendisine Türkçe ders vermek mukabilinde bize İtalyanca öğ-

retecek, bir İtalyan bulduk. Sonraları onun eniştesi bir de Fransızca ders açtı. Bazı arkadaşlarda Fransızcaya devam ediyorlardı. Diğer bir takım arkadaşlar da yine Fransızca tahsil için yerli Yahudilerin Alyans Mektepleri'ne devama başladılar. Şimdi artık bir devr-i tahsil hükümrânı idi. Alyans-İrzailit'in bir de kütüphanesi vardı. Bazılarımız orada abone olarak, geceleri devam eder; mühim İtalyanca ve Fransızca kitaplar, mecmualar bularak okurduk. Bu Alyans Kütüphanesi bize ne tatlı, ne güzel bir gıda-yı ruh olmuştur.

Berrî ve Bahrî zabıt olmayan mektepli arkadaşlar, 41 kişiyi (306) fi 4 Temmuz sene 1314'de yukarı mahbese naklettiler. Fakat bu sefer, artık mahbus olarak değil, istedikleri vakit girip çıkmakta muhtar, kariben İstanbul'a, mekteplerine aldırılmak emrine intizarla misafir olarak.

Fizan'daki mektepliler de, bizim beraber af olundular, Trablus'a gelmeleri için emir gitti; onlar da gelince buradaki mekteplilerle beraber İstanbul'a aldırılarak mekteplerine yerleştirilecekleri rivayeti var. Fakat İstanbul'a o köhne Bizans'ın Yıldız'ına itimat edilmez ki! Bu rivayet ne kadar mevsûk olsa, Sultan Hamit'in her gün bin mütenâkız iradesi düşünülünce, bunun böyle olacağı hakkında henüz bir irade mevcut olmadığı dahi muhakkak olunca, inanmakta ihtiyat, kendi kendine hasıl oluyor.

Ve bütün bunlarla beraber, bizim şevk ve zevkimizi hiçbir şey ihlal edemiyor. Yirmi otuz kişi olarak portakal bahçelerine gidiyoruz. Bir koruluk altına ocağımızı kurarak kuzularımızı çeviriyoruz... Hanendesî, sazendesî kendimizden bir sefa-yı saf ve masum ile gece iki üçe kadar eğlendikten sonra, arabalarla şehre dönüyoruz...

Sandallarla deniz tenezzühleri de eksik değil...

Fakat, sonraları, bu azadesiz tenezzühler Yahudiler İtalyanlarla münasebet-i daime bulundukları, hükümetin gözüne batmaya, bu hareketlerin altında pek suhûletle firar-ı meyl ve teşebbüsleri zuhur edebileceği ihtimalleri düşünülmeye başladığını hissettik. Adedi adimize yakın Arap hafiyelerin (307) takibat-ı daimesini, bahçe ve deniz teferrüçlerinin memnuiyeti takip etti. Bazı arkadaşlar, bu hafiyeye-

leri bazen bi-l iltizâm, rağmen li'l istibdat koşturarak yorarak, alıklaştıracak eğleniyorlardı. Fakat, memnuiyet, affımız gününden beri tatlı, mesti âver bir cereyanla, adeta namesâz olan hürriyetimize, ani ve fena bir darbe olduğu için, bundan bir acı duyduk. Ve bu acı ile bizi en ziyade anlayan ve en iyi kabul eden Bahri Bey'e müracaat edenler bulundu. Müracaatlar tazallumkârane ve biraz da isyana benziyor idi.

“Hürriyet” kelimesi bir memnuiyet-i zımnıye mazhar olduğu için hîn-i müracaatta böyle irade-i lisan ettiler:

- Bütün serbest insanlardan, hareket-ı şahsiyesine tamamen sahip olanlardan bazı mertebe farkı kabul ediyoruz. Mesela arkamıza birçok hafiyeler musallat edildi; sesimizi çıkarmadık. Hükümet, bizi adım adım takip etmekten asla fariğ değil ve bütün hareketimizi öğrenmeye muktedir iken böyle sandala binmemize, limana gelen vapurlara, bahçelere gitmemize mani olmak, pek manasız; manasız olduğundan ziyade, kalpleri isyan ile dolduracak kadar muntazımsız. “Aff-ı Şahane” bize hukuk-u şahsiyemizi verdi ise niçin diğer hukuk-u şahsiyelerine malik insanlardan çok farklı muamele görüyoruz? Arz ettiğimiz gibi bazı mertebe farklı kabul ederek arkamızda hafiyeler dolaştırırken, “bu herifler arkamızda ne dolaşıyorlar? Bizden şüphemiz nedir? Bu bizim haysiyetimize ziyandır?” demiyoruz. Fakat, bundan fazlası, aff-ı şahaneden sonra da, böyle kati memnuiyetlerle yalnız hapishanenin hududu tevsî’ (308) edilmiş olmak... Şüphesiz ki pek fazla bir şeydir; ilh...

Bu derece isyana benzeyen gürültülerden sonra fakat vapurlara gitmemek şartıyla, denizde sandallarla gezmek ve süvari kışlasına kadar kara tenezzühüne müsaade alınabildi.

19 Ağustos sene 1314 -Çarşamba- Bu meş’um bir gün idi. Geçen sene bugün, Taşkışla’da idik. Ve ona mukaddem ve müehhir olan günler müte’allikatımızın ve bizim hayatımız da bir devre-i helecan oldu: Aff-ı umumi helecanı ki bunu Sultan Hamit’in a’vânı taraf taraf fısıldayarak işâ’a ediyorlardı. Baba Tahir’in “Malumat”ı da bu işâ’atı te’bid eden sütunlarla dünyayı aldatmaya, oynamaya çalışıyordu. Hakikatin böyle olduğunu Şeref Vapuru’nun ambarında ne güzel anlamıştık.

Şimdi işte o günler ile bugün arasında üç yüz altmış beş gün girdi. Bu üç yüz altmış beş günün tenbihatı ve ikazât-ı rûzmeresi, artık hakiki bir aff-ı umuminin, artık bir halas-ı hakiki-i vatanın ne kadar baîd ve muhall olduğunu bütün bedahat ve huşûnetiyle öğretti.

Bizde bu tenbihat ne kadar derin ise şu zavallı memleketin, zavallı ve sefil halkı da hala o nevm ve gaflette o derece, o derece-i ma'kûsede derin, belki daha çok derin... Öyle ki şu anda Trablusgarp, baştan başa bir mevcâmevç sûrûr içinde yüzüyor!

Biz mütenebbihin-i kalîle, harekat ve mu'tâdeden ayrılmadık. Hatta cihet-i ma'kûsede bazı mertebe mu'tadımızı terk ve tehire mecburiyet gördük. Traş olacak iken -mücerred bu maksatla- olmayanlar, az değildi.

Bu gece birkaç İtalyan aşinasının Buona Festa diyerek uzattıkları (309) ellerini almadım.

Dün akşam Senyör Mikel ile ufak bir mükâlememiz oldu, diyordu ki

- Yarın sizin festanız var. Cevap verdim:

-Bizim festamıza daha çok var. Bugünler de öyle bir şeyi bilmiyordum. Yarın festa değil, matem günümüz!

Güldü ve tasdik etti.

Bu gece bir fena haber daha: Mikel söyledi: "Tuarek"¹³ de Araplar, bir Fransız misyoneri öldürmüşler. Bu vesileyle Fransa, Tunus hududundan "Tuarek'i" zapt etmek için asker sevk ediyormuş. İtalyan bunu bir hırs ve telaşla, hissedar bir yağmagîr telaşıyla söyledi ki duramadım: "Bu memleketi zapt etmek için Fransa'nın da İtalya'nın da bütün gayretleri boşa gidecek! Trablusgarp, daima bizim kalacak ve istikbalde, saye-i hürriyette ma'mûr ve zengin olacak" dedim.

Şâşâladı; telaşına nâdim bir vaazla:

- İnşallah, ümit ederiz... diyebildi.

20 Ağustos sene 1314 -Perşembe- Hilmi, bizi topçu kışlasına davet etmişti, saat dörtte bir araba tuttuk; Ali, ben, Sami, Safvet, Küçük

¹³ Osmanlıların Tuarek dediği Tuaregler. Mekke'nin kuzeyinde bir halk, metinde yer adı.

Hasan gittik. Yemek yedikten sonra bir ikimiz bahçeye çıktı; ben, Ali, Safvet içeride kaldık; bir yastık yakalayarak şöyle bir tarafa uzandık. Oh, Tatlı bir gevşeklik, uykuya benzer bir şey!

Biz, bu rehavet içinde iken, Hilmi geldi: (310)

- “Haydi kalkın... Aşağı gideceğiz, bir emir gelmiş, bize tebliğ edeceklermiş” diyordu.

Zaten henüz takarür etmeyen hayat ile hergün yeni bir emre intizar vaziyetinde idik. Çaresiz, o şiddetli sıcakta yarım saatlik kumluğu yürüdük. Çünkü arabamızı savmıştık, saat dokuza gelecek idi. Terler içinde kalarak eve geldik. Anladık ki yalnız bahriyeliler için komodora emir gelmiş. Komodora gittik, tebliğ etti: Ben, Ali, Safvet, Sami, Osman, Haydar, Muhittin gerideki gemilerde istihdam olunmak üzere ilk vasıtayla oraya i'zâm olunacağız. Kalanlar, burada Muzaffer Korvette istihdam olunacaklar.

Bizce artık ma'dûm kalmış o güzel memleketin, ecnebilerin ayakları altında çiğnendiğini görmek, belki mukadderdir. Fakat zannederim gitmemiz epeyce uzar. Çünkü idare-i mahsusanın bir vapuru gelecek, buradan giderken geride uğrayacağı muhakkak bulunacak da bizi o vapurla yollayacaklar; Ecnebi posta vapurlarıyla değil. Onlarla belki bir başka yere, bir İtalya memleketine, bir Fansa'ya belki kaçarsız!

21 Ağustos sene 1314 -Cuma- Akşam derse giderken Behçet ile Naum'a rast geldim. Behçet, bir takım mukaddimelerle Yahudi fukarası menfaatine oynanacak tiyatro için iki franklık bir bilet almaya mahkum olduğumu anlattı. Müflisliğim son derecede olduğu için bu mahkumiyete kızdım fakat mevkii, red mevkii değildi, çaresiz on kuruşu vererek bileti aldım. Yarın akşam tiyatroya gideceğiz.

22 Ağustos sene 1314 -Cumartesi- Gün, hep geçenler gibi. Hemen (311) hiç tebeddül yok. Gece saat ikide tiyatroya gittik. Epeyce İtalyan ve Yahudi aileleri vardı. Birkaç da Fransız... Ve bizim arkadaşlar, bütün tiyatro halkının nısfına yakın idiler. Bizim karşımızdaki locayı Mikel ve ailesi işgal etmişlerdi. Oyuncular, öyle bir kumpanya falan değil. Avukat dostumuz Mikel, eniştesi, hemşiresi, biraderi, İtalyan musikisinin maestrosu ve diğer bir İtalyanla diğer bir madam... İki perdelik bir piyes... Epeyce iyi oynadılar. Saat beşte bitti.

23 Ağustos sene 1314 -Pazar- Akşam tenezzühü için hususıyla Pazar akşamları, Trablus'un yegane ve hakikaten güzel bahçesi... Bu akşam yalnız Maltız musikası vardı. Arkadaşlar, hep Girit'e gitmek emri aldığımızı duymuşlardı. Bu emre tesiren bir arkadaş bizi büfeye kadar sürükledi. Fakat bu Girit seferi ne kadar gayr-i muhakkak bir şey...

Fi 25 Ağustos sene 1314 -Salı- Çoktandır karar verdiğimiz grup, bu akşam alınacak idi. Saat onda Münşiye'deki kahvede toplandık, vakti geçirmemek için, biraz sonra yola çıktık. Ve bizden sonra gelenlerin, gittiğimiz yere yollamasını kahveciye tembih ettik. Nihayet, kırk kişi toplanabildik; işleri zuhur edenler, vaktiyle haber alamayanlar gelememişti.

Bahçeler, hurmalıklar arasında, küçük bir tepecik üzerinde mümkün olduğu kadar güzel, kırk kişilik bir grup aldırık.

26 Ağustos sene 1314 -Çarşamba- Komodor, nezaretten Mustafa Bey, vali mabeynden birer telgraf aldılar. Biz Girit namzetlerinin "emr-i ahîre kadar" burada kalmamızı amir... anlaşılan evvelsi (312) gün Mustafa Bey, komodorun nezaretten hakkımızda aldığı emirden bahisle ne yolda hareket edeceği hakkında mabeyne müracaat etmiş. Bahriye Nazırı evvelki emri hûd-be-hûd verdiyse ve Mabeynce hakkımızda icrası mukarrer bir şey varsa, daha doğrusu Avrupa'dakilerle pazarlık, henüz bitmediyse, nazırın emri bu suretle geri aldırıldı. Her nasıl olursa olsun İstanbul'a gidemeyecek, evlat ve ekârîbe kavuşamayacak olduktan sonra, seferin böylece tehirine memnun oldum.

26 Ağustos sene 1314 -Cuma- Bizimle beraber af olundukları emri, o vakit gönderilmiş olan Fizan menfileri bugün Trablus'a giriyorlardı. Bu haber, o telgrafsız memleketten, nasıl vasıl oldu bilmem; her halde mevsûk olduğu için, şimdi bizim sürgünlerde, bu arkadaşları karşılamaya çıkmak heyecanı, bir heyecan-ı surûr-engiz vardı. Bu heyecan ile hayli gençler, araba ile yayan Mısırî Baba'ya doğru koştular.

Bilmem kaç saat sonra, daha kalabalık, daha mesrûr ve handan avdet ettiler. Ve burada tanışılmış, tanışılmamış, iştirak-ı felaketten

mütehassıl bir uhuvvet-i samimiye ile sarılaşıarak, teessür-engiz bir levha-i mülakat hasıl oldu ki bazı gözlerin yaşarması bazı dudakların titremesi, en katı kalpleri yumuşatabilir idi.

Biz, elbise ve maişiyetçe oldukça sefil idik fakat bugün Fizan menfâsından, kırk günlük bir çöl seferini tamam ederek gelen zavallı gençler, o kadar harap ve sefil, o kadar bed ve yıkılmış idiler ki bunlara nispeten biz, bir aristokrat hayatı yaşayan, âsude ve müsterih, memnun-u hayat (313) medeniler idik. Ve şimdiye kadar ki hayat sakın ve yeknesak bu arkadaşların muvâsalatıyla bir herc ü merc-i mesrûr içind, velveledar ve pür-galeyan kaldı. Ve bu, böyle günlerle devam ederek, mağdur ve sefil hayatın ıyd-ı mesudu oldu.

30 Ağustos sene 1314 -Pazar- Bu gece, saat sekizde, İtalyan talim-i sefinesi gelmiş; sabahleyin kaleyi selamladı. Komodoru selamlamadı, komodor da sesini çıkarmadı. Postahaneye mektup bırakmak için saat dörtte evden çıkmış idik, Türk çarşısında, on efendiden ziyade İtalyan bahriye mühendisine rast geldik. Temiz ve muntazam giyinmişler, etrafı tetkik ede ede geziyorlar; birbirlerine fısıldaşarak ve bî-şüphe müstakbel memleketleri, hülyalarını mübadele ederek yürüyorlar... Ve Trablus'ta temekkün etmiş İtalyanların gözlerinde bir nur-u sûrûr var. Sanki herkese: "İşte bunlar biziz, biz de onlarız" demek istiyorlar gibi... Ve bu sûrûr ve nümayişe biz kızıyoruz. Ne kadar semeresiz, ne kadar zavallı bir kızmak...

* * *

Öğleden sonra, bazı bazı olduğu ve sıkıca, gürültülüce olduğu için arkadaşların, "bahriyeliler, yine kazan kaldırdılar" alayına vesile olan bir hareketle yine komodora gitmiş, para istemiştik. Bir vaat ile döndük, Erbaî arasata geldik, kahveye oturduk. Şimdi dinleniyor gibiyiz. Bizim, avukat Türk çarşısına doğru geçti; bir iki dakika sonra, yanında altı yedi İtalyan mühendis ile avdet etti; önümüzden geçiyorlardı, bizi selamladıktan ve birkaç adım da (314) uzaklaştıktan sonra, bir şeyisini unutmuş gibi telaşla döndü, bana doğru geldi, elimden tuttu, kendine mahsus, farfaralığıyla:

- Oooo... Bizim Fahri Efendi... Gel gel, rica ederim.

Mühendis efendilere dönerek:

- Efendiler, -herif Türkçe bilmiyor, o bilse bilse öteki çocuklar bilmezler; eğer mümkün olup da Türkçe konuşsaydılar etrafta bulunması pek muhtemel olan birkaç musibet-i dellallının ekmeğine az çok yağ sürülürdü.- bu Fahri Efendi, burada benim dostumdur; ondan Türkçe ders alıyorum. Kendisi burada sürgün, Genç Türkler'den... Bilirsiniz ya, Genç Türkler, bugün nasıldır, ne istiyorlar?

Şimdi, hep mühendisler, askerce temenna vaziyeti aldılar, muka-bele ediyordum, Avukat bana döndü:

- Bu efendiler de Genç İtalyanlardır ki dün gelen Korvette mektep gemisinde bahriye mühendisleridirler; takdim etmekle mesrûrum.

Teşekkür ettim. Fakat o bırakmıyor ki!

- "Haydi, haydi beraber... Biraz gezineceğiz haydi beraber" di-yordu.

Bu memleketi, nazarları, kalpleri ve fısıltıları ile daima gasp ve talan eden bu adamlara karşı bütün tuğyan ve isyanımla beraber, reddetmek hayli münasebetsiz olacağını düşünebildim. Teklifi kabul ettim. Bu İtalyan alayına katıldım. Avukat, misafirlerini memnun etmek için çılgın bir sevinç içinde idi. (315)

Hayli dolaşarak, bir yabancı için görülmesi faydalı bazı mebâniyi gezerek dondurmacıya girince, kaçmayı kurdum. Burada, tuğyan ve isyanım, galip idi. Bir yahut birkaç İtalyan kesesinden dondurma yemek, zehirli bir hançer yemekten daha tahammülsüz geliyordu. (316)

Avukata elimi uzattım, bir randevum olduğundan bahsederek mü-saade istedim. Tereddüt ve rica etvarıyla elimi sıkıyor, kalmamı istiyordu, ısrar ettim; elimi sıkmakta devamla başını sağa eğdi:

- "Peki", dedi.

Bu neticeye vasıl olunca, mühendis efendiler de vedaya hazırlandılar. Hepsi ile el sıkışarak dışarı çıktım. Oh! Derin ve her dakika müste'id-i galeyan, bir azab-ı ruhiyeden kurtulmuştum.

Azim bir yükten kurtulmuşlara mahsus bir kesâlet-i tâtme ile

ağır ağır yürüyerek Münşiye'ye kadar geldim; saat onu geçiyordu. Avukat ile bizim Fazıl, beni burada yakaladılar. Avukat:

- "Bravo, kaçtın değil mi? Fakat ben anladım, çekinmemeliydin" diyordu.

3 Eylül 1314 -Perşembe- Geçen sene bugünün yakıcı zevâlinde, Şeref Vapuru'nun ambarından başımızı çıkaramıyorduk. Sahili, bu şimdi içinde yuvarlandığımız Trablusgarp'ı görmek arzusunun galebesine tabiiyette, tüfek dipçığı vardı.

O günün bütün vukuatı, en hurde fîrûâtına kadar, şimdi gözümün önünden, perakende, ve karışık geçiyor.

Bugünle o günün arasına giren zaman, bütün bir ömr-i tamda vuku'na ihtimal verilemeyen sefaletlerle, elemelerle dolarak ne kadar gençleri, ruhen ihtiyar, cismen alîl ve marîz düşürdü. Şimdi artık Trablusgarp, alîller ve marîzlerle dolu. Bu mağdur ve sefil memleket, vakit vakit gözlerime kumları, sefil ve urban Arapları, harap ve perişan (317) sürgünleriyle; bilâd-ı mesudedden ayrılarak sefil ve haraplar zümresine vatan edilmiş, bedbaht ve muzmahil bir kıta-yı turâb görünüyor. Ve bu turâbın üstünde an be an, katre katre çürüyen, bu hayat kurbanlarına hiçbir nazar-ı şefkat, beşerî ve ilahî, hiçbir kanun-ı adalet vasıl olamıyor.

Bu mazhariyetsizliğin gavr-i nâyâbanından tabaka tabaka yükselerek feza-yı maneviyatımı istila eden kesif duman yığınlarının mağrur, mehîb ve bî-hiss-i nüfuz ve hulûline karşı mukavemete, müdafaaya, tahallusa bî-mecal ve bî-kuvvet, düşüyorum, boğuluyorum.

Böyle meş'um ve öldürücü kabuslardan, daima ani darbelerle kurtuluyorum. Bugün de öyle oldu: Bir anda, hayal-i evlat gözümün önünde idi. Ve birgün ona kavuşmak, onu koklamak, öpmek, okşamak ümidi, bir iksir-i hayat olarak maraz-ı maneviyemi tedavi etti. Artık zinde ve kavi idim.

6 Eylül 1314 -Pazar- Bugün Topçu Hilmi ile Bahaeddin, bizi süvari bahçesine davet ettiler. Akşam saat onda arabalara binerek, süvari kışlasına gittik. Münşiye'de süvari kışlası, bir hatt-ı müstakîm üzerinde, arabayla yirmi dakikalık bir mesafe. Kışla kapısının önünde,

Süvari Hasan'ın istikbali ne kadar hâr ve samimi idi. Burada, bu hâr ve samimi istikbalin mevâcihe-i safvetinde öyle düşündüm ki bugün Trablusgarp'ın her şube-i hükümetinde birbirlerini seven, birbirlerine ve herkese karşı hayır ve uhuvvetle çırpınan böyle birçok kalpler var. Bilmem, bundan bir âti-i mesut doğabilir mi? (318)

Büyücek bir kışla, bir âramgâh-ı askeri avlusundan geçerek, bir bahçeye girdik. Âvluda askerler, taraf taraf karavana yıkıyorlar, geziyorlar, üçer beşer küme olmuş konuşuyorlar. Kim bilir, belki uzak kalınmış âşîyanlarına, oradaki âtilerine dair hasbihal ediyorlardı.

Bahçe, ruhu okşayacak, bütün levs-i izdihamdan tathîr edecek bir köy hayatı sukunetiyle naim gibiydi. Taraf taraf, ağaçların yaptığı parça parça ufak koruluklar, sanki akşamı, hulûlünden evvel kabul etmişlerdi. Gölgeler o kadar bî-hareket, o kadar şebîh-leyl... Bu şebîh-leyl, koyu gölgelerin içinde yürüyoruz, bazı kuru yapraklar, ayağımızın altında, mahzun ve bî-kes çıkartıyor, eziliyordu. Böyle yüz adım kadar yürüdük, ufak bir köşkün karşısında bulunduk ki etrafı sardunya ağaçlarıyla muhât...

Evet, İstanbul'un bin itina ve nevâzişle, kışın çarpan ve öldüren yüzlerinden, ölümlerinden hıfz ve himaye için limonluklarda, suba-nirde saklayarak ancak yarım metre, altmış yetmiş santimetre kadar boylandırabildikleri, asla ağaç denemeyecek kadar kasîr ve nazik sardunyalar burada etrafa dallar, budaklar salıvererek büyümüş, fındık, elma ağaçları kadar ağaç olmuşlar.

Ve hiçbir yerde böyle bî-muhâl ağaç sınıfına girmiş sardunya çiçekleri görmediğim için bunlar defaten ve hayretimi celbetti ve hepimiz bunlara daldık.

Bu sardunyaların dikildikleri tarih meçhul. Ne vakit dikilmişlerse (319) (320¹⁴) dikilmişler fakat malum ve muhakkak olan bir şey var ki üzerilerinde senelerden beri bir dest-i himmet dolaşmamış, diple-rini kopartmak, kurumuş yapraklarını, çürümüş dallarını ayıklamak gibi itinalarda asla bulunmamış. Öksüzlük ve bakımsızlık içinde alabildiğine büyüyen gürbüz çocuklar, babayiğit delikanlılar gibi bu

¹⁴ Bu sayfada fotoğraf mevcut (a.n.)

kimsesiz sardunyalar topraktan, sudan, havadan aldıkları en esaslı, en zevâl-i nâ-pezîr-cevahir hayat ile asla müftekir-i itina kalmayarak büyümüşler, büyümüşler...

Köşke girdik. Bahçeye açık pencerelerinden, yine hayli zaman bu harikulade sardunyaları seyretmekte derin bir lezzet duyduk.

Köşkte, bizden evvel gelmiş sekiz on arkadaş daha bulduk. Ortaya büyücek bir masa konmuş, birçok türlü yiyecek, birkaç türlü içecek vardı. Daha kimse başlamamış.

Burada gecenin beşine, altısına kadar yedik, içtik. Ve birkaç hâ-nende arkadaş, bütün kudret-i namekâraneleriyle söylediler, çaldılar...

7 Eylül sene 1314 -Pazartesi- Dün gecenin yorgunluğu bu sabah hepimizi tembel yaptı; yataklardan geç vakit çıkabildik.

* * *

Akşam saat onda eve geliyorum, Aziziye Karakolu'nun önünde bizim İtalyan'a rast geldim: Bir eşeğe binmiş, eniştesi de beraber. Beni görünce yapıştı:

- "Haydi şuradan Aleksandır'la beraber birer merkep de siz tutun; (321) biraz şöyle gezerek eğlenelim. Haydi, haydi" diyor, ayaklarıyla tepinir, sıçrar gibi telaşlı hareketlerle, ilave ediyor:

- Ha, bak iyi değil mi? Koşuyor, eğleniyoruz.

Koca avukatın bütün İtalyan çılginlığı üzerinde idi. Zıp zıp sıçırıyor, bütün vücudunun muhtelif, pür-telaş hareketleriyle:

- "Haydi, haydi, eğleniriz" diyordu.

Çare yoktu; bir merkebe de ben atladım, düzüldük yola. Avukatın bin telaş ve hareketle aşağı koşturmaya uğraşması, eşeği bile sersemletecek kadar muzhik, devam ediyor, Aleksandır'la ben onu takip ediyoruz. Böyle tuhaf bir zümre-i süvârân bizin evin önünden geçiyorduk, evden gördüler, bütün haşerat balkona doldular, gülüşerek bağırıyorlar:

- Nereye böyle; kavağa mı?

Biraz sonra, şehir haricinde idik; evler arkada kalmıştı; bostanlar arasına girmiştik. Burada da, çiregi-nişîn bahçıvanların hayretli bakışlarından daha sarîh anlaşıyordu ki böyle bir kafilе her vakit tesadüf olunur harikalardan değil.

Saat on ikiye kadar koşarak, gülerек dolaştık.

10 Eylül sene 1314 -Perşembe- Aylardan beri beklenen Recep Paşa, bugün İtalyan vapuruyla geldi. Yürüyüşünde, duruşunda, bakışında, azimperverlik, askerlik, doğruluk görünen bu zattan, şu zavallı metruk memleket için çok şeyler ümit ediyoruz.

Münşiye Kapısı'ndan Aziziye Karakolu'na -kumandanlık dairesi bu (322) karakoldadır- kadar karşılıklı ikişer sıra asker çıkardılar. Saat birde bilcümle erkan-ı askeriye ile birlikte daire-i mahsusasını teşrif etti. Beş on dakika sonra bir resmi geçit icra olundu. Ve yeni kumandan bu andan itibaren taht-ı kumandasına giren askerin mişvâr ve hareketini, kumandanlık dairesi balkonundan bir general dikkati ve nüfuzu nazarıyla seyretti. O seyrederken, beraberinde gelen erkan-ı askeriye, arkasında bir hiss-i vakâr ve ihtirâm ile duruyorlardı.

Recep Paşa için uzaktan uzağa, bilhassa birkaç aydan beri pek çok medh ü sitâyiş işittik. Vakit vakit, yaveri Şevket Bey'den de bahsediliyordu. Bakalım, her halde bir insanı mesut edebilecek kadar şöhret-i şayi'âya malik, bu Recep Paşa'dan, kısmen olsun, ümitlerimiz hasıl olursa, biz de bir zümre-i bahtiyârâne kaydebiliriz.

20 Eylül sene 1314 -Pazar- Adedimizden ziyade hafîye, o kadar tekidât, o kadar takibat, o kadar takibat-ı pür-helecan... Bütün bunlara rağmen firar! İşte bugün iki sürgün firar etti. Arif ile Hafız İsmail'i sabahtan beri kimse görmemişti. Ve sabahtan beri hükümet, taraf taraf adamlar saldırmış, onları arıyordu. Her tarafa koşanlar, boş dönüyorlar. Hükümetin takibatı cümlesinden olarak devran ediyordu ki bu iki sürgün, ortadan kayıp olunca, limandan da bir Maltız sandalı yok olmuş. Ve bu sandal, öteden beri kontra bandoçulukla maruf imiş. Ve Arif, üç akşam evvel bu sandalcılara bir meyhane ziyafeti vermiş.

O kadar telaş ve helecanla dolu tekidât ve takibat ortasında, böyle (323) bir anda Trablus'u terk edebilmek, hükümet-i mehineyi azim

bir telaşa düşürmüş, karına karışık, pür-hiras tedbirlerle şaşkına döndürmüştü. Trablus, gark olmuş; memleketin ortasında tahripkar-ı cihan bir bomba patlamış olsaydı, hükümet adamlarını bu mertebeye heyecana düşürebileceği zannedilmez. Mabeyn-i Hümayun'a, oradan vali-i tehî-magza giden ve gelen şifreli telgrafların arkası kesilmiyordu. Gidenlerin böyle azim telaşlarla arandığı; mesullerin başlarını kurtarmak için telgraf başından ayırlamadıkları bir sırada, kalanların muhafazasında tedabir-i şedîde ittihazının tefekkür ve müzakeresi haberleri canımızı sıkıyordu. Ve çünkü bu hükümet, bir filanın cürmünden, diğer bir filanları, birçok filanları mesul tutacak, tecrîm edecek derecede kanunsuz, beyinsiz ve alçak idi. Deniz ve kara gezintileri tekrar yasak edildi; ve mûakkib hafiyelerin adetleri çoğaldı.

22 Eylül sene 1314 -Salı- Kaçanlar dolayısıyla hükümetin ittihaz ettiği ve edeceği na-revâ ve hata- âlûd mesleği temelinden yıkmak için Recep Paşa müdahale etti:

Firarlar dolayısıyla kalanları tazyik etmenin netayiç-i vehime tev-lit ederek firar hareketini artıracakını, onların meşbû-ı havf ve he-lecan dimağlarına telkin edebilmekle beraber, bilakis sürgünlere, bu işin asla kendilerine tesiri olmayacağını ihsas etmek, onları mümkün olduğu kadar evlat sevgisi derecesinde bir nevâziş-i şefkatle avutarak ürkütmemek lazım olduğunu anlattı. Ve bu suretle ilk hareketi kendisi yapmış olmak için bugün kasr dahilindeki mektebli arkadaşların koğuşlarına (324) geldi. Onlarla gayet nevâzişkârane konuştu, koğuştaki bazı yıkık dökük yerlerin kendi kcsesinden temin edilmesini emretti. Ve sonra, firarilerden bahsetti:

- “Biraz kara cümle bilir, ancak o nispette okur yazar iki cahil çocuğun firarı, size asla mesuliyet getirmez”, dedi.

Çünkü hükümet, ve bilhassa Abdülhamit, eshab-ı malumatı firarından pek ziyade korkuyordu.

29 Eylül sene 1314 -Salı- Sabahleyin, daha alacakaranlık, uyuyordum; baş ucumda munis bir sesle uyandım; en doğrusu uyandırıldım; gözlerimi açtım. Daima mütebessim, Küçük Hasancık.

- Bugün Mısırî Baba civarındaki meydanlıkta Araplar talim ede-

cekler. Vali, müşir, bütün erkan-ı hükümet, bütün halk orada olacak, büyük bir seyi r... Hep arkadaşlar gidiyor, herkes daha dünden gitmeye hazırlanmışlar... Biz de gideceğiz, ben sizi almaya geldim, haydi bekliyoruz, davran, diyordu.

Tatlı uykuyu terk etmek de ne kadar güç! Cumhura muhalefet de mümkün değil. O kadar tatlı ve masum iken yine zavallı uyku feda edildi. Kalktım, giyindim. Ben giyinmekte iken Hasan, Safvetle beraber merkep yahut araba tutmak için Münşiye'ye gittiler (325)

Biz, sokağa çıktığımız vakit, onlar da tuttukları arabaya binmişler, bizi almaya geliyorlardı.

Arabaya bindik, memleketin Vükela Caddesi'nden (Miyzrân Mahallesi ki müşir, Bahri ve Mustafa Beyler, Nazif Bey, Erkan-ı Harb Reisi gibi hükümetin büyük adamları ikamet ederdi; o mahallenin caddesine jönler, bu namı vermekte tehhür etmediler) geçiyoruz. Bütün o erkan-ı hükümet kapılarının önlerinde arabalar bekliyor. Hep bunlar talim yerine gelecekler, fakat hiç biri bizden evvel davranmamış.

Ve bizim arabacıbaşı, bütün bu bekleyen arabalara rağmen, kamçısını şaklatarak, arabasını koşturuyor.

Topçu kışlasının önünde durduk, Hilmi'ye uğradık. Onlarda henüz çaylarını içiyorlarmış: "Daha çok erken, biz de gideceğiz, hep beraber gideriz.", ısrarlarıyla bizi de çay başına çektiler. Arabamızı, saat beşte gelip bizi alması tenbihiyle geri yolladık; buradaki arkadaşlarla beraber kaldık. Talim Meydanı yakın idi. Çayları içtikten sonra, hep beraber gittik. Taraf taraf Arap süvarileri geliyor, o koca meydanlığa doluyor idi. Yarım saat içinde iki binden ziyade Arap süvarisi, pîş-i manzaramızda tahaşşüd etti. Fakat biz, ayakta kaldık. Topçu kışlasında Tefvîk, bizi herkesten sonraya bıraktı. Kahve çadırının yüzden ziyade sandalyesinden bir tane boş kalmamıştı. Topçu Hilmi'ye hamaratlık düştü, yanımızdan ayrıldı, biraz şurada burada dolaşarak, emrine itaat edecek bir asker buldu, kışlaya yolladı; (326) bir hasır getirtti. Gelmezden evvel bir tane sandalye buldular. İhtiyarlık bazen işe yarıyor en acuzleri ben olduğum için sandalyeyi

bana verdiler fakat ben de gençlikten ayrılmadığım için hasır gelinceye kadar sandalyeye oturmadım.

Araplara süvari zabitanı kumanda ediyor ve miralayları, vali, ve-saire erkân ve ümera ile çadırında oturan Recep Paşa'dan, vakit vakit emir almaya geliyordu.

Yapılan hareket-ı askeriye'nin fûnûn-ı hazire-i askeriye'ye tevafukundan ziyade, kim bilir belki bugüne kadar mühmel ve mensî bırakılarak daima vahşeti muhafaza eden bu mâderzâd süvarilerin bu suretle hükûmete ısınmak istidadı göstermeleri, kalpte, tahassüsât-ı vataniye ile münbesit a'mîk bir meserreti ihya ediyor.

Talim bitince, barut oyunu -Bu, Arapların kendilerine mahsus bir la'b-ı cündiyâne ki ikişer ikişer dört nala at kaldırarak, ellerindeki yalnız barutla dolu çakmaklı tüfekleri, muhtelif ve çâlâk vaziyetlerle çevirerek, kaldırarak boşaltıyorlar ve aynı hareket ve endâhatın icrası arasında, koşu yarışı ediyorlar.

Oynadılar ve bunda harikulade sürat ve maharet gösterenler az değildi.

Barut oyunu da bitti. Şimdi herkes arabalarına, atlarına, merkep-lerine yürüdüler ve bir anda her tarafı Arap atlıları doldurdu. Gelen, giden, seslenen, konuşan, gülen... Bu insan kovanının içinde hareketsiz duran kimse yoktu. Biz de kalabalığın arasına karışarak topçu kışlasına doğru yürüdük (327)

Bugünkü bu talim ve seyrân o kadar mühim bir şemme-i siyasetle dolu, o kadar herkesi ve bilhassa bu ciheti düşünebilenleri amîk bir hiss-i sûrûr ve şükranla doldurmuştu ki! Ve Trablus hayat-ı umumiyesinde, şimdiye kadar böyle bir hareket-i hayat görülmemiş olduğu için bütün o şemîm ve şükranı duyanlar, Recep Paşa namına ta'zîm ve tekrîm ettiler.

Topçu kışlası ve bu talim meydanı, Trablusgarp'ın şarkında Sahra-yı Kebir'in Kapısı addolunuyor. Sahrayı Kebir'in kapısı olan bu yerde, bugünkü bu hareket, hükûmetle ahalinin ısınmalarının, sevişmelerinin bir delil-i bâhiri görüldüğünden, uzaktan ve yakından seyreden, ve bu memlekette karîb âtiler için büyük ümitler besleyen ecnepleri hiç memnun etmedi.

15 Kanun-ı Evvel sene 1314 -Salı- Alyans İzrailit'in Kütüphanesi bizde bir teyakkuz-ı tam hasıl etti:

- Biz de bir kütüphane sahibi olamaz mıyız?

Bu sual hiemen her dimağı işgal ediyor faka baîd, belki muhal bir temenni gibi me'yûs bir şehkâ-i hüsrana boğularak cevapsız kalıyordu. Sonra, bir gün bir arkadaş, Aziz Ferit (El-yevm Kütahya Mebusu) bütün o سوالin cevabını bulamayanları bu elemeler veren müşkilden kurtardı.

O elinde bir defter, her tarafa koşuyor, herkese soruyordu:

- Abone kayıt olur musun? Bir kütüphane açacağız, kitaplar, mecmualar getirteceğiz...

Böyle bir teklifi meserretle kabul etmeyen kimse yoktu. O kadar ki yalnız biz değil, memurından ve zabitanadan da bir hayli abone bulundu. (328)

Hîn-i duhûlde yedi buçuk kuruş; sonra her ay yüzer para. Oh! Kütüphane, kütüphane! Bu bize az çok gururla bir sevinç verdi. Çünkü nasıl inkar edelim, kemâl-i hararetle sarılarak her gece devam ettiğimiz Alyans Kütüphanesi'ne karşı, gazayı maneviyemizi kendi kendimize tedarik edememekten mütehassıl bir acz-i bedîhi hissinin hicabı, vakit vakit:

"Siz de var mısınız? Hani kütüphaneniz? En mühim ihtiyacınızı teskin etmek için Alyans'a gidiyorsunuz" diyordu. Ve buitâbı, ekseriya Alyans Kütüphanesi'ne girerken, kütüphane memuru, nazik, terbiyeli Yahudi vatandaşın aşinalığına maruz oldukça, daha çok hissederken onun o nezaket ve tevazunda bir mevcudiyet-i hakikiyenin indimâcî hergün bir parça daha ziyade tevzîh ediyor, görünüyor gibi idi. Ve şimdi artık, biz de aboneler toplamaya, bir taraftan camlı dolaplar, kütüphane binasının boyunca bir masa ve bazı kitaplar, mecmualar siparişatına başlayınca, tatlı bir sevinçin baran-ı mütebessim pûr-hayat, o çoktandır çekilen izâb-ı hicabı iskat etti, yıkadı, temizledi.

Bu, bizim kütüphane teşebbüsümüzün bizi firar tasavvuratından geçirerek Trablusgarp'a bağlamak gibi bir kuvveti bulunduğu belki

nazar-ı dikkate alınarak ve bilhassa Recep Paşa'nın yaveri Şevket Bey'in daima lehimizdeki hareket ve telkinatı haiz tesiri bulunarak, bu işi de korkumuza rağmen hükümetin mümanaatına uğramadık.

Hergün birkaç abone daha kaydedilmekle beraber, defterin yekûnu, (329) mesârifât-ı vakı'a ve mutasavvureye vefa edecek dereceye vasıl olamadı. Bunun endişesi içinde kıvranılırken, bilmem kimdi?

- "Haydi piyango!" dedi.

Evet, bir piyango ile iyice bir para toplamak mümkün olabilir idi. Herkes bu fikre taraftar oldu, kırk paraya bir bilet...

Şimdi, yazı takımından, dikiş iğnesine, kurşun kalemine kadar, Türk çarşısında bulunabilen, birçok şeyleri, henüz mevcudiyedini izhâr edebilecek bir canlılık gösteremeyen kütüphaneye doldurduk. Birinci, ikinci, üçüncü, sonra... Bir takım kurşun kalemleri, iğneler... Daha sonra: Hiç!

Bu piyango biraz can verdi. Artık bizim de bir kütüphanemiz var ve bugün küşâd edildi. Ve bizim bu yeni hayatımız, Alyans Kütüphanesi'in varidat-ı şehriyesinde epeyce tenzilat-ı bâis olmuş bulunmakla beraber direktörünün kütüphanemizi ziyaret ve bizi tebrik etmesine mani olmadı. Onlarla daima daha ziyade dost, daha ziyade samimi kaldık.

Yalnız abonelere münhasır olmak üzere kütüphaneden kira ile kitap veriliyor: Günde on para. Kime ne gün verilen filan kitap, defter-i mahsûsuna kaydediliyor; getirildiği gün, kaç gün onda durmuşsa hesap edilerek kitapla beraber kira da alınıyor, irâd kaydediliyor.

20 Kanun-ı Evvel sene 1314 -Pazar- Hükümetin her türlü hesaplarına ve kütüphane meşguliyet-i cedidesinin maruz olduğu haklı tefsirlere rağmen işte yine firar! Ve bu seferki firar, oldukça kalabalık. (330)

Beş kişi: Doktor Hamit, Şeyh Necmettin, biraderi Vahyi, Tıbbiyeli Faik ve Vehbi Efendiler.

Bu firar, bütün nikbinlikleri herc ü merc ettiği için hükümeti fena telaşa ve kalanları hoşnutsuzluğa, endişeye düşürmemesi kabil de-

gildi. Ve böyle olmakla beraber Vali Namık'ın yerinde sallanmaya başlamasına sebep olacağına da seviniyorduk. Vâkıa Recep Paşa geldiğinden beri memlekete hassaten bizim alemimize yeniden sirayet eden nefha-i hürriyetle, Namık'ın indirâsını istemeğe sebebiyet verecek ahvâl-ı cedide, mevcut değildi fakat kalplerde alınmış acıların bir iğnesi, o adamın kabiliyetsizliğine karşı derin bir nefret vardı ki onun yıkıldığını layık olduğu derekeye düştüğünü görmek için arzu, temenni hisleri veriyordu.

Namık, bu darbe-i firarın Yıldız tepesinden getirdiği boralar, kıyametlerle perişan, hakkımızda emirler veriyordu.

İstanbul'dan gelen emirler, iyi muhafaza edilmemiz, hatta eğer demire vurulmamıza, hapis edilmemize mütevakkıf ise dahi icra edilmesi, asla firara meydan verilmemesi dairesinde imiş.

Bugünden itibaren kasr dahilinde oturan mektepli efendiler, akşam onbirde ve gece üçte yoklama edilmeye başladılar. Ve sonra cihet-i askeriye ve bahriyede olanların ayrı ayrı evlerde oturmalarına mani, emirler sudûr etti. Hepimizi toplu yerlerde ve bir nezaret-i şedîde altında tutmak istiyorlar. Ve bu defa Recep Paşa: (331)

- "Biraz kara cümle bilir, ancak o nispette okur yazar, iki cahil çocuğun firarı" diyemiyordu.

Bir şeyh firar etmişti ki İstanbul'da tekkesi mecmâ'-ı ahrâr iken tutulmuş... Ve şeyhin kardeşi, hukuk mezunu, bir de doktor, yalnız diğer ikisi tıbbiyeli...

Komodor, beni çağırdı; gemide yatmaklığımı emretti. Olup bitenlerden bir tecâhül-i tam ile cevap verdim:

- Peki efendi, fakat niçin bu tebeddül?

- Çünkül malum ya; işte şu firar edenlerin tesiriyle, sizin hepiniz daima göz önünde bulunmanız isteniyor.

- Biz evlerimizde yatmakla göz önünde değil miyiz? Kaçanlardan bize ne? Hükümet kusur etmiş, kaçarlarken tutaydı. Onları tutamadığı kusurunun cezası bize mi teveccüh edecek? Biz, altı ay evvel affolunduk; bugün, altı aydan beri hürriyet-i şahsiyemize tamamen mâlikiz.

- Öyle ama...

- Evet beyefendi, tamamen öyle. Artık bunun bir de “ama”sı yok. Kanun, hiç kimsenin cürmüyle bir diğerini tecziye etmez. Evladın cürmüyle babayı, babanın cürmüyle evladı cezalandırmak, kadim-i edvâr-ı zülmiyede bile görülmemiştir!

- Bak, Fahri, sana vali paşanın yazdığı kağıdı okuyayım: “Mazhar-ı aff-ı âlî olan bahriye zabitlerinin hiçbir suretle firara fırsat bulamamaları için korvette yatmaları, Hamit Efendi’nin ecneblerle (332) çok düşüp kalkmak dolayısıyla ferce-yâb firar olduğunu nazar-ı ehemmiyete alınarak bunların zinhar ecneblerle görüşmesine meydan verilmemesi, İlh... İşte böyle emr olunuyor, ne yapalım?

- Efendim, bu emirnameyi delilere okusanız, gülerler. Siz beni ecneblerle görüşmekten nasıl men edebilirsiniz? Ben gemide yatıp kalkmakla firarımın men’ini nasıl temin edebilirsiniz? Eğer istersem gemiden kaçamaz mıyım? Bu tazyifattan bugüne kadar hatırlarına kaçmak gelmeyenlerin münfail olup da ”görünüz nasıl kaçılır?” der gibi hareket etmelerine yol açılması pek muhtemel olduğu düşünülüyor mu?

- Hakkın var, fakat ne yapalım?

- Efendim, artık buna, ne yapalım, denemez. Bu emrin kanunen ve tabiaten kabil-i icra olmadığını bildirmelisiniz, Kanunen kabil-i icra değildir çünkü biz af olununca herkes gibi hürriyet-i şahsiyemize malik olduk. Bunu bizden bir cürüm sadır olmadıkça kimse alamaz. Bugün biz, kanun dairesinde keyf maişâi-i hareket ederiz. Bu hakkımızdır. Tabiaten kabil-i icra değildir. Çünkü siz, hatta bizzat daima benimle beraber bulunsanız, her vakit bir evde, bir mahallede bulunsak, eğer ben arzu edersem, bir kaçamak ederek yine ecneblerle görüşürüm. Arz ettim ya, kimse, kimsenin cürmüyle muâtebe edilemez.

- Yok canım, sizi muâtebe etmiyorlar. Yalnız yatacağınız yeri şey ediyorlar. Bir de ecneblerle görüşmek... O kadar...

- Efendim, kanunda bir “Zaptiye Nezareti altında bulunmak” cezası vardır ki bazı cezalara fer’an muhakim tarafından hakim olunur. Bu ceza bile şu yapılmak (333) isteyenler kadar değildir. Zaptiye

Nezaretî altında bulunan her şahıs, hükûmete mahall-i ikametini, sanatını bildirmeye, tebdil-i sanat ve ikametgah edince malumat vermeye mecburdur. Fakat, bu sizin yapmak isteyerek ceza olmadığını da söylediğiniz şey?

- Hakkın var fakat ne yapalım? Vali böyle emrediyor. Hem onda da bir şey yok. İstanbul'dan, padişah'tan şiddetli emirler almış.

- Çılgınlık efendim, hepsi çıldırmış, deli! Böyle bir şey dünyanın bir tarafında olmaz. Her cihetle hakkım olduğunu siz de tasdik buyuruyorsunuz; sonra "ne yapalım" diyorsunuz. Binâenaleyh arz ederim ki vazifemin icap ettirdiğinden fazla, bendeniz gemiye gidemem, gemide yatamam. Bu haksızlığı sizin de tasdik ettiğiniz emri kabul etmiyorum.

- Etme Fahri; sen beni dinle. Gemiye git. Şimdi, gayet korku ve telaş içinde verilen bu emri reddedersen hakkında büyük şüphe hasıl ettirirsin. O vakit de seni daha ziyade sıkırlar, iyi olmaz. Anlıyor musun, iyi olmaz? Beni dinle, gemiye git. Birkaç gün orada yat. Bakalım, ilerisi ne olur? Ramazan da geldi; Ramazan'da da böyle sıkamazlar. Elbette bir yolunu buluruz. Anladın mı?

(Şimdi bu satırları o günlerdeki kuyûdât-ı yevmiyeden nakl ederken daha iyi takdir ederek anlıyorum ki Komodor Nazif Bey ne iyi bir adammış. Benim o şiddet-i infialime o da öyle infial ile mukabele ederek "kabul etmiyor musun? Peki" der, beni Namık'ın dest-i hain ve hâifine teslim edebilirdi; etmedi.) (334)

Garip bir teessür içinde kaldım. Hiç ağzımı açamıyorum, hid-detten, infialden, şu makam sahiplerinin zilletlerine menfeat perestliklerine teessürden titriyordum. Komodor, arkamı okşuyor, devam ediyordu:

- Fahri, oğlum, anlıyor musun? Gemiye git; birkaç gün, çok devam etmez; bana inan, beni dinle.

Hiçbir şey söylemeden çıktım. Ve galiba bana, komodorun mülayemet ve hayr-ı hevâhîsinden ziyade: "O vakit seni daha ziyade sıkırlar, iyi olmaz" sözü, tesir etmişti; bu, istenildiği kadar kısılmış hürriyete de, hasret kalacağım'dan korkmuştum. Ah, menfeat, daima, daima menfeat!

* * *

Çaresiz gemiye gittim; bu gece gemide idim. Gece saat birde süvari çağırdı, beraber oturduk, saat üçe kadar konuştuk. Ah, ne ba-yağı, ne cahil, ne esir-i menfeat adam! Gemiye tayin olduğum, işe başladığım zamandan beri ki ihtilaflardan ve hepsinde hakkım nâçar kabul edildikten sonra artık iyi oluyoruz, müstehâk-ı iltifat, müstehâk-ı nevâziş ve hasbihal görülüyoruz.

2 Kanun-ı Evvel sene 1314 -Cuma- Dört gecedir gemideyim. Hayatımda epeyce tebeddül var. Dışarıda iken geceleri yediye, sekize bazen dokuza kadar oturur, sabahları üçte, bazen dörtte kalkar idim.

Şimdi burada, gece beşte, bir dakika daha duramayacak derecede (335) uykum geliyor, yatıyorum. Sabahları da on ikide uyanıyorum. Sağlam deniz havası...

İki gündür dışarı çıkmak, gemiye gelmek epeyce zorlaştı. (336)

Bir fırtına, bir kıyamet... Koca Muzaffer Korveti, daimi bir gacırtı ile inliyor, sallanıyor.

* * *

Rıza Şakir, bugün komodora müracaatla bazen dışarıda kalmak için müsaade istedi, aldı. Bir şart ile ki diğerleri de bunu misal göstererek müracaat etmeyecekler.

Fî 2 Kanun-ı Sani sene 1314 -Cumartesi- Evvelisi gün beni valiye jurnal etmişler: “Hergün İtalyalı avukat gavur Notta’nın evine gidiyor” diye. Komodor çağırdı; bir lisan-ı ubuvvetle tembih etti.

Dışarıda, evdeki arkadaşlar komodorun talebiyle kaçmayacaklarına, kefalet-i müteselsile ile komodora bir senet verdiler. Bu suretle bir takım kuyûtan kurtuldular. Gemiden Rıza Şakir, Behçet ayrı ayrı müracaatla nöbetçi olmadıkları akşamlar dışarıda kalmalarına izin aldılar, ben şimdilik hiçbir harekette bulunmamaya karar verdim.

Dün de Sadık müracaat etti. Onun müracaatı işi umumileştirdi, dışarıdaki arkadaşlar gibi bir senet vermemiz talep olundu. Bu senedi verince, hepimiz dışarıda ikametgah ittihaz edebileceğiz. Bu gece se-

nedi yazdım; sabah, arkadaşlara imza ettirerek komodora vereceğim; ben de eve taşınacağım.

“Zîrde yaz’ imza eden zabitan, zat-ı komodorilerinden emr-i resmi almadıkça, şimdi bulundukları Trablusgarp Vilayeti’nden harice hiçbir sebeple çıkmayacaklarını yek diğerine müteselsilen kefil olarak vaat ve temin ederler”. Sadık, Fahri, Behçet, Rıza. (337)

Bu senedin teminine rağmen birimiz kaçsa ne olacak? Ben temin ederim ki hiçbir şey olmayacak. Ve hem bu, “eğer kaçacak iseniz, hep birden kaçınız” demek değil mi?

1 Kanun-ı Sani sene 1314 -Pazar- Dün gece geç yatmıştım, saat sekize kadar İstanbul’daki kardeşlerime mektup yazmakla iştigal ettim, sabahleyin bi-t-tabii geç kalktım, kalktığım vakit süvari gelmişti. Dünden yazılan kefalet senedini götürdüm, gösterdim:

- “Komodor daha etraflı, emniyetli istiyor”, dedi. “Biriniz kaçarsa tutulması halinde ona ne ceza tertip ederse, tutulmadığı surette, kefil olanlara aynı cezanın icrasına rıza olmak tarzında bir şey olmalı” diyor.

Bu senedin de o manayı tazmin ettiğini ve her iki suretle de böyle bir senedin ne kadar saçma, hiç işe yaramaz bir şey olduğunu söyledim. Dışarı çıktığımız vakit, komodora gittim. Onun itirazlarını bekliyordum. Fakat senedi okudu, bir defa daha okudu; hiçbir şey söylemeden, cebine koydu; yüzüme baktı. Öyle zannettim ki gözlerinde, bu senedin arkasına saklanmış bir fıkı-i firar arıyordu. Halbuki ben asla firara meyyâl değildim.

* * *

Bu akşam, ekser Pazarları olduğu gibi bahçe gezintisine bedel, Halfa İskeleyi’ne doğru yürüdük. Bu iskele sanki sahilden, karadan ayrılarak denizin kucığına atılmış, uzun bir parça. İnsan, bu parçanın denize en yakın noktasına gidip de bir önündeki ufku vasi’a (338) bir de dönüp arkada kalan Trablus’a baktığı vakit, kendisini karadan, Trablusgarp’tan ayrılmış, baîd, ender-baîd denizlerle, ufuklarla muhat kalmış vehmine düşüyor. Burada amîk bir sukûnetle tabiatın

hükümrânî-i mehibî hissediliyor. Temiz bir rüzgarın sakit ve pûr-vakar sath-ı bahri, nazlı bir beşik gibi aheste bir ihtizaz ile sallandığı vakit, bunun temaşasından bir mestî-i garip duyuluyor. Deniz havası ve deniz kokusu, insanın bütün varlığına bir zindegî-i pak veriyor.

Açıktaki, bu iskeleyi bekliyor gibi duran şilepler bir başka alemin dev ve ifritleri gibi bu zavallı, kimsesiz memleketin bir menba' ticaretini yutmaya, o doymak bilmeyen karnına doldurmaya müheyyadır. Senede böyle kaç şilep gelir, Halfa otunu doldurur, doldurur, doldurur, diğer bir cihana, cihan-ı irfan ve cidâle boşaltır. Oranın işçileri, erbâb-ı irfân ve kârî bu otları dehkhâş makinelerinde dehân-ı gülüne atarlar. Oradan çıktıkları vakit, artık Halfa otları değildirler. Bir istihâle-i azîme ile kağıt olmuşlardır.

Bu Halfa'nın otları vâkıa memleket için mühimce bir meblağ celbine bâis oluyorsa da, yine onu yetiştiren toprakların sahipleri fellahlara ekseriya büyük bir ticaret bırakmıyor.

Arap, Halfa otunu yeşil iken biçer, develere yükleyerek Trablusgarp'a getirir. Trablusgarp'ta beş kadar fabrika vardır. Bu fabrikaların sahipleri sermayenin de sahibi oldukları için, Halfa otunu Arap'ın elinden ucuz, pahalı alırlar; pahalı aldıkları, fabrikalar, birbirleriyle rekabete düştükleri vakitlerdir ki ne kadar nadirdir. Ekseriya fabrikalar biri (339) biriyle uyuşurlar, infâk ederler. Arap hangisine gitse, evvelce kararlaştırılmış fiattan on para fazla bulamaz.

Ve bu fabrikalar, tekâmül Halfa mahsulünü rakipsiz bir muvaffakiyetle böylece kapattıktan sonra makinalarda tazyik ile ve demir çemberle bağlayarak yüzer kiloluk balyalar yaparlar; şilepleri doldururlar.

Arapları ezerek, Avrupa ehl-i kâr u kesbini daima kazandıran bu cidâl-i iktisadîye, hükümet, daima seyirci, bî-kayt ve bî-araf ve bir yabancı, vaziyetinde kalır!

10 Şubat sene 1314 -Çarşamba- İşte bir firar daha: Rıza Şakir, Musa, Fazlı. Ve bu firar, şimdiye kadarkilerden bütün bütün başka.

Şimdiye kadarkilerle komitenin bir münasebeti yok idi. Hepsî şahsi, birkaç arkadaşın başbaşa ittifakıyla karar verilmiş, icra edilmiş

hareketleri idi. Bu seferki bilhassa komitenin işi idi. Zaten, Recep Paşa geldiğinden beri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Trablusgarp Şubesi (Yedinci Şube) yeni ve cevval bir faaliyete girdiği his olunmaya başladı. Bu faaliyeti hakkıyla semeradâr etmek için, menfeatten ve padişah'tan maâda her şeyin, herkesin, bilhassa Genç Osmanlılığının düşman-ı canı olan Namık Paşa'yı Trablusgarp'tan atmak lazımdı. Ve onu, atabilmenin yegane tarîki, aleyhine, Sultan Hamit'in evhamını teheyyüç etmek olabilirdi. Bunu düşünen, bunun için çareler arayan, Recep Paşa'nın Yaveri şehit gayûr Şevket Bey idi ki Trablus'a gelmez, bir takım erbab-ı cevher ve gayreti başına toplayarak şubeyi canlandıran da o hürriyetperver cihat-aşına idi. (340)

O, düşünmekte bu kadarla kalmadı. Vilayetten Fizan Mutasarrıflığı'na gidecek bir tahriratı elde etmek, onun yazısı ve mührüyle, başka bir emir yazmak, kuvvetli bir darbe olacak idi ki bununla vali, Fizan'da menfi ve mahbus Hacı Raşit ve Hacı Ahmet Beyler'in aff-ı şahaneye mazhar olmuş bulunduklarını ve acilen Trablusgarp'a gönderilmelerini mutasarrıfa emretsin.

Mesele düşünüldü, konuşuldu, karar verildi: Vilayet Tahrirat Kalemî'nden Fizan Mutasarrıflığı'na yazılmış bir kağıt çalındı. Bunun yazısını Şevket Bey günlerce uğraşarak taklit etti. Bu, tamamen muvaffak olmuş taklit yazı ile Fizan Mutasarrıflığı'na gönderilmesi mukarrer emirnameyi Şevket Bey yazdı. Valinin bir kağıttaki en taze bir mührünü üzerine baş parmağı nemli bir halde basmak suretiyle aşırı bir arkadaş, Osman Cevdet, Şevket Bey'in evine koştu. Artık emirname hazırlanmıştı ve resmi çanta ile Fizan yoluna çıktı.

On gün sonra, emirnameyi hamil posta çantası, sahrada her gün biraz daha Fizan'a yaklaşmakta iken Hacı Raşit Bey'in Malta'daki kayınbiraderi, Trablusla bilhassa Şevket Beyle muhabereden mütehasıl kararıyla Yıldız'a bir telgraf çekiyor: "Namık Paşa; zat-ı ikdâs-ı hümayunlarına hıyanet kastıyla bazı teşebbüsatta bulunduğu nu suret-i katiyede haber aldım. Ezcümle hainlerden Fizan'daki Hacı Raşit ve Hacı Ahmet Beyleri firar ettirmek teşebbüsünde bulunduğu nu arz eylerim."

Sultan Hamit, bu telgrafı pek ihtiyatla kabul etmiş; o kadar senelik bir bende-i sadıkî Namık'ın böyle birdenbire dönmesine bir sebep bulunmadığını (341) düşünmüş olmalı ki hiçbir hareket göstermedi. Fakat beri taraf da durmuyordu ki...

Beş on gün zarfında bu telgrafın bir eser-i zahir olmayınca; kaç sene evvel İstanbul'dan firarıyla da dimağ-ı şahaneyi hayli işgal etmiş olan Rıza Şakir'in firarı tekerrür etti.

Sultan Hamit'in dimağını vekayi'-i mûteakibe ile doldurmak lazımdı. Rıza ve arkadaşlarının firarı için vesait hazırlanmazdan evvel yine Hacı Raşit Bey'in Malta'daki kayınbiraderi; mukarrer ve malum olan ikinci haberi beklemeden; mağlub-ı telaş, Mabeyn'e bir telgraf çekiyor: "Namık Paşa'nın evvelce arz ettiğim hiyanetine zamime olarak bu defada nezd-i hümayunlarında denâit ve müfsitleri malum bulunan Rıza Şakir'i, Musa'yı, Fazıl'ı firar ettirmeye ve suretle muzmerindeki hebâseti izhara teşebbüs ettiği arz olunur."

Malta'dan bu telgrafın çekildiği Şevket Bey'ce haber alınınca Rıza'nın ve arkadaşlarının saklanması mecburiyeti hasıl oldu.

İşte bu firar; o saklanmak idi. Ve saklanılan mahal, bir İtalyan meyhanesinin boş şişeler mahzeni idi. Hava, sandalla Tunus'a geçebilecek bir mülâmiyet-i müsaadeyi bulabilmek için yirmi iki gün beklemek; Rıza'yı o boş şişeler refakatinde bırakmak ihtiyaçı verdi.

Yirmi üçüncü günü daha sabahın hulûlinden evvel; koyu karanlığın ka'r-ı ketminde; mahzen-nişinler; haffâ-gâhlarından alınarak Trablus'un garp sahiline getirildiler. O gün Brendizi'ye kalkacak bir İtalyan yelken gemisine nakledilmek üzere bir sandala bindirildiler. (342)

Bu yirmi iki gün zarfında hükûmet firarileri o kadar şiddet ve telaşla aramış, aramış, aramıştı ki artık bu son günlerde bir yeis-i tam içinde bî-mecal kalmıştı.

Rıza'nın saklandığından iki üç gün sonra bizim ma'hûd kefalet-i müteselsile senetlerine mûracaat aczini gösteren hükûmet, komodora, cezaen hapis edilmemizin kumandan Recep Paşa'ya yazılmasını emretmiş. Ve pek tabii ki sersem komodor bu emri hemen icra ede-

rek, kefalet senedimiz merbutiyle Recep Paşa'ya bir kağıt yazmışsa da Recep Paşa ve Yaveri Şevket Bey; bu maksada ve bu meşrebe, onların vasıl olamayacakları ve tasa'ud edemeyecekleri kadar baîd ve refi' oldukları için hiç birimize bir işaret bile hatta bir takdir-i ca'lî bile vâki olmadı. Recep Paşa ve muavinîn namus ve hamiyeti pûr-vakar ve mekânnet yüksekte bakıyorlar; o zelil hükümet adamlarının acz ve meskenetlerini, bir lahza-i tahkîre bile liyakatsiz buluyorlardı.

Bu, böyle olmakla beraber, Rıza ve rûfeka-yı firarî Trablus'tan ayrılmadılar; sandala bindikleri vakit deniz sert, sandal pek güç barınabiliyordu. Brendizi'ye kalkacak yelkenli, henüz şehrin önünde, limanda olduğu için sandal Trablusgarp şehrini ufukta bırakacak kadar açılmış, köpekbalığı saydıyla meşgul idi. Bu meşgale, yelkenlinin hareketi ayına kadar devam etti. Ba'de-z-zevâl saat ikide helecan-ı firar, tekrar başlamıştı. Birbirlerini görececek mesafeye gelince, yelkenlinin kaptanı sandalcılara bir işaret verdi. Bu işaret, sandalcıları havf ve telaşa düşürdü: Gemi Beylik karakol sefinesinin filikasıyla takip ediliyor! Sandal için kaçmaktan, bu tehlikeli hamûleyi bir tarafa bırakarak (343) kurtulmaktan başka çare yoktu. Sandalcılar, bir hamle-i havf ve helecan ile küreğe sarıldılar, Rıza'yı ve arkadaşlarını Tacura Burnu'na çıkarıp bıraktılar, tekrar gelip alacaklarını söyleyerek savuştular, gittiler. Tacura Burnu'nda, payansız denizin haşıltiları, bî-hudut semanın lakaydîsi ve bu tarafta Trablusgarp'ın felaketler mahbesler gösteren himayekarlığı karşısında, zaten sabahtan beri sandalın sintinesinde dalgaların çarpıntısıyla sırsıklam olmaktan mütevellit bir üşümekle titreyen yolcular, şimdi daha çok üşüyorlar, daha çok titriyorlardı.

Sandalcıların tekrar gelmesi uzayınca, bu rahm ve şefkat bilmeyen beyâbânın kimsesizlikten kurtulmak için Rıza düşündü ki ta bidayet-i hareketten beri bu işi, bir su'i tesadüf, bir su'i tali' takip ediyordu ve bundan hiç olmazsa muvakkaten kurtulmak lazımdı. O mahbesler gösteren himayekar Trablus'a, fakat onun mahbeslerinden uzak, hakiki himayekarlara îsâl edebilecek bir tarik ile yürümeye başladılar.

Hüseyin Tosun'un, o gayûr ve fedakar arkadaşın evine geldikleri vakit, gece saat iki olmuştu. Hüseyin Tosunla baş başa konuştular. Sandalcıların ihanetleri, artık bedihi idi.

Hüseyin, Rıza'yı ve arkadaşlarını, bulduğu boş bir eve yerleştirdi. Bu meseleyi, iyi bir muvafakiyetle bitirebilmek için çalışmaya başladı. Hergün koşuyor, yürüyor, baş vurmadığı vasıta ve tedbir bırakmıyor ve komitenin dahi bütün mesaisi henüz bir semere veremiyor.

Ve su'î tesadüf daha faal ve dehşetli bir tesir ile müessir göründü: Yolcuların yerleştirildikleri ev, kim bilir ne vakitten beri boş idi, hiç (344) bir gece bu evin bir ışığı görülmüş değildi. Rıza ve arkadaşları ilk geceyi fakir bir lamba ile aydınlattıkları vakit, mahallenin bekçisi, çoktandır görülmemiş bir ışığın karşısında irkildi ve kendi kendine mırıldandı. Çünkü o günlerde Dürzi efrat-ı askeriyesinden birkaçı firar etmiş; hükümet, bunların süratle ele geçirilmesi için her tarafa şiddetli emirler vermiş idi. Bekçi dahi bu emirle müteyakkız olduğu için bu, belki senelerden beri müzlim kalmış evin ışıklandığını, burada meçhul adamlar bulunması şüphesiz olduğunu hükümete haber verdi. Dürzi firarileri yakalamak için gelen hükümet, Jön Türk firarileri buldu!

Kütüphanedeki arkadaşlar: "Rıza geliyor!" hitabını işittikleri vakit, bir hayret ve heyecan içinde, ellerindeki gazeteleri, mecmuaları, kitapları atarak kapının önüne dolmuşlardı. Hakikaten işte bir araba... Arabanın içinde bir Arap, bir konsolos kavası, sonra Rıza, Musa, Fazıl. Saklandıkları ev bir Maltızın evi olduğu için, girip aramak, konsolos vasıtasıyla olmuştu (4 Mart sene 1315).

* * *

Hacı Raşit ve Hacı Ahmet Efendilerin tahliye ve i'zâmları emri, Fizan Mutasarrıflığı'na vâsıl olduğu andan itibaren bu iki mahbus-ı muhterem, artık serbesttiler. Ve Hacı Ahmet Efendi biraz rahatsız olduğu için hareketi tehir olunur; Hacı Raşit Bey, hemen yola çıkar.

Vali, mutasarrıfın bu husustaki tahrirat-ı cevabiyesini, telgraf olmadığı için ancak Hacı Raşit Bey'in ve müteakiben Hacı Ahmet Bey'in (345) Urfile'ye vâsıl oldukları vakit alır ve müthiş bir darbe-i felaketle tutuşur!

Ne oluyor? Mutasarrıfa böyle bir emri kim vermiş? Mutasarrıf, "183 numaralı ve şu tarihli bir emr-i vilayet penahiyelerini aldım, ica-

bını bil-icra, mazhar-ı aff-ı âlî olan Hacı Raşit ve Hacı Ahmet Beyleri Trablusgarp'a müteveccihen ve ma'zuzen yola çıkardım" diyor.

Fil-hakika Trablusgarp Tahrirat Kalemi'nden çıkan 183 numaralı tahrirat, Fizân Mutasarraflığı'nadır. Fakat böyle mücrimin-i siyasiyenin af ve izâmlarına dair değil. Asıl tahrirat meydanda yok, onun yerine bu kâim olmuş ve hat, aynı hat...

Vali, bu noktada çıldırmak badireleri geçiriyor. Bu kadar müthiş çalışan gizli elleri dimağları, Ah, bulabilse! Fakat bir acz-i tam içinde etrafa, af ve himayelerine muhtaç olduğu her bâb-ı merhamete telgraf yağıdırıyor: "Ben böyle bir kağıt yazmadım. Vallahi yazmadım; Billahi yazmadım". Boş, beyhude! Ve biz bu vekâyi'in karşısında bayramlar ederken valinin azli haberiyle de bütün bütün mest-i sa'd ve sürur iken Rıza'nın tutulması, ayaklarına demirler vurularak tekrar mahbese atılması vakası, bütün şevk ve zevkimizi zehirledi.

Öyle bir emri rüyasında bile görmediğine, rüyasında bile veremediğine bin yemin edebilen Vali Namık, Trablusgarp'tan hacîl ve hâif-i infisâl edeli çok olmuş; Vali-i cedit, Haşim Molla, iki gün evvel (1 Mart sene 1315) geldiği için dün (3 Mart sene 1315- Çarşamba) fermanı okunmuştu (346)

Rıza ile arkadaşlarının, yeni valinin vusûlünü ve işe başlamasını müteakip tutulmaları, Haşim Molla'yı Mabeyn-i Şahaneye sevdirmiş olmalıydı.

Fakat Fizan mahbesinden kurtulan yolcular, bugün Urfile'de Trablus'a o kadar yakın bir mesafede oldukları için Fizan'a iade edilmeyerek Urfile'de tevkif edilmeleri emri sudûr etti.

Ve bütün bunların sonunda, Mustafa Bey liva, menfur Dışlek Hasan Kolağası oldu. Ve bil-mukabil; Fizan'a yazılan tahriratın sıra numarası mutâbık, hat ve ifade, valinin katip-i hususisi Osman Efendi'nin hattı ve ifadesi olduğu için, vali azl edildi, Osman Efendi mahkum oldu.

Recep Paşa'nın, yeni vali nezdindeki tavassut müessiriyle, kaç seneden beri Fizan'da mahbus, tıbbiyeli arkadaşların her maniaya rağmen vakit vakit mektuplaştıkları bir birader-i gayret ve hami-

yet, İttihat ve Terakki Cemiyet-i müctehidesinin ilk kurbanlarından Nazmi (El-yevm doktordur, Haydar Paşa Hastahanesi'nde) mahbusiyetten kurtularak Fizan dahilinde serbest bırakıldı.

14 Mart sene 1315 -Pazar- Düne kadar on günden beri geçen seneden kalan Kanun-ı Sani ve Şubat maaşlarımızdan evvelkisini almaya Mustafa Paşa tavassut etmişti:

- Defterdara siz gitmeyiniz, hep birden kalabalık gidiyorsunuz ve aksi söylüyorsunuz da herif korkuyor. Bu, belki hakkınızda iyi olmaz. “Tersaneliler, kazan kaldırdı” diyorlar. Zemininde birçok mülahazalarla, bizi kendi kendimize müracaattan vazgeçirmiş, (347) bu ağır işi deruhte etmişti. Hakikaten vilayetten haklı bir para koparmak ne kadar güç idi.

Fakat Mustafa Paşa dahi günlerle devam eden müracaat ve takibi neticesinde, Defterdar Bey ile kavga ederek, bu müracaat ve takibiden vazgeçmekten başka bir semere elde edemedi. Ve şimdi gayret başa düştü: Dün altı kişi toplandık; defterdar Bey'in makam-ı saadetine âzm olduk. Artık nasıl gelirse? Nasıl olursa uğraşacak; Mustafa Paşa'nın da intikamını alacak idik!

Defterdarı makamında bulamadık. İstanbul'da Divanhane taşlığında dolaşır gibi bir hayli dolaştık; gelmedi. Gelmiş, gitmiş. Belki vali paşanın dairesinde imiş. Muhasebe Kalemî'nin önünde duran bir memur efendi, böyle söylüyordu.

Biz, deftertara gitmek için o taşlık koridordan çıkarken; orada iki yüz kadar ihramlı bedevi Araplara tesadüf ettik. Bu, harikuladeydi; sorduk: Turhane ahalisinden imişler. Kaymakamdan şikayete gelmişler. Kaymakam, zulmediyormuş; o kadar ki Arapları çuval içine dolduruyor, çuvalın ağzını sıkı bağladıktan sonra: “Ben sizi dört yüz liraya satın aldım; siz benim esirimsiniz” diye dövüyormuş!

Araplar, dört yüz liraya satılmış olmanın hakiki manasını anlamadıkları için zulmü, yalnız karşılarındaki kaymakamdan bilerek ondan şikayete gelmişler. Vilayet, oldukça azimli ve mekânetli olan bu şikayetin karşısında mukavemet gösterememiş; telgrafla İstanbul'a müracaat etmiş; bir taraftan da kaymakamı celb etmiş. (348)

Bugün Arapların kaymakamın azli emri geldiğini tebliğ ederek dağılmalarını istemiş ise de Araplar azlin katiyen tahakkuku kendilerince de sabit olmadıkça gitmeyeceklerini söylemişler. Bravo, bravo!

Şimdi artık bu akd-i bi'in infisâhiyle, kaymakam bey dört yüz lirasını bayiden talep edebilirler. Fakat bayi, kim bilir böyle ne kadar müfasih akidleri sahte-iktirân ettirmiş bir sahib-i rusûh olacağından, bunu da diğer bir-kafîle-i üsera ile mübadeleye muvaffak olur. Fakat bu, habersiz satılan esirler, hep böyle Turhaneliler gibi olsalar; Ah, böyle olsalardı!

Tahkik ettik; defterdar valinin yanında imiş. Bu Turhane Arapları için fevkalade olarak teşekkül eden meclis-i idarede, bu halde valinin dairesine geçtik. Kaç gündür Mustafa Paşa'nın elinde, bize kuru bir vaat bile getirmeyen sened-i mahsus, valinin yaveri yüzbaşı ile defterdara yolladık.

- “Para nerde; para nerde” demiş.

Sonra, yüzbaşı, bahriyeli efendilerin hep kapısında beklediklerini söyleyince, yumuşamış.

- “O efendilerden fakat yalnız birini çağır” emrini vermiş. Yüzbaşı bu emri bize tebliğ edince, arkadaşlar, defterdarın nezdine gitmeye beni tayin ettiler.

İçerisi kalabalık. Beş altı sarıklı, bir o kadar da fesli, muntazam idârezâtlar. Karşısındaki muhteşem kanepeye Defterdar Bey, o dehşetli karnıyla kurulmuş. Beni, huzurunda görünce tanıdı; lakırtı ile (349) savmak, belki kabil olamayacağını da takdir etmiş olmalı ki, tebdil-i karar ederek:

- “Yahut, şey... Peki oğlum, hacet kalmadı, komodoru çağırtaalım” dedi ve yüzbaşıya ilave etti:

- Bir adam yolla da komodoru çağırın.

Ben dışarı çıktım. Beş on dakika sonra komodor geldi. Defterdar, yine birimizi istedi. Yine ben gittim:

- “Gel oğlum gel, yakına gel” dedi. Yaklaştım. Sened-i mahsus elinde idi. Komodor da elleri birbirinin içinde, büzülmüş, ezilmiş,

titrer gibi bir vaziyette, defterdarın yanında oturuyor idi. Sanki, bir miralay komodor, bu vilayette bahriyenin timsali olduğu halde, defterdarın, “gel” demesine karşı koşup gelmesini az görüyormuş gibi bu va’z-ı ubudiyetkarane ile nasıl calib-i tefrik bir hal alıyordu. Defterdar bana:

- “Oğlum bu senedin muhtevi olduğu parayı, tamamen yarın komodor beye vereceğim, oradan yarın alınız, haydi oğlum” dedi. Komodorun yüzüne baktım, bir ifade-i lihâza ile bu va’d-ı halisin zımnında bir oyun olup olmadığını sordum. Komodor Bey, aynı ifade-i lihâza ile defterdarı tasdik ve sıdk-ı ifadesine inanmaklığımı işaret etti.

İhtiramlı bir temenna ile çıktım. Fakat hala emin değildim. Mütalaamı arkadaşlara da söyledim. Komodor da dairesine gitmişti. Biz de hep birden komodorun dairesine gittik. Ve fırtınayı, bu va’din adem-i incâzına ta’lik etmeyi muvaffak bulduk. Fakat hacet kalmadı; bugün gittik parayı aldık.

16 Mart sene 1315 -Salı- Bugün komodora gittim. Rıza’nın borcu ödendikten sonra kalan maaşını istedim.

Ve bizim Ali’nin ihtarıyla, komodoru kütüphaneye abone olmaya davet ettim. Rıza’nın maaşını yarın vereceğini söyledikten sonra, kütüphane abonesini çok şey zannederek:

-“A oğul, şimdiye kadar benden bu gibi şeyler için çok para aldılar, hiç birinden de bir eser göremedim.” Dedi; cevap verdim:

- Efendim, madem ki bu gibi şeyler için para vermeye alışılmış, bunun için de veriniz, zaten buna çok şey verilecek değil.

Ne kadar verileceğini, sorup anlattıktan sonra:

- “Öyle ise bir şey değil, veriniz, yarın gel hepsini yapalım” dedi. (351)

17 Mart sene 1315 -Çarşamba- Bugünün işi, dününden hazırlanmıştı: Komodora gitmek. Gittim, vaadini tamamen ifa etti. (352)

Komodordan çıkınca Ali’ye rastgeldim. Anlattım. Abone bedelini de kendisine verdim. Abone işiyle kütüphanemizin tertibat ve tanzimatıyla bu aralık en çok Ali uğraşıyor.

Rıza'nın parasını da beraber götürmeye, bu vesileyle belki kendisini de görmek için, karar verdik. Beraber hapishane yolunu tuttuk, hapishane memurunun odasına girince, Ali'nin bir işaretiyle ihtarına tabiaten hapishane memuruna Rıza'nın hesabını anlatmaya başladım. Memur, beni pek az dinledikten sonra:

- "Bu hesap epeyce karışık; kendisini çağırtaım da siz anlatın" dedi ki esasen hesabın, o kadar karışması, bu cevabı kazanmak için idi.

Bir iki dakika sonra Rıza geldi. On dakika kadar görüştük, konuştuk. Pek basit olan hesabı yaptık. Paraları da kendisine teslim ettik.

Rıza, bilmem kaçınıcı defa olarak, yine mahbes hayatına girmiş idi. Mahbusiyetten o kadar bîzâr değil, yalnız Musa'nın hastalığından derin bir teessürle bahsediyor.

- "Bu şerâit dahilinde ölecek" diyordu.

Zavallı Musa, verem idi.

Hapishane memuru, bizi istiskâl etti.

- "Arkadaşlar, hesabınız bittiyse size de uğurlar olsun" dedi. Biz, böyle hatta daha sarıh istiskâllere ne kadar çok ne kadar zamandan beri alışmış idik. Hiç münfail olmayarak cevap verdim: (353)

- Teşekkür ederiz, efendim, gidiyoruz efendim, gidiyoruz, Allah'a ısmarladık. Ve çıktık. Dışarıda Rıza'nın deliği önünde ayakta duran Musa ve Fazıl'la da görüştük.

Zavallı Musa, siması öyle sarıh gösteriyordu ki dakikadan dakika-ya katre katre süzülüyor, eriyor...

18 Mart sene 1315 -Perşembe- Safvet, Osman, ben, saat üçe gelirken evden çıktık; Ali, çok evvel gitmişti. Yolda Hasancığımıza rastgeldik. Bu iyi çocuk, daima mütebessimdir; bizi yine öyle saf ve neziye bir tebessümle karşıladı. Bizimle beraber onu da döndürmek istedik, i'tizâr etti.

Biz postahaneye gidecek idik; Ali'yi bulamayınca kütüphaneye uğradık. O, postahanedeki mektupları almış, kütüphaneye gelmişti. Oh, ne iyi mektuplar!

Bu haftada Enis'ten mektup yok. Merak ediyordum. Bir belaya uğramasınlar da, benim mektupsuz kaldığım bir şey değil.

22 Mart sene 1315 -Pazartesi- Evi değiştirdik. Daha sahravi bir eve taşındık; bu ev ötekinden daha geniş, daha rahat. Yazıya, okumaya hasr ettiğimiz odanın pencereleri bostanlara ve büyük mezarlığın bir kısmına nazır. Buradan her akşam hazin bir grup levhası seyrediyoruz ki onu seyretmek için bu, büyük mezarlığın üzerinden geçen nazarlar, bu penâh-ı fena-yı âdemiyet sahasının ortasından bir tebessüm-i müstehzi yükseldiğini, “işte burası, buraya! O gurub size, buraya (354) daima biraz daha yaklaştığınızı, her akşam haber veriyor” demek istediğini zannediyor.

Ah, Ölüm, ölüm! Bu en fena şey, o kadar muhakkak ki...

* * *

Yine bugün aylardan beri beklediğimiz şark Vapuru geldi. Evlerimizden şekerler, mektuplar, tatlılar aldık. Ve bu son günlerde sıhhat ve selametini, eza verici bir merakla düşündüğüm kardeşim Enis’ten mektup, bisküvi, kakao, çay geldi. Oh, bugün, çok memnun, ve müsterihim.

Enis’i, diğer kardeşlerim ve akrabalarımдан daha çok merak ettişimin sebebi şu ki İstanbul’da mahbus bulunduğumuz zamanlar bile benim yüzümden, bir takım vicdansızların takibatına, aleyhinde dolaplar kurmalarına, tehdidatına maruz kalan o idi. Onda arpaak bir yan basma bulamayanlar:

- “Bütün akrabası padişah haini; kardeşi bile işte hapis; bu da onlar gibi” diyorlar ve bunu her yerde diyerek, bu genç ve gayûr zabiti yuvarlamak istiyorlardı.

* * *

Bu vapurla zavallı Sami’yi de selametledik. Cidde’ye gidiyor. Hep arkadaşlar, bu hastalıklı gencin iftirâkına müteessir olduk. (Sami, o vakit hasta, cansız daima mezara yakın yaşardı. Gittikçe, felaketler, bu tehlikelerle peneleştike canlandı, canlandı... O edvâr-ı marizâsını ahabına da unutturdu. Zannederim kendisi de unuttu. şimdi Fizan Mutasarrıflığı vazifesinde, hiç şüphe etmem. Daha canlı, daha kuvvetlidir.) (355)

30 Nisan 1315 -Cuma- İki haftadır işitiyoruz ki biz bahriyelilerden birkaç kişi Bahr-ı Ahmer'e, Basra'ya tayin edilmişler, yakında gönderilecek imişler.

Böyle bir şey olsa tebliğ ederler diye ehemmiyet vermiyordum. Dûn gemiye giderken öyle bir şey varsa inkara mecal bırakmayacak bir tarz ve lisanla süvariye sordum. Bu rivayetin muhakkak olduğunu ve ikinci bir sūale cevaben de, benim Bahr-i Ahmer'e gideceğimi söyledi.

Gemide biraz hesaplarla meşgul olduktan sonra dışarı çıktım; doğru komodorluğa. Süvari de orada idi. Halbuki ben dışarı çıkar-ken süvari gemide idi. Anlaşılan o doğruca tersane iskelesine çıkmış. Neyse...

Basra ve Cidde memuriyetleri, hakikaten varsa, niçin tebliğ edilmediğini komodordan anlamak istiyordum:

- Efendim, bazı arkadaşlarımla bendeniz Basra'ya ve Bahri Ahmer'e tayin edilmişik, aceba niçin tebliğ edilmiyor?

- Yok, öyle bir şey yok, ben bilemiyorum. Sana kim söyledi? Bu anda süvarinin köşesinde şâşaladığını, kendisini fâş edeceğimden korktuğunu zannettim. Komodorun sualine cevaben: "İstanbul'dan mektup aldım. Mesela ben Bahr-i Ahmer'e gidiyor imişim". Bu cevap süvariye bir geniş nefes aldırdı.

Komodor telaşla:

- Yalan, bakayım, göreyim mektubu.

- Yalan söylemeye mecbur değilim. Mektubu eve yolladım, biraderim de okusun diye. Fakat madem ki inanılmıyor, birazdan getirir takdim ederim. (356) Yalan söylemediğimi siz de tasdiğe mecbur olursunuz. Zaten eminim ki maiyetinizde bulunan bir zabitan yalan söylemeyeceğini bilirsiniz fakat bilmem ki efrâd-ı teveccühten olacak, bendenizle latife ediyorsunuz.

- Yok, ama sen Basra'ya gideceksin biliyordum.

- Hayır efendim, mektupda pek sarihtir, Cidde'ye tayin olunmuşum. Emir de size gelmiş. Bizden saklıyorsunuz. Sebebi ne olabilir?

- Eh, madem ki duymuşsun, öyle ise duyduğun gibi

- Fakat efendim, bendeniz hiçbir yerden, ve hatta ailemin mektubundan haber almadan, zât-ı âlîlerinden telakki-i emr etmeyi beklerdim.

- Öyle icap etti. duymuşsun ya... Ha benden ha başkasından hepsi bir. İşte tebliğ ediyorum. Cidde'ye gideceksin. Fakat buna me'yus olmamalı. Bilakis sevinmeli. Bu, herhalde sana hayırlıdır. Orada ihtimal ağılebe göre doğru dürüst yazı yazan yoktur. Ahmet Ratıp Paşa'ya yahut hiç olmazsa komodora katip olacağına eminim. Amirlerinin teveccühlerini de celb eder, feyz alırsın.

Ben, bilmem nasıl bir vazı'la tebessüm ediyordum. Bu yavan tergîbler böyle uzayınca, onu artık kesmek için cevap verdim:

- Efendim, hep bilinen bu gibi tergîbata zaten ihtiyaç yok. Ben emre, vazifeye itaatı bir mefharet sayarım. Nereye derlerse gideceğim. İnşallah buyurduğunuz gibi tefeyyüz ederim!

- Ben hakikaten senin gitmene çok müteessifim. Şurada birkaç aylık hizmetten memnunum. Yerine kim bilir nasıl bir katip gelecek. Gitmeni hiç istemezdim. Fakat ne çare! (357)

- Teveccühünüze teşekkürler ederim efendim. Bu suretle mazhar-ı takdirat olmak, benim için büyük bir mükafattır. Fakat emir geldiği halde tebliğattan ihtiraz edilişe, bir vakit beklenişe hakikaten müteessir oldum.

- Öyle icab etti. (Tebdil-i lisanla) hem sizin emriniz daha gelmedi. Bak Haydar Efendi'nin bugün geldi, kendisine tebliğ ettim. Senin için mevsûk haber var; daha emir yok.

Bunun cevabını manalı bir tebessümle verdikten sonra, dedim ki: "Ali ve Safvet Efendilerin de başka memuriyetlere tayin olunduklarını mektupta yazmışlar, fakat nereye olduğunu tasrîh etmemişler. Aceba onlar nereye gidiyor?

-Yook, işte bu, boş. Onlar için henüz bir emir yok. Hayır, hayır, Onlar daha buradalar.

Ben dışarı çıkarken süvari gülüyordu. Ne çare, bazen de hile ile yalan ile maksada vasıl olmak lazım gelir. Artık, hiç şüphesiz anla-

dım, ben gidiyorum; Ali, Safvet buradalar. Oh, bu â'lâ! Madem ki bir Cidde seferi var, onlara olacağına bana olması ehven.

* * *

Cidde'ye gideceğimi hep arkadaşlar duydular. Hepsi etrafımı alıyorlar, şu ayrılığa teessürlerini saklayamayarak beni de müteessir ediyorlar. Hakikaten buradan ayrılış, beni pek acı sarsacak. Burada işte iki senedir bîn mihnet, bin meşakkat içinde, hep birden yuvarlanarak, birbirimize ana, baba, kardeş, can olduğumuz bu aziz çocukları (358) pek özleyeceğim. Merâret-i gurbet, kat kat tezâif edecek.

Fi 5 Mayıs sene 1315 -Çarşamba- Şark Vapuru, yine geldi. Kardeşim Enis, bu sefer de çay, şeker, kurabiye, fes, kitap yollamış; mektup da var.

Artık anlaşıldı ki seferberlik emrinin icrasını bir Osmanlı vapurunun gelmesine teallik etmişler. Madem ki sefer, mutlaka Osmanlı vapuruyla olacak, vapur gelmezden evvel tebliği faidesiz, hatta artık muzır bulmuşlar. Sefer tahakkuk ettiği için, Trablusgarp'ın son günleri hatırası olarak birkaç arkadaş ve kayınlarım bir grup aldırıldık.

Bugün tahakkuk etti: Ben, Hayri, Haydar Cidde'ye; Behçet Basra'ya, Sadık Selanik'e ve cümlemiz tahte-l-hıfz...

Komodor, katibinin yazıhanesinde nezaretin emirnamesi gözüme ilişmekle de anladım ki bu emir, öyle re'sen nezaretten değil; burası şikayet etmiş: serkeştirler, idareleri güç oluyor, tebdilleri... Nezaret'de bir divan-ı harp, emr edeceğine: "O idarelerindeki müşkiltan bahsettiğiniz filan, filan ve falanın Cidde'ye filanın da Basra'ya tahte-l-hıfz ilk vasıta ile i'zâmları"nı emretmiş...

Bu iftira da komodor Nazif Bey'in hissesi, yalnız süvarinin merramına mümâşat-ı mecburunu görmüş olmadan ibarettir. Fakat Süvari Binbaşı Tahir Bey -bugün tekaüd ve Heybeliada'da mukimdir- bu iftirayı, bazı zelil ve hakir menfaatlerle mübadele ederek; gemi hesabât ve mübayaatında benim gibi korkak, en büyük zevk ve menfaati iffet ve namusta arayan ve bulan bir katiple müşterek-ül-mesuliye olmaya katlanamadığı için ihtiyar etti. (359) (360¹⁵)

¹⁵ Bu sayfada fotoğraf mevcut (a.n.)

Fakat madem ki bugün bir zararları yoktur, hizmet-i devletten çekilmişlerdir, onları teşhir etmekte bir faide mutasavvir değildir. Bu mülahaza ile Tahir Bey'in, 1314 ve 1315 senelerinde Trablusgarp'ta bulunan Muzaffer Korveti'ndeki süvariliği zamanında, benim katip olduğum ayların ve beynimizde tahdis eden ihtilâfatın tafsilatından ve ispatından burada sarf-ı nazar ediyorum. Ve esasen "Emel Yolunda"nın vazifesi, o kadar vasi' değildir.

11 Mayıs sene 1315 -Salı- "Ağlayamamak felaketi, büyük ızdırapların tahammül-fersa bir zulmüdür"! (Silviyo Pelliko)

Bugün hayatımda en yaralı, en acı bir gün oldu. Bugün Şark Vapuru hareket ediyor ve bizi alıp götürüyor. Seferberler hazırlandık. Fakat bütün menfi arkadaşlar, bu seferiliğin aramıza koyacağı bî-hudut dağları, nihayetsiz denizleri, o baîd mesafenin ebedilikle pek yaklaştığını görüyorlar. Bu rü'yet-i maneviye, hazin ve bî-indirâs teheyyüçler ihya ediyor.

Saat yedide vapura gideceğiz, artık İzmir'de çıkacağız ve orada ayrılacağız: Sadık, Selanik'e giden bir vapura, biz Cidde'ye geçen bir gemiye aktarma; Behçet de Cidde'den Basra'ya, bir Osmanlı vapuru bekleyecek.

Bunun için saat altıda arkadaşlarla sakit bir veda etmek istedik. Kabil mi?

- "Hayır" diyorlar, "hayır, hayır sizi vapura (361) götüreceğiz. Ve hükümet, bu müttehiç kalabalığın sandallarla vapura gitmesine müsaade etmiyor. Sakit ve mu'tî bir teheyyüç, bu anda o kadar isyan ve galeyan etti ki Trablusgarp sokakları, üçer, beşer, onar aşağı yukarı; pûr-telaş ve teessür giden, gelen, koşan Jön Türklerle doldu.

Hükümet, bu son ve kendilerince kıymettar arzuya müsaade etmeliydi; pek kati bir azm ile yemin ediliyordu: Eğer müsaade edilmezse, mümanaat, silahla dahi olsa dinlenmeyecek!

Mustafa Paşa'ya ve Bahri Bey'e vuku bulan müracaatlar, son kelime-i rica olarak, bu kararı arz ettiler.

Bu iki hal-i aşına, nesâyih ve teskinin başka suretle temini mümkün olamayacağını ve şu an tereddüt ve teşevvüşte bütün ecnebilerin

ve Yahudilerin fecâyî-engiz bir vakaya muntazır gibi işlerini bırakarak şuradan buradan bakıştıklarını gördüler. Valiye müracaatla onun da müsaadesini, bilmüzakere istihsal ettiler.

Bahri Bey, valiye ve Mustafa Paşa'ya karşı her türlü mesuliyeti düruhte ettiğini, eğer haklarındaki hulûs ve himayetine itimatları varsa dâ'î mesuliyet bir harekette bulunmamaları iktiza ettiğini Jönlere tebliğ ettiği vakıf, her birinin şükran-ı bî-pâyânını ve kendisine mesuliyet getirmeyeceklerini ahd ü peymanlarını almış bulundu. Bu an Trablusgarp'ın Jön Türklük hayatında bir an-ı mesut, hazin ve müesir bir an-ı mesut oldu.

Şimdi, Bâb'ül Bahr İskeleyi'nden fevc fevc sandallar, Jön (362) Türkleri Şeref Vapuru'na¹⁶ naklediyordu. Hepsi sakit ve metin, haklı ve kazanılmış bir davanın sahibi vakarıyla memnun ve münşerih idiler. Yarım saat sonra vapur dolmuştu.

Trablusgarp'tan ayrılmazdan evvel gittim; mevkii icbarıyla vapura gelememesi pek tabii olan gayûr ve muhterem Şevket Be'e veda ettim. Oradan Rıza'ya da uğradım.

Vapurda, bütün arkadaşlar da o kadar ca'li bir meserret, bir lakaydî-i mesrûr vardı ki ân-ı zevalî, gözyaşlarını taşıracakları zan olunur.

Kıç güvertesi ve salonu hep bizlerle dolu; hep söylüyorlar, yiyorlar ve içiyorlar. Hüseyin Tosun geldi; o cevval ve esrarengiz gözleriyle beni avlayarak buldu ve bir تنها tarafa çekerek Yedinci Şubenin bir hediyesini verdi ki onunla ve onu artıran kendi mevcudumla Girit'e kaçacak, oradan Kahire merkez cihadına iltihak edecektim. Ve bunun mâbâdî vardı ki Kahire'ye vusûlümde gelip beni bulacak idi. Hüseyin Tosun'la ancak beş on dakika görüştük ve öpüşerek veda ettik, geldiği sandalla döndü, gitti.

Kalabalık, bir insan kovani gibi kaynıyordu. Vapurun, geç kalmışları çağırarak ilk düdüğü, bütün dimağlarda bir intibah hasıl etti. Bazı çocuklar, yanıma geliyor, elime sarılıyor:

¹⁶ Jön Türklerin Trablusgarp'ta Cidde ve Basra'ya gönderilmek için bindirildikleri vapurunun adının Şark Vapuru olması gerekir. Ama burada yazar Şeref Vapuru ifadesini kullanmaktadır. (a.n)

- “Ah, ayrılacağız Ağababa” diyorlardı.

Bî-şüphe ayrılacaktık ve belki müebbeden! Bu ihtimal-i sefilin karşısında ben, sanki bütün hassasiyetim incimad etmiş, bir şey görmüyor, bir şey duymuyorum; mihaniki bir hareketle bazen söylüyor, bazen titrek dudaklarla gülüyordum. (363)

İkinci düdükte, Ali yanıma geldi, gözleri kızarmış ve tutamadığı için akıyordu. Ah, bir katrede ben isterdim, fakat taşlaşmıştım, bir şey gelmiyordu.

Burada, unutulmaması vazife-i vicdaniye olan bir simayı kaydetmeliyim: Alyans Mektebi direktörü ve madamı. Bu âlîcenâb ve terakkiperver insanlar da bizi teşyî’ a gelmişler, yol hediyesi olarak bir düzine şişe konyak getirmişti.

Üçüncü düdük, daha tiz ve mümted... Cihanımızda aks-ı endâz oldu ve bütün salondakileri, şurada burada, konuşan, gülüşen ve ağlaşanları kış üstüne topladı.

An-ı veda!

Öteki sefer arkadaşlarımı, görmeye ve bilmeye mecalim yok. Yalnız bilâ-fasıla kucaklandığımı, kucakladığımı, öptüğümü, öpüldüğümü bazı hıçkırıkları işitmekle sarsılarak, bazı gözyaşlarıyla da yüzümün ıslandığını duydum!

Hala dimağımda nakş-ı hazîni duran bir der-âgûş aziz Küçük Hasan’ın der-âgûşu, ellerini boynumdan kilitlemiş, yüzünü göğsüme dayamış, hıçkırıyor, ağlıyor, vakit vakit sarsıla sarsıla hüngür hüngür ağlıyordu.

- “Ah Hasan, Allah aşkına, ölüyorum!” dedim; alnını ve o yaşlarla dolu gözlerini öptüm, ayrıldık.

Hep arkadaşlar çıkmışlar, denizin üzeri sandallarla dolmuştu ve gemi aheste bir devran ile demir alıyordu. Bütün o sandallarda (364) eller birer mendille havada, diller söylüyor, bağılıyor, çağırıyor. Ve artık her an bir parça daha, bir parça daha ziyade açılıyor, uzaklaşıyorduk.

Bir anda, kızarmış, şişmiş gözleriyle Ali karşımda idi. O artık kendini tutamıyor, hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Ah, ben de bir katre yok-

tu! Çenelerim kilitleniyor, gözlerim kararıyor; başım rahimsiz çekiç darbeleriyle dökülüyordu ve hâlâ bir katreye hasrettim. Bu, cidden tahammül-fersa zulmü çekerek, inler ve muhtez bir seda ile:

- “Ali kârdeşim, aman vapurda kalacaksın; acenta sandalına atla” dedim. Şimdi Ali’de gitti.

El-firâk!

Artık hiç biri, hiçbir mendil görünmüyor; hiçbir ses, ne o mendil ve fes sallayışlar, ne o hasret, bağırışlar, Ne Ethem’in (Balkancı Ethem Ruhi) muhit-i havaya ihtizâz veren nagamatı, hiç, hiçbir ses işitilmiyor! Hepsi gaib ve uzak bir mazi oldu. Ah, ne canhıraş bir öksüzlük içinde kaldım!

Artık hiç görünmüyorlar, mihaniki bir faaliyetle ben hala mendil sallıyorum.

An-ı bî-tabîde, bir torba ceset harabesiyle, kış üstü kangal döşeğine¹⁷ oturdum. Artık hasta idim. Sefer arkadaşlarım da yanımda idiler; onlar da benden daha canlı, daha kuvvetli kalmamışlardı. (365)

HÂTİME

İstanbul ve Trablus hayat-ı felaketinin defterlerime ait kısmı burada hitam buldu. Trablus’ta bulunduğum zamanda başlanmış, oradan ayrıldığım zaman henüz bitmemiş bir vakıa-i mühimme var, burada onu kaydetmek istiyorum: Rıza’nın mahbesten firarı. Bu, gayet güç, ne kadar güçse o kadar da yapılması, muvaffak olunması elzem bir şeydi.

Madem ki meş’ûm bir tesadüf, bunu Haşim Molla’nın defter-i muvaffakiyetine kaydetti, madem ki bazı ufak tefek hadisat-ı mütezâda, fırkayı, onun Trablusgarp mücahitlerini mağlup gösterdi ve madem ki Rıza ve arkadaşları bugün demir taşıyorlardı... Bu tashih edilmeli, bir netice-i zafere îsâl olunmalıydı.

Fırka bunu böyle düşündüğü için daha o günlerde çalışmaya başladı. Dışarıda bilhassa Şevket Bey, Hüseyin Tosun, Ali Tevfik, Yusuf Akçura, Abdülkadir Câmî; içeride bizzat Rıza çalışıyorlardı. Sa’yin

¹⁷ Gemilerin kış tarafına çöreklenme serdikleri halat.

hedefi hapishane müdürü ile beraber bir gecede Trablusgarp'ı terk etmek.

Dışarıdan, hemşehrilik dolayısıyla hapishane müdürü Çerkes Mehmet Bey'e Hüseyin Tosun'un ilkaâtı ve içeriden Rıza'nın tedâbir bî-fasılası müdürü bu meseleye biraz ısındırdı.

Rıza'nın mahbesi, kasr dahilinde bir hücre-i sefile idi ki bir tarafı kale burcuna müntehi ve sahil bulunduğu için duvarlardan daima su sızan ve öğleyn bile güneşsiz, ziyasız, loş, kasvet-engiz bir esmeriyetten (366) kurtulamazdı. İşte burada Rıza, altı buçuk aylık hayat-ı felaketin son aylarında, bazı muhtasar ve geçici mükâlemelerle hapishane müdürünün de bir zabtiye binbaşısı, bugün Trablus'ta mağduren menfi olduğunu anlayınca, onun hissiyat ve gururuna hücum etmekte faide bulunabileceğini düşündü; bu düşünce ile tamam üç buçuk ay, bütün kuvve-i nutkîye ve elzemiyesini sarf ederek beraberce firara rızasını istihsal etti. Hapishane müdürü, yalnız Rıza'ya itimat edemediği zamanlar, haricin ilkaât ve teessirâtı, o itimatsızlığı hükümsüz bırakarak, bazen hariç, dahil, bazen dahil, harici takviye ve tersîn ederek, tahsil olunan muvaffakat, kat'iyet kesb ettiği gün, sefer için sandal ve levazım-ı saire hazırlanmıştı fakat Musa, çoktandır hastahanede...

Bir gece hapishane müdürü odasına yeni bir emir ile geldi:

- "Rıza'yı, Fazlı'yı vali istiyor"

Zaten bunlar bu emre muntazır idiler. Kale haricinde de bu emrin icrasına müheyya bir rehber var ki müdür ile beraber bu üç yolcuyu sandala götürecekt!

Yusuf Akçura diyor ki:

- Bu, hapishane müdürüyle Rıza ve Fazıl'ın kaçtıkları gece beni, Câmi'yi, Şevket Bey çağırdı: "Haydi bakalım, bu iş de size düştü, askersiniz (burasını tatlı bir latife ile gülerek söyledi.) emrediyorum: Mısırî Baba civarında telgraf tellerini keseceksiniz. Rıza'yı karadan tevkif için telgraf çektikleri vakit, kesilmiş, işlemez bulsunlar". Biz askerce birer temenna ederek yola çıktık. (367)

- Ben bu gibi işlerin pek acemisi idim. Fakat Câmî, askerlik hayatında çok yuvarlanmış olduğu için, hiç telaş göstermedi, evvela onun evine ve ikametgah-ı askeriyesine uğradık. Bir ince törpü, bir keski, (368) bir de-bir mâyi'-i kimyevi aldı. Onun kavlince bu üç şeyin her biriyle de telgraf teli kesilebilirdi. Kalplere havf ve helecan veren bu simsiyah gecenin sine-i heyûlâ-perverinde, yürüdük, yürüdük... Hiçbir kelime teaî etmeden, bilmem galiba nefes de almadan, pûr-helecan ve telaş, ayağımızın altındaki kumları ve her tarafımızı muhit karanlıkları ürkütmeden sakınarak mütemadiyen yürüyorduk... Kainat sanki bizi dinlemek için susmuştu. Bir feza-yı sükut içinde idik. Bir yerde durduk, Telgraf teli önümüzde idi.

Burada telgraf direğinin dibinde, Camî benim omzuma basarak yükselecek, teli kesecek idi. Bir parça durduk, etrafı dinledik; hiç ses yoktu; direği tutarak eğildim. Câmî omzuma bastı, yavaş yavaş, kalktım, o da tele yetiştı. Evvela törpü ile kesmeyi tecrübe etti. Törpü ince ve keskin fakat telde ne kadar kuvvetli, bir türlü kesilmiyor ve törpünün temasından, gecenin amîk-i sükuneti içinde, mümted ve muhteriz sedalar çıkarıyor. Uzaktan köpek sedaları ve hava içinde insan sesine benzer arızalar işittik; bundan aldığımız korkudan mı, yoksa hakikaten öylemi idi: Köpek seslerinin ve insan sesine benzeyen arızanın, gittikçe bize yaklaştıklarını, gittikçe vuzûh-u kesb ettiğini zannetmeye başladık. “duyulduk!” dedik. Ve Câmî, törpüyü bıraktı, o mayii bir ameliye-i mahsusa ile tele bağladı; aşağı indi. Şimdi sessiz havf ve helecan dolu koşmalarla, köpek ve insan seslerinin geldiği cihetin aksi tarafına kaçıyoruz. Biran oldu, kendimizi bu seslerle hemen karşılaşacak bir (369) mevzide bulunduğumuzu zannettik ve galiba tutulmamız için beş adım daha کافی idi ve bu anda, karşımızda necât-kâr bir çukur, genişçe bir mezar kadar bir şey gördük. Hemen onun âğûş-u selametine atıldık, boylu boyuna, yüzü koyun yattık. Öyle zannettik ki beş on adım önümüzden hadîd ve sağır adımlar ve homurtularla birkaç Arap geçiyor, bizim bıraktığımız telgraf direği tarafına doğru köpekler havlayarak koşuyor. Orada her halde yarım saatten ziyade, öyle sessiz ve hareketsiz öylece, kumlara yapışarak yattık. Bütün sedalar sükut ederek; muhitin nevm-i sabıkına rücu' et-

tiğine kani olduktan sonra, kalktık, artık sendeleyerek ve arada koşarak, evlerimize geldik. Bilmem, telgraf teli kesile bilmişmiydi? Fakat her halde şunu biliyorum ki o gece bir asr-ı helecan yaşadık.

Burada, Aziz Yusuf, sanki o leyl-i tehlikenin yorgunluğunu şimdi alıyormuş gibi biraz dinlendi, sonra ilave etti:

- “Dur, sana bizim firarımızı anlatayım” dedi. Bizim firarımızda korkusuz geçmedi. Günün birinde Kocaman Hayri geldi¹⁸, bizi kaçmaya teşvik etti. Ben de kabul ettim. O aralık Fazlı da kaçmak üzere. Fazlı ile beraber Hacı Raşit Bey’in evine gittik. Orada kaçırma ajanlarını toplamak mümkündü. Eczacı Lanson’ı çağırdılar. Lanson ve diğer tanımadığım biri. Bizi kaçırmayı deruhte ettiler. Ve günü ile ne kadar para sarf edileceğini haber vermeyi sonraya (370) bıraktılar. Birkaç gün, Lanson’un eczahanesine gittik. Eczahanenin iç tarafında, böyle hafî müzakereler için hariçten ve eczahaneden müstakil bir oda vardı, oraya girdik, konuştuk. Bize Lanson kaçırıcıların tekliflerini söyledi: Fazlı, ben, Ferit. Adam başına onar lira vereceğiz; bizi sandal ile Tunus sahiline geçirecekler. Biz millet bahçesinin arkasındaki sahilden, gece alaturka bir buçukta kibrit çakacağız, gelip bizi alacaklar. Biz, Ferit’le ben, Ali’ye gittik, sonra Fazlı ile de buluştuk. O gece yolcuyuz, resmi formalarımızla ve kılıçlarımızı sürükleyerek Salı Pazarı’na indik; gündüzden teati edilmiş karar ile tam vaktinde kibriti çaktık. Herifler bizi bekliyorlarmış; denizden onlar da kibrit çıktılar ve az sonra hafif hafif kürek sedalarını işittik, gelmişlerdi. Asıl belasına bak ki sandal sahile yanaşamıyor, sığ, kumluk... On adım kadar ve yine kılıçlarımızı sürükleyerek; suda yürümek mecburiyeti hasıl oldu; yürüdük. Bilmem nasıl yürüdük ki kaçmanın, ömrümde ilk defa suda yürümenin ve zifiri karanlık gecenin, bütün bu telaş ve beceriksizlik veren hallerin tesiriyle kotraya atlarken kılıcım bir yere takıldı; geceyi uyandıran bir şakırtı ile koptu. O kadar sükut ve gizlilik içinde bu şakırtı hepimizi korkuttu fakat artık, hepimiz kotranın içinde idik. Asıl korku, Muzaffer Korveti’nin önünden geçerken hücum etti; sanki nefes alırsak duyacaklar zannediyorduk. Sessiz, ha-

¹⁸ Bu Gayûr Hayri, inkılabdan iki sene evvel Cenevre’de vefat etti.

reketsiz ve hatta nefessiz, o son geçidi de atlattıktan ve açığa (371) çıktıktan sonra, havanın sükuneti kalmadı; şimdi yelkene elverişli bir rüzgar başladı. Bütün gece, her lahza-i bender-i firardan hayli uzaklaşarak; yelkene gittik. Bu, nasıl telaşlı bir geceydi: Devirdeki torpido istimbotunun limana avdet etmiş olduğunu gündüz haber almıştık. ya firarımızı erken duyarlar istimbotu takibe koştururlarsa? Sabahleyin, Trablusgarp, ufukta, dumanlı, mübhem bir yığın gibi kalmıştı. Bundan bir huzur-ı kalp almak isterken rüzgar da kaldı ve artık yelken açılmadı. Üçüncü günü Zevvare açıklarında idik. Bugün yine rüzgar çıktı, yelken açtık ve artık Cerbe Adası da görünüyordu.

HÜRRİYET KURBANLARI

Bugün, tamamıyla beğenilmeyen ve şüphesiz daha a'lâsı, mü-kemmeli istendiği için bazı mertebe nekâyis, ahenksizliği göze batan bu hürriyeti kazanıncaya kadar, bu vatan ne evlatlar feda etti. O fedakarlar içinden biz burada yalnız matbuatımızda şimdiye kadar bilinmeyen, yolumuzda tesadüf edebildiklerimizi, aynı felaketi, aynı hayat-ı nikbeti beraber yaşadığımız ve bugün yâdlarıyla yüreğimiz sızlayan kardeşlerimizi kaydedebileceğiz. Diğer can-fedalara vasıl olamayışımız, o kıymettar vatandaşları haddimizce bir müddet de şu sahifelerde yaşatmak hazz-ı vicdaniyesinden mahrumiyetimiz kederinin izalesini, bize uzak ve meçhul kalmış o yaran-ı gayrete kârib ve şahit bulunmuş olanlardan temenni ederiz (372)

Tosyalı Vasfı: Tıbbiye-i Askeriye'nin yetiştirdiği, cibillet-i hürriyetpervarane ile meftûr, zeki, çalışkan evlat-ı vatandan idi. On senelik bir sa'î mûtemadi ile topladığı feyz ve irfanı ikmal etmesine az bir şey kalmıştı. Kudret-i fâtıranın iyi kalplere bahş ve ihsan ettiği vatani ve saadet-i ictimâiyei düşünmek cürmün maznuniyetiyle tıbbiyenin cami altı akabehanesinde hayli çektikten ve inledikten sonra, Taşkılla'nın "debboy" denilen işkence kovuklarından birine atıldı. Zalimlerin esât-i leimesine tahammüzsüzlüğü tabii civanmerdane-sine yediremedi. Sessiz, şikayetsiz, çekti, çekti, çekti... Simasında, sarı, kulûb-ı necibe-i eşkriz teessür eder yeşilimsi bir renk-i maraz ve mezar ile ve muhakkiran Şeref Vapuru'na bindirildi.

Vasfı, verem olmuştu. Etvarındaki sükunet, tab'ındaki hilm ve metanet, zalimlere boyun eğmeye bedel, mezarlara dahi katlanacağını ne celî gösterirdi. Trablusgarp'a vusûlümüzden az sonra, artık yatağa düştüğü için, zalimlerin merhamet-i ca'lîyesi harekete geldi ve o metîn kardeşimiz askeri hastahanesine çıkarıldı. Ve artık hastahane-den çıktığı gün, mezara girdi. (28 Teşrin-i Sani sene 1313 - Çarşamba)

* * *

Katip Ahmet: Tabur katibi muavinlerinden olan bu, yalnız temiz yürekli, tahsilsiz vatandaş, o kalbin getireceği cürm-ü müstakbelin (373) cezasına, cürmü işlemeyen çarpılanlardan idi. O güne kadar görmediği okumadığı bir şeyi, ilk ve son olarak eline geçen birkaç ceride-i ahrârı, hiç de saklamaya lüzum görmeyerek, memnuiyetine ihtimal vermeyerek arkadaşlarına, “bakın ne güzel, ne doğru şeyler” diye göstermiş, o arkadaşlardan birinin jurnaliyle Taşkısla'ya atılmış idi. Ahmet'in şu cinayeti (!) o kadar büyük idi ki en nihayet Şeref Vapuru'yla Trablusgarp'a teb'idini intaç etti. “Af”dan birkaç ay sonra, Trablus'un içerilerinde, bölüğüyle beraber Zilleteynde memuriyette iken tifoya yakalandı. Bakılmamaktan, şüphesiz bakılamamaktan (9 Eylül sene 1315) da orada öldü.

* * *

Musa Şefkatî: Bâb-ı Âli kalemlerinin birinde memur idi. Çerkes asilzadelerinden olduğu için, eğer kalbinde naçiz bir şaibe-i seyyie bulunsaydı, kurb-u fir'avne mazhar hayli aşınaların teşvik ve terğibi-ne kapılır; bir mevkii ikbal ve dârat ihraz ederdi. İstemedi; vicdanını, namusunu satmak bedelinde gelecek bütün saadetleri tahkîr etti. İstanbul'da ilk tevkif olunan yedi cemiyetperverden biri Musa oldu. Rodos'a nefy edildi. Tekrar istiçvâb için İstanbul'a alındı. Uzun müddet mehterhanede kaldıktan sonra yetmiş sekizlerin henüz af oldukları bir sırada o da Trablus'a düştü. (374)

Zaten seneleri bulan uğraşma ve azap günlerinde Musa, pek yorulmuş, zayıf düşmüştü. Kim bilir kaçınıcı, şüphesiz sonuncu bir hareket-i merdanesi, menfâdan firar teşebbüsü hengamında tutuldu.

Tekrar zindana atıldı. Artık buradan kurtulamadı. Sevdığı ve söylediği ihvân ve mühibbânına acı bir yaranın alınmamış intikamını miras bırakarak 20 Şubat 131¹⁹ da Trablusgarp'ın kumları içine gömüldü.

* * *

Hüsamettin: Tarikat-ı Uşşâkiye rical-i meşâyihinden bir zatın mahdûmu idi. Devam ettiği Mektep-i Tıbbiye'nin dokuzuncu sınıfına irtikâ etmiş ve o sınıfta iken sonuncu defa olarak yakalanmış, meşhur Camialtı işkence-hanesinde ne kara, ne acı günler geçirmişti. Taşkıyla ona da “debboy” hazırlamakta haset göstermedi. O, öyle bir kalendermeşreb, pervasız bütün kahır ve eziyetlere karşı o derece müstehzî idi ki uğradığı bir hakaret-i zalımanenin karşısında, onu tezyifen (375) kahkahalarla güler, güler, güler, bütün felaketdaşlarını pûr-şevk ve şetâret kılardı. Musikiye merakı, o sanat-ı nazikte oldukça meleke ve mahareti vardı. Fakat bütün bunlar, o ezaların, zulm ve hakaretlerin nehâfet-i bedeniyesine aled-devam vurduğu darbelerle devasâz olamadı; sin sin yandı. Akibet 30 Teşrin-i Evvel 1314 Pazar günü Trablusgarp'ın yakıcı kumlarına tevdi'-i vücut etti.

* * *

Kemal: Mekteb-i Bahriye'nin o mezarsızlar dar'ül feyzinin namus, gayret, zeka evsaf-ı güzideleriyle müstesna yetiştirdiği, yetiştirmekte olduğu müstesna gençlerden idi. Zalimlerin ta'zîb ve tahkirlerine karşı hazin ve metîn bir bakışı vardı ki! O hakaretlerin, işkencelerin altında cevher-i ruhu ezilemedi; yalnız maddiyatı çürüdü, harap oldu. Aftan nice sonra 1 Şubat 1316 da o çürümenin, harap olmanın veremiyle Trablusgarp kumlarına gömüldü.

* * *

Hayri: Gökboza²⁰ ve Mekteb-i Harbiye'nin evlat-ı hamasetinden idi. Küçük bir zulme karşı ateşler püskürerek isyan eder ve

¹⁹ 20 Şubat 131 arasında 5 rakamı girmiş. Hatıraların akışına göre tarihin 20 Şubat 1315 olması gerekiyor (a.n.)

²⁰ Gebze (a.n.)

an-ı isyanında dağları yıkmak, en müthiş istibdatları, ayaklarının altında çiğnemek ister; buna muvaffak olamadıkça dişlerini gacırdatırdı. Trablusgarp'da birgün yakayı ele vererek mahbese tıklımış Hüseyin Tosun'u, kaçırmak için konuşulan, düşünülen tedbirler içinde (376) Merkez-i Askeriye'nin önünde şaşırtıcı bir gürültü çıkarıp bütün muhafız zabıtları ve askerleri bununla meşgul etmek ve bu arada Hüseyin'i aşırarak, pek muvaffak olacağı mevzu-ı müzakere olmuş ve ekseriyet kazanmıştı. Birisi, pek aşırı ve cesur giden liman kılavuzu hafiyenin, merkez önünde döğülmesini ve bu suretle hem hükümet işgal edilmek, hem de bu mülevves hafiyeye bir iyi ders verilmesi, çok iyi olacağını söyleyince hemen umumen kabul edilmişti ki bu vakanın kahramanı, ancak Hayri olabilir. Ve Hayri, muayyen olan günde, kılavuz, merkez önünden geçerken ona bir şahin savletiyle hücum etti; matlûb kargaşalığı ziyadesiyle vücuda getirerek, Hüseyin Tosun'un tebdil-i kıyafet ve mişvâr ile kaçabilmesine (377) büyük yardımı oldu. Hayri, bu derece-i batş ve şiddetiyle beraber, ahval-i umumiyede ne kadar halim ve munis idi. Bir zaman sonra Hayri Tunus'a kaçtı, oradan Mısır'a geçti, Mısır'dan Cenevre'ye gitti. Cenevre'de Abdullah Cevdet'le, kaçmasını teminde nefsinin tehlikeye koyduğu Hüseyin Tosun'la buluştu. Ve artık Hayri, senelerin ta'b-ı müdâmı ve bilhassa son zamanların yeis-i müferritiyle hasta düşmüştü. Biz Mısır'da iken gelen "İctihad"ın bir nüshası, Hayri'nin felaket-i irtihali haberini getirerek hepimizi dağdar-ı matem etti.

Doktor Halil: 1311 senesine ait İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul merkezi aza-yı gayûresinden İshak Sûkûti'yi görmek için, Haydar Paşa Hastahanesi'ne giderken bir iki defa rast geldiğim Doktor Halil ile Şeref Vapuru'nda, Trablusgarp'ta hem-felaket ve hem-mahbes olduk.

* * *

Biz Trablus'tan ayrıldıktan sonra, o da bir derece terfi ile Fizan'a gitmişti. Fizan'da hasta oldu. Mezarla tehdit eden bu hastalıktan kurtulmak, Trablusgarp'a avdetiyle kabil olabileceği için yola çıktı. Fakat hastalık o kadar ağır ve uzun sinin-i azap ve mihnetin biriktir-

diği za'f ve isti'dât o kadar çok ve esaslı idi ki bunlara sefer rahatsızlıklarının inzimâmı zavallı doktora, birçok yaran ve ihvanıyla dolu Trablusgarp'ı göstermedi; yolda "Şatı"da gurbette garip ve bî-kes (378) öldü. Ve Trablusgarp için garip ve ücra çölün garip ve bî-kes kümları içine gömüldü.

* * *

Avrâm Selâm: Bu gayûr arkadaş da, Mekteb-i Tıbbiye-yi Askeriye'nin üçüncü sınıfından, Şeref Vapuru'na düşmüş evlad-ı hürriyettendir. Bu temiz insanın, temiz kalbinde hep hürriyet, hep irfan ve kemal, bütün âmâl-i beşeriyenin fevkinde hükümrân idi. Bunun için Trablusgarp'ın her cihetle dar muhitinde yaşayamadı; firar etmek, cihan-ı medeniyeti görerek mekâsid-i samimiyesinin husulüne oralarda çalışmak istedi. Zavallı Avrâm'ın kaçması da pek şayan-ı dikkattir:

Onu Tunus hududuna götürmeyi taahhüd eden sandal, Trablus'tan hayli açıldı ve çıkan bir fırtına ile denizin ortasında çalkalandı, çalkalandı, ilerlemek kabil olamadı; kaç gün sonra, Avrâm'ı yine Trablus'a bıraktı. Bu, bir devre-i helecan ve azaptır. Hükümet-i zalimenin eline düşmemek, Rıza'nın macerasına uğramamak için saklandı. Saklandı, fakat nerede? Bir bedevi deve ahırında ki burada tamam yirmi beş gün, hergün bir parça hurma ile def'i cû' mecburiyetinde kalarak, saklandı. Yirmi beşinci günü Arvâm, yine sandala bindi; artık bu defa kurtuldu. Paris'te aşk ile sarıldığı sanatını ikmal için senelerle çalıştı. Göz doktorluğunda ihtisas etti. İkmal-i tahsilinden sonra, Amyenis (379) Hastahanesi'nde bulundu. Orada daima ecnebi, Fransız muhitinde Avrâm sabırsızlanmaya başladı. Onu, ruhundaki en nezye-i aşk, aşk-ı vatan, hiç olmazsa vatandaşların muhitine, onların samimiyet-i refakatine kavuşmak için bir duramamazlıkla çarpınıyordu. Mısır'da aldığımız mektupları, bu sevgili arkadaşın halet-i marîza-i ruhiyesini ne belîğ takrir ediyordu. Nihayet Avrâm duramadı, sanatında bir ehliyet-i mükemmeleyi hamilen Mısır'a geldi. Oh, artık Avrâm memnun idi; arkadaşlarının der-âğuşu, onu tedavi etmişti. Burada, Doktor Necmettin Arif'in ve kardeşi Avukat Celalettin Arif'in, Avrâm hak-

kındaki hareket-ı samimiye-i dostaneleri, bütün şitayişlerin fevkinde-
 dendir. Avrâm'ın geldiği günden itibaren, Necmettin'in tedavihanesi,
 onun da tedavihanesi oldu. Beraber çalıştılar, beraber oturdular. Ve
 zaten Mısır'a uğrayan bütün ihvân-ı hürriyetin merkez-i ictimâî ve
 bazen ilticagâhı, mededpenâhı, Necmettin Arif'in evi, onun ve kar-
 deşinin şen ve halis uhuvvet ve insaniyetleri idi. Avrâm için de böy-
 le oldu. Fakat birgün Avrâm, o güne kadar çekilenlerin terâkkimât-ı
 elimesiyle, devasızlığını kendisi de bildiği, bir hastalığa duçar oldu.
 Şimdi adını bilip söylemeyeceğim bir mide hastalığı ki zavallı
 Avrâm'ı her haftanın üç gününde şedîd, tuvân-ı nâ-pezîr nöbetler,
 buhranlar ve azaplarla harap ediyordu. Ve son sene (1322) babasın-
 dan aldığı mektuplar Avrâm'ı Selanik'e çağırıyor, bu davetin kabulü-
 ne, ızdırarî bazı aile mesâîli karışıyordu. Avrâm duramadı, Selanik'e
 gitti. Ve hastalık iştîdâd ediyordu. (380) Bin üç yüz yirmi üç senesi
 evâhirinde, hastalığın galebesini Avrâmı'nda zâyî olduğunu işitmek
 kendisini sevenlerin, meftun-ı fezâîli olanların ruhlarında derin bir
 yara açtı. Avrâm Selâm, nadir yetişen zekalardan, nadir yetişen hami-
 yet ve gayretlerden idi.

* * *

Hacı Raşit ve Hacı Ahmet Beyler Urfile'de bir müddet kaldılar.
 Onları Fizan'dan kurtararak Urfile'ye getiren ve sonra Trablusgarp'a
 alan, talihten ziyade nam-ı meali penâhi geçen Şevken Bey'in yorul-
 mak, nevmîd olmak bilmeyen faaliyet-i mütemadiyesidir.

Şevket Bey: Bu vatanın hürriyetperverleri içinde en müstesna
 simalardan biri idi. Büyük bir kusuru, kendisini son zamanlarda de-
 rin yeislere düşüren ve fakat hayat-ı ahraranesinde mühim muvaf-
 fakiyetlere de mazhar eden bir kusuru vardı: Her şeyin kabil-i icra
 olduğuna inanmak. Bu iman onda, o kadar kavi, o kadar samimi idi
 ki: "Muvaffakiyetsizlikler, tedâbirin, çalışmanın noksanındandır.
 İyi çalışmakla, iyi idare ve sevk edilmekle kazanılamayacak bir
 muvaffakiyet yoktur" derdi. Namık'ın azline Hacı Ahmet ve Raşit
 Beylerin Urfile'ye gelmelerine, Rıza Şakir'in ve arkadaşlarının mah-
 besten firarlarına, bu iman ile muvaffak olmuştu. O günkü İttihat

ve Terakki Cemiyeti'nin Yedinci Şubesi'nin (Trablusgarp Şubesi) o vakit Cenevre'de çıkan "Osmanlı"yı senelerce (381) yaşatmaya muvaffak olması dahi, bu imanın tesirât-ı meşkûresine çok medyundur. Şevket Bey, bir avuç fedakarın hamiyetle, istibdatın yıkılacağına yine o iman ile kanaat getirmiş bulunduğu için daha Bağdat'ta iken Recep Paşa'yı İstanbul'a yürümeye teşvik etmişti. Ve Recep Paşa, eğer Selanik gibi binnisbe yakın bir yerde bulunulsaydı, bu teşviği kemal-i meserretle kabul edeceği fakat Irak'ın uzaklığı, çok muvaffakiyetsizliklere bâis olacağı cevabını vermişti. Recep Paşa'nın, bu gibi teşvikât-ı ahraraneyi hüsn-i telakkiye pek müsait olan tabiatı civanmerdanesi, onu Yıldız nazarında, daima korkulu bir mevcut olarak göstermiş ve nihayet Yedinci Ordu Kumandanlığı'ndan, Trablusgarp Fırka Kumandanlığı'na menkûben attırmıştı. Mithat Paşazade Ali Haydar Bey, İsmail Kemal Bey, Mahmut Paşa, muhâdimi Selahattin, Lütfullah Beyler ilm-i cihadı açarak Avrupa'ya geçtikleri vakit, Şevket Bey, tuğyân-ı hissiyat-ı mücahidaneye bir inbisât-ı nev vererek fi 2 Kanun-ı Sani 1315 tarihli ariza ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yedinci Şubesi namına, Mısır'da komiserlikle mukim Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hazretleri'ne müracaat etti.²¹ Bu ariza-i belîğa şu: "Dest-i himayenizin millete uzandığı velvele-i beşâretine muntazır olduğumuzu arz ile hatm-i tasdi'at eyleriz. Ol bâbda ve kâtibe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i minel emrindir." Kelimelerle bitiyor; gazi-i nâmdarın, mücahidin-i cedide ile birleşerek, istibdat-ı leîmi yıkmaya hasr-ı mesai etmesini istirham ediyordu. (382)

Şevket Bey'in son teşebbüsü bütün şimdide kadarkilerden daha yüksek, daha çok fedakâranedir. O vakit Paris'te bulunan mücahit-i gayûr Sabahattin Bey ile mektuplaştı; bu tarafta Recep Paşa hazretleri ile de Bağdat'taki müzakere ve teşviki tecdîd etti. Ve uzun muhaberâtın sonra görüşmek ve karar-ı kat'iyi vermek üzere Malta'ya gelen Sabahattin Bey ile gitti görüştü; bir ara Londra Sefareti Katibi Reşit Bey de, hafiyen Trablusgarp'a girebildi. Reşit Bey'in tavassu-

²¹ Ali Fahri Trablusgarp Şubesi'nin yazdığı bu dilekçeleri ve kendisinin bu çerçevedeki hatıralarını Kandil ve Muhtar Paşa adlı risalesinde anlatı (Kahire 1906).

tuyla, Londra'da Sabahattin Bey namına bir istikrâz akd edilecekti; bu para ile tanzim ve tehîe-i hareket edilerek, "asker tebdil ediliyor" şâyiasıyla Trablusgarp'tan bir kuvve-i mühimme kaldırılacak, İstanbul'a çıkarılacak idi. İstanbul'da muayyen mahalde çıkılarak, başlarında Şevket Bey ve diğer iki ihvân-ı hamiyeti olduğu halde Bâb-ı Seraskeriye'ye gidecekler, orada bir heyecan-ı hürriyet nutuklarla, beyannamelerle ahaliyi ayaklandırabilirlerse ayaklandıracaklar, ayaklandıramazlarsa vatan için, hürriyet için ölecekler. Bu tertibe göre, Recep Paşa Trablus'ta kalıyor idi. Sabahattin Bey ve İsmail Kemal Bey, bu hareket için İngiltere'nin muavenet edeceğini, Recep Paşa'ya vaat ediyorlardı. Birgün İsmail Kemal Bey bu sûretle, iş, kat'ıyyen tekerrür ettiğinden ve kendisince muayyen olan maksat husul bulduktan sonra, "siz İstanbul'a girin de, beni o vakit çağırın" demesi ve İngiltere Hükûmeti'nin muavenet-i mev'ûdesinin, yalnız, böyle bir harekete âdem-i mümanaattan ibaret olacağının anlaşılması, Recep Paşa'yı teenniye düşürdü (383) Bu teenni, bir âdem-i hareket, ne kadar zaruri ve mecburi olursa olsun bir nükûl-ı karar idi ki bir gaibe-i hayal kadar aziz ve muhterem tutulan ve onun husulü için aylarca didinerek, uğraşarak bî-tab ve mecal kalınan emel-i mukaddes sukût ediyor; münhezim oluyordu. Bu yolda uğraşa uğraşa, giriftarı asla affetmeyen bir hastalıkla marîz düşen zavallı Şevket Bey, birbirinin teşdîd ve takip eden sükût-ı âmâl ile ve büsûl, müthiş sükût ile fena halde sarsılarak, yatağa düştü ve artık kalkamadı. Muhaberât-ı mücahidanesinde nam-ı müstearı "Gülçin" idi. El-yevm Amasya mebus-ı muhteremi, fedakâran-ı hürriyet ve hamiyetten İsmail Hakkı Paşa'nın o mücahit-i gayûrun da birader-i vicdanı olan Gülçin-i âmâl-i nacinin seng-i mezarını Abdullah Cevdet yazdı:

Koydu zemine gûşını âtiyi dinliyor:

Çoktan gömüldü hay iken âti, fakat onun

Enzar-ı pür-harareti emvâtı sarsıyor;

Ecram titriyor, ebhâr inliyor.

*Ruh-ı kıyam-ı peykerinin berg-i nazresi
Ka 'r-ı feza-yı cevride te 'lîn-i münteşir;
Cüretle bak bu lemha-i takdir-i süzda
Hışm-ı ezel terehhüm-i sermedle birleşir (384)*

*Yaslan, bu şahik-i ebede ey bülend-emel
Âsi şahikalar donuyor karşısında bak
Üstünde per ü halini sermiş semalara
Kibr-i Zülal'e handeeden kibriya-yı "hak"*

*İlham-ı halisiyetidir âbide ona
Bir şairin; nedir, ne hazedir, çelik, bakır
Tamir eder o nur, sen istersen ey belâ
Her âşîyan-ı ismeti yık, her nihali kır*

*Ey hak-i hasret vatan, ey kahvâr-ı sabah
Ey leyl ki güneşleri koynunda saklıyor,
"Şevket" bu yerde hake değil arşa düşmedi:
Esfâk sallıyor, onu âti kucaklıyor*

Nisan 1906 Mısır -Kahriyât- Sahife 112-113

Bu yolun zayıat-ı azimesinden Şeyh Nail Efendi ile Hacı Ahmet Bey'i yazmak için biraz geriye dönmek iktiza ediyor: 1312 senesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul Şubesi'nden en mühimi, Numune-i Terakki Mektebi'nde ictimâî eden merkez şubesi idi. Şeyh Naili Efendi ile biraderi İsmail Hakkı Bey (El-yevm Şûrâ-yı Devlet Bidâyet Mahkemesi Reisi) ve Harbiye Nezareti Levazım Dairesi Muhasebe Kalemi Müdürü Hacı Ahmet Bey, o şubenin azasından idiler. Cemiyet, Müşir Kazım Paşa hazretlerinin gayret-i vatan-perverânesi lûtfuyla Birinci Fırkayı kazanmış; (385) İstanbul ile bazı vilayet teşkilatına muvaffak olmuştu. Ve Hacı Ahmet Bey, 93 Ayan-ı

Kiramından Seyit Abdulkadir Efendi Hazretleri vasıtasıyla evlad-ı pak-i nihad-ı ekraddan hayli mücahit kaybetmiş, Paris merkeziyle de bil-muhabere sülûsan-ı ekseriyetiyle icraata karar verilmiş idi. Ve ilk iş, Birinci Fırka elde bulunduğu için Sultan Hamit'in hal'iyle istirdad-ı meşrutiyet ve Sultan Mehmet Reşat Hazretleri'ni iclâs ile Ayasofya Camii Şerifi'nde biat edilmesi olacaktı.

Bugünlerde (18 Teşrin-i Evvel 1331 -Cuma-) Bir gece, her girdiği eve felaketler dolduran Kaba Sakal Mehmet (O vakit miralay idi.) ve muavinin-i habisesi Şeyh Naili Efendi'nin evine girerek taharriyat-ı icra ettiler ve aradıkları evrak-ı muzırrayı (!) bulamadılarsa da, bu hazret-i şeyhin ertesi günü Beşiktaş Karakolu'na gelmesini tembih etmeye mani olmadı. Çünkü daha o günlerde böyle gece baskınıyla, bir tekkenin şeyhini, böyle İstanbulca maruf ve haiz-i şan ve itibar bir şeyhi kaldırarak götürmeyi tecvîz etmekten çekiniyorlar idi.

Şeyh Naili Efendi, ertesi günü karakolda o vakit der-saadet ser-müstantıkı müfettişi olup, inkılaptan sonra Şûrâ-yı Devlet Temyiz Azalığı'ndan kadro harici bırakılan Hacı Feyzi Bey'in riyaseti tah-tında, Şamlı İzzet'le Hersekli Kamil'den müteşekkil heyet tarafından istintak edildi. Bu istintakta anlaşıldı ki Paris'teki bir muhib-i hürri-yetten "Ukaz Verdani" namına gelen mektuplardan birisi Mabeynce elde edilmiş ve bu nam-ı müstearın, Şeyh Naili Efendi'ye ait ol-duğu keşfedilmişti. Fakat mektupdaki şifre hal olunamadığı için o günden sonra, Şeyh Naili Efendi on gün (386) Yıldız'da ve on beş gün Beşiktaş Karakolu'nda tevkif ve istiçvâb edildi. Yıldız'da Hacı Feyzi Bey, hazret-i şeyhe, bazı mevâid ile şifreyi hal ettirmeye ça-lıştı. Olamayınca, tehdidât ve Hersekli Kâmil'in dayakları, Beşiktaş Karakolu bodrumunun işkenceleri zavallı şeyhin vücut-ı zayıfını ya-ralar, bereler içinde bıraktı.

Bilâhire elde edilen vesâika ve takip eden felaketlerin ceryânâtına göre Numune-i Terakki Mektebi Müdürü Nadir, cemiyetin icraat-ı mutasavvuresi hakkındaki vukû'atı ne kadar denî olursa olsun, ikbâl âti-i şahsisi (387) lehine isti'mâl ederek, Mabeyn'de Şamlı İzzet gibi bir mevki-i mülevves tutmaya çalışmış ve ne biliyorsa hepsini Yıldız'a satmıştır. Ve bu alış-veriş, muavinin ve muhafızın istibdatı,

İstanbul mehallatının her tarafına, bir sürü aç kurt savletiyle hücum ettirdi. Bu hücum, 15 Teşrin-i Evvel 1312'nci günü oluyor; Numune-i Terakki Tarih ve Coğrafya Muallimi İhsan Bey, Doktor Sabri Bey, Hacı Ahmèt Bey, Şeyh Naili Efendi'nin biraderi Hakkı Bey, Ragıp Paşa Kütüphanesi Hafız-ı Katibi Hacı Hafız Ali Efendi, Numune-i Terakki Müdürü ve Ders Nazırı Hüseyin Bey, Ali Seydi Bey, Kolağası Hüseyin Bey ve daha birçok ashâb-ı irfan ve gayreti, aileleri bucağın-
dan ayırarak bârid ve müzlim mahbeslere atıyor.

Hacı Ahmet Bey, o pir-i gayûr ve metîn dahi bu sûretle tutularak Yıldız'ca talep olunan ifşâatı kemal-i nefret ve asabiyetle reddettiğini ve Seyyid Abdülkadir Efendi Hazretleri'ni asla tanımadığını da ısrar eylediği -çünkü evlad-ı ekradın seyyid-i müşârün-ileyh vasıtasıyla kaydedilmiş olduğu Yıldız'ca malum olmuştu- için, o kadar metîn ve sebetkar olması ve Şeyh Nailî Efendi'nin biraderi Hakkı Bey'de bu tarzdaki müdafaatı bir cinayet-i azime bilinerek haklarında Hersekli Kamil tarafından işkence edilmiştir.

Bu üsera-yı hürriyet, Teşrin-i Sani'nin yirmi birinci gecesi Yıldız'dan Beşiktaş Karakolu'na, oradan Bâb-ı Zaptiye'ye sevk edil-
diler. Ve ertesi sabah Şeyh Nailî Efendi'nin küçük kardeşi Ahmet Yemeni Efendi dahi tekkeden alındı, Bâb-ı Zaptiye'ye getirildi.

İki gün sonra, Bâb-ı Zaptiye Polis Komiserleri'nden biri Şeyh Nailî (388) Efendi ile biraderlerinin mevkûf bulundukları odaya gelerek haklarındaki irade-i seniyyeyi tebliğ etti: "Bir müddet-i muvakkata için İstanbul'da bulunmanız caiz olmadığından ma-aile Trablusgarp'a izâmınız hakkında irade-i seniyye-i cenab-ı mülûkâne şeref sudur etmiştir ve ber mucib-i irade-i seniyye-i hazret-i padişahî, vapur, mekûlât ve levazım-ı seferiye, her şey hazırды, hemen azîmet edilecektir. Ailenizin vapura getirilmesi için şimdi bir memur göndereceğiz."

Bu anda neye uğradığını şaşırان hazret-i şeyh, hiç olmazsa aile-
nin, çoluk çocuğun, o an tebliğde olacak telaş ve havfını düşündü, tebliğde gidecek memur ile büyük validesine bir kağıt (389) gönderdi. Bu kağıda, irade-i seniyyeyi zikr ederek, hayli beşûş ve bî-telaş gör-
nerek. Bir miktar eşya alıp vapura gelmelerini ve dergah ile haneyi Hakkâk Rıfat Vefa Efendi'ye teslim etmelerini yazdı.

Ve bu, Canik Vapuru'yla seferber-i menfâ olan aile, on sekiz nüfuslu idi. Fakat Canik Vapuru'nun hamûle-i istibdatzedesi, yalnız bu on sekiz evlad-ı vatan değildi: Yirmi nüfuslu ailesiyle beraber Seyyid Abdülkadir Efendi, Hacı Ahmet Bey, Numune-i Terakki Ders Nazırı Hüseyin Bey, Ali Seydi Bey, Kolağası Hüseyin Bey, İhsan ve Sabri Beyler, Zaptiye Nezareti'nden münazil (El-yevm Aydın Valisi) Nazım Paşa, Hafız Ali Efendi, Nahit Bey, Divan-ı Muhasebat Reisi Zühdü Bey, Şûrâ-yı Devlet Müdde-i Umumisi Kemal Bey, Doktor Besim Ömer Paşa'nın pederi Ömer Şevki Bey, Müşir Mücahit Kazım Paşa Hazretleri, vesâir birkaç fitrat-ı güzide-i memleket... Bu zevat-ı muhteremenin her biri bir tarafa, Konya'ya, Mamûret'ül Azize, Erzurum'a, Sivas'a dağıtılıyor idi. Ma-aile Şeyh Nailî Efendi ile Hacı Ahmet Bey Trablusgarp'a çıktıklarından altı gün sonra Fizan yolu üzerindeki Urfile'ye sevk edildiler. Ve Hacı Ahmet Bey, oradan Fizan'a gönderilecekti. Bu zevat-ı gayûre haklarında Trablusgarp Vilayeti'ne yazılmış muherrerât-ı resmîyenin sûretleri:

(Koca Mustafa Paşa'da Bedevi Tekkesi Şeyhi ve Kabataş Camii Şerifi Hatibi Şeyh Nailî Efendi'nin yedi yüz kuruş maaş-ı tahsisatla vilayet-i aliyelerinin Fizan'a doğru içeri taraflarda ikame olunmak üzere ailesiyle beraber mahfûzen i'zâmı ve mahalince bir tarafa firarına meydan (390) verilmeyecek surette zabıta-yı mahalliyyenin nezaret-i mûtemadiyesi altında bulundurulması muktezâ-yı irade-i seniyye-i cenab-ı hilafetpenâhiden olarak mûmâ-ileyh ailesiyle beraber Jandarma Yüzbaşısı Mehmet Ağa ile Hasan Onbaşı'ya terfikan ol canibe i'zâm ve usera ve maaşına ait muamele canib-i Bâb-ı Âliye iş'ar ve inbâ kılınmış olmakla bir mantûk-ı emr ve ferman-ı hümayun-ı mûmâ-ileyhin vilayetin iç taraflarında ve nezaret-i mûtemadiye altında ikame edilerek zinhâr avdetine ve bir tarafa firarına meydan verilmemesi vûsûlünde iş'ârı mevdû'-i himem-i aliyye-i vilayetpenâhileridir. Ol bâbda fi 24 Cemâziyel Âhir, sene 314 ve fi 18 Teşrin-i Sani 312)

Zabtiye Nazırı

Ahmet Şefik

Diğeri:

(Bazı su'î hallerine mebni Şûrâ-yı Devlet Müdde-i Umumi Muavinleri'nden Hakkı ve Bâb-ı Seraskeri Levazım Muhasebe Kalemi Müdürü Hacı Ahmet Efendilerin şehri üçer yüz kuruş maaşla Hums ve Fizan'a teb'idlerine irade-i seniyye-i hazret-i padişahi müteallik ve şeref sudûr buyurulduğu ve merkumların mahallerine gidinceye kadar muhafazalarına gayet dikkat olunup, içlerinden biri firar edecek olur ise mesuliyetin pek ağır olacağından bunların yanına memur edilecek polis ve jandarmalara tembihat-ı şedide icrası ve mahallerine ba'de-l-vusûl zabita-i mahalliye'nin nezaret-i mütemadiyesi tahtında bulundurulup firar edememeleri ve firar ettikleri halde en küçükten en büyük memura kadar vazifedarlarınca mesuliyet-i mukarrer ettiğinin tebliği dahi, mukteza-yı emr ve ferman-ı hümayun hazret-i hilafetpenahiden bulunduğu 21 Teşrin-i Sani sene 312 tarihli tezkere-i sâmiye-i sadaretpenahide tebliğ ve izbar olunmuş ve bunlar bugün (391) Trablusgarp'a gitmek üzere hareket edecek olan İdare-i Mahsusa vapuruna irkâb edilmiş olduğundan muvâsalatlarında haklarında ber- mantûk-ı emr ve ferman-ı hümayun-ı cenab-ı cihanbâni muamele ifası tavsiye kılınır ol bâbda, Fi 22 Teşrin-i Sani sene 312.

Dahiliye Nazırı

Memduh

Diğeri:

(Bazı su'î hallerine mebni idareten birer tarafa teb'itlerine irade-i seniyye-i padişahi müteallik ve şeref-sudûr buyurulan eşhasın ve Şûrâ-yı Devlet Müdde-i Umumi Muavinleri'nden Hakkı Efendi Hums'a ve Bâb-ı Seraskeri Levazım Dairesi Muhabesi Kalemi Müdürü Hacı Ahmet Efendi Fizan'a gönderilmek üzere bu kere komiser Tefvîk ve nefer Cudi Efendiler ile jandarma Hasan ve İbrahim ve Mehmet'e terfikan Dahiliye Nezaret-i Celiliyesi'nden muharrer tahrirat-ı leffen irsal kılınmış ve ehemmiyet-i madde tahrirat-ı mezkure mütalaasından müsteban olacağı cihetle tekrardan müstağni bulunmuş olmakla hükm-i irade ve iş'âra tevfigan icabının icrasıyla vusulünün inbâ ve bunların firar edememelerine fevkalade itina buyurulması bâbında

Fi 22 Teşrin-i Sani sene 312

Zaptiye Nazırı Ahmet Şefik

Şeyh Nail Efendinin ve aile-i felaketsizinin Urfile’de geçirdikleri iki buçuk sene-i azîme-i nikbet, müdam bir kabus-ı haşyet ve azap idi denebilir. Ne barınabilecek mahfuzca bir ev, ne herdem seyyar, akrepsiz, yılsız, tek bir yer odası... Böyle yılanlar ve akrepler içinde dokuz yüz küsur gün! (392)

Bu müddet zarfında Vali Namık Paşa’ya vuku’ bulan müracaatlar, hiç olmazsa Hums’daki biraderi Hakkı Bey’in yanına tebdil-i menfâ ettirmek için hazret-i şeyhin büyük validesi hanım tarafından edilen istidâ ve niyazlar, o kendi şahs ve menfaatinden başka bir şey görmek, bilmek, hissetmek bilmeyen taş ve siyah yürekde hiçbir tesir göstermedi.

Namık gidince, zavallı valide-i elemdîde müracaat-ı vâka’yı, me’yus bir ümit ile tekrarladı ve Haşim Molla, Namık’tan çok ziyade sahip-i kalp zuhur ederek, zaten asla bir külfeti bais olmayacağı tabii bulunan bu talebi, is’âf eyledi. Şimdi artık hazret-i şeyh ve aile-i mağduresi 20 Mayıs 315 tarihinden beri Hums’tadırlar...

Burada yine Şevket Bey’i göreceğiz: Şevket Bey, hazret-i şeyhin (393)Trablus’a getirilmesine çalışmış ve muvaffak olmuştur. Ve çünkü artık Trablusgarp, Haşim Molla’yı da yollamış, Recep Paşa ile Vali Hafız Paşa’nın eydi-i hürriyetperver-i hamiyetlerinde kalmış idi.

10 Temmuz 1324 Tarih-i İnkılab-ı halâsından sonra hazret-i şeyh, bütün çekilenlerin mûkaafat-ı kâfiyesini fazlasıyla idrak etmişliğin saadet-i mâlâmâlile, Recep Paşa’nın kafiye-i hürriyeti içinde İstanbul’a avdet ediyor ve istibdatın dest-i tahrip ve kahrında mesdût ve viran, duçar-ı târâç ve talan olan tekkesini açıyor. Bir saadet-i samimiye’nin idrakiyle, çekilenler unutulabilir fakat onların tahribat-ı esasiyesi, kahriyat-ı mütemadiyesinden mütevellit o tahribat-ı hakiye, izale olabilir mi? İşte Şeyh Nail’i Efendi dahi İstanbul hayat-ı hürriyetini ancak dört ay yaşayabildi; on seneyi geçen sefaletin yadigar bıraktığı kalp hastalığıyla azm-i nezd-i kibriya oldu. (21 Zilka’de 1326 -Salı- Gecesi)

Hacı Ahmet Bey, Urfile'den Fizan'a, iki yüz mevcutlu bir asker kafilesiyle i'zam edildi. O zaman (1312 senesi evâhiri) Fizan'da İttihat ve Terakki Cemiyeti namına ilk darbeye uğrayan, tabya-ı askeriye mücahidininden yalnız Nazmi²² vardı. Nazmi, bu pir-i gayure sarıldı; bir dağ başına, layû'add canavarlar kemîngâhına düşmüş iki seyyah-ı hem-felâket gibi yekdiğerine muadil-i ekdâr oldular. (394)

Bilmem ne kadar sonra, Trablus Valisi Namık'ın şer-i şerîrine uğrayan İstinaf Reisi Hacı Raşit Bey, Fizan'a gittiği vakit, orası hayli menfilerle kalabalıkça idi: Tıbbiyeli sekiz efendi, Hacı Ahmet Bey, Tıbbiyeli İbrahim Nazmi, Mithat Paşa mensubiyetinden ve muharririn-i kadimeden Esat Bey.

Fizan gibi bir yerde dahi jurnal eksik olmadığından Esat Bey, firar edeceği hakkında bir jurnal ile mahbese atıldı. Sanki (Fizan), heyet-i mecmûâsıyla mahbesten başka bir şeydi! Hacı Raşit Bey ile Tıbbiyeli Nazmi ve mahbesdeki Esat Bey, şimdi artık firar teşebbüsünde idiler; Hacı Ahmet Bey, mezâhim-i seferiyeye dayanamayacak derece hasta olduğu için teşebbüsten haberdar edilmişse de, çaresiz (395) hariç tutulmuştu. Bu teşebbüs-i halaskar, bir su'i tesadüfle, hükümet-i cabbarenin sem'i itlâ'ına vasil oldu. Ve mutasarrıf gaddar, lisan-ı hal marizî, adem-i iştirakını katiyen takrir eden bu hasta-i bî-derman ihtiyarı da firar teşebbüsü töhmetiyle mahbese atarak, bedbaht mahbesi, mağdur ve masum bir hastanın iniltileriyle doldurdu. Bu mübarek, ruhen ve tab'an şerîf, vatanperveri ve diğer mağdurîn-i istibdatı mahbesten kurtaran kuvvet, o vesile ile Namık'ı Trablus'tan atan kuvvet idi. Ve o vakit civanmert, bu mağdurîni kaç sene evvel Fizan sefer-i eliminin mebdei olan Urfile'ye kadar getirmekle bırakmadı; pir-i gayurı, mahbes ve halas refiki Hacı Raşit Bey'le beraber Trablusgarp'a kadar aldı. Trablusgarp'a geldiler fakat hastalık da beraber geldi. Esasen pir-i müşarûn-ileyh ruhen ne kadar metin ve civan ise, madeten o kadar zayıf ve nalan ve İstanbul'dan hareketi zamanında bile marîz ve bî-tüvân idi. Trablus'ta nisbi bir saadetle memnun iken va-

²² 347'inci sahifede: Haydar Paşa Hastahanesi'nde bulunduğu işaret edilen arkadaş olup tahkikât-ı ahîreye göre el-yevm: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul Heyet-i Merkeziyesi Mufettişidir.

tanın İnkılab-ı Muazzamını göremeden, tekrar yatağa düştü ve artık kalkamadı.

“Hak yolunda can veren ahrâra dillerdir mezar”

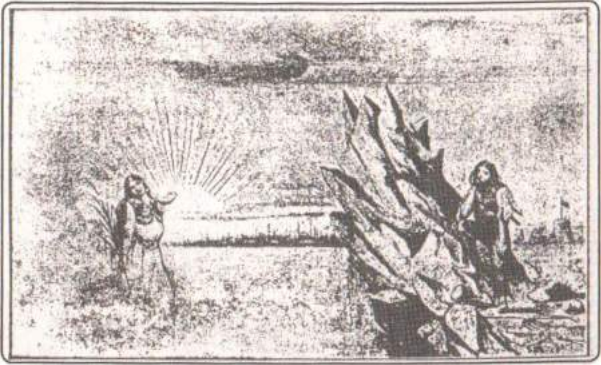
“Merd-i âli himmete kabır ü kefen bîganedir”

A.C. (396)

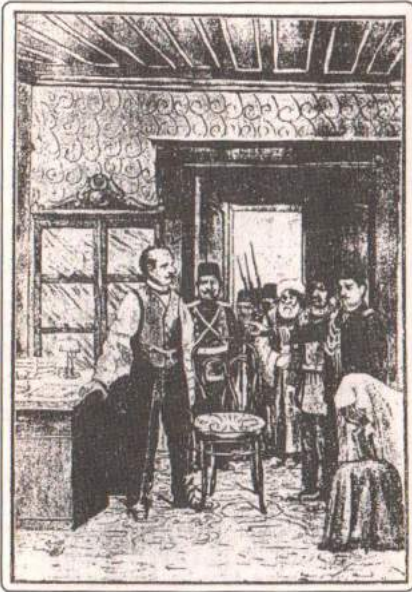
*

Birkaç Hatanın Tashîhi:

Satır	Sahife	Hata	Sevap
9	65	Tevablus	Trablus
3	66	Kalınması	Kalınmış
20	90	Taayyün	Ta'yin
Resmin Altında	144	Bî ve intiha	Bî-intiha
Resmin Altında	256	Bugünlere	Bunlara
8	268	Vüvendiklerimizi	Güvendiklerimizi
22	289	Tahlif	Tahlif
Resmin Altında	316	Menun	Memnun
10	383	Mühimme-i	Mühimme
12	383	Diğer İki İhvân	Diğer Bir İki İhvân
2	384	Bir Gaibe	Bir Gayeyi
5	384	Giriftari	Giriftarını
6	384	Hasta	Hasta
6	384	Biribirinin	Birbirini
7	384	Ve Bu Sol	Ve Bu Son
8	384	Muhaberat	Muhaberat (397)

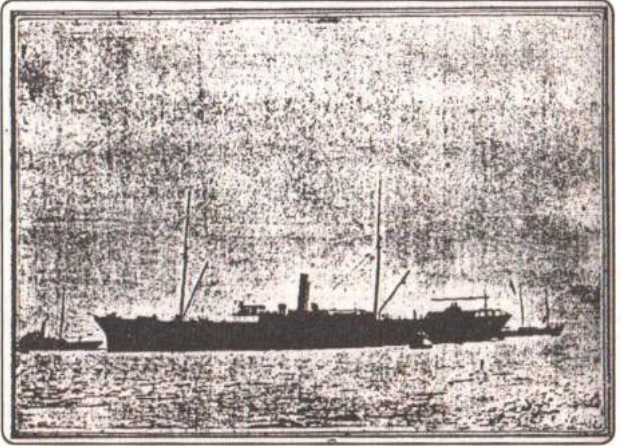

Emel Yolunda s.3

Div-i istibdat bir anda yolunuzu keser, kanlı elleri ve kanlı tırnaklarıyla yakamıza sarılır. (Sayfa 8)

(Emel Yolunda s.16)

[“Şeref” Vapuru’nun iskelesinden çıkıpta... Sahife 44]

Emel Yolunda, s.45

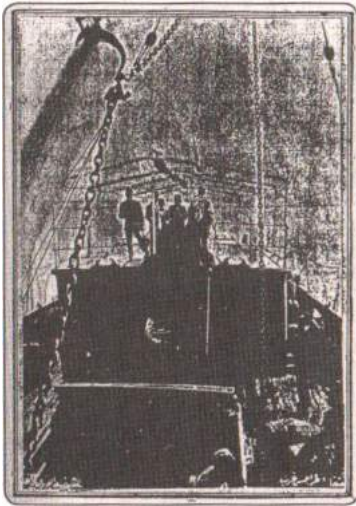
“Dişlek” lakabıyla da vasıflanan “Hasan”ı... Sahife 52 [Merhum Dişlek Hasan, Divan Harbi Örfi hükmüyle, El-Yevm Rodos’ta menfiydir.]

Emel Yolunda, s.53

[Bir gün Mustafa Bey dikkat etmiş]

Emel Yolunda, s.56

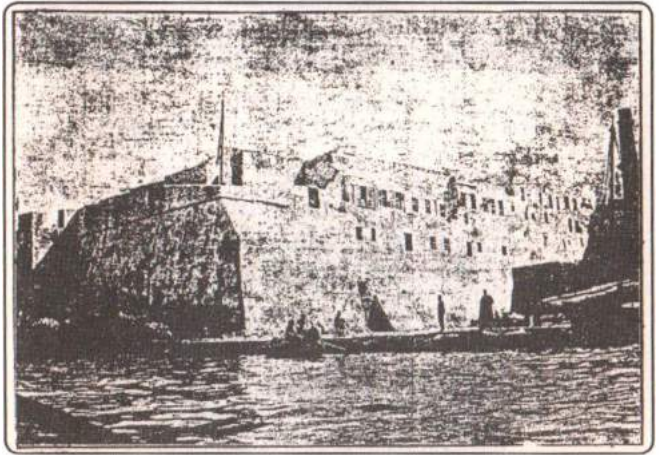

Şimdi kış köprüsünde - Ambar ağzından görüyoruz - Bir müzakere başladı.

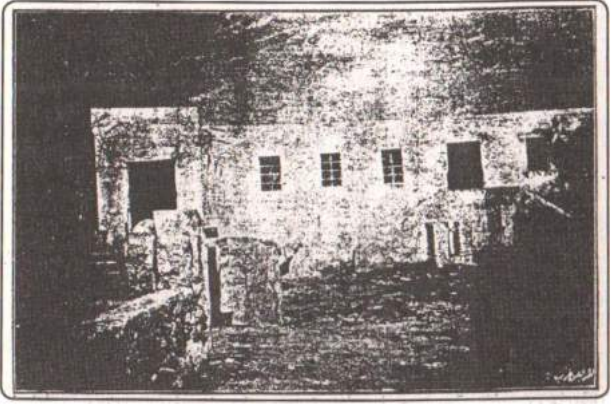
[Sahife 69 Emel Yolunda, s.80]

[Trablusgarp - Şehir, Tek tük beyaz minareler, binalar görünmeye başladı.
Sahife 68] Emel Yolunda, s.96

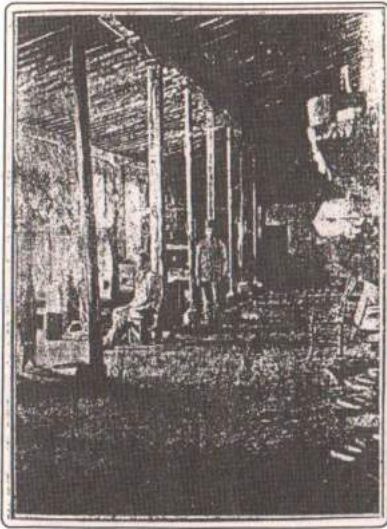

Azim bir enkaz-ı mebâni ki Kasr u Kale, diyorlar. Sahife - 70
Emel Yolunda, s.112

Burası öteki koğuştan daha geniş daha aydınlık, denize nazır, yalnız harabi, hine o harabi... Sahife 74

Emel Yolunda, s.128

Ve şimdi hepimiz, bu mağmum ve sefil mahbeste... Sahife 75

Emel Yolunda s. 160

Hoca-i Aziz Kamilimiz...

Emel Yolunda s. 180

Buranın fakir Arapları sefalet-i mücessemedirler... Sahife 102

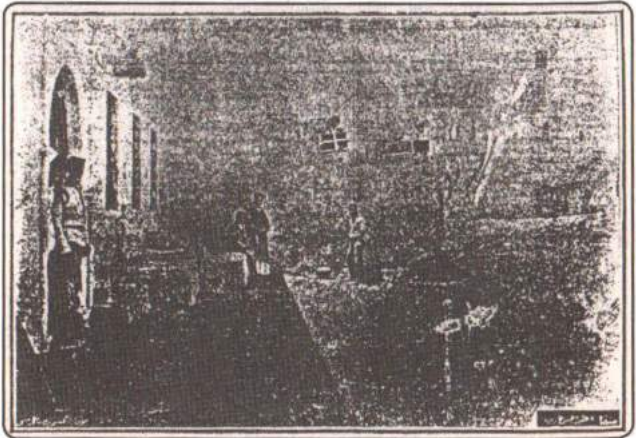
Emel Yolunda, s.192

Akşamdan kalan bulaşık kapları yıkamak için semaverlerle su ısıtırlar.

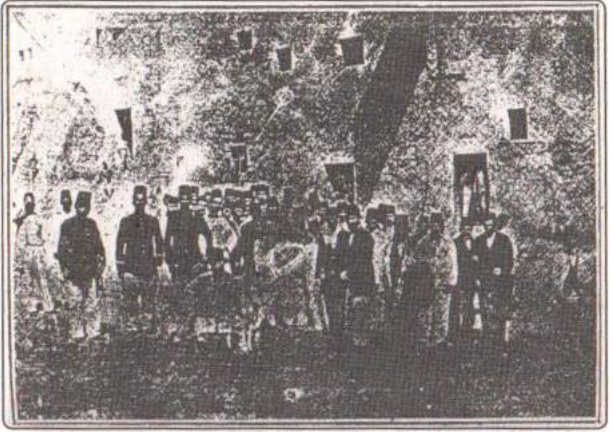
Sahife-115

Emel Yolunda, s.209

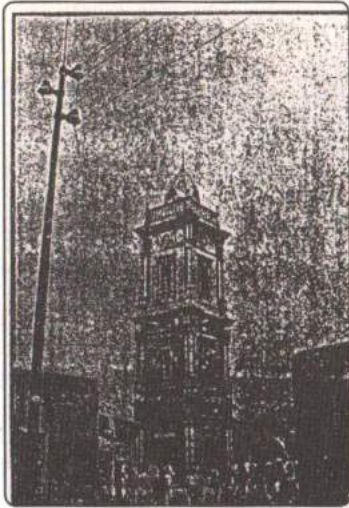
Ve şimdi mahbesin avlusunda... Sahife 171

Emel Yolunda, s. 272

Fotoğraf makinası karşısında bulunduk. Sahife 190

Emel Yolunda, s. 288

Memnun ve müsterih giyindik, saat kulesinin karşısındaki kahveye çıktık...

(Sahife 297)

Emel Yolunda, s. 316

Emel Yolunda, s. 320

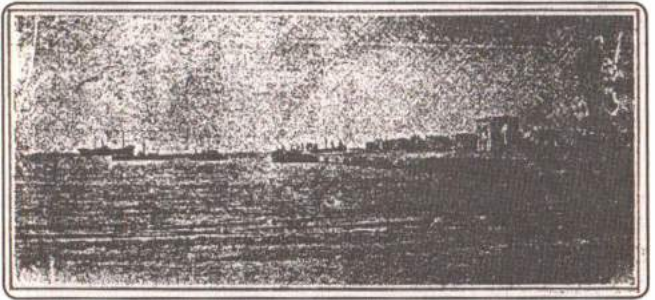

*Burada çergenışin bahçe ve onların hayretli bakışlarından, daha sarıh
anlaşıldı ki sahife 322*

Emel Yolunda, s. 336

Recep Paşa'nın yaveri şehit Gayûr Şevket Bey Sahife 340
Emel Yolunda, s. 350

Halfa İskelesi'ne doğru yürüdük Sahife 338
Emel Yolunda, s. 352

Artık bizim de kütüphanemiz var... sahife- 330

Emel Yolunda, s. 360

*Artık sefer tahakkuk ettiği için Trablusgarp'ın son günleri hatırası olarak
birkaç arkadaş ve kayınlarım bir grup aldırıldık. sahife 357*

Emel Yolunda, s. 368

Emel Yolunda, s. 374

Emel Yolunda, s. 375

Emel Yolunda, s. 377

Şeyh Nail'i Efendi ailesiyle beraber Trablusgarp'a nefy edilmek üzere Bâb-ı Zaptiye'ye getirildi.

Emel Yolunda, s. 388

Hacı Ahmet Bey - Sahife 394

Emel Yolunda, s. 389

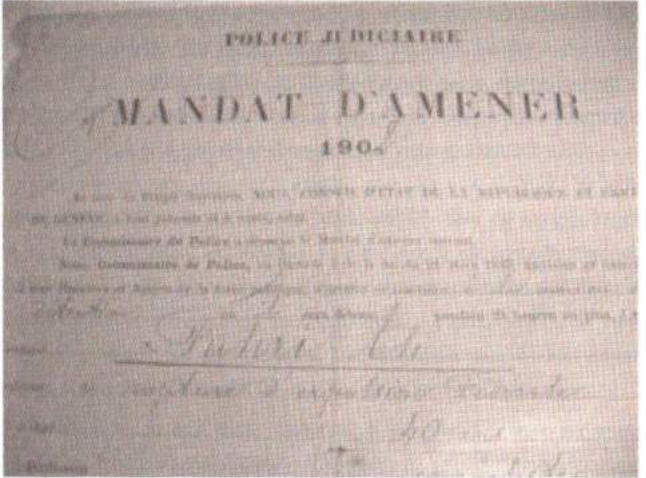
Doktor Halil - Sahife 378

Emel Yolunda, s. 393

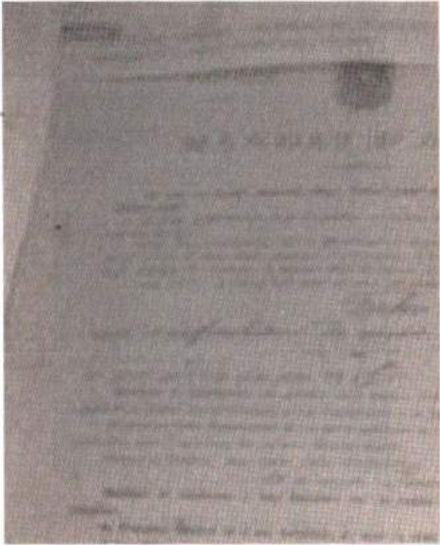

Doktor Avrâm Salam - Sahife: 379

Emel Yolunda, s. 395

Ek 1: Ali Fahri'nin Fransa'dan Sınırdışı Edilmesini Gösterir Polis Tutanağı

Ek 2: Ali Fahri'nin Sınırdışı Edilmesine Karşı Yaptığı Savunma

KANDİL VE MUHTAR PAŞA

Gülçin'e

Ali Fahri

Kandil ve Muhtar Paşa

Mısır 12 Mayıs 1906

Ey asîl âlicenâp sîmâ!

Bu defteri yazarken, senin o necip, samîmî, fedakâr cephe-i gayretin, semâ-yi hayâlimde hazîn ve giryedâr bana bakıyor. Ve ben hasret-engiz iştiyâk, bir iştiyâk- ı vicdanla o hayâl-i muhtereme sarılmak isterken, yine öyle hazîn ve giryedâr kendini çekiyorsun ve “yaz, yaz”, diyorsun; yaz ki bu sahife metruk kalmasın. Pek sevgili kardeşim... İşte yazıyorum ve bu metruk kalması istenmeyen sahife-yi nâm-ı muhterem ve azîzene ithaf ediyorum. Çünkü bu elem-engiz sahifenin içinde senin ruh-ı kudsi-i nihâdın çırpınıyor. Bizzat sen çırpınıyorsun. Senin hasta, zavallı vücudun bu çırpınmalar, bu asîl didinmelerle harâp oluyor. Yatıyorsun ve artık kalkamıyorsun.

Ah! Ne hazîn, ne ciğer-sûzdur: Sen öldün, sen söndün, hâlâ kandil yanmadı ve hâlâ bedbahtlar ma-fevk-al-mevcud bir ikbal ve dînar hırsıyla koşuyorlar. Ne hazin, ne elîmdir Yarabbi, bu felâketli levha! Ah! ne tarafa baksak felâket, ne tarafa dönsek ölüm, musalla görünüyor. Sen öldün, kandil öldü. Muhtar Paşa öldü. Bu her tarafı kaplayan ölümlerin ortasında, muzmahil ve perişan yaşamaktan bir azab-ı vahşi çıkarak tırnakları, dişleriyle âmak-ı vicdanı parçalamak, bitirmek istiyor. Fakat hayır hayır... Asla böyle değil! Sen ey sevgili kardeşim sen, kulûb- ihvan ve ahrârda ta ebed-necib bir hayatla zindesin, pâydârsın. Kandil de, her hareketi hedef-i mukaddese matuf, her adımı o nâ-müteveccih vicdanlarda ziyansârdır... Yalnız bir ölü, bir cenaze var. Bir cenaze ki: saraylarında, hazinelerinde medfûndur: Zavallı Muhtar Paşa! Zavallı Gedikler gazisi, Gedikler Gedikler gazisi!

Bir ölüyü taşlamak bize yakışmaz; hareketimden öyle bir manayı hiciv ve hücum anlaşılsın. Ben burada yalnız on seneyi geçen hayat-ı ahrârâne tarihime unutulması caiz olmayan bir sahife tevdi etmek ve bununla o ölüden bir vakitler yeni bir hayat yeni bir gaza bekleyen gayûr kardeşimin hüsrân-ı âmâline ağlamak istiyorum.

Şimdi yedi sene oluyor. Ne mesut, heyecan-engîz günler geçiriyor idik. ... Selâmet-i vatan yaklaştı; devre-i hürriyete girmek ümidi, birçok delillerle tahakkuk ediyordu: Umûm, Yeni Osmanlıların itti-hadı için Brendizi’de (Birinçdizi) bir kongre akd-i teşebbüsleri mü-zakere ediyor, buna İtalya hükümetinin mümânaat etmesi ihtimaline karşı, denizde ictimâ çareleri düşünülüyordu. “Deniz, deniz” deni-yordu; zâlim Avrupa’nın hür memleketlerinde de hürriyetimize mu-sallat olursa; biz ona, onun tasallud-ı gaddârına, denizde, umman-ı muazzamın sine-i mehabetinde cevap verimiz, diye çırpınıyorduk. Bu esnada Damat Mahmut Paşa, encâl-i fahâm ile alem be-dest-i gazâ Fransa’ya geçmiş; bütün kulûb-ı ahrâr-ı ümmette volkanlar ateşlemiş-ti. Sonra İsmail Kemal Bey, o bir zamanın fecr-i kâzibi İstanbul’un ortasında müstehak-ı sitayiş bir ser-bâzlıkla seferber-i hürriyet ol-muştu. Ve bu günlerde biz, Mısır’da Eb-ul Ahrar-ı mübeccel Midhat Paşa’mızın oğlu Ali Haydar Bey’i ziyarete gidiyorduk. Karîb mazile-rin yaraları artık susmuştu. Ruhlarımızda bir hafiflik, bir çalaki-i kavi, rasîn bir azim perverlik vardı. Artık bağıryorduk; İttihat, ittihat! Bu büyük adamlar, ittihat etmeliydi. Müstakilen namları ve neşriyatları-yla Avrupa ve Mısır matbuatını sık sık işgal eden bu değerli isimler bir-leşmeli, bir kütle-i hamiyet ve gayret olarak hedefe, o kâbe-i âmâl-i ümmete bir menbaadan, bir caddeden yürümeli idiler. Bunu, bu hayat ve saadeti, ân-ı tasvirde hemen vücut bulmuş görerek şu koca dünya-nın ortasında bağırarak, onu da bizimle beraber bağkırtmak, istiyor-duk. Ve bu sadâ-yı zaferin karşısında istibdadın bir fücet-i müthişle yuvarlandığını, hâk-i mâl olduğunu görüyor gibi oluyorduk. Oh! Bu tatlı mûnis hayâle o kadar ateş ve hırsla sarılmıştık ki...

İşte ey sevgili Gülçin, senin o mektubunu bu günlerde aldım. Bana ayrıca da yazmıştın: “Ağabey, en iyi iş günlerindeyiz. Mithat Paşa-zâde’yi takip edenler, insana her büyük ümidi verebilirler. Aman çalışalım, uğraşalım... Bunları daha sağlam, daha mümtenî-i

indiras, müttehit bir kuvvet haline ifrağ etmek elzemdir. Vakitler pek kıymetli. Şu heyecanlı devrede her şey yapılabilir. Melfûf arızalar, Gâzi'ye ve oğlunadır. Mahmut Muhtar Paşa gençtir, zevk-i hürriyeti, merâret-i muharebat-ı istibtadı Gâzi'den daha iyi, daha feyizli idrak ve his eder. Beyninizde müzakere ediniz; vereceğiniz karara göre bu arızaları Mahmut Paşaya takdim ediniz. “Damatlar, prensler ve İsmail Kemallerle beraber milletin ruhunda en büyük ihtiramı uyandıran Hazret-i Gâzi'yi dahi hareket ettirebilirsek ne mutlu bize... ilh...” Bu mektubu okuyunca daha yeni daha taze pür-galeyan bir sevinçle koştum, arkadaşları buldum; okuduk, konuştuk. Ah o günkü şûramız ne hoş, ne ümît-âlut, ne vicdan-nevâz idi. Mahmut Muhtar Paşa ile mülâkata beni intihâp ettiler. Ve ayrıca Mısır Şubesi'nin dahi itimatnâmesini hâmil olarak sevgili hayâllerim, tatlı ümitlerimle hem-cân ü kalp arkadaşları selamladım, yola çıktım.

Artık şu muazzam ittihadın bu hizmetkâr-ı hakîri, İsmailiye sarayına teveccüh ettiğim vakit en büyük ümitlerden şahane kanatlarım, en şahane tasvirlerden semâ-paye fikirlerim vardı. Yürümüyor, uçuyor gibi idim. Kapının önüne geldiğim vakit bu büyük kapının önünde hakikat-i aciz etmek karşısında bir an irkildim. Bu irkilmekten bir anda derin bir hiddet duydum: “Niçin, niçin”? diyordum: “Ben bir saraya geliyorsam, talep eden bir ziyaretçi isem, niçin geliyorum ve ne istiyorum? Bu gün, şu anda vatanın, milletin âmal veistirhamından başka sâikım nedir? Ne için irkilmeliyim, ne için başım yerde olmalı? O Muhtar Paşa ise, işte ben de tahlis ve îlâ-yi vatan gayretiyle çırpınan vicdanların mebusuyum” dedim ve bütün tereddütleri tekmeleyen bir hareket-i asabiye ile ilerledim. Bu bâb-ı muhteşemi fethetmek için üç adım kâfi geldi; üç adımda, saklamak istedikleri nazarlarıyla kıyıamları her manayı ifade eden birkaç siyah ve beyaz hizmetçinin karşısında bulundum. Bu sınıfa mahsus tecessüs, kaba ve sahte nezaketle hatta şuracıktan geri çevirmek isteyen hakîr bir nezaketle ve birbirine müsabakat-ı telâş-ketûmuyla sordular: “Kimi istiyorsunuz”? Kartımı çıkardım, biraz söz anlar biraz adama ben-

zer gibi olana -hem bunun kılıcı s tresi vardı, kocaman bir adam, kocaman bıyıklı bir yüzbaşı- uzatarak: “Mahmut Paşa hazretlerini görmek isterim”, dedim. Kartımı aldı. Baktı, bir Şey anlamamış bir nazarla yüzüme bakarak mütereddit ve Şaşkın: “Peki, biraz burada bekleyiniz”, dedi. İçeri girdi. İçerisi, kum ve küçük çakıl taŐlarıyla mefr Ő bir yol ki: Kırk elli adım kadar yürüyünce mermer ve geniş merdivenlere, asıl saraya isal eder. Dış kapı ile saray beyninde güzel bir bahçe, met’ b ve p r-f t r ruhlara m sum bir tazelikte gülerek teselliler yolluyor zannedilir. Fakat ben artık ne met’ b ne de p r-f t r idim. Mehtaplı bir gecenin Şiir-i esmeriyeti altında bu güzel bahçeye asıl sarayın pencerelerinden ve kapılarından taŐan elektrik ziyaları, daha tebessüm-d r bir hüsn-i rak k verirken ben dahi gülüyor, bu güzel gecenin, güzel bahçesine samimi selamlar yollayarak onlardan mesut bir sabah istiyordum. Y zbaŐ aŐa sesleniyordu: “Buyurun”. Buyurdum. Bu güzel gece ile güzel bahçeyi ürkütmemek istiyor gibi kumları, çakılları yavaş yavaş çekinerek güzel çiçeklerin r tib ve güzel kokularını emerek ve içerek ilerledim. Oh, ne güzel koku, Yarabbi! Bu gece her Şey güzel, her Şey iyi idi. Y zbaŐ aŐa, beyaz merdivenin alt ayağında bekliyordu, önümden yürüdü; cam kapıdan girdik: “Burada bekleyiniz”, dedi. Dışarı  ıktı. Burası belki benim gibi müracaatçıların intizar salonudur, bir girinti yahut salon. Muhteşem aynalar ve az m tabloların ortasında idim. Ayağımın altındaki kalın keçe kayıyor, yüzüyor gibi idi. Karşıda Şu m nanın üstünden bir kibr-i c mitle tavana kadar yükselen ayna, mevcudiyet-i maddiyemi ne sarih ifşa ederek ruhuma bir helecan verdi. Ben sahi burada mı idim? İsmailiye Sarayı’nda? Şu m nanın tarafından sağa sola iki kapı ve cam kapıya kadar sağda, solda döŐemeleri, Şeker-renk keten kılıflarla örtülmüş kanepeler, koltuklar, sandalyeler... Sağ taraftaki koltukların birine oturdum. Karşı duvardaki büyük tablo gözlerimi memnun ediyordu. Böyle yarım saat kadar bekledim:

“Beni istiyormuŐsunuz”? Hemen ayağa kalktım, dalgınlığımdan tecerrüt ettim. Karşımda uzun boylu, iri yapılı, acık kumral bıyıklı güzel ve yiğit bir asker, rugan  potinlerinin mahmuzları parlıyor. Bütün mevcudiyetinden bir mehabet, bir hamiyet, vatanperverlik in-

tişar ediyordu. Bu mehabetli simayı bir anda sevdim. Oh! Bu geniş sînenin, pulat vücudun içinde asil bir galeyanla ceval ve pür-hurûş bir dem tasvir ettim. Ve birden Yunan Muharebesi'nde kör bir cesa- retle bir alay süvarinin mahvına sebep olması rivayeti, dimağımda bir hezîmet-i kattiyeye uğradı. Artık hissiyatımın elinde idim ve yalnız bir anda bu büyük simayı o kadar sevdim ki: Hemen boynuna sarılmak öpmek ve ona takdisler, tâzimlerle tapmak istedim. Böyle bir evladın validesi, mâder-i mazlum-ı vatan, artık mesut değil miydi? Ben bu asil cepheyi öpmekle o mâder-i şefiki memnun edemez miydim? Bütün bu hissiyat ile pür-heyecan dilim titriyordu: “Evet efendim. Küçük bir arizam var”. “Buyurunuz, oturunuz”. Bir koltuğa o oturdu; yanındakine de ben oturdum. “Müsait buyurursanız evvela itimatname-yi acizânemi takdim edeyim”. Evrakı cebimden çıkarmıştım, itimatnameyi uzattım, aldı, okudu:

Arizayı takdime yedinci şube tarafından memur olan Fahri Efendi, şubemizce dahi her veçhile şayan-ı emniyet ve itimattır:

28 Ramazan-ül mübarek 1317 (29 Kanun-ı Sâni sene 1900)

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Mısır Şubesi

Şimdi arizaları takdim etmiştim. O sevdiğim simaya bakıyor, gözlerden ve bütün cepheden intişar edecek vaatleri toplamak için acele ediyordum. O okuyor; halinde bir tebeddül his ettirmiyordu. Bundan da bir mana-yi metanet çıkararak memnun oluyordum. Metin ve mütedil okuyordu:

Gazi Muhtar Paşa Hazretlerinin necl-i necipleri Mîr-liva Mahmut Muhtar Paşa Hazretlerine

“Necabet-penâh,

Vatanın milletin halini zât-ı necibânenize teşrih etmek şüphesiz ki zaittir. Kezalik vatan içinde numune-i hamiyet olarak gösterilen peder-i mübecceliniz, farz-ı muhal olarak, bugün iddia-yı nübu-vete bile kıyamı halinde bütün ümmetin, hususiyle pek bîkes olan zavallı Türklerin bu müddeaya bütün samimiyet-i ruhlarıyla iman edeceklerini zât-ı sâmiyeniz bizden iyi his ve takdir buyurmuşsunuzdur. Bu bedihiyeye göre, peder-i muhtereminiz Gazi hazretleri-

nin, bu zaman-ı musibette bunca tecavüzat-ı tahammül-fer sâye karşı, şimdiye kadar adi bir seyirci halinde bulunmasını, bütün millet, yevm-i faaliyetin henüz hulûl etmediğine atfetmişti. Bu hal-i sükûn ve bîtarafının bittabii milletin hukukunu hürriyetini kendi kendine araması gününe kadar devam edememesi lüzumuna nazaran umum vatandaşlarımız, zulüm-dîdeler namına şubemizin leffen mütekaddim istirhamname ile müşârileyh hazretlerine müracaat-ı naçizanesi münasebetsiz telakki buyurulmamak lazım gelir. Muhakkaktır ki peder-i mübeccelinizin matbah-ı nazarı, zât-ı necibânenize şanlı bir nam terk etmek ve saadet-i müstakbelinizi şimdiden temin eylemektir. İstirhamnâmemizi dikkatle mütalâa ve tâmik buyurmanızı istirham zaittir. Halde ve istikbalde namus ve haysiyetinize müteallik bu meselede adalet ve hakkaniyetten ayrılmayacağınızı ve bu suretle bu zavallı milletin yüzünüzden yüzünün güleceğini, hayat-ı taze hâsıl edeceğini ümit ederiz. Mukaddem arızanın hâlisiyet-i vicdaniyesine tamamen itimat buyurabilirsiniz. Ümmetin menâfiinden başka bir emeli kalmamış olan bir takım acizeyi cevab-ı şifahiyenizle olsun tebşîr ve tesrîr inayetini rica ederiz diriğ buyurmayınız. Evvelbâbda emir ve ferman hazret-i men lehül-emrindir.

Diğeri:

Huzur-ı Samî-i Dâver-i Ekremîlerine

Fahametmâb:

Kimsezi kalan, hali en acıklı öksüzlerden ziyade âsâr-ı merhamet bir tebessüm-i yetim-nevazeneye muhtaç olan zavallı millet, bugün bütün saadetini sizden umarak bütün gönlüyle size rabt-ı kalp etmiş, inzâr-ı ümid-cuyâne ve mazlumânesini size dikmiş, size perestîş ediyor. Ve bütün cihan-ı medeniyet sizi milletin en büyüğü bilerek bu itimadı muhakkak görüyor. Bir millette, birkaç asırda ancak bir adama nasip olabilen bu muvaffakiyeti, siz namus ve hamiyetinizin âsâr-ı maddiyesini göstermekle, aziz vatanımız uğrunda hayatınıza bile birçok defalar ehemmiyet vermemekle kazandınız. Binaenaleyh siz buna müstahaksınız. Fakat mâlum fahîmâneniz der ki: iktisap bir fiil-i nâkıstır; o fiilin mütemmimi muhafazadır. Ne yapmalı? Evet ne yapmalı? Hususen şimdiye kadar milletin gösterdiği âsar-ı hayat, cenîn-i

sâkıtta bazen görünen hayat-ı muvaffak kabilinden idi. Millete ve-kalet vazifesinde görünenler alelekser böyle bir vesile ile ber-külâh kaçmak emelinde olanlardan yahut nihayet-ün-nihaye teheyycât-ı hamiiyetkârânesine mütabaaten acz-i sarfını düşünemeyerek şuraya buraya can atan bir sürü açlar çıplaklardan ibaret idi. Hususiyle hal ve mevkii takdirden aciz olan bu adamlar bu cehlleri ilcâatıyla bazılarının nam-ı hamiiyetlerine ettikleri tecavüz gibi hareketleriyle ihtisasat-ı milliye'nin bazı nikâtına ilişmek derecesinde acizlerini maddeten ispat etmişlerdi. Binaenaleyh Gazi Muhtar Paşa Hazretlerinin bunlar miyanına katılmasından ise o hayat-ı bî-kaydîde devamı, nam-ı namus ve hamiiyetini muhafaza nokta-i nazarından daha evla değil miydi? Düne kadar hal ve mevki bu, ve mâzeret-i sâmiyeleri derecesi şüphesiz bu surette idi. Fakat acaba bugün de böyle miydi? Evet bu günde ne yapılabilir? Bir Muhtar Paşa'nın, bir iki şehzadenin Avrupa'ya hicreti, müşarileyhin beş on erbab-ı nüfûz ve haysiyetle müttehiden milletin hakkını, hürriyetini kuru kuruya istemesiyle bugünde ne yapılabilir? İhtimal ki hiçbir şey denilecek kadar az, hatta ihtimal ki hiçbir şey... Fakat milletin en ziyade itimat ettiği zât-ı sâmilere, milletin her şeyi yapabilmek iktidarını hâiz olduğu günümü bekleyeceksiniz? O halde zât-ı hidivlerine ne ihtiyaç kalır? Evet bir yevm-i faaliyetin yakında hulûlünü ümit etsek o güne kadar kendimizi hazırlamak mecburiyetiyle bu gibi harekâta karışmayabiliriz. Fakat heyhat! Bundan yirmi ikdam saray-ı hümayun dairesinde ağzınızdan işitilmiş bir sözü tekrar ederiz ki: "Sultan Hamit ber-hayat oldukça mümkün değil bu millet zincir-i zulüm ve esaretten kurtulamaz". Buna da şu acı hakikati ilave ederiz: Bu yirmi sene içindeki tahribat-ı zalimâne ile maraz-ı muhlik-i inkıraz bir derece terakki etti ki bugün Hamit, kendiliğinden vefat etse bile Devlet-i Osmaniye yüzde yetmiş tamamen parçalanacak ve yüzde yüz Anadolu'nun birkaç vilayetine münhasır kalacaktır. Ne bekliyorsunuz ve ne ümit ediyorsunuz? Namus ve hamiiyet-i fahimânelerine mağruren şu acı hakikatleri de teşrihe cesaret ederiz: Yukarıda tahayyül ettiğimiz yevm-i faaliyete vusul için kaç seneye muhtaçtır? Kaç yaşındasınız? Ve hazret-i Allah başımızdan eksik etmesin, kaç sene daha yaşayabilmek ümidindesiniz?

Paşa hazretleri, ailenizle birlikte ayda iki bin lira raddesinde para alıyorsunuz. Bu para, aç çıplak son derece-i sefâlette puyan, son derecede merhamet şâyân olan efradının boyunlarından, kulaklarından koparılıarak toplandığını da biliyorsunuz. Fahâmet-mâb!.. Türksünüz; bu para hiçbir haydut çetesinde görülmeyecek bir sûret-i gaddarâne ve zalimânede Türklerden gasp olunuyor. Halbuki bilhassa yine bunlar size perestîş ediyor, bunlar için kendinizde hiçbir hüsn-i merhamet duyamıyor musunuz?

Paşa hazretleri, pek acı olsa da şu hakikati söyleyeceğiz: Tarihi-millimizde “Gazi Muhtar Paşa Hazretleri heyet-i içtimaiyyesinin menâfi-i umumiyesi için canını feda etmekten çekinmemiş! Nâmus ve hamiyetini maddeden ispat etmiş idi” hükmüne mazhariyet için muhakkaktır ki müşârileyh ya muharebede veya hiç olmazsa 93 seferinden sonra hatta Mısır Fevkalâde Komiserliği'ne tayin olunmazdan bir gün evvel veya sonra vefat etmeli idi. Veyahut milletin zalimâne vahşiyâne bir sûrette öldürölüp kemiklerinin kemirilmesine seyirci kalmamalıdır. Bir bu ana kadar iltizam ettiğiniz mesleğe, bir hal ve mevkiinizle iktidarınıza, bir de milletin hâl-i sefâletiyle bir tezat-ı garip teşkil eden şu paranın çokluğuna bakarak, her hakkın bir vazife mukabili olmak lüzumunu düşünerek, vicdanen hiç müteazzi olmuyor musunuz?

Paşa Hazretleri, aldığınız bu para ne parasıdır? Eyvah Gazi Hazretleri, bî-hak herkese tebcîl ettirdiğiniz o nâm-ı muhteremi içimizden kanlar giderek korkuyoruz ki lekeleyeceksiniz! Koca millet-i Osmaniye'nin uzun yarım asrında yegane medâr-ı mefhareti olan bir Muhtar Paşa'sını da çok göreceksiniz! Halbuki bu ismi, daha parlak olarak aziz evladınıza terk etmek elinizdedir. O evlat ki daha şimdiden milletin mahbûbudur.

Pedersiniz, düşününüz; hem o necip oğlunuzdan sorunuz: Nihayet “meşkur” diye tavsif edilebilecek bir nam ile mesela milyon lira mı yoksa yalnız başına milletin ihtisâsât-ı minnettârâne ve şükr-i güzârânesinden müteşekkil bir iklîl-i mefharet mi iyidir?.. Bugün Damat Mahmut Paşa Hazretleri'ne uzatacağınız dest-i muavenetinizle

bu zavallı milletin hiç olmazsa alaim-i hayattan tamamen mütecerret kalmadığını ispat edebileceksiniz. Şimdi değil, bundan otuz sene ikdam o kadar genç olduğunuz halde bir harpte olsaydınız adi bir mevkiin zaptı için hayatınızı feda etmekten tereddüt edecek miydiniz? Mücerret: Paşa, cesaret etmedi, sözünün söylenmesine müsaade edecek miydiniz? Şimdi ise ömrünüzün son günlerindesiniz; mesele, adi bir mevkiin zaptı değil, milletin hayat ve mematıdır. Bunların hepsinden sonra da sizden fedâ-yi can fedakârlığı değil, bu öksüz milletin başında çok yaşamanız isteniliyor. Nihayet hâtıme-i tasdîât olarak ve bir Türk oğlu Türk olmakla beraber, fezail-i ilmiyeye münzam olan tecârib-i mühimme-i fahimânelerine bina ederek şu yakînîmizi arz ederiz: Herkesten ziyade efendimizce malumdur ki millet görüldüğü kadar hissiz değildir. Vâkıan güç taharrük eder, fakat bir kere hareket ederse iktihâm etmeyeceği, ezmeyeceği mevanî mutasavver değildir. Binaenaleyh ümît-vâr olalım; hiç şüphe yoktur ki hak ve mâdelet ve hususen Hazret-i Allah bizimledir.

Dest-i himâyenizin millete uzandığını velvele-i beşâretine muntazır olduğumuzu arz ile hatm-ı tasdîât eyleriz. Evvelbâbda ve katıbe-i ahvalde emir ve ferman hazret-i men-leh-ul-emrindir.

3 Kanun-ı Sâni sene 1315

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti

Yedinci Şube

O okurken fesi yumruk yemiş gibi inişli yokuşlu, bir taraf yakası kalkık, bir taraf inik lâûbali, sıyrırtık bir lakayd-i sersemle, redingotunun etekleri adeta hireman bazı katip efendilerin gülüp geçtiklerini, bu yabancı ziyaretçinin kim olduğunu anlamak istediklerini gördüm, hissettim. Ben bazen bu mütecessislere bakıyor bazen Paşa'ya dikkat ediyordum. Bir an oldu, Paşa, ayağa kalktı; artık okumayı bitirmişti: "Geliniz" dedi; cam kapıya yürüdü. Takip ettim. Bahçeye çıktık. Artık süratli adımlarla gidiyoruz. Hariç binanın ve büyük kapının önüne gelince sağa saptık. Bir sakaf altında on adım gittikten sonra

bir kapı... Açtı, girdik. Burası hizmetçilerin kahve ocağı gibi bir yerdi; köşede bir sarıklı adam namaz kılıyordu. Karşıda bir kapı daha; onu da geçtik ve bu yeni girdiğimiz küçük odanın da ikinci kapısından çıkınca diğer küçük bir odaya girmiş bulunduk. Ben girince Paşa, kapıyı kapattı. Bir acele ve ihtimam ile kilitledi. Oda pek küçük, döşeme pek adi idi. Ya hizmetçilerin yahut kâse-lisân misafirîn-i sefilenin yatak odası idi.

- Buyurun oturunuz, şimdi konuşalım, diyordu. Bu bana verdiğiniz kâğıtları gördünüz, birer birer okudum. Fakat bilir misiniz ki bu dediğiniz nam ile ne kadar çok kişiler geldi, geçti. Ve hepsi için sarf edilen hüsn-i zan, teveccühât semeresiz kaldı. Bugün hepsi çuha siliyor, artık.

- Pek ziyade hak-ı âliniz var efendim, fakat ekseriya bu gibi ahvalde hal ve istikbal için maziden istidlâl sahih olmaz.

- Hep şimdiye kadar sahih oldu.

- Bu bir şey ispat etmez efendim. Husûsiyle bendeniz ve acizane mebusu olduğum zevât-ı muhtereme, zât-ı sâmîlerinden bize itimat buyrulmasını istirham etmiyoruz. Yalnız...

- Evet anlıyorum; bu uzun ve hal edilemez bahistir. Tabi duydu-nuz -elini kaldırıp parmağıyla uzakları göstererek- ben orada vazife-i femi ifa ettim.

- Cidden şâyân-ı tebrik ve tebcîlsiniz efendim. Esasen bundan dolayı değil mi ki zat-ı valâlerine mûracaat ediyoruz. Çünkü bendelerinizce kattiyen muhakkak ki böyle cesur, böyle fedâkâr ve en küçük hizmet için hayatını fedadan çekinmeyen böyle gayûr bir asker vicdanında cidden büyük gazâlar için sönmez bir aşk-ı şedî, bir ateş vardır.

- Evet hakkınız var. Fakat ne yapabilirim? Kılıcımı padişah aleyhine kullanamam. Çünkü bana o kılıcı ve hizmetlerimin mükâfatını padişah vermiştir. Nankörlük edemem ki...

- Affınızı rica ederim Paşa hazretleri. Zannedirim ki yanılıyor-sunuz: Size o kılıcı veren millettir. Onu millet lehine, vatan nefine

istîmâl, en mukaddes ve şan-ı hamiyetinize pek layık bir vazifedir. Şimdi işaret buyurduğunuz mühim hizmet-i sâbikanız elbette vatan için millet için idi. Öyle değil mi efendim?..

- Hayır yanılmıyorum. Ben her şeyden evvel tamamen padişahın bir bendesi, bir askeriyim. Milleti severim, fakat emin olunuz şimdi eğer padişah emretse illeti keserim; ağlaya ağlaya keserim; fakat keserim!

Bu Sultan Hamit askerinin bu küstah hezeyanı, umk-ı vicdanımı derin bir râşe-i nefretle sardı. Bir anda harap oldum; bir kelime söylemeye mecalim kalmadı. Titriyordum; dimağım dönmüş; bütün mevcudiyetime bir takallüs-i fâcî hücum etmişti. Benim iki gündür besleyerek büyüttüğüm ve daha yarım saat evvel ruhumun bütün tebcilâtını perestişlerini önüne dökmek istediğim Mahmut Muhtar Paşa ile şimdi şu karşımda titrek ve hâif nazarlarla yüzüme bakarak bana kasâid-i fâciat okuyan bu adam birbirinin hasmı, hasm-ı canı, hasm-ı insaniyeti hasm-ı milliyeti idi. Ve öteki milletine çekilen kılcın acı bir darbesiyle yuvarlandı. Şimdi yalnız bu, bu karşımdaki cellat kaldı. Öyle bir cellat ki bir irade-i seffâk ile bütün bir milleti fakat lütfen ağlayarak kesecekti. Tahammül ederek ve en derin azapları iskât ederek düşündüm ki: Artık bir millet celladının karşısındayım. Öyle bir cellat ki adi bir cellat bile bunun yanında yine bir şey, izzet-i nefis sahibi, sanatıyla geçinir bir adam, heyet-i içtimaiyenin, heyet-i udûlun hükmünü icraya memur bir insandır. Bu bedbaht, âdi bir cellat payesinden dahi sükût etmiş bir felâketzede-i hilkattir; bundan ümit-var olmak fazla bir sersemliktir. Fakat belki dedim kendisine bir teallük, bir yorgunluk ispat etmeyen bir iş yapar ve belki baba oğuldan rahim çıkar. Bu mütalâa ile geçmiş bahsi tamamen unutmuş görünerek sordum:

- Lütfen arizamızı Muhtar Paşa hazretlerine takdim eder misiniz?

- Muhtar Paşa hazretleri benim dediğimden fazla bir şey mi yapabilecek? O hastadır, ihtiyardır. Böyle olmasa sağlam, dinç genç olsa bile Muhtar Paşa hazretleri büyük bir adamdır. Bir takım ihtilalcilerin ortasında hareket edemez. Onun hareket ve faaliyet göstermesi için kandil hazırlamalı. Suyu yağı, fitili hepsi hazır olmalı. Sonra kibriti

de getirmeli. O vakit Muhtar Paşa hazretleri kibriti çakarak kandili tutuşturabilir. Fakat bunların hiç biri yokken....

- Fakat efendim bir parça merhamet buyurunuz: Kandil yağı, suyu, fitili ve hatta kibriti hazırlandıktan sonra onu tutuşturmak için Ahmet Muhtar Paşa hazretlerine ne ihtiyaç kalır? Bir kuvvet ki bütün bu şeyleri hazırlıyor; bir kibriti çakmakta aciz düşeceği nasıl tasavvur edilebilir? O artık neticeyi çabuk almak için beni dinlemiyordu. Ayağa kalkmış; kağıtlar elinde, söylememek iskât etmek istiyordu. Müttehas bir sedâ ile

- “Ne lüzumu var efendim. Evvelce de söyledim ya: Bu bahis pek uzundur. Birbirimizi iknaya ne kadar çalışsak faydasız. Binaenaleyh bu evrakınızı size iade ediyorum. Beni mâzur görünüz”, dedi.

Evrakı aldım. O kapıya yürüdü; anahtarı çevirdi; dışarı çıktı: “Buyurunuz”.

Takip ettim. Ağır, havasızlıktan mütevellit mülevves ve batî taife-nin rahatsızlığına bî-kayd kalarak geldiğimiz odalardan geçtik. Dışarı, bahçenin önüne çıkınca, hava-yı sâf ile ruhumun açıldığını hissettim. Fakat dimağımda feci bir yaranın ıstırapları, kandil sedâsının aks-i enîni vardı. O, dış kapının hizasında durdu; bacaklarını bir fatih-i cedîd gururuyla gerdi. Sağ elini pantolonunun cebine soktu; bir hizmetçiye bağırdı: “Ahmet, Ahmet!”

Artık işim kalmamıştı. İade edilen evrakı sol elime aldım; sağ elimle de ruh-ı şekil ve manasına bütün hiddet ve teessürâtımı vazı ettiğim bir temennayı ifa etmek ân-ı tevakkufunda önünde redd-i selâmdaki bürûdet-i ceberrûtisine yabancı kalmayarak bir gölge sesizliğiyle kapıdan çıktım.

Artık yorgun, bîmecâl idim. Bu hâlâ elimde tuttuğum kâğıtların ne olduklarını ancak muayeneden sonra anladım. Ve ancak bu muayene ile gördüm ki bilmem kaç saat evvel kocaman bıyıklı kocaman yüzbaşı ağa ile yolladığım kartım dahi avucumun içinde. Zavallı kartım bütün bu maceraya şahadet-i nazar vukufu ile bakarak bana

acıyor; vatana acıyor; sönük kalan kandile acıyor; sevgili Gülçin'in hüsrân-ı âmaline acıyor gibi idi. Bundan kartımın huzûr-ı hazininde meyus görünmemek isteyen bir hayat-ı gayret duyarak başımı kaldırdım. O güzel bahçenin o güzel mehtabı fevk-i serimde sanki artık mazi olmuş o dakikanın firar-ı müebbetinden aldığı keder-i samimiyyi saklayamamaktan korkarak o da kaçıyordu. Kaç kaç!.. Sen de kaç ey mehtap! Sen de kaç! Bu kandil ilelebet bî-nûr ilelebet Muhtar Paşa'ya muhtaç, ilelebet hûnîn ellerde zebûn kalmayacak! Değil mi ki Muhtar Paşa hastadır; Muhtar Paşa ihtiyardır; Muhtar Paşa büyük adamdır; yahut ölüdür! Zavallı Muhtar Paşa, zavallı Gedikler gazisi; Gedikler, Gedikler gazisi! Güya bu bağırmakla bilmem neden, kimden, kimlerden intikam almak için kendi kendime didiniyordum. Tekrar elimdeki evraka rücû ettim. Bunlar böyle metruk bu teşebbüs böyle yarım kalmamalıydı. Artık kırık kanatlarım ve düşük başımla çırpınıyor gibi idim. Böyle didinerek, çırpınarak eve kadar koştum. Aziz bir arkadaş loş bir lambanın önünde okuyordu.

- Aman azizim vakti zayı etmeyelim; yarın sabah (1) diyordum. Elektrik ziyalarıyla tâb-dâr muhteşem bir saraydan bir gazi-i vatan, kasr-ı sefasından kovulmuş âmâl-i ümmet ve vatan bu fakîr odanın fakîr ziyası ortasında kulûb-ı gayyûrenin en aziz en samimi hararetiyle ısıtılıyor, yaşatılıyordu. Mütalâa ve bütün endişeler bir hâk. Ben söyledim o yazdı; şu iki arizayı mazlum, pür-heyecan ve keder-engîz bir sekînet içinde o loş lambanın loş ışığında kopye ettik. Aslını postaya, kopyasını sahâif-i hayat-ı âlâme tevdi ettim. Şimdi artık ağlayamayan bir ifrat-ı teessür, bir asabiyet-i infial! Asuman-şikâf bir gırv-i istimdadın ortasındayım. Vatanın o kanaatkâr, fakir, asûde, pür-şefkat yuvalarında talan-ger-i hayat-ı ümmet, bir seyf-i sârim-i gaddar ki... Önünde gözyaşlarıyla, inilti, hıçkırıklarla feryatlar birbirine karışıyor. Babalar, evlatlar, kucağında yavrularıyla valideler, masum genç kızlar, müsterih ve memnun nişanlılar, yetim ve kimsesizler, hiç, hiçbir vücut, bu seyf-i sefilin önünde kaçamıyor. Canhıraş ve medet-hâh bir feryâd-ı umûmî ki... Cihan-sûz bir ateş ve alev gibi semaları kaplıyor. Sonra bir tûfan-ı hûn.... Bu ateşleri, alevleri söndürüyor. Ah! Bir seyl-i hûn-ı hurûşân ki zavallı vatanın, zavallı milletindir.

Osmanlılığın cbed-peyvestesi artık nankör bir kılıçla heder olmuştur. Hissetmez, şefkatsiz, hain sefil bir kılıç! Bu hûn-ı nâ-hakk-ı vatani işte bu kılıç döktü. Artık o aziz vatanda ne itiraz edecek bir baba, ne intikam alacak bir evlat, ne feryat edecek bir valide, ne ağlayacak bir çocuk, ne bir hemşîre, ne bir kadın, ne bir öksüz... Hepsi munkalib-i hûn... O günün güneşi bile bütün kâinat, dağlar, ağaçlar, ormanlar, semâlar, güneşler, hepsi... hepsi kırmızı, hepsi kan! Yalnız Yıldız tepesinde üç vücûd var: Sultan Abdülhamit, onun cellat askeri ve o cellat askerin babası! Çünkü: Keserim fakat keserim! diye bağırıldığı vakit babasını istisna etmiş olması tabii idi. Annesini ve bütün karinlerini kılıçtan geçiren bu talihsiz mahluk ancak padişahını, babasını, kendisini ma- fevk-al-cumhur, ma-fevk-al-beşer biliyordu. Sultan Abdülhamit, o firavunları hayrette bırakan asr-ı ahîr Neron'u, bir zehr-hand-ı memnun ve gaddar ile şu kırmızı derelere nigerân ve kim bilir nasıl denî bir saik ile pür-hirâs!

Muhtar Paşa, Hayr-ül-halefinin bu muvaffakiyet -i can-hırâşiyle bir sûtûn-ı siyah ve menhûs şeklinde sâmit ve bî-hareket bu gazâ-yı meşûmı tebrik etmek istiyor. Mahmut Muhtar Paşa, artık bütün bir milletin zavallı kanıyla mülemma ve bundan gördüğü zulmün feryadını lisan-ı hâl ile peyveste-i Hüda eden kılıcı yerde, gözleri fırlamış, kan içinde bir kâbus-ı hûn ve ateş gibi ne yaptığını bilmiyor. Şimdi mukaddes padişahına gazi babasına saldırmak hırsıyla çarpınıyor. Ta uzaktan baîd bir ufuktan bir şehka-i asabî-i bûm vahşetiyle birisi çıkıyor.... Bu büyük gazayı alkışlıyor. İşte ey sevgili kardeşim Gülçin, işte milletin perestiş ettiği gâziler, gâzi zâdeler. Ve işte bunlara bağlanan ümitler.

Bırak bu büyükleri, hazinelerinde, saraylarında uyusunlar... Bırak sevgili Gülçin, bırak... Bu Muhtar Paşalar, bu Mahmut Paşalar, bunlar büyük adamlardır! Önlerinde bir fener bir meşâle çekmedikçe, düşmekten değil, sendelemekten bile korkarlar. Hâlbuki bu yol ekseriya mehâliklerle dolar. Düşmemek hele sendelememek kabil olmaz. Roma İmparatorlarından Trejan, generaline kılıç kuşatırken “kuman-

dan, bil ki bağladığım bu kılıcı ben kanun-ı adaletten ayrılmadıkça lehimde, ayrıldığım dakikadan itibaren de aleyhimde kullanacaksın” demişti. Mahmut Paşa, Padişahının verdiği kılıçla, kanunun, adaleti kesiyor; milleti kesiyor. İşte padişahına layık bir general! Hayır hayır... Bu büyük adamlar, mahlukat-ı hamidiyyenin büyüklerindedir. Milletin büyükleri, hakiki büyükleri, evsâf-ı müstesna ile tahalli etmiş, âli cenap insanlardır. Büyük yaratılan, büyük yaşayanlardır. Câh ve ikbal, onları kör sağır, topal etmez. Onların nazarları, saadet-i millete mâtuf; kalpleri, ikbal-i ümmetle müheyyec; hayatları istikbal ve vatana fedâdır. Bunlar yaşadıkça, Muhtar Paşa’nın hasta, ihtiyar yahut ölü olması pek o kadar dâğ-ı keder değildir ve kandil sönük kalmaz.

Kandil, Mahmut Muhtar Paşa hazretlerinin -bir isabet-i zeka ile!- tasvir buyurdıkları yağlı, sulu, fitilli bir yatak odası, kandil, bir uyku- luk değildir. Öyle akıl dolu kafaların ihatadan aciz kalacağı, tasavvur edemeyeceği kadar muallâ, zî-şân ve azamet, cevval ve pür-hayat bir nûr, bir şems, bir şems-i tâbendedir. Bu nâr, bu şems-i dirahşânî, kalplerden çıkarıp istibdadı yakmağa, ey hürriyet! Sana hayat-ı ser- medî vermek için istihdama muktedir değilsek, muktedir olamadıkça acimizden, killetimizdendir. Ancak bu yolda ölmek için de bir aciz tasavvur edilemez ya! Şeref ve haysiyetimizle ölürüz. Evlatlarımız ve onların evlatları, bu muallâ nûru kazanırlar, kullanırlar... Önlerinde o meşâle-i hüda, artık bugün zalâma çıkan yollar, o gün nûr ve güneşle kaynaşarak, sultan-ı hürriyete götürür. Ve bu yolda cumhur-ı fedakârın önündekiler hakiki büyüklerdir. Teessüf olunur ki, Muhtar Paşalar bugün için o ekâbirden zannedildi ve belki o ekâbir mertebesine isâd olunmak istenildi. Say, istidatsız kalınca hederdir. Ve pek yazık ki son senelerini yaşayan heyula-yı Muhtar, sarayda “Sultan Hamît ber-hayat oldukça mümkün değil bu millet zencir-i esaretten kurtulamaz”, diye bağıran Muhtar’ın muvâcehe-i hamiyetinde yerlere geçecektir. Abdurrahman bin Mehmet Efendi

Kişi ve Yer Adları Dizini

A

- Abdullah Cevdet VIII, XII, XVI, 95, 96, 251, 255
Abdullah Efendi XX, 41
Abdurrahman Cafer Efendi XX, 40
Abdurrahman Paşa 196
Abdülhamit (II.) VIII, XII, XXVI, 3, 31, 32, 53, 217, 294
Abdülhaym Fikri bin Kadri Efendi XIX, 39
Abdülkadir Câmî 244
Açık Mektup XIII, XIV
Adil Bey 67, 141
Afrika 45, 69, 74, 130, 198
Ahmet Cevat (Dilemre) XIV, XV, XIX, XXII, 39
Ahmet Cevat Efendi XIX, 39
Ahmet Hayri Efendi XX, 40
Ahmet Muhtar Paşa IX, XII, XXIII, XXIV, XXV, 254, 292
Ahmet Ratıp Paşa 239
Ahmet Refık bin İbrahim Efendi XXI, 43
Ahmet Sabri Efendi XXI, 42
Ahmet şevki Efendi 152, 154
Ahmet Vasfi Efendi XXI, 42
Ahmet Yemeni Efendi 258
Aleksandır 215
Ali bin Osman Efendi XX, 40
Ali bin Tevfik Efendi XIX, 39
Ali Buğra X, XVIII
Ali Fahri (Ağababa) IV, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI,
XVII, XVIII, XX, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV, XXVI, 1, 2,
3, 254, 279, 280, 281
Ali Haydar Bey XXIII, 254, 282
Ali Kabûli Bey 24
Ali Kemal XII, XXI, 42, 43, 59
Ali Kemal bin Ata Efendi XXI, 43
Ali Kemal bin Nazmi Efendi XXI, 42

- Ali Mail Efendi XX, 41
 Ali Rıza bin Hacı Osman Efendi XIX, 38
 Ali Rıza bin Osman Nuri Efendi XX, 40
 Ali Seydi Bey 258, 259
 Ali Suavi 9
 Ali Tevfik XIV, 244
 Almanya XXIV, 38
 Altıncı Ordu XIX, 38
 Alyans-İrzailit 206
 Alyans Kütüphanesi 206, 220, 221
 Alyans Mektebi 243
 Amasya 255
 Amerika-İspanya Muharebesi 176
 Ankara IV, XVI, 39
 Arap X, XVIII, 46, 55, 56, 62, 78, 106, 107, 111, 140, 190, 200, 206,
 218, 219, 227, 231, 246
 Arap Galip 190
 Arap Kuloğlu 106
 Arap Osman Ağa 56
 Arif bin Haydar Efendi XIX, 39
 Arif Paşa 50, 88, 204
 Arnavud Taburu 113
 Aşir Avram Efendi XX, 40
 Avram Selam Efendi XX, 40
 Avrupa XI, XII, XXII, XXIII, XXIV, 7, 16, 79, 101, 162, 174, 187,
 194, 210, 227, 254, 282, 287
 Ayasofya Camii 257
 Aziziye Karakolu 215, 216
 Aziz Safvet 92

B

- Baba Tahir 207
 Bâb-ı Âli 2, 3, 34, 152, 249
 Bâb-ı Âli Caddesi 152
 Bâb-ı Seraskeri 17, 260
 Bâb-ı Zaptiye XI, 1, 5, 16, 27, 258, 277
 Bâb-ül-bahr 202
 Bahr-ı Ahmer 238
 Bahri Bey 46, 49, 50, 54, 55, 63, 64, 69, 74, 87, 88, 107, 138, 139, 182,
 207, 241, 242

Bahriye Makine Resimhanesi 39
 Bahriye Nazırlığı XXIV
 Bahriye Silah-ı Endâz Taburu XIX, 39
 Bahriye Torpido Resimhanesi XIX, 40
 Balkan 40, 67, 175
 Balkancı Ethem Ruhi 244
 Basra XI, XII, XXIII, 238, 240, 241, 242
 Baş Ağa 106, 107
 Beberuhi (Gazetesi) XIII, XV
 Bedevi Tekkesi 259
 Berberiye Kalesi Mahbesi 173
 Berlin XXIV
 Berlin Büyükelçiliği XXIV
 Beşiktaş XI, 1, 7, 8, 9, 15, 257, 258
 Beyoğlu 12, 15, 21
 Brendizi 229, 230, 282
 Buona Festa 208

C

Camialtı 250
 Canik Vapuru 259
 Celalettin Arif 252
 Cenap (Şehabettin) 170, 295
 Cenevre IX, XII, XIII, XIV, XV, XVIII, 3, 42, 112, 174, 247, 251, 254
 Cerbe Adası 248
 Cevdet bin Osman Efendi XIX, 38
 Cidde XI, XII, XXIII, 237, 238, 239, 240, 241, 242
 Çanakkale 33, 50, 52, 107
 Çerkes Mehmet Paşa 25, 28, 30, 35

D

Damat Mahmut Paşa 282, 288
 Deccal (Gazetesi) 162, 174
 Der-saadet İdadiyesi XX, 41
 Dişlek Hasan 35, 44, 45, 50, 79, 81, 82, 83, 86, 90, 118, 134, 232, 266
 Divanhane 18, 233
 Divan-ı Harb XI, 17, 18, 19
 Divan-ı Harb Heyeti 19

Doktor Halil 251, 278
 Doktor Hamit 67, 68, 69, 131, 150, 178, 190, 221
 Doktor Necmettin Arif 22, 252
 Doktor Orhan Bey XIII
 Doktor Reşit 48, 66, 102, 126, 190
 Doktor Salih Sait 205
 Donanma-i Osmaniye 21
 Dürzi 231 .

E

Eb-ul Ahrar-ı 282
 Elhan-ı Şita 147
 Elvah-ı Siyah X, XIII, XIV, 12
 Emel Yolunda III, IV, V, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVII, XVIII, XXIII, XXIV, XXVI, 1, 2, 3, 204, 241, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279
 Emin bin Hayri Efendi XIX, 39
 Emin Nedret İçli XVII
 Erkan-ı Harbiye-i Umumiye XIX, 38
 Erkan-ı Harp Hamdi 134, 157, 174
 Ermeni VIII, 15, 22, 167, 199
 Erzurum 259
 Ethem Efendi 85
 Eylül XXII, 44, 45, 50, 51, 52, 54, 62, 63, 64, 66, 67, 170, 213, 215, 216, 217, 249

F

Fahri bin Ali Efendi XIX, 40
 Faik bin Abdülatif Efendi XX, 42
 Faruk Nafiz (Çamlıbel) XVI
 Fatma 125
 Fazlı bin Ahmet Efendi XIX, 39
 Feridun (Kandemir) X, XI, XVII, XXVI, 24, 94, 161, 187
 Ferik Mustafa Paşa XVIII
 Ferit Bey 25
 Ferit bin Reşit Efendi XX, 41
 Fırka-i Askeriye Merkezi 164

- Fizan XI, XVIII, 38, 39, 48, 50, 51, 52, 53, 60, 74, 106, 111, 126, 167, 180, 181, 182, 206, 210, 211, 228, 231, 232, 233, 237, 251, 253, 259, 260, 262
- Fransa 185, 208, 279, 282
- Fransız 4, 5, 55, 69, 102, 103, 109, 114, 172, 197, 208, 209, 252

G

- Galib bin Hasib Efendi XXI, 42
- Garibaldi 55
- Gayur Şevket Bey XXIV
- Gebze 250
- Gedikler 281, 293
- Girit XII, XXIII, 112, 175, 210, 242
- Gureba-yı Müslimin Hastanesi XIX, 38
- Gülçin XXIV, 255, 281, 282, 293, 294
- Gülistan 58, 70

H

- Hacı Ahmet Bey 231, 256, 258, 259, 262, 278
- Hacı Feyzi Bey 257
- Hacı Hüseyin 17
- Hacı Raşit 228, 229, 231, 232, 247, 253, 262
- Hafız İsmail bin Reşit Efendi XX, 42
- Hak (Gazetesi) XV, 4, 61, 80, 85, 91, 116, 118, 165, 172, 179, 256, 263, 288, 289, 290
- Halfa 226, 227, 274
- Halfa İskeleyi 226, 274
- Halil Kadri bin Mustafa Efendi XIX, 38
- Halit bin Mehmet Efendi XX, 41
- Halit Ziya (Uşaklıgil) 170
- Hamit bin Hüsnü Efendi XXI, 43
- Hariciye Mektubu Kalemi XX, 40
- Hasan Ağa 8
- Hasan bin İsmail Efendi XX, 41
- Hasan Fehmi bin Mithat Efendi XX, 41
- Hasan Fehmi Efendi XXI, 42
- Hasan'ın Gazası 170
- Hasan Necmettin Efendi XX, 41

Hasan Paşa Vapuru 187

Hasan Safi XIV

Hasan Tahsin bin Hasan Efendi XX, 40

Haşim Molla 232, 244, 261

Hatıra (Gazetesi) VII, X, XV, 99, 126, 151, 152, 154, 158, 174, 185, 186

Hayat (Gazetesi) X, XVI, XVII, 1, 6, 13, 15, 16, 22, 23, 24, 28, 31, 32, 47, 55, 56, 61, 67, 68, 74, 75, 76, 79, 92, 94, 96, 97, 100, 102, 105, 113, 117, 118, 120, 124, 130, 133, 144, 150, 152, 159, 160, 165, 170, 171, 174, 186, 192, 194, 198, 201, 205, 209, 211, 213, 215, 219, 220, 244, 245, 248, 253, 261, 281, 282, 286, 287, 289, 293, 295

Haydar bin Mehmet Şükrü Efendi XIX, 39

Haydar Paşa Hastanesi XIX, 38

Hayri bin Ahmet Efendi XX, 41

Hersekli Kamil 257, 258

Hidayet bin Ahmet Muhtar Efendi XXI, 43

Hilmi bin Ali Efendi XIX, 38

Hissiyat 23, 31, 94, 105, 112, 133, 156, 191, 195, 245, 254, 285

Hoca-i Muazzez 97

Hulusi bin Süleyman Efendi XIX, 38

Hürriyet Matbaası XVII, XXIV, 1, 3

Hüsamet bin Mehmet Tefvîk Efendi XXI, 42

Hüseyin Efendi XXI, 42, 48, 66

Hüseyin Onbaşı 124

Hüseyin Tosun XII, XXIII, 204, 230, 242, 244, 245, 251

I

Irak 254

İbrahim Alaaddin (Gövsa) XVI

İbrahim Ethem bin Hacı Ahmet Efendi XX, 40

İbrahim Ethem bin Hacı Hasan Efendi XXI, 42

İhsan Bey 258

İkdam 101, 287, 289

İngiliz 103

İntikam (Gazetesi) XIII, XV, 293, 294

İrtika (Gazetesi) 145

İskenderiye 36, 41

İsmail bin Murat Efendi XIX, 39

İsmail Hakkı Paşa 255

İsmailiye XXIV, 283, 284

İsmailiye Sarayı 284

İsmail Kemal Bey XXIII, 254, 255, 282

İstanbul VIII, X, XI, XII, XIII, XIV, XVI, XVII, XVIII, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXVI, 1, 2, 3, 7, 15, 17, 21, 32, 36, 43, 50, 52, 53, 57, 62, 65, 69, 72, 90, 93, 94, 99, 100, 101, 103, 104, 110, 112, 113, 114, 115, 119, 121, 124, 126, 127, 128, 129, 146, 147, 149, 150, 160, 164, 168, 176, 178, 187, 193, 195, 201, 203, 204, 206, 210, 214, 222, 224, 226, 229, 233, 237, 238, 244, 249, 251, 254, 255, 256, 258, 261, 262, 282

İstinaf Ceza Reisi 87

İsviçre XIII, 41, 150

İtalyan XIII, XIV, XVI, 55, 69, 103, 109, 112, 114, 133, 172, 197, 198, 206, 208, 209, 211, 212, 215, 216, 229

İttihad-ı Osmanî VIII

İttihat Terakki 7. Şubesi XXIII

İttihat ve Terakki Cemiyeti VIII, IX, XII, XVI, XXIII, XXVI, 228, 251, 253, 254, 256, 262, 289

İzmir XXIV

İzzet bin Hacı Ahmet Efendi XXI, 42

J

Jön Türkler VII, VIII, X, XI, XII, XIII, XVI, XVIII, XXVI

K

Kaba Sakal Mehmet 257

Kabataş Camii 259

Kafkasyalı Mehmet Reşit VIII

Kahire IX, XII, XIV, XXIII, XXIV, 242, 254

Kamil Efendi XIX, 38

Kamil Hoca 65, 66, 67, 68, 116, 140

Kandil ve Muhtar Paşa III, IV, V, VIII, IX, X, XIII, XIV, XXIII, XXIV, 254, 281

Karakulak 21

Kasımpaşa 15

Kasr u Kale 268

Kayseri Vapuru 160, 161, 164, 172

Kazım bin Hüseyin Efendi XXI, 42

Kısâs-ı Enbiya 58

Kıtmir 142, 143, 161

Koca Mustafa Paşa 36, 259

Konya 259

Konyalı Hikmet Emin VII

Kuleli İdadisi 65

Kuloğulları 72, 81, 102, 106

Kütahya Mebusu 25, 41, 183, 220

L

Lanson 247

Lütfullah Bey XIII

M

Mabeyn 8, 58, 98, 177, 204, 217, 229, 232, 257

Mabeyn Başkatibi 98

Mahir bin Sait Efendi XIX, 39

Mahmut Muhtar Paşa XXIII, XXIV, 283, 285, 291, 294, 295

Mai ve Siyah 152

Malta 37, 228, 229, 254

Maltız 210, 216

Malumat (Gazetesi) 24, 25, 190, 207, 224

Mamüret'ül Azize 259

Marmara 30, 33, 189

Matbaa-i Bahriye XIV

Mecelle 156

Mehmet Aziz bin Süleyman Efendi XXI, 42

Mehmet Bahaettin Efendi XXI, 42

Mehmet Behçet bin Şükrü Efendi XXI, 42

Mehmet Bey XXI, 43, 59, 60, 245

Mehmet Kuzu X, XVIII

Mehmet Reşit bin Osman Efendi XXI, 43

Mehmet Sami bin Hacı Hulusi Efendi XIX, 39

Mehterhane 89

Mekteb-i Harbiye 7, 9, 59, 250

Mekteb-i Tıbbiye VII, XX, 10, 40, 58, 59, 252

Menfa (Gazetesi) XV, XVII, XXVI, 1, 103

- Merhale (Gazetesi) XV, 23, 151, 152, 154, 157, 160, 162, 174, 186
 Mesnevi 56
 Meşveret (Gazetesi) 174
 Metz Harbiyesi XXIV
 Mısır XII, XIII, XV, XXIII, XXIV, 36, 41, 162, 200, 251, 252, 253,
 254, 256, 281, 282, 283, 285, 288
 Mısır Şubesi XV, 285
 Mısır Yüksek Komiserliği XXIII
 Mısrî Baba 210, 217, 245
 Midilli 140
 Mikel 208, 209
 Milona 27
 Mirahor Tekkesi XX, 36, 41
 Mithat Paşa XXIII, 262, 282
 Miyzrân Mahallesi 218
 Mizancı Murat XII
 Muhittin Efendi XXI, 43, 59
 Muhtar bin Fuat Efendi XX, 40
 Murat Bey 20, 21
 Mustafa Bey 37, 46, 50, 51, 52, 54, 57, 58, 60, 68, 70, 71, 72, 73, 79,
 90, 98, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 112, 118, 119,
 121, 122, 123, 129, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 143, 144,
 153, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174,
 175, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 184, 187, 188, 190, 192, 193,
 194, 210, 232, 267
 Mustafa bin Kadri Efendi XX, 42
 Musul Vilayeti 50, 88
 Muvazene-i Maliye Encümeni 39
 Muzaffer Korveti XI, XII, XXIII, 103, 200, 225, 241, 247
 Mülkiye Baytar Tıbbiyesi XX, 41
 Münib Ziyaettin Efendi XX, 41
 Münşiye 75, 200, 201, 205, 210, 213, 216, 218
 Müşir Matlı Recep Paşa XXII
 Mütalaa (Gazetesi) 77, 155, 160, 189, 190

N

- Napoli 37
 Naum 209
 Nazım bin Ahmet Efendi XX, 40

Nazif Bey 200, 204, 218, 224, 240
Nazmi bin Asaf Efendi XXI, 42
Nazmi bin Nuri Efendi XIX, 39
Necmettin Arif Bey 22
Neşet bin Hasip Efendi XX, 40
Notta 225
Numune-i Terakki Mektebi 256, 257

.

O

Ohrili İbrahim Edhem VII
Osman bin Hasan Efendi XXI, 43
Osman bin Mehmet Efendi XX, 41
Osman bin Süleyman Efendi XXI, 42
Osman Cevdet 153, 228
Osmanlı Devleti XIII
Osmanlı (Gazetesi) VIII, XIII, XVI, XVII, XXIII, XXVI, 2, 3, 100,
103, 112, 129, 162, 172, 174, 204, 240, 241, 254, 285, 289
Osmanlı Rus Harbi 204
Osmanlı Şirketi Matbaası XVII, XXVI, 2, 3
Ömer Adil bin Mehmet Şevki Efendi XX, 40

P

Prens Sabahattin XIII
Prusya XXIV

R

Ramazan Sadakası 170
Raşit Bey 87, 90, 100, 167, 228, 229, 231, 247, 262
Reşit Bey 102, 254
Reşit Paşa 18, 19
Rıdvan Paşa 17
Rıza bin Şakir Efendi XIX, 39

S

- Sabahattin Bey 254, 255
- Sabah (Gazetesi) XV, 14, 44, 55, 63, 65, 68, 69, 77, 78, 79, 85, 87, 97, 98, 101, 112, 132, 133, 134, 159, 168, 169, 173, 176, 190, 200, 202, 215, 226, 256, 258, 284, 293
- Sadık bin Mehmet Efendi XXI, 43
- Saffet Tevfik XIV
- Safvet bin Tevfik Efendi XIX, 39
- Salı Pazarı 247
- Salih Ağa 164, 190, 191
- Salih bin Sait Efendi XX, 40
- Saray Heyet-i İstintakiyesi 8
- Satı-ül Hüsri XVI
- Selanik 40, 160, 240, 241, 253, 254
- Selimiye XIX, XXI, 38, 43, 58
- Sepetçiler Sokağı XVII, 2
- Servet-i Fünûn 101, 115, 121, 147, 170, 171
- Sevda Limanından Çıkarken 170
- Seyit Abdulkadir Efendi Hazretleri 257
- Seyr ü Sefâin Şirketi 172
- Silistreli Hamdi bin Süleyman Efendi XIX, 38
- Silviyo Pelliko 241
- Sultan Mahmut 204
- Sultan Mehmet Reşat Hazretleri 257
- Süleyman Emin Efendi XIX, 38
- Süleyman Kani (İrtem) XV
- Şaban Baba 18
- Şark Vapuru XII, XXIII, 237, 240, 241, 242
- Şefik Bey 16
- Şehremini 17
- Şeref Kurbanları X, XIV, XVII, XVIII, XXVI, 185
- Şeref Vapuru XI, XVIII, XIX, 30, 44, 50, 57, 60, 128, 172, 204, 207, 213, 242, 248, 249, 251, 252
- Şeref Vapuru Kumandanı Liva Mehmet Paşa 50
- Şerif Mardin XVII
- Şevket Bey XII, XXIII, XXIV, 216, 221, 228, 229, 230, 244, 245, 253, 254, 255, 261, 274
- Şeyh Necmettin Efendi 36
- Şûrâ-yı Devlet 256, 257, 259, 260
- Şûrâ-yı Devlet Bidâyet Mahkemesi 256
- Şükrü Hanioglu XVI

T

- Tacura Burnu 230
 Tahir Bey 240, 241
 Tahsin Yıldırım XV
 Taif Vapuru 172
 Talim Meydanı 218, 219
 Tarikat-ı Uşşâkiye 250
 Taşkılla XI, XXII, 1, 7, 17, 18, 19, 20, 25, 29, 85, 89, 187, 207, 248, 249, 250
 Tayyar Paşa 18
 Tedmür Harabeleri 185
 Tedrisat Mecmuası XVI
 Tersâne XI, 1
 Tersane Zindanı 10
 Teselya Meydanı 83
 Teşrikiye Vapuru 18
 Tokmak (Gazetesi) XIII, XVI
 Tosya 104
 Trablusgarb Kale Mahbesi 1
 Trablusgarp IX, X, XI, XII, XIV, XV, XVII, XVIII, XIX, XXI, XXII, XXIII, XXIV, 38, 42, 43, 45, 47, 50, 51, 53, 57, 60, 80, 82, 102, 104, 113, 124, 141, 146, 150, 157, 158, 173, 187, 189, 196, 198, 204, 208, 213, 214, 219, 220, 226, 227, 228, 230, 232, 240, 241, 242, 244, 245, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 258, 259, 260, 261, 262, 268, 275, 277
 Trablusgarp Şubesi IX, XII, XXIII, 51, 187, 228, 254
 Trablusgarp Tahrirat Kalemi 232
 Trablusgarp Valisi 57
 Trejan 294
 Tuarek 208
 Tunalı Hilmi XII, XIII, XVI
 Turhan 24, 187
 Turhane 233, 234

U

- Ukaz Verdani 257
 Umur-ı Şehbenderi Kalemi XX, 41
 Urfile 141, 231, 232, 253, 259, 261, 262

V

Vahyi Efendi XX, 41
 Vali Namık XXII, 49, 222, 232, 261
 Vehbi bin Reşit Efendi XX, 41
 Verin Zavallılara 170
 Vilayet Tahrirat Kalemi 228
 Vûkela Caddesi 218

Y

Yahudi VIII, 55, 73, 106, 108, 123, 124, 209, 220
 Yalancı Dost 170
 Yarın (Gazetesi) XVI, 10, 73, 79, 95, 102, 104, 107, 108, 114, 123,
 133, 136, 153, 155, 171, 176, 190, 191, 196, 204, 208, 209, 235,
 293
 Yedikule 15, 20
 Yemen 175
 Yeni Edebiyat-ı Cedide 114, 147, 150
 Yeni Kongre XIII, XIV
 Yeni Osmanlılar VIII, XII, XIII, XIV, XV
 Yıldız Sarayı 185
 Yunan XXIV, 17, 285
 Yusuf Akçura XIV, XIX, XXII, 39, 91, 183, 244, 245
 Yusuf Paşa 159, 160

Z

Zaptiye Nazırı 122, 260
 Zaptiye Nezareti 223, 259
 Zehirlerim 170
 Zevvare 248
 Zeybek Ali Efe 95
 Zindan (Gazetesi) XIV, XV, XVII, XXVI, 12, 20, 126
 Ziraat Bankası 41
 Ziya bin Salih Efendi XX, 41
 Ziya Efendi 83, 143, 157, 163, 173

Emel Yolunda Kandil ve Muhtar Paşa JÖN TÜRKLERİN SÜRGÜN HATIRALARI

Jön Türkler'in 1897 senesindeki ünlü sürgün hâdisesi için bizzat bu sürgün alayının içinde bulunan iki kişi tarafından birer kitap yazılmıştı. Bunlardan birincisi Erkân-ı Harp Zabıtları'ndan Silistreli Mustafa Hamdi tarafından piyes şeklinde yazılan Afv ile Mahkûm yahut Şeref Kurbanları (Mısır, 1907, 342+8 s) isimli eserdir. İkinci ve daha mühim bir kitap ise Feridun Kandemir'in babası ve bir sürgün olan ve birçok esere imza atmış olan ve Ağababa lâkabıyla yâd edilen Ali Fahri olmuştur. Ali Fahri'nin Emel Yolunda (İstanbul, 1328, 396 s) isimli hâtıradır.

İlk defa kendi ismiyle ve çok itinalı bir çalışma ile baskıya hazırlanan bu kitap Fizan sürgünleri hakkında çok taze bir zihinle yazılan kıymetli bir vesikadır. Buradaki günlük hayat ve sürgün edilen 77 kişi hakkında çok dikkate değer bilgiler verilmiştir ve bu devri öğrenmek ve anlamak isteyenler için belli başlı me-hazların başında gelmektedir. Bu vesile ile tarihçilere bu kıymetli bilgi kaynağını bırakan Ali Fahri'ye Hak'tan rahmet ve mağfiret niyaz ederim.

Prof.Dr. Ali BİRİNCİ

Bayındır Sokak No: 27/28 Kızı
Tel: 0.312 435 55 66
hitabevi@facebook.com - http